

ISSN (online) 2959-6270

ISSN (print) 2959-6262

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№1(93), 2026**

Алматы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№1(93)

Алматы, 2026

КеАҚ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Әлеуметтану және саяси ғылымдар»
сериясы, №1(93), 2026

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:
с.ғ.к., проф. Ж.Е. Ишекбаев

Бас редактордың орынбасары:
с.ғ.д., проф. Ж.Қ. Симтиков

PhD., Е.Д.Ержанов (жауапты хатшы)
с.ғ.м. А.М. Хайрулдаева (тех. хатшы)
э.ғ.м. А.М. Сарыбаева (тех. хатшы)

Ғылыми редакторлар:
с.ғ.к. Б.С. Жусипов
с.ғ.к. Г.Р. Абсагтаров

Редакция алқасы:
ҚР ҰҒА академигі, э.ғ.д., проф.
С.Т. Сейдүманов,
ҚР ҰҒА академигі, э.ғ.д., проф.
З.К. Шауқенова,
с.ғ.д., проф. Е.К. Алияров,
с.ғ.д., проф. Г.О. Насимова,
э.ғ.д., проф. Г.С. Абдирайымова,
э.ғ.д., проф. М.Го (АҚШ),
PhD (саяс.), проф. Лим Че Ван
(Оңтүстік Корея),
PhD (соц.), проф. Лоранс Тен (Франция),
с.ғ.д., проф. С.В. Решетников
(Белоруссия),
ф.ғ.д., проф. Е.А. Харьковченко
(Украина),
э.ғ.д., проф. Н.П. Нарбут (Ресей),
с.ғ.д., проф. Н.П. Медведев (Ресей),
с.ғ.д., проф. Б.М. Торогелдиева
(Қырғызстан),
с.ғ.д., асс. проф. А.Қ. Құрманғали,
с.ғ.д., доцент А.Ж. Мұқажанова,
PhD (соц.), Ж.К. Каримова,
э.ғ.к., асс. проф. А.А. Қалиева

© Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті КеАҚ, 2026

ҚР мәдениет және ақпарат
министрлігінде
2021 жылы наурыздың 19-де қайта
тіркелген №KZ89VPY00033638

Басуға 31.03.2026 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 23.5 е.б.т.
Тапсырыс 631.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті КеАҚ
«Ұлағат» баспасы

М А З М Ү Н ы
С О Д Е Р Ж А Н И Е
C O N T E N T

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

- Ахмуллаева М.Ф., Кабаева Ж.А. Спорт и Аутизм: опыт социальной адаптации в Казахстане..... 5
- Ахмуллаева М.Ф., Кабаева Ж.А. Спорт және аутизм: Қазақстандағы әлеуметтік бейімделу тәжірибесі
Akhmullayeva M.F., Kabayeva A.Zh. Sport and autism: social adaptation experience in Kazakhstan
- Тастанова А.Д., Бағашаров Қ.С. Қазақстан қоғамында толеранттық сананы қалыптастырудағы ұлттық құндылықтардың рөлі 21
- Тастанова А.Д., Бағашаров Қ.С. Роль национальных ценностей в формировании толерантного сознания в казахстанском обществе
Tastanova A.D., Bagasharov K.S. The role of national values in shaping tolerant consciousness in Kazakhstani society
- Abidin A.N., Mambetova A.I., Smagambet B.Zh., Kulbayeva A.M. Sociological indicators for measuring student satisfaction with the quality of higher education (experience of Kazakhstan)..... 35
- Әбидин Ә.Н., Мамбетова А.И., Смағамбет Б.Ж., Кульбаева А.М. Жоғары білім сапасына студенттердің қанағаттануын өлшеудің әлеуметтанулық индикаторлары (Қазақстан тәжірибесі)
Абидин А.Н., Мамбетова А.И., Смағамбет Б.Ж., Кульбаева А.М. Социологические индикаторы измерения удовлетворенности студентов качеством высшего образования (опыт Казахстана)
- Юсупов К.Е., Байбахов Н.А., Каныбекова Қ.Ж. Жастардың саяси әлеуметтенуінің институционалдық және цифрлық факторлары: құрылымдық талдау..... 45
- Юсупов К.Е., Байбахов Н.А., Каныбекова Қ.Ж. Институциональные и цифровые факторы политической социализации молодежи: структурный анализ
Kuanyshbek Y., N. Vaibakhov N., Kanybekova K. Institutional and digital factors of political socialization of youth: a structural analysis
- Ельчибаева Н.Ж., Чаргынова Г.О., Сейсенбаева С.А., Сарыбаева А.Б. Жасанды интеллект және цифрлық тәуелділік: құмар ойындардың автоматтандырылуының теориялық аспектілері..... 57
- Ельчибаева Н.Ж., Чаргынова Г.О., Сейсенбаева С.А., Сарыбаева А.Б. Искусственный интеллект и цифровая зависимость: теоретические аспекты автоматизации азартных игр
Yelchibayeva N.Zh., Chargynova G.O., Seisenbaeva S.A., Sarybayeva A.B. Artificial intelligence and digital addiction: theoretical aspects of gambling automation

НАО Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Социологические и политические науки»
№ 1(93), 2026

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
к.п.н., проф. Ж.Е. Ишпекбаев

Заместитель главного редактора:
д.п.н., проф. Ж.К. Симтиков

PhD, Е.Д. Ержанов (ответ. секретарь)
м.с.н. А.М. Хайрулдаева (тех. секретарь)
м.с.н. А.Б. Сарыбаева (тех. секретарь)

Научные редакторы:
к.п.н. Б.С. Жусипов,
к.п.н. Г.Р. Абсагтаров

Редакционная коллегия:
Академик НАН РК, д.с.н., проф.

С.Т. Сейдуманов,
Академик НАН РК, д.с.н., проф.

З.К. Шаукенова,
д.п.н., проф., Е.К. Алияров,
д.п.н., проф. Г.О. Насимова,
д.с.н., проф., Г.С. Абдирайымова,
д.с.н., проф., М.Го (США),

PhD (полит.), проф., Лим Че Ван
(Южная Корея),

PhD (соц.), проф. Лоранс Тен (Франция),
д.п.н., проф., С.В. Решетников (Белоруссия)

д.ф.н., проф. Е.А. Харьковщенко
(Украина),

д.с.н., проф. Н.П. Нарбут (Россия),
д.п.н., проф. Н.П. Медведев (Россия),

д.п.н., проф. Б.М. Тороголдиева
(Кыргызстан),

д.п.н., асс. проф. А.К. Курмангали,
д.п.н., доцент А.Ж. Мукажанова,

PhD (соц.) Ж.К. Каримова,
д.п.н., асс. проф. А.А. Калиева

© НАО Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2026

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации
РК переучет 19 марта 2021 г.
№KZ89VPY00033638

Подписано в печать 31.03.2026.
Формат 60x84 1/8. Объем 23.5 уч.-изд.л.
Заказ 631.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13
Издательство «Ұлағат»

НАО Казахского национального педагогического университета имени Абая

Сайлаубай А.Б., Сарсенбаева Ж.Г., Дуйсенова С.М.,
Кырыкбаева Э.О. Қауіпсіздік пен қоғам: терроризмді қаржыландырудың әлеуметтік логикасы..... 79
Сайлаубай А.Б., Сарсенбаева Ж.Г., Дуйсенова С.М.,
Кырыкбаева Э.О. Безопасность и общество: социальная логика финансирования терроризма
Sailaubay A.B., Sarsenbayeva Zh.G., Duisenova S.M.,
Kyrykbaeva E.O. Security and society: the social logic of terrorist financing

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

Parpiyev S.M., Yermekbayev A.A., Khairuldayeva A.M. Pan-ideological competition in Central Asia: a strategic space constructed by Turkey, Russia, and China..... 91

Парпиев С.М., Ермакбаев Ә.А., Хайрулдаева А.М. Орталық Азия үшін панидеологиялық күрес шеңберінде Түркия, Ресей және Қытай қалыптастырып отырған стратегиялық кеңістік

Парпиев С.М., Ермакбаев А.А., Хайрулдаева А.М. Панидеологическая борьба за Центральную Азию: стратегическое пространство, выстраиваемое Турцией, Россией и Китаем

Nygmetyova B.M., Baissultanova K.Ch. Content analysis of the U.S. economic diplomacy in international relations..... 112

Нығметова Б.М., Байсултанова К.Ч. Халықаралық қатынастардағы АҚШ-тың экономикалық дипломатиясының кейс талдауы

Нығметова Б.М., Байсултанова К.Ч. Контент-анализ экономической дипломатии США в международных отношениях

Enseyeva V., Abikenov Zh.O., Zhuzeyev S.A., Kudaibergenov S.E. Analysis of the transformation of gender roles in the southern regions of Kazakhstan..... 121

Еңсеева В., Әбікенов Ж.О., Жүзеев С.Ә., Құдайбергенов С.Е. Қазақстанның оңтүстік өңірлеріндегі гендерлік рөлдердің трансформациясын талдау

Еңсеева В., Абикенов Ж., Жүзеев С., Құдайбергенов С. Анализ трансформации гендерных ролей в южных регионах Казахстана

Muratbayeva G., Nuridin S.Z., Abuova M.A., Ospanov T.M., Buribekov O.S. Тұрақты даму дискурсының саяси-идеологиялық негіздері: мәдениет пен өнердің гегемониялық функциялары..... 137

Муратбаева Г., Нуридин С., Абуова М.А., Оспанов Т.М., Бурибеков О.С. Политико-идеологические основания дискурса устойчивого развития: гегемонические функции культуры и искусства

Muratbayeva G., S. Z. Nuridin S.Z., Abuova M.A., Ospanov T.M., Buribekov O.S. The political-ideological foundations of sustainable development discourse: the hegemonic functions of culture and art

Сейтахметова Н.Л., Жандосова Ш.М. Қазақстан контекстіндегі көпқырлы бірегейлік және саяси үдерістер: интерсекционалдық тәсіл мен институционалдық өлшем..... 149

NJS Abai Kazakh National
Pedagogical University

BULLETIN
Series of «Sociological and Political sciences»
№1(93), 2026

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

Editor-in-Chief:
Candidate of Political Sciences, Professor,
Zh. Ishpekbaev

Deputy Editor-in-Chief:
doctor of political science, professor
Zh.Simtikov

PhD Y.Yerzhanov (executive Secretary)
master A.Khairuldayeva (technical secretary)
master A.Sarybayeva (technical secretary)

Scientific editors:
Candidate of political science B.S. Zhussipov
Candidate of political science G.R. Absattarov

Editorial board:
academician of NSA of RK, doctor of sociological
science, professor S.T. Seidumanov,
academician of NSA of RK, doctor of sociological
science, professor Z.K. Shaukenova,
doctor of political science, professor

Y.K. Aliyarov,
doctor of political science, professor

G.O. Nasimova,
doctor of sociological science, professor

G.S. Abdirayimova,
doctor of sociological science, professor

M. Goh (USA),
doctor of political science, professor

Lim ChaeWan (South Korea),
doctor of sociological science, professor

Lourans Ten (France),
doctor of political science, professor

S.V. Reshetnikov (Belarus),
doctor of philosophical science, professor

Ye.A. Kharkovshchenko (Ukraine),
doctor of sociological science, professor

N.P. Narbut (Russia),
doctor of political science, professor

N.P. Medvedev (Russia),
doctor of political science, professor

B.M. Toregaldieva (Kyrgyzstan),
doctor of political science, associate professor

A.Kurmangali
doctor of political science, associate professor

A.Zh. Mukazhanova
PhD (soc) Zh.K. Karimova

Candidate of social science A.A. Kalyeva

© NJS Abai Kazakh National Pedagogical
University, 2026

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
19 March 2021. №KZ89VPY00033638

Signed to print 31.03.2026. Format 60x84 1/8.
Volume 23.5 – ubl.literature. Order 631.
050010, Almaty, Dostyk ave., 13.

Publishing house «Ulagat»
NJS Abai Kazakh National Pedagogical
University

Сейтахметова Н.Л., Жандосова Ш.М. Множественная идентичность и политические процессы в контексте Казахстана: интерсекциональный подход и институциональное измерение
Seitakhmetova N.L., Zhandosova Sh.M. Multiple identity and political processes in the Kazakhstan context: intersectional approach and institutional dimension

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ
ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ
JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS
OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

Sadyrova A.T., Ishpekbaev Zh.Y., Amirbayeva D.Y.,
Özkan A.R. Independent living challenges among orphanage
graduate in Kazakhstan..... 162

Садырова А.Т., Ишпекбаев Ж.Е., Амирбаева Д.Е., Озкан А.Р.
Қазақстандағы балалар үйі түлектерінің дербес өмір сүруі
кезінде туындайтын мәселелер

Садырова А.Т., Ишпекбаев Ж.Е., Амирбаева Д.Е., Озкан
А.Р. Проблемы самостоятельной жизни воспитанников детских
домов в Казахстане

Karibayev O.O., Amankeldi D.O., Abdurazakova G.A.,
Nezir T. Power transition and post-authoritarian reforms in
Kazakhstan and Uzbekistan: a comparative political
analysis..... 173

Қәрібаев О.О., Аманкелді Д.О., Абдуразақова Г.А.,
Незир Т. Қазақстан мен Өзбекстандағы билік транзиті және
пост-авторитарлық реформалар: салыстырмалы саяси талдау
Қарібаев О.О., Аманкелды Д.О., Абдуразақова Г.А.,
Незир Т. Транзит власти и пост-авторитарные реформы в
Казахстане и Узбекистане: сравнительный политический
анализ

Авторлар туралы мәлімет..... 191
Information about the authors
Сведения об авторах

Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршы журналының «Әлеуметтану және саяси ғылымдар сериясы» Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесінің 2-Тізіміне енгізілген (Саяси ғылымдар – 22.10.2024 №900 бұйрық. Әлеуметтану ғылымдар – 23.10.2024 №928 бұйрық).

Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Социологические и политические науки» включен в Список-2 Перечня научных изданий, представляемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан для публикации основных результатов научной работы (Политические науки – согласно приказу №900 от 22.10.2024. Социальные науки – согласно приказу №928 от 23.10.2024).

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

МРНТИ 04.41.31

DOI: <https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.93.1.001>

Ахмуллаева М.Ф. ^{1*} , Кабаева Ж.А. ¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
г. Алматы, Казахстан

*e-mail: madinakarat@inbox.ru

СПОРТ И АУТИЗМ: ОПЫТ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье «Спорт и аутизм: опыт социальной адаптации в Казахстане» расстройства аутистического спектра (РАС) интерпретируются не только как нейроразвитийная клиническая категория, но и как индикатор структурных параметров социальной включённости и институциональной чувствительности государства к феномену нейроразнообразия. Рост диагностируемости РАС анализируется нами не исключительно в эпидемиологическом ключе, а в контексте трансформации диагностических режимов, изменения нормативных стандартов и расширения общественного дискурса признания. Это, как представляется, обнажает парадигмальное напряжение между декларативной инклюзивностью социальной политики и реальными механизмами распределения ресурсов.

Цель исследования — выявить и критически осмыслить потенциал физической культуры и адаптивного спорта как механизма социальной адаптации лиц с РАС в Казахстане. Мы исходим из теоретической позиции, согласно которой спорт выступает не только реабилитационной практикой, но и институциональным медиатором социальной агентности, формирующим телесно-опосредованные формы коммуникации и создающим альтернативные каналы участия в общественной жизни.

Эмпирическая база основана на данных анкетирования (N = 177), включающего родителей детей с РАС и взрослых участников. Полученные результаты свидетельствуют о позитивной динамике коммуникативных компетенций, уровня автономности и субъективного благополучия при систематических занятиях спортом. Вместе с тем выявлены инфраструктурные и кадровые ограничения, указывающие на структурный разрыв между нормативно закреплёнными принципами инклюзии и практиками их реализации.

Данное исследование позволяет утверждать, что институционализация адаптивного спорта должна рассматриваться как стратегическое направление социальной политики и общественного здоровья, ориентированное на снижение социального отчуждения и расширение возможностей полноценного участия лиц с РАС в общественной жизни.

Ключевые слова: расстройства аутистического спектра, адаптивный спорт, социальная адаптация, инклюзия, социальная политика.

М.Ф. Ахмуллаева*¹, Ж.А. Кабаева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

СПОРТ ЖӘНЕ АУТИЗМ: ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУ ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа

«Спорт және аутизм: Қазақстандағы әлеуметтік бейімделу тәжірибесі» атты зерттеуде аутизм спектрі бұзылыстары (АСБ) тек нейроонтогенездік сипаттағы медициналық құбылыс ретінде емес, қоғамның инклюзивтік әлеуетін, институционалдық икемділігін және ресурстарды бөлу логикасын айқындайтын әлеуметтік-институционалдық индикатор ретінде пайымдалады. АСБ диагноздарының өсуі эпидемиологиялық дерек қана емес, диагностикалық режимдердің трансформациясы мен нейроалуандылықты мойындаудың кеңеюі мен байланысты әлеуметтік-мәдени үдеріс ретінде талданады. Бұл жағдай декларативті инклюзия мен нақты институционалдық практика арасындағы құрылымдық кернеуді көрсетеді және әлеуметтік саясаттың мазмұндық қайта қаралуын талап етеді.

Зерттеудің мақсаты — Қазақстан контексінде дене мәдениеті мен адаптивті спорттың АСБ бар тұлғалардың әлеуметтік бейімделуіндегі рөлін теориялық және эмпирикалық деңгейде талдау. Біз спортты тек реабилитациялық құрал ретінде емес, әлеуметтік агенттілікті күшейтетін, денелік-коммуникативтік кеңістік құратын институционалдық медиатор ретінде қарастырамыз. Мұндай тұжырым спорттың әлеуметтік қатысу формаларын кеңейтуге және символдық мойындалуды қамтамасыз етуге ықпал ететінін болжауға мүмкіндік береді.

Эмпирикалық база (N = 177) ата-аналар мен ересек қатысушылар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелеріне негізделген. Деректер жүйелі спорттық белсенділік коммуникативтік құзыреттердің, автономдылықтың және субъективті әл-ауқаттың артуымен өзара байланысты екенін көрсетеді. Сонымен қатар инфрақұрылымдық және кадрлық шектеулер анықталып, нормативтік инклюзия мен оны жүзеге асыру практикасы арасындағы институционалдық алшақтық айқындалды.

Зерттеу нәтижелері адаптивті спортты әлеуметтік саясат пен қоғамдық денсаулық жүйесінің стратегиялық бағыты ретінде институционалдандырудың маңызын негіздейді және инклюзивтік модельді жүзеге асыруда құрылымдық теңгерімсіздіктерді жою қажеттігін көрсетеді.

Түйін сөздер: аутизм спектрі бұзылыстары, адаптивті спорт, әлеуметтік бейімделу, институционалдық инклюзия, әлеуметтік саясат.

M.F. Akhmullayeva*¹, Zh.A. Kabayeva²

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

SPORT AND AUTISM: SOCIAL ADAPTATION EXPERIENCE IN KAZAKHSTAN

Abstract

The article “Sport and Autism: Social Adaptation Experience in Kazakhstan” approaches autism spectrum disorder (ASD) not merely as a neurodevelopmental condition but as a socio-institutional lens through which the inclusivity of public policy and the logic of resource allocation can be critically assessed. The rising prevalence of ASD diagnoses is interpreted beyond epidemiological growth, situating it within the transformation of diagnostic frameworks and the consolidation of the neurodiversity paradigm. This shift, we argue, exposes a structural tension between declarative commitments to inclusion and the uneven institutional capacities that sustain everyday practices of support.

The study seeks to critically evaluate the role of physical culture and adaptive sport in facilitating the social adaptation of individuals with ASD in Kazakhstan. Rather than reducing sport to a therapeutic intervention, we conceptualize it as an institutional mediator of social agency that enables embodied communication and reconfigures pathways of participation. Such a perspective allows us to move beyond functionalist interpretations and to interrogate the normative assumptions embedded in inclusion policies.

The empirical component (N = 177) is based on survey data collected from parents of children with ASD and adult participants. The findings indicate a positive association between sustained physical activity and improvements in communicative competence, autonomy, and subjective well-being. However, infrastructural deficits and professional shortages reveal a persistent gap between policy rhetoric and implementation practices, suggesting systemic constraints within the current model of social support.

The study contends that the institutionalization of adaptive sport should be framed as a strategic priority within social policy and public health agendas, aimed not only at rehabilitation but at restructuring conditions of inclusive participation.

Keywords: autism spectrum disorder, adaptive sport, social adaptation, inclusion, social policy.

ВВЕДЕНИЕ

Расстройство аутистического спектра (РАС) представляет собой нейроразвитийное состояние, характеризующееся особенностями социальной коммуникации, поведенческой регуляции и сенсомоторной организации. Однако в рамках настоящего исследования РАС рассматривается не только как клиническая категория, но и как социально-институциональный индикатор, позволяющий оценить степень инклюзивности государства и зрелость его социальной политики. Иными словами, вопрос аутизма выходит за пределы медицинского дискурса и становится частью более широкого обсуждения социальной справедливости и распределения общественных ресурсов.

По данным Всемирной организации здравоохранения, аутизм диагностируется примерно у 1 ребенка из 100, а в США — у 1 из 36 детей. Согласно экспертной позиции профессора К.Кассари (KasariLab, UCLA), соотношение мальчиков и девочек составляет приблизительно 4:1 [1]. Эти данные свидетельствуют о глобальном характере проблемы и устойчивом росте диагностируемости. Однако рост статистики не сводится исключительно к биомедицинским причинам: он отражает трансформацию диагностических режимов и расширение общественного признания нейроразнообразия.

В Казахстане статистические данные фрагментарны и демонстрируют институциональную неопределённость. По данным Национального центра инклюзивного и специального образования, в 2022 году диагноз РАС был подтверждён у 12 087 детей, тогда как Министерство здравоохранения РК фиксирует рост зарегистрированных случаев с 37 (0,8 на 100 тыс.) в 2008 году до 756 (12,7 на 100 тыс.) в 2020 году. Согласно данным за 2023 год, численность детей с аутизмом распределяется следующим образом: 1052 — ранний возраст, 4331 — дошкольный, 6704 — от 6 до 18 лет [2]. Различия в источниках статистики указывают на отсутствие единой системы учёта и координации, что само по себе является симптомом институциональной несогласованности.

Несмотря на количественный рост, инклюзивная инфраструктура остаётся ограниченной, а значительная часть нагрузки по социальной адаптации фактически переносится на семьи. Мы полагаем, что подобная модель воспроизводит структурный перекосяк: ответственность за интеграцию оказывается приватизированной, тогда как институциональные механизмы поддержки развиты недостаточно. Международный опыт показывает, что без системной государственной политики инклюзия остаётся декларативной.

В этом контексте физическая культура и адаптивный спорт представляют особый интерес. Международная практика демонстрирует их влияние не только на физическое состояние, но и на когнитивные и коммуникативные компетенции. Тем не менее в Казахстане отсутствует

системный анализ того, каким образом адаптивный спорт может выступать институциональным механизмом социальной интеграции, а не лишь вспомогательной реабилитационной практикой.

Таким образом, центральный исследовательский вопрос формулируется следующим образом: в какой степени и при каких институциональных условиях физическая культура и адаптивный спорт способны выступать механизмом социальной адаптации лиц с РАС в Казахстане?

Исходя из данного вопроса, выдвигаются следующие гипотезы:

1. Регулярное участие в специализированных физических программах коррелирует с повышением уровня автономности и субъективного благополучия лиц с РАС.

2. Индивидуализированные двигательные программы способствуют развитию коммуникативных компетенций через формирование структурированной и предсказуемой среды взаимодействия.

3. Систематическая физическая активность в рамках коррекционно-развивающих программ связана со снижением уровня тревожности и эмоционального напряжения.

4. Инклюзивные спортивные мероприятия расширяют социальные связи и формируют опыт агентности, способствуя интеграции в общество.

Тем самым исследование направлено не только на эмпирическую проверку указанных гипотез, но и на критическое осмысление институциональных ограничений, препятствующих полноценной реализации потенциала адаптивного спорта в социальной политике Казахстана.

Обзор научной литературы. Современная международная литература трактует расстройства аутистического спектра (РАС) как нейроразвивающее состояние, оказывающее влияние на жизненный путь человека в долгосрочной перспективе. Британские исследователи подчеркивают, что РАС сопровождается высокой коморбидностью — тревожными расстройствами, депрессией, эпилепсией и иными неврологическими состояниями [3, p.776]. Однако в последние годы научный дискурс постепенно смещается от сугубо клинической интерпретации к рассмотрению РАС как феномена, встроеного в социальные и институциональные структуры.

Американские авторы отмечают гетерогенность спектра, включающего различные формы нейроразвитийных нарушений [4, p.350]. Данная гетерогенность ставит под сомнение унифицированные модели поддержки и требует контекстуализированных стратегий социальной интеграции. Профессор С. Озонофф указывает на раннюю манифестацию симптомов (1–2 года), включая возможный регресс в когнитивном развитии [5, p.372]. Вместе с тем современные исследования всё чаще акцентируют внимание не только на ранней диагностике, но и на постдиагностической поддержке как факторе социальной устойчивости.

А.Дж. Линкольн обращает внимание на диагностические сложности, обусловленные сочетанием интеллектуальных особенностей, речевых задержек и стереотипного поведения [6, p.93]. Мы полагаем, что подобные диагностические трудности указывают не только на клиническую сложность РАС, но и на институциональную уязвимость лиц с данным диагнозом, чьи когнитивные возможности могут быть недооценены в силу коммуникативных барьеров.

Семейное измерение проблемы также широко представлено в научной литературе. Наличие ребенка с РАС нередко сопровождается повышенным уровнем стресса в семье [7, p.30]. Тем не менее редукция проблемы исключительно к уровню семьи рискует воспроизводить приватизацию социальной ответственности, тогда как поддержка должна быть институционально обеспечена.

В последние годы заметен рост публикаций, посвящённых физической активности как фактору поддержки лиц с РАС. Исследования демонстрируют, что программы физического воспитания в инклюзивной среде способствуют развитию моторных, социальных и поведенческих навыков [8, p.19]. Э. Бремер, М. Крозье и М. Ллойд подчеркивают

положительное влияние физической активности на коммуникативные компетенции и снижение тревожности [9, p.899–915].

Работы Цзянь-Ю Паня [10, p.22] и Хили, Накарио и др. [11, p.820] свидетельствуют о значимости командных видов спорта в формировании навыков взаимодействия и соблюдения правил. С нашей точки зрения, данные исследования демонстрируют, что спорт функционирует как институционализирующая модель социального взаимодействия, где правила и структура выступают компенсаторным механизмом для лиц с РАС.

Исследования К. Петрус и соавт. [12, p.13] подтверждают регулятивное воздействие аэробных упражнений на эмоциональное состояние и стереотипное поведение. Г.Т. Баранек [13, p.410] и Сова и Мейленбрук [14] подчеркивают необходимость индивидуализации программ с учетом сенсорных особенностей. Это указывает на парадигмальный сдвиг от универсальных моделей к персонализированным стратегиям вмешательства.

Работы Чжан и Гриффин [15, p.32] демонстрируют связь физической активности с улучшением когнитивных функций. Таким образом, спорт рассматривается не только как средство социальной, но и образовательной интеграции.

Казахстанские исследования в данной области ограничены. Биссаринова А. [16] акцентирует внимание на социальном измерении инклюзии. Эксперимент Н. Абеновой и С.Аубакировой (n=7) продемонстрировал умеренно положительный эффект адаптивной физической культуры на эмоциональную регуляцию и мотивацию [17, с.12]. Однако малочисленность выборки свидетельствует о необходимости масштабных эмпирических исследований.

Исследование влияния природной среды и физической активности [18, с.46] показало положительную динамику иммунологических показателей и коммуникативных навыков. Тем не менее подобные данные требуют дальнейшей верификации с использованием более строгих исследовательских дизайнов.

Отдельного внимания заслуживает адаптивное катание на лыжах. Исторически оно возникло как реабилитационная практика после Второй мировой войны и постепенно трансформировалось в институционализированное направление паралимпийского спорта. Современные международные центры (NSCD, CADS и др.) демонстрируют, что адаптивный спорт способен выступать не только реабилитационным инструментом, но и пространством формирования социальной идентичности и субъектности.

В Казахстане значимую роль играет центр «АсылМирас». Применяемые программы (АВА-терапия, Jasper, ESDM, логоритмика) демонстрируют интеграцию поведенческих и развивающих подходов. Рост числа участников центра с 415 в 2015 году до 5234 в 2024 году отражает не только повышение выявляемости РАС, но и рост институционального спроса на системные формы поддержки.

Таким образом, анализ литературы показывает, что международный дискурс смещается от клинической к социально-институциональной интерпретации РАС. Однако в казахстанском контексте эмпирическая база остаётся ограниченной, что формирует исследовательский разрыв между глобальными теоретическими моделями и локальными практиками реализации инклюзии.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методологическая рамка исследования выстроена на основе междисциплинарного подхода, интегрирующего социологическую теорию социальной интеграции, психологические концепции развития и общенаучные принципы анализа социальных процессов. Такой подход дает возможность рассматривать влияние физической культуры и спорта на людей с РАС в широкой научной перспективе, объединяя междисциплинарные знания для всестороннего анализа. Принципиально важно, что РАС в данной работе рассматривается не только как клиническая характеристика, но и как социально конструируемая категория, включённая в

институциональные практики признания и распределения ресурсов. Тем самым методология ориентирована на выявление не только индивидуальных эффектов физической активности, но и структурных условий, в которых эти эффекты проявляются, так как люди с РАС имеют особенности когнитивного, сенсорного и социального функционирования.

Объектом данного исследования являются люди с расстройством аутистического спектра, которые проживают в г.Алматы и за ее пределами.

Физическая культура и спорт представляет собой как предмет исследования, влияющий на качество жизни и интеграцию людей с РАС.

В свою очередь гипотеза исследования построена на основании систематического участия людей с РАС в адаптивных спортивных программах способствующих повышению уровня социальной адаптации и интеграции, улучшению эмоционального состояния и качества жизни особенных людей.

Теоретико-методологическая программа основывается на теории социального включения, концепции улучшения качества жизни, биологической, психологической и социальной модели здоровья, а также на современном подходе адаптивной физической культуры.

В аналитическом блоке применялись структурный и сравнительно-сопоставительный методы, что позволило соотнести международный опыт адаптивного спорта с казахстанским контекстом. Мы исходим из позиции, что заимствование зарубежных моделей без учёта институциональной специфики может воспроизводить формальный характер инклюзии, не изменяя её содержательных параметров. В данной части адаптивную физическую культуру применяют в качестве социального включения и интеграции, социальной активности, вовлеченность в коллективные формы деятельности, эмоциональное состояние, удовлетворенность доступом к спортивной инфраструктуре, а также улучшение качества жизни и здоровья особенных людей.

Конкретизация понятий включала разработку социальной адаптации и коммуникации, эмоциональную удовлетворенность качеством жизни людей с РАС, а также регулярном участии в адаптивных программах.

В качестве эмпирической базы исследования использована методология и инструментарий международных социологических и междисциплинарных исследований, посвященных адаптивной физической активности и аутизму. Были отражены методические рекомендации Всемирной организации здравоохранения, Американской ассоциации адаптивной физической активности, а также данные Европейских и Азиатских спортивно-реабилитационных программ. Применение этих элементов позволило разработать анкету, включающую проверенные на соответствие критериям блоки вопросов, направленные на измерение вовлеченности в физическую активность, восприятия влияния спорта, участия в адаптивных спортивных программах и динамики социально-поведенческих изменений.

Эмпирическая часть исследования базируется на количественном социологическом опросе, проведенном в июне 2025 года. Выбор количественного дизайна обусловлена задачей выявления корреляционных связей между участием в адаптивных спортивных программах и показателями социальной адаптации. Данный метод позволил исследуемой группе собрать и выявить статистически важную информацию о положительном влиянии физической культуры и спорта на организм человека, а также изменение поведения и предпочтения людей с РАС. Вместе с тем мы осознаём ограничения количественного подхода и рассматриваем полученные данные как индикаторы тенденций, а не исчерпывающее объяснение сложных социальных процессов.

Методы обработки и анализа данных включали подсчет и обобщение основных показателей, сравнение различных групп и поиск связей между показателями. Это позволило понять, как физическая активность связана с социальными характеристиками и насколько сильно она на них влияет.

В исследовании приняли участие 177 респондентов: 150 родителей детей с РАС и 27 взрослых участников с данным диагнозом. Гендерное распределение (25 девочек и 152

мальчика) отражает типичную для РАС диспропорцию, фиксируемую в международной статистике. Однако подобное распределение также требует критического осмысления с точки зрения возможной недодиагностики девочек, что указывает на скрытые гендерные аспекты диагностических практик.

Целевая аудитория состоит из респондентов, вовлеченных в адаптивный физический спорт.

Для проверки валидности инструментария был проведён пилотажный опрос в г. Алматы, позволивший уточнить формулировки и структуру вопросов. Вопросы анкетирования состояли из закрытых и полужакрытых форм исследования, что позволяло точно фиксировать степень выраженности исследуемых характеристик. Участие респондентов носило добровольный характер; были соблюдены принципы информированного согласия и конфиденциальности. Этическая составляющая исследования рассматривается нами не как формальная процедура, а как часть исследовательской ответственности в работе с уязвимыми группами.

Дополнительно в рамках кабинетного этапа был проведён контент-анализ открытых зарубежных и отечественных источников. Это позволило встроить эмпирические данные в более широкий теоретический и институциональный контекст и выявить расхождения между нормативными декларациями и практиками реализации адаптивных программ.

Однако, существует также ограничения исследования, которые связаны с использованием количественного метода, ограниченной выборкой и невозможностью полного учета всех индивидуальных и институциональных факторов, влияющих на качество жизни людей с РАС.

Таким образом, методология исследования направлена не только на фиксацию эмпирических эффектов физической активности, но и на критическое осмысление институциональных ограничений, определяющих возможности социальной интеграции лиц с РАС в Казахстане.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Проведённое исследование позволило оценить влияние адаптивных спортивных программ на различные аспекты жизнедеятельности лиц с РАС в казахстанском контексте. В отличие от описательного изложения эмпирических данных, в настоящем разделе акцент сделан на интерпретации выявленных эффектов как отражения более широких институциональных процессов инклюзии.

Социологический опрос (июнь 2025 г.) охватил 177 респондентов (150 родителей и 27 взрослых участников с РАС). По результатам анкетирования 89,95 % родителей отметили положительную динамику состояния детей. Улучшения касались речевых навыков, качества сна, координации движений, физической выносливости и концентрации внимания. Мы полагаем, что столь высокая доля положительных оценок свидетельствует не только о физиологическом эффекте физической активности, но и о формировании устойчивой среды предсказуемого социального взаимодействия, что особенно значимо для лиц с РАС.

Вместе с тем 7,8 % родителей не отметили существенных изменений, а 2,25% затруднились с оценкой. Рисунок 1.

Рисунок 1. Динамика улучшения здоровья

Примечание: информация взята из личного источника автора.

Данный показатель требует осторожной интерпретации: отсутствие динамики в отдельных случаях может быть связано как с клинической сложностью состояния, так и с ограниченной продолжительностью наблюдения, а также с вариативностью индивидуальных траекторий развития. Это подчёркивает необходимость долгосрочного мониторинга и дифференцированного подхода к оценке эффективности.

Анализ распределения ответов по направлениям демонстрирует устойчиво высокую удовлетворённость физическим развитием и вовлечённостью участников. Более 63% родителей полностью удовлетворены улучшением общей физической подготовки и координации, около 65% — ростом выносливости, 77% — степенью вовлечённости ребёнка в занятия, а 85% высоко оценивают общую динамику развития. Подробные итоги представлены в таблице 1.

Таблица 1

Оценка восприятия результатов занятия спортом участниками (в % к числу опрошенных)

№	Общие направления	Уровень удовлетворённости респондентов по ключевым направлениям				
		Совершенно не удовлетворён(а)	Скорее не удовлетворён(а)	Скорее всего держусь	В целом удовлетворён(а)	Полностью удовлетворён(а)
1	Познавательные способности и устойчивость внимания	3.09%	3,09 %	18,19 %	25,18%	50,45 %
2	Рост способности выполнять заданные команды	2.3 %	2.8 %	12.33 %	27.45 %	55.12 %
3	Развитие способности быстро воспринимать и перерабатывать информацию	2.9 %	3.9 %	25.65 %	29.53 %	38.02 %
4	Развитие умения выстраивать последовательность действий	3.4 %	4.5 %	19.91 %	30.03 %	42,16 %
5	Развитие способности управлять эмоциями и поведением. Уменьшение тревожности и страха	3.32 %	4.22 %	17.98 %	20.55 %	53.93 %

	перед новыми видами занятиями.					
6	Развитие стрессоустойчивости и способности сохранять поведенческую стабильность	3.1 %	3.5 %	25.78 %	26.20 %	41.42 %
7	Укрепление уверенности в собственных силах и достоинствах	4.8 %	3.7 %	16.50 %	23.40 %	51.6 %
8	Повышение самоконтроля и снижение чрезмерной активности	3.77 %	4.30 %	23.65 %	27.41 %	40.87 %
9	Формирование эффективного социального поведения и речевого взаимодействия	1.2 %	4.5 %	10.85 %	24.19 %	59.26 %
10	Увеличение коммуникативной активности	5.65 %	7.50 %	21.40 %	29.70 %	35.75 %
11	Навыки поведения в соответствии с групповыми нормами	2.45 %	4.20 %	18.45 %	24.56 %	50.34 %
12	Развитие умения открыто выражать свои чувства и потребности	1.93 %	4.77 %	14.17 %	32.80 %	46.33 %
13	Улучшение общей физической подготовки и координации движений	1.03 %	2.32 %	10.19 %	23.25 %	63.21 %
14	Развитие двигательной стабильности и пространственной ориентации	2,05 %	5.7 %	10.14 %	18.75 %	63.36 %
15	Стимулирование физической активности и устойчивости к нагрузкам	2.57 %	3.75 %	8.23 %	20.30 %	65.15 %
16	Снижение избыточного мышечного напряжения и укрепление тонусной регуляции	4.52 %	3.18 %	10.17 %	29.70 %	52.43 %
17	Степень вовлеченности ребенка и его заинтересованность в занятиях спортом	2.5 %	2.5 %	4.10 %	13.57 %	77.33 %
18	Уровень родительской удовлетворенности динамикой развития ребенка.	2.63 %	2.63 %	2.63 %	6.70 %	85.41%

Примечание: информация взята из личного источника автора.

Подобная концентрация положительных оценок позволяет утверждать, что программа эффективно формирует мотивационный ресурс участия, который сам по себе является фактором социальной адаптации.

В то же время более умеренные показатели зафиксированы в когнитивной и коммуникативной сферах. В своих трудах Чжан и Гриффин утверждали, что физическая активность улучшает когнитивную функцию. В результате исследования можно обнаружить, что удовлетворённость развитием способности быстро перерабатывать информацию выразили 38,02 % респондентов, а коммуникативной активностью — 35,75 %, при относительно более высокой доле неудовлетворённых (13,15 %). Мы интерпретируем данный результат как индикатор объективной сложности трансформации коммуникативных моделей поведения при РАС, особенно у невербальных участников. Это также может свидетельствовать о необходимости усиления междисциплинарной интеграции спортивных и логопедических практик.

Интерес представляет и высокий процент воздержавшихся при оценке когнитивных изменений (до 25,65 %). Данный феномен указывает на латентный характер когнитивной динамики, которая менее заметна в краткосрочной перспективе и требует более продолжительного временного горизонта наблюдения. Таким образом, различия между физическими и когнитивными показателями отражают неодинаковую скорость изменений в разных сферах развития.

Цзянь-Ю Пань, Хили и Накарио в своих трудах указывали о значимости командных видов спорта в формировании навыков взаимодействия с окружающим миром. Кроме того, более 67–72 % респондентов положительно оценили развитие навыков саморегуляции, тревожности, стрессоустойчивости и последовательности действий. Это позволяет рассматривать структурированную спортивную среду как пространство формирования исполнительных функций и поведенческой стабильности — ключевых предпосылок социальной интеграции.

В совокупности данные демонстрируют, что адаптивная программа наиболее эффективно воздействует на телесно-поведенческую регуляцию и эмоциональную вовлечённость, тогда как коммуникативная трансформация требует более специализированных методик. Тем самым подтверждается гипотеза о неоднородности эффектов физической активности в зависимости от домена развития.

С нормативно-политической точки зрения полученные результаты свидетельствуют о потенциале адаптивного спорта как элемента государственной системы сопровождения лиц с РАС. Однако без институционального закрепления, устойчивого финансирования и стандартизации подготовки специалистов данный потенциал рискует остаться фрагментарным.

В качестве приоритетных направлений развития следует обозначить:

- расширение региональной инфраструктуры адаптивного спорта;
- разработку национальных стандартов подготовки специалистов;
- интеграцию адаптивной физической культуры в инклюзивное образование;
- создание системы мониторинга эффективности программ на основе единых шкал оценки; поддержку семей с низким уровнем дохода через субсидирование участия.

Мы утверждаем, что физическая активность в контексте РАС должна рассматриваться не только как терапевтический ресурс, но и как инструмент социальной политики, способный трансформировать практики участия и снизить уровень институционального отчуждения.

Таким образом, результаты исследования подтверждают положительное влияние специализированных спортивных программ на когнитивную, эмоциональную и социальную сферу жизни лиц с РАС. Вместе с тем выявленные различия между доменами развития подчёркивают необходимость дальнейшей индивидуализации программ и межсекторальной координации. Именно переход от локальной инициативы к системной модели инклюзивной политики способен обеспечить устойчивость достигнутых эффектов и расширение реальных возможностей участия для людей с РАС.

ОБСУЖДЕНИЕ

Анализ проведенного исследования указывает на то, что адаптивная спортивная программа наиболее эффективно развивает навыки саморегуляции и когнитивной организации, особенно в части последовательности действий, тревожности и стрессоустойчивости. В то же время наиболее заметны затруднения связанные с развитием коммуникативной активности, что указывает на необходимость длительной доработки данного направления. Результаты исследования подтверждают положительное влияние программы, которое может использоваться регулярно для улучшения интеграции, индивидуализации, расширения коммуникационного блока и более активного вовлечения детей, а также их родителей.

При этом выявленные эффекты имеют отличительные характеристики участия в адаптивной программе, возрастных ограничений, а также степени выраженности РАС, что требует индивидуального подхода развития при достижении определенных результатов и изменений в поведении.

Особое значение имеет коммуникативный аспект. Групповые формы занятий создают структурированное и предсказуемое пространство взаимодействия. Предсказуемость и нормативная определённость среды выступают компенсаторным механизмом, позволяющим участникам постепенно осваивать социальные роли и укреплять доверие к социальному окружению. Мы полагаем, что именно через такие телесно-опосредованные практики формируется опыт агентности — способности действовать и быть признанным в коллективе. Тем самым спорт перестаёт быть лишь формой досуга и приобретает статус инструмента символического признания.

Регулярное занятие адаптивным видом спорта способствует стабильности в обществе, социальному взаимодействию окружающей среды, снижению уровня тревожности, а также формированию устойчивых моделей поведения.

Вместе с тем эффективность спортивных программ напрямую зависит от институционального контекста. Недостаточная подготовка кадров, ограниченный доступ к специализированным площадкам и эпизодический характер поддержки указывают на разрыв между декларируемой инклюзивностью и реальными механизмами её реализации. Данный разрыв свидетельствует о нормативно-практическом диссонансе в социальной политике, когда стратегические документы не обеспечены устойчивыми механизмами финансирования и межсекторальной координации. Это подтверждает необходимость системной политики в сфере адаптивного спорта, интегрированной в рамки общественного здоровья и социальной защиты.

Для обеспечения полного комплексного подхода в развитии людей с РАС, необходимо улучшить взаимосвязь между образовательными, медицинскими и спортивными организациями.

Следовательно, физическая активность в отношении лиц с РАС должна рассматриваться не только как инструмент индивидуального развития, но и как индикатор зрелости социальной политики. Институциональное закрепление адаптивного спорта способно трансформировать модель социальной поддержки — от фрагментарных инициатив к устойчивой инфраструктуре инклюзии, ориентированной на снижение социального отчуждения и расширение реальных возможностей участия.

В данном аспекте адаптивный спорт является не только средством для реабилитации, но и способом социальной мобильности, усиливающий доступ к образовательным и общественным ресурсам.

На основании полученных результатов анализа можно сделать вывод о том, что участие в специализированных спортивных адаптивных программах, особенно, зимнего направления, оказывает всестороннее позитивное влияние на когнитивную, коммуникативную, эмоциональную и социальную сферу жизни людей с РАС. Такие программы могут быть эффективно интегрированы в инклюзивные и реабилитационные практики и рекомендованы к включению

в систему государственной поддержки на бесплатной основе как перспективный инструмент комплексного сопровождения.

Качественная подготовка данной программы обязывает сохранить текущее состояние без резких изменений, систематического мониторинга результатов и адаптации к изменяющимся потребностям целевых групп.

Исходя из проведенного нами исследования и его анализа можно выделить следующие направления для улучшения ситуации социальной адаптации людей с РАС в Казахстане:

1. Развитие адаптивного спорта на государственном уровне — создание доступных программ в школах, центрах реабилитации, спортивных клубах;

2. Подготовка специалистов — обучение тренеров, инструкторов и педагогов особенностям работы с людьми с РАС;

3. Повышение информированности общества с особенностями развития — запуск информационных кампаний для родителей и специалистов;

4. Разработка методических рекомендаций — создание стандартов и методик адаптивных спортивных программ не во вред детям с особенностями;

5. Интеграция в инклюзивное образование — включение адаптивной физической культуры в школьные программы для детей с особыми образовательными потребностями;

6. Для развития результативности программы необходимо внедрить единый индикатор мониторинга качества жизни и социальной адаптации;

7. Обеспечение доступностью адаптивных программ независимо от географического расположения особенных людей.

С учетом результатов исследования и анализа комментариев респондентов предлагаются следующие направления действий:

Для образовательных и реабилитационных учреждений

➤ Интегрировать адаптивную физическую культуру в индивидуальные программы развития;

➤ Согласовывать цели между педагогами, дефектологами, эрготерапевтами и спортивными специалистами;

➤ Организовывать малые группы (3–5 участников) с дополнительным ассистентом.

Для государственных органов и НПО

1. Создать региональные центры адаптивного спорта;

2. Субсидировать участие семей с низким доходом;

3. Разработать стандарты подготовки специалистов по адаптивной физкультуре для людей с РАС;

4. Вести мониторинг результатов (единые шкалы, база данных).

Полученные данные анкетирования свидетельствуют о высокой степени удовлетворённости участников различными аспектами реализуемой программы. Наибольшие положительные отклики вызвали направления, связанные с физическим развитием, снижением мышечного напряжения, а также вовлечённостью ребёнка в занятия и удовлетворённостью родителей результатами. Это говорит о высокой эффективности подхода, ориентированного на комплексное развитие когнитивных, эмоциональных, поведенческих и физических навыков. В то же время, умеренные оценки по некоторым когнитивным и поведенческим критериям указывают на потенциальные зоны для дальнейшего совершенствования программы. Таким образом, результаты анкетирования не только подтверждают положительное восприятие со стороны участников, но и служат основой для улучшения методических подходов. Особенно важным является сочетание как количественных, так и качественных данных обратной связи, позволяющее глубже понять реальные изменения в состоянии и поведении детей. Это подчёркивает ценность обратной связи как инструмента постоянной коррекции и повышения эффективности программ поддержки и развития.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В последние десятилетия проблема социальной адаптации лиц с РАС приобретает не только медицинское, но и выраженное социально-политическое измерение. Речь идёт не просто о расширении диагностической статистики, а о трансформации нормативных представлений о включённости, автономии и равном доступе к общественным благам. Таким образом, феномен РАС оказывается встроенным в более широкий дискурс социальной справедливости и прав человека, где вопрос адаптации выходит за пределы клинической коррекции и становится предметом институциональной ответственности. РАС характеризуются особенностями социальной коммуникации, поведенческой регуляции и сенсомоторной организации, что объективно осложняет участие в институционально организованных формах социальной жизни. Однако мы исходим из того, что барьеры социальной интеграции обусловлены не только индивидуальными особенностями, но и структурными ограничениями среды — от дефицита специализированной инфраструктуры до недостаточной межведомственной координации. Это указывает на наличие системного перекоса, при котором ответственность за адаптацию имплицитно возлагается на индивида, тогда как институциональная среда остаётся инертной.

В этом контексте физическая активность и адаптивный спорт следует рассматривать не как вспомогательный реабилитационный ресурс, а как социальный механизм перераспределения возможностей участия. Мы утверждаем, что спорт в данном случае выполняет функцию институционального посредника, способного смягчать структурные барьеры и создавать альтернативные каналы социальной интеграции. Исследования демонстрируют, что систематические занятия способствуют развитию моторных навыков, сенсомоторной координации и выносливости, а также оказывают влияние на когнитивные функции — внимание, исполнительный контроль, рабочую память. Вместе с тем позитивные изменения в эмоциональной сфере — снижение тревожности, повышение устойчивости к стрессу — позволяют говорить о спорте как о факторе психоэмоциональной стабилизации.

Проведённое исследование позволило эмпирически подтвердить значимость физической активности как структурного элемента комплексной поддержки лиц с расстройствами аутистического спектра (РАС). Вместе с тем мы утверждаем, что полученные результаты следует интерпретировать не только в плоскости индивидуальных улучшений, но и как индикатор институционального потенциала адаптивного спорта в системе социальной политики.

Анализ анкетных данных показал устойчиво высокий уровень удовлетворённости участников и их родителей, что проявляется в положительной динамике моторных навыков, поведенческой регуляции, стрессоустойчивости и вовлечённости в занятия. Данные свидетельствуют о том, что структурированная спортивная среда выполняет функцию социального медиатора, формируя условия для постепенного расширения агентности и участия лиц с РАС в общественной жизни. Особенно выраженный эффект зафиксирован в домене физического развития и эмоциональной вовлечённости, что подтверждает тезис о первичности телесно-поведенческой регуляции в процессе социальной адаптации.

В то же время выявленные ограничения — прежде всего в сфере коммуникативной трансформации — указывают на неоднородность эффектов и необходимость дальнейшей междисциплинарной интеграции. Мы полагаем, что без включения специализированных логопедических и социально-коммуникативных методик спортивные программы рискуют ограничиться преимущественно соматическим эффектом, не достигая полноценной социальной интеграции.

Полученные результаты актуализируют вопрос институционализации адаптивного спорта в Казахстане. Расширение инфраструктуры, стандартизация подготовки специалистов, формирование системы мониторинга эффективности и интеграция адаптивной физической культуры в образовательные практики должны рассматриваться как стратегические

приоритеты государственной политики. В противном случае инклюзия останется декларативной категорией, не обеспеченной устойчивыми механизмами реализации.

Таким образом, физическая активность в форме специализированных спортивных программ выступает не только инструментом повышения качества жизни лиц с РАС, но и показателем зрелости социальной системы. Продолжение исследований в данном направлении позволит перейти от фрагментарных инициатив к системной модели инклюзивной политики, ориентированной на снижение институционального отчуждения и расширение реальных возможностей участия.

Расширение доступа к программам двигательной активности и инклюзивного спорта следует рассматривать как одно из приоритетных направлений социальной трансформации, направленной на формирование более справедливого и инклюзивного общества в Казахстане.

Перспективы дальнейших исследований

Настоящее исследование открывает ряд направлений, требующих дальнейшего теоретического и эмпирического осмысления.

Во-первых, представляется целесообразным расширение сравнительного измерения. Сопоставительный анализ казахстанского опыта с практиками России, Турции и стран Европейского союза позволил бы выявить институциональные различия в моделях адаптивного спорта и определить факторы, способствующие более устойчивой интеграции лиц с РАС. Подобный сравнительный ракурс повысил бы международную релевантность результатов и способствовал бы включению казахстанского кейса в более широкий научный дискурс.

Во-вторых, перспективным направлением является углубление методологического инструментария за счёт качественных методов. Проведение глубинных интервью с родителями и участниками программ позволило бы раскрыть латентные механизмы выявленных количественных эффектов и прояснить причинно-следственные связи между участием в спортивных программах и изменениями в когнитивной или коммуникативной сфере. Такой подход обеспечил бы более комплексное понимание субъективного опыта семей и уточнил бы интерпретацию статистических данных.

В-третьих, исследование носит поперечный (cross-sectional) характер, что ограничивает возможность оценки устойчивости выявленных эффектов во времени. Перспективным представляется переход к лонгитудному дизайну, предусматривающему многолетнее наблюдение за участниками программ, что позволило бы оценить долговременное влияние адаптивного спорта на траектории социальной адаптации.

Таким образом, дальнейшие исследования могут быть направлены на расширение сравнительного анализа, интеграцию качественных методов и формирование лонгитудных моделей мониторинга, что обеспечит более глубокое и многоуровневое понимание роли адаптивного спорта в социальной интеграции лиц с РАС.

Литература:

1 Всемирная организация здравоохранения. 2 ноября, 2023. [Электронный ресурс]: — Режим доступа: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/autism-spectrum-disorder> (дата обращения: 18.03.2026).

2 Factcheck.kz <https://factcheck.kz/o-proekte>. 02.10.2023. [Электронный ресурс]: Детский аутизм в Казахстане: препятствия на пути к инклюзивному обществу. — Режим доступа: <https://factcheck.kz/mneniya/detskiy-autizm-v-kazahstane-prepyatstviya-na-puti-k-inklyuzivnomu-obschestvu/>. (дата обращения 18.03.2026).

3 Ayres M., Parr J., Rodgers J., Mason D., Avery L., Flynn D. A systematic review of quality of life of adults on the autism spectrum // National Library of Medicine. — 2018 № 7. — P. 774 —783.

4 Sahin, M., & Sur, M. Genes, Circuits, and precision therapies for autism and related neurodevelopmental disorders. Science // National Library of Medicine. — 2015. — №6263. — P. 350.

5 Ozonoff S., Young G.S., Steinfeld M.B., Hill M.M., Cook I., Hutman T., Sigman. *How early do parent concerns predict later autism diagnosis?* // *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*. — 2019. — № 5. — P. 367–375.

6 Lincoln A.J., Allen M.H., & Kilman A. *The Assessment and Interpretation of Intellectual Abilities in People with Autism* // *Learning and Cognition in Autism*. — 2015. P. 89–117.

7 Scottish Intercollegiate Guidelines Network. *Assessment, Diagnosis and Interventions for Autism Spectrum Disorders Key to Evidence Statements and Recommendations* // *A national clinical guideline*. Edinburgh, Scotland. — 2016. — P. 29–31.

8 Pavlova I., Bodnar I., Hamade A., Mosler D., Małolepszy E., & Drozdek-Małolepsza T. *Relation between quality of life and physical literacy of young adolescents with Autism Spectrum Disorder* // *International Journal of Special Education*. — 2022. — Vol.36. — № 2. — P. 13–26.

9 Bremer E., Crozier M., & Lloyd M. *A systematic review of the behavioural outcomes following exercise interventions for children and youth with autism spectrum disorder* // *Autism*. — 2016. — Vol.20. — №8. — P. 899–915.

10 Pan C.Y., *Effects of water exercise swimming program on aquatic skills and social behaviors in children with autism spectrum disorders* // *Autism*. — 2010. — Vol.14. — №1. — P. 9–28.

11 Healy S., Nacario A., Braithwaite R. & Hopper C. *The effect of physical activity interventions on youth with autism spectrum disorder: A meta-analysis* // *Autism Research*. — 2018. — Vol.16. — № 6. — P. 818–833.

12 Petrus C., Adamson S.R., Block L.A., Einarson S.J., & Sharifnejad M. *Effects of exercise on the stereotypic behaviors and physical activity level of children with autism spectrum disorder* // *Physical & Occupational Therapy in Pediatrics*. — 2008. — Vol.28. — №2. — P. 2–15.

13 Baranek G.T. *Efficacy of sensory and motor interventions for children with autism* // *Journal of Autism and Developmental Disorders*. — 2002. — Vol.32. — №5. — P. 397–422.

14 Sowa M. & Meulenbroek, R. *Effects of physical exercise on autism spectrum disorders: A meta-analysis* // *Research in Autism Spectrum Disorders*. — 2012. — Vol.6. — № 1. — P. 46–57.

15 Zhang J., & Griffin M. *Including children with autism in general physical education: Eight pillars for success* // *Journal of Physical Education*. — 2007. — Vol.78. — №3. — P. 29–34.

16 Bissarinova A. *Parent-mediated physical activity intervention for children with autism spectrum disorder* // *School of Medicine*. — 2023. — № 3. — P. 1-12.

17 Абенова Н., Аубакирова С. *Применение адаптивной физической культуры в работе с детьми с расстройствами аутистического спектра в Казахстане: пилотное исследование* // *Журнал. Теория и методика физической культуры*. — 2025. — № 10. — С. 1-14.

18 Капышева У.Н., Каратай Ж., Бахтиярова Ж.К., Жаксымов Б.И. *Influence of Midlands as a Means of Strengthening Immunity in Children with Autism Spectrum Disorders* // *Autism and Developmental Disorders* — 2020. — Vol. 18. — № 4. — С. 43–51.

References:

1 Vsemirnaia organizatsia zdavoohranenia. November 2, 2023. [electronic resource]: URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/autism-spectrum-disorder> (circulation date: 18.03.2026).

2 Factcheck.kz <https://factcheck.kz/o-proekte>. *Detskiy autizm v Kazahstane: prepätstvia na puti k inklüzivnomu obşestvu*. 02.10.2023. [electronic resource]: URL: <https://factcheck.kz/mneniya/detskiy-autizm-v-kazahstane-prepyatstviya-na-puti-k-inkluzivnomu-obschestvu/>. (circulation date: 18.03.2026).

3 Ayres M., Parr J., Rodgers J., Mason D., Avery L., Flynn D. *A systematic review of quality of life of adults on the autism spectrum* // *National Library of Medicine*. — 2018 № 7. — P. 774 —783.

4 Sahin, M., & Sur, M. *Genes, Circuits, and precision therapies for autism and related neurodevelopmental disorders*. *Science* // *National Library of Medicine*. — 2015. — №6263. — P. 350.

5 Ozonoff S., Young G.S., Steinfeld M.B., Hill M.M., Cook I., Hutman T., Sigman. *How early do parent concerns predict later autism diagnosis?* // *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*. — 2019. — № 5. — P. 367–375.

6 Lincoln A.J., Allen M.H., & Kilman A. *The Assessment and Interpretation of Intellectual Abilities in People with Autism* // *Learning and Cognition in Autism*. — 2015. P. 89–117.

7 Scottish Intercollegiate Guidelines Network. *Assessment, Diagnosis and Interventions for Autism Spectrum Disorders Key to Evidence Statements and Recommendations* // *A national clinical guideline*. Edinburgh, Scotland. — 2016. — P. 29–31.

8 Pavlova I., Bodnar I., Hamade A., Mosler D., Małolepszy E., & Drozdek-Małolepsza T. *Relation between quality of life and physical literacy of young adolescents with Autism Spectrum Disorder* // *International Journal of Special Education*. — 2022. — Vol.36. — № 2. — P. 13–26.

9 Bremer E., Crozier M., & Lloyd M. *A systematic review of the behavioural outcomes following exercise interventions for children and youth with autism spectrum disorder* // *Autism*. — 2016. — Vol.20. — №8. — P. 899–915.

10 Pan C.Y., *Effects of water exercise swimming program on aquatic skills and social behaviors in children with autism spectrum disorders* // *Autism*. — 2010. — Vol.14. — №1. — P. 9–28.

11 Healy S., Nacario A., Braithwaite R. & Hopper C. *The effect of physical activity interventions on youth with autism spectrum disorder: A meta-analysis* // *Autism Research*. — 2018. — Vol.16. — № 6. — P. 818–833.

12 Petrus C., Adamson S.R., Block L.A., Einarson S.J., & Sharifnejad M. *Effects of exercise on the stereotypic behaviors and physical activity level of children with autism spectrum disorder* // *Physical & Occupational Therapy in Pediatrics*. — 2008. — Vol.28. — №2. — P. 2–15.

13 Baranek G.T. *Efficacy of sensory and motor interventions for children with autism* // *Journal of Autism and Developmental Disorders*. — 2002. — Vol.32. — №5. — P. 397–422.

14 Sowa M. & Meulenbroek, R. *Effects of physical exercise on autism spectrum disorders: A meta-analysis* // *Research in Autism Spectrum Disorders*. — 2012. — Vol.6. — № 1. — P. 46–57.

15 Zhang J., & Griffin M. *Including children with autism in general physical education: Eight pillars for success* // *Journal of Physical Education*. — 2007. — Vol.78. — №3. — P. 29–34.

16 Bissarinova A. *Parent-mediated physical activity intervention for children with autism spectrum disorder* // *School of Medicine*. — 2023. — № 3. — P. 1-12.

17 Abenova N., Aubakirova S. *Application of adaptive physical education in working with children with autism spectrum disorders in Kazakhstan: a pilot study* // *Journal. Theory and Methodology of Physical Education*. — 2025. — № 10. — P. 1-14. [in Rus]

18 Kapysheva U.N., Karatai Z.K., Bakhtiyarova S.K., Zhaksymov B.I. *Influence of Midlands as a Means of Strengthening Immunity in Children with Autism Spectrum Disorders* // *Autism and Developmental Disorders* — 2020. — Vol. 18. — № 4. — P. 43–51. [in Rus]

А.Д. Тастанова^{1*} , Қ.С. Бағашаров²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан

*e-mail: Tastanovaassem90@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНДА ТОЛЕРАНТТЫҚ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ РӨЛІ

Аңдатпа

Бұл зерттеу Қазақстандағы толеранттық сананың қалыптасу үдерісінде ұлттық құндылықтардың құрылымдық және нормативтік рөлін мәдени-аксиологиялық парадигма аясында талдайды. Толеранттық бұл жұмыста әлеуметтік төзімділік формасы ретінде ғана емес, тарихи жадыға, мәдени кодтарға және нормативтік иерархияларға негізделген азаматтық субъектіліктің институционалдық құрамдас өлшемі ретінде қарастырылады. Ұлттық құндылықтар статикалық дәстүр жиынтығы емес, көпэтносты қоғам жағдайында әлеуметтік интеграцияны реттейтін динамикалық нормативтік ресурс ретінде интерпретацияланады.

Зерттеу теориялық талдауды университет студенттері арасында жүргізілген сауалнама деректерімен ұштастырады. Нәтижелерге сәйкес, респонденттердің 80,7%-ы толеранттылық ұғымымен таныс екенін көрсетсе, 89,4%-ы конфессияаралық бейбіт қатар өмір сүру мүмкіндігін қолдайды. Алайда талдау декларативті келісім мен нақты әлеуметтік өзара әрекет көрсеткіштері арасында толық сәйкестік жоқ екенін анықтайды. Бұл құндылықтық қолдау әрдайым әлеуметтік арақашықтықтың қысқаруына немесе мәдениетаралық өзара ықпалдастықтың артуына алып келмейтінін білдіреді.

Зерттеу толеранттық сананың орнығуы құқықтық реттеу тетіктерімен шектелмей, мәдени-аксиологиялық құрылымдар арқылы институционалдануы тиіс деген тұжырымды негіздейді. Ұлттық құндылықтарды білім беру және азаматтық саясатпен жүйелі ұштастыру әлеуметтік келісімді нығайтудың маңызды алғышарты ретінде қарастырылады. Ұлттық құндылықтарды плюралистік қоғамдағы толерантты көзқарастарды дамытумен байланыстыра отырып, зерттеу этносаралық және дінаралық келісімді нығайтудың мәдени негізделген стратегияларын ұсына отырып, тұжырымдамалық теория мен эмпирикалық түсінікті байланыстырады. Бұл тәсіл посткеңестік контексттердегі толеранттылық туралы академиялық түсінікті байытып қана қоймай, сонымен бірге Қазақстанда құндылыққа негізделген азаматтық бірегейлікті қалыптастыруға ықпал етеді.

Түйін сөздер: толеранттық сана, ұлттық құндылықтар, азаматтық бірегейлік, аксиологиялық құрылым, әлеуметтік интеграция.

A.D. Tastanova^{1*}, K.S. Bagasharov²

¹Abay Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan

*e-mail: Tastanovaassem90@gmail.com

THE ROLE OF NATIONAL VALUES IN SHAPING TOLERANT CONSCIOUSNESS IN KAZAKHSTANI SOCIETY

Abstract

This study analyzes the structural and normative role of national values in shaping tolerant consciousness in contemporary Kazakhstan within a cultural-axiological framework. Tolerance is conceptualized not merely as a behavioral disposition but as an institutionalized dimension of civic subjectivity grounded in historical memory, cultural codes, and normative hierarchies. National values are interpreted as dynamic normative resources regulating processes of social integration in a multi-ethnic society.

The theoretical analysis is combined with survey data collected from university students. The findings indicate that 80.7% of respondents are familiar with the concept of tolerance, while 89.4% acknowledge the possibility of peaceful interreligious coexistence. However, the results reveal a discrepancy between declarative endorsement and actual patterns of social interaction, suggesting the presence of a structural gap between normative affirmation and lived practice.

The study argues that the sustainable consolidation of tolerant consciousness cannot rely solely on legal-institutional mechanisms; it requires institutional embedding within culturally grounded axiological structures. The systematic integration of national value frameworks into educational and civic policy is identified as a critical condition for strengthening social cohesion. By linking national values to the development of tolerant attitudes in a pluralistic society, the study connects conceptual theory and empirical understanding, suggesting culturally informed strategies for strengthening interethnic and interreligious harmony. This approach not only enriches academic understanding of tolerance in post-Soviet contexts, but also contributes to the formation of a value-based civic identity in Kazakhstan.

Keywords: tolerant consciousness, national values, civic identity, axiology, social integration.

Тастанова А.Д. ^{1*}, Бағашаров К. ²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы

*e-mail: Tastanovaassem90@gmail.com

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ТОЛЕРАНТНОГО СОЗНАНИЯ В КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

Данное исследование анализирует структурную и нормативную роль национальных ценностей в формировании толерантного сознания в Казахстане в рамках культурно-аксиологической парадигмы. Толерантность рассматривается не только как поведенческая установка, но и как институционально закреплённый компонент гражданской субъектности, укоренённый в исторической памяти, культурных кодах и нормативных иерархиях.

Национальные ценности интерпретируются как динамический нормативный ресурс, регулирующий процессы социальной интеграции в многоэтническом обществе.

Теоретический анализ сочетается с результатами опроса студентов университета. Согласно данным, 80,7% респондентов знакомы с понятием толерантности, а 89,4% признают возможность мирного межконфессионального сосуществования. Вместе с тем выявлено расхождение между декларативной поддержкой толерантности и реальными практиками социального взаимодействия, что указывает на наличие структурного разрыва между ценностным одобрением и повседневным поведением.

Исследование показывает, что устойчивое формирование толерантного сознания невозможно исключительно через правовые механизмы и требует институционализации в культурно-аксиологических структурах. Системная интеграция национальных ценностей в образовательную и гражданскую политику рассматривается как ключевое условие укрепления общественного согласия. Связывая национальные ценности с развитием толерантных установок в плюралистическом обществе, исследование объединяет концептуальную теорию и эмпирическое понимание, предлагая культурно обоснованные стратегии укрепления межэтнического и межконфессионального согласия. Такой подход не только обогащает академическое понимание толерантности в постсоветском контексте, но и способствует формированию ценностно-ориентированной гражданской идентичности в Казахстане.

Ключевые слова: толерантное сознание, национальные ценности, гражданская идентичность, аксиология, социальная интеграция.

КІРІСПЕ

Қазіргі жаһандық трансформациялар кезеңінде толеранттық феномені тек моральдық категория ретінде емес, әлеуметтік тұрақтылық пен саяси орнықтылықтың институционалдық шарты ретінде қарастырыла бастады. Геосаяси шиеленістердің өсуі, мәдени әртүрліліктің кененуі және сәйкестік дискурстарының қайта құрылуы көпэтносты қоғамдарда әлеуметтік келісімнің құндылықтық негізін қайта пайымдауды талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда, толеранттықты тек мінез-құлықтық икемділік немесе құқықтық нормалардың нәтижесі ретінде түсіндіру жеткіліксіз; ол азаматтық субъектіліктің аксиологиялық құрылымымен тығыз байланысты кешенді әлеуметтік құбылыс.

Қазақстан қоғамы тарихи тұрғыдан этномәдени және конфессиялық әркiлiлiкiн бiрiктiрген күрделi әлеуметтiк кеңiстiк ретiнде сипатталады. Мемлекеттiк деңгейде этносаралық келiсiмдi қамтамасыз ететiн институттар қалыптасқанымен, толеранттықтың декларативтi дискурсы мен оның нақты әлеуметтiк практикадағы көрiнiсi арасындағы сәйкестiк мәселесi ғылыми тұрғыдан жүйелi түрде зерттелмеген. Бiз бұл алшақтықты тек эмпирикалық емес, теориялық проблема ретiнде қарастырамыз: нормативтiк келiсiм мен күнделiктi өзара әрекет арасындағы диссонанс қандай құрылымдық факторлармен түсiндiрiледi? Қазiргi жаһандану мен цифрлық трансформация жағдайында қоғамдық сананың трансформациялануы дәстүрлi институттардың рөлiн қайта қарауды талап етедi. Бұл зерттеуде бiз ұлттық бiрегейлiк пен азаматтық жауапкершiлiктiң өзара байланысын зерделеймiз. Әлеуметтiк стратификация мен миграциялық процестердiң әсерiнен туындайтын жаңа сын-қатерлер, толеранттылықтың символдық капиталдан шынайы интеграциялық құралға айналу тетiктерiн анықтауды қажет етедi. Осы тұрғыда бiздiң талдауымыз әлеуметтiк тұрақтылықты сақтаудың стратегиялық бағыттарын ғылыми негiздеуге мүмкiндiк бередi. Осы зерттеудiң негiзгi мақсаты – Қазақстан жағдайында ұлттық құндылықтардың азаматтық сана құрылымындағы орны мен олардың толеранттық бағдарлардың қалыптасуына ықпал ету механизмдерiн теориялық және эмпирикалық тұрғыдан талдау. Бiз толеранттықты әмбебап либералдық-құқықтық модельдiң туындысы ретiнде ғана емес, тарихи жады, мәдени код және дәстүрлi этикалық иерархия арқылы институционалданатын мәдени-аксиологиялық құрылым ретiнде қарастырамыз. Бұл позиция толеранттық феноменiн универалистiк құқықтық парадигма мен мәдени-

спецификалық құндылықтық модель арасындағы парадигмалық кернеу аясында талдауға мүмкіндік береді.

Зерттеу келесі теориялық-эмпирикалық міндеттерді шешуге бағытталған:

1. Толеранттық ұғымының философиялық және әлеуметтік өлшемдерін концептуалдық деңгейде айқындау;

2. Қазақстан қоғамындағы толеранттықтың институционалдық және мәдени детерминанттарын талдау;

3. Ұлттық құндылықтардың толеранттық сананы қалыптастырудағы құрылымдық рөлін анықтау;

4. Жастар арасындағы толеранттық деңгейін эмпирикалық деректер негізінде бағалау және декларативті ұстаным мен практикалық мінез-құлық арасындағы сәйкестікті талдау.

Ұлттық құндылықтар мен толеранттық мәселесін қарастырған алдыңғы зерттеулер, мысалы, Ғабдолла мен Русланұлы, Дариябек пен Нұрмұратов көбіне мәдени-тарихи немесе салыстырмалы сипатта жүргізілген. Алайда бұл еңбектердің басым бөлігінде толеранттық азаматтық субъектіліктің нормативтік құрылымымен жүйелі түрде байланыстырыла бермейді. Біз осы жерде концептуалдық кемшілік бар деп пайымдаймыз: толеранттықты мәдени дәстүрлердің ішкі аксиологиялық логикасынан бөліп қарастыру оның институционалдық орнығу механизмдерін түсіндіруді әлсіретеді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы ұлттық құндылықтарды тек символдық мәдени капитал ретінде емес, толеранттық сананың қалыптасуын медиаторлайтын құрылымдық фактор ретінде қарастыруында. Философиялық талдау жастар арасында жүргізілген сауалнамалық деректермен ұштастырыла отырып, теория мен эмпирия арасындағы байланысты күшейтеді.

Бұл тәсіл толеранттықтың жария дискурстағы нормативтік бейнесі мен нақты әлеуметтік тәжірибедегі көрінісі арасындағы қайшылықтарды айқындауға мүмкіндік береді. Біздің ұстанымымыз бойынша, толеранттық сананың тұрақты орнығуы құқықтық регламенттер арқылы ғана қамтамасыз етілмейді, ол ұлттық құндылықтарды білім беру саясатына, мәдени стратегияға және азаматтық интеграция бағдарламаларына жүйелі түрде енгізу арқылы институционалдануы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, зерттеу Қазақстандағы әлеуметтік келісім моделін құндылықтық-аксиологиялық негізде қайта концептуализациялауға бағытталған және қоғамдық саясатты мәдени-идеялық ресурстармен байланыстыру қажеттігін негіздейді.

Құндылықтар жүйесін зерттеуде классикалық Батыс аксиологиясының (Лотце, Виндельбанд, Риккерт) нормативтік принциптері [10, с.47] мен қазіргі заманғы эмпирикалық модельдер (Хофстед, Шварц, Рокич) [18, 241б.] негізге алынды. Сонымен қатар, Қазақстанның әлеуметтік кеңістігіндегі толеранттылықтың этикалық қырларын негіздеу үшін әл-Фараби, Ж.Баласағұн және А. Яссауи мұраларындағы әділеттілік пен рухани келісім концепцияларына теориялық ретроспекция жасалды [26, 19 б.]. Бұл еңбектердегі ұлттық мәдени код пен әлеуметтік реттеу тетіктері туралы тұжырымдар зерттеуіміздің концептуалдық өзегін құрайды. Құндылық ұғымы Батыс және Шығыс ойшылдарының еңбектерінде кеңінен талқыланады. Демокрит, Эпикур, Платон, Аристотель, Дж. Бруно, Т. Гоббс, Д. Дидро, Г. Лейбниц, Ф. Бэкон, И. Кант, Г. Гегель сияқты батыс ойшылдары бұл ұғымға өз үлестерін қосқан [2, 153б.]. Ежелгі Шығыс философиясында ізгілік, адамгершілік, сұлулық, әсемдік, жанашырлық пен мейірімділік, жақсылық пен жамандық, әділеттілік, шынайылық, адалдық сияқты ұғымдар әр түрлі көзқарастарды тудырғаны белгілі. Шығыс ойшылдарынан Әбу Райхан әл-Бируни, Ибн Сина, Әл-Фараби, Ахмет Яссауи, Сүлеймен Бақырғани, М. Қашқари, Ж. Баласағұн еңбектерінде құндылық адамның рухани-адамгершілік келбетін сомдайтын, рухани өсуге бастайтын ұғым ретінде түсіндіріледі.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Осы зерттеу ұлттық құндылықтар мен толеранттық сана арасындағы құрылымдық байланысты анықтауға бағытталған аралас (mixed-methods) зерттеу стратегиясына негізделді. Мұндай интегративті тәсіл принципті түрде таңдалды, себебі толеранттық феноменін тек

нормативтік дискурс шеңберінде немесе тек сандық индикаторлар арқылы түсіндіру жеткіліксіз деп пайымдаймыз. Ұлттық құндылықтардың әлеуметтік әрекетке ықпал ету тетіктерін ұғыну олардың аксиологиялық мазмұнын да, нақты мінез-құлықтық көріністерін де қатар талдауды талап етеді. Зерттеу дизайны үш өзара байланысты деңгейден тұрады: а) философиялық-аксиологиялық концептуализация; ә) эмпирикалық өлшеу; б) құрылымдық-аналитикалық интерпретация. Бұл логика ұлттық құндылықтарды тек мәдени символдар жиынтығы ретінде емес, толеранттық сананың қалыптасуын медиаторлайтын нормативтік механизм ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Теориялық негізі: Зерттеу аксиологиялық дәстүрге сүйенеді. Құндылықтар әлеуметтік шындықты ұйымдастыратын нормативтік құрылым ретінде қарастырылады [9, с.150]. Лотце мен Виндельбанд еңбектеріндегі құндылықтардың объективті-нормативтік сипаты зерттеудің методологиялық іргетасы болды. Біз толеранттылықты универсалистік құқықтық парадигма мен мәдени-аксиологиялық парадигма арасындағы кернеу аясында талдаймыз. Универсалистік модель толеранттылықты құқықтық теңдік пен институционалдық нормалар нәтижесі ретінде түсіндірсе, мәдени-аксиологиялық модель оны тарихи жады мен мәдени код арқылы интериоризацияланатын ішкі нормативтік құрылым ретінде қарастырады. Осы позиция ұлттық құндылықтарды тарихи жадының көрінісі, мәдени кодтың өзегі және азаматтық субъектілікті қалыптастырушы механизм ретінде интерпретациялауға мүмкіндік береді.

Зерттеу моделі. Зерттеу құрылымдық себепті-делдалдық (mediated structural model) логикаға негізделді. Аналитикалық тізбек келесі түрде құрылды: Ұлттық құндылықтар, нормативтік интериоризация мен азаматтық сәйкестік және толеранттық сана, әлеуметтік интеграция. Бұл модель ұлттық құндылықтардың толеранттыққа тікелей емес, азаматтық сәйкестік арқылы ықпал ететінін эмпирикалық деңгейде тексеруге бағытталды. Мұндай тәсіл декларативті құндылықтық келісім мен нақты әлеуметтік практика арасындағы сәйкестікті аналитикалық тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді.

Эмпирикалық база. Эмпирикалық зерттеу 2025 жылдың наурыз-маусым айларында Алматы қаласындағы ҚазҰҚПУ базасында жүргізілді. Ал іріктеу тәсілі мақсатты (purposive sampling) сипатта болды. Зерттеуге 2-3 курс студенттерінен құралған 254 респондент қатысты. Таңдау кезінде этникалық әртүрлілік, мәдени өзара әрекет тәжірибесі және азаматтық-этикалық пәндерге қатысу факторы ескерілді. Сондай-ақ, үлгінің тек әйел студенттерден тұруы нәтижелердің жалпылануы тұрғысынан шектеу қояды. Бұл фактор интерпретация барысында саналы түрде ескерілді.

Сауалнама құрылымы. Сауалнама төрт мазмұндық блоктан тұрды: толеранттылық ұғымының мазмұнын түсіну; этносаралық қарым-қатынас тәжірибесі; плюрализм мен мәдени әртүрлілікті қабылдау; конфессияаралық өзара әрекетке көзқарас. Қосымша ретінде респонденттердің жасы, этностық тегі және отбасылық дәстүрлік тәжірибесі туралы демографиялық деректер жиналды. Бұл айнымалылар бақылаушы факторлар ретінде қарастырылды.

Деректерді талдау. Сандық деректер IBM SPSS Statistics бағдарламасы арқылы өңделді. Қолданылған статистикалық әдістер: сипаттамалық статистика; Pearson корреляциялық талдауы; Cronbach's alpha коэффициенті (өлшеу шкалаларының ішкі консистенттілігін бағалау).

Корреляциялық талдау тек айнымалылар арасындағы статистикалық байланыстарды анықтау үшін ғана емес, теориялық модельдің құрылымдық дұрыстығын тексеру үшін қолданылды. Сапалық компонент ретінде фокус-топ форматындағы пікірталастар ұйымдастырылды. NVivo бағдарламасы арқылы жүргізілген тақырыптық кодтау құндылықтық декларация мен нақты әлеуметтік тәжірибе арасындағы ықтимал диссонансты анықтауға мүмкіндік берді. Бұл сапалық деректер сандық нәтижелерді тереңдетіп, интерпретациялық мазмұн берді.

Этикалық рәсімдер: Зерттеу ҚазҰҚПУ Этикалық комитетінің 12.03.2025 ж. №45 қаулысымен мақұлданды. Барлық қатысушылар жазбаша ақпараттандырылған келісім берді. Анонимділік пен деректердің құпиялылығы толық сақталды. Сонымен қатар зерттеу тәуелсіз

академиялық бастама ретінде жүзеге асырылды; қаржылық қолдау көздері болмады және мүдделер қақтығысы тіркелген жоқ.

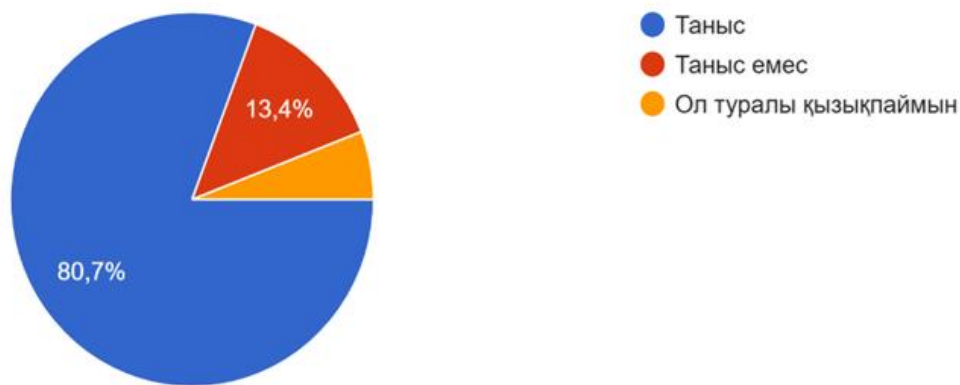
Әдіснамалық шектеулер. Зерттеу нәтижелерін интерпретациялау кезінде келесі шектеулер ескеріледі: үлгінің бір оқу орнымен шектелуі; гендерлік біртектілік; көлденең (cross-sectional) дизайнның себеп-салдар байланыстарын толық айқындаудағы шектеулілігі; әлеуметтік-қолайлы жауап беру ықтималдығы. Соған қарамастан, теориялық-эмпирикалық интеграция ұлттық құндылықтар мен толеранттық сана арасындағы байланысты құрылымдық деңгейде талдауға мүмкіндік береді. Алынған деректер теориялық-эмпирикалық тұрғыда маңызды үрдісті айқындайды: толеранттылық тек сыртқы мінез-құлық немесе декларативті көрсеткіш емес, ол терең мәдени-аксиологиялық интериоризация мен азаматтық сәйкестіктің қалыптасуымен тығыз байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, толеранттықты кешенді, құрылымдық деңгейде талдау әлеуметтік келісімді нығайтуға бағытталған саясаттың тиімділігін арттырады және ғылыми негізделген шешімдер қабылдауға жол ашады. Ал біздің ұстанымымыз бойынша, толеранттықты тек декларативті индикаторлар арқылы өлшеу жеткіліксіз; оны мәдени-аксиологиялық интериоризация және азаматтық сәйкестік құрылымымен байланыстыра талдау әлеуметтік келісім саясаты үшін анағұрлым негізді аналитикалық қорытындылар жасауға мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысы ұлттық құндылықтар мен толеранттылық арасындағы *себенді-делдалдық (mediated causality)* моделіне сүйенеді. Осы модель аясында ұлттық құндылықтардың интериоризациялануы (отбасы, білім беру арқылы) азаматтық сәйкестікті қалыптастырып, сол арқылы толеранттық сана мен әлеуметтік интеграцияға ықпал ету тетіктері қарастырылады. Отбасы мен білім беру институттары арқылы берілетін құндылықтар тұлғаның әлеуметтік бағдарын айқындайтын, толеранттылық деңгейіне тікелей емес, жанама түрде ықпал етеді. Жоғарыда аталған теориялық негіздерге сүйене отырып, зерттеу барысында келесі эмпирикалық әдістер қолданылды: *Әлеуметтанулық сауалнама:* Құндылықтардың трансформациясын анықтау мақсатында респонденттер арасында құрылымдық сұрақтар жүргізілді. *Контент-талдау:* Бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілердегі толеранттылық дискурсына сапалық талдау жасалды. *Салыстырмалы-тарихи әдіс:* Дәстүрлі құндылықтар мен қазіргі әлеуметтік практикалар арасындағы диссонансты анықтау үшін қолданылды. Ұлттық құндылықтар мен толеранттылықарасындағы байланыс күрделі, көп деңгейлі және әлеуметтік институттар арқылы жүзеге асатын үдеріс.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Эмпирикалық талдау барысында алынған деректер Қазақстан жағдайындағы ұлттық құндылықтар мен толеранттық сананың арасындағы байланыстың өте күрделі, көпқабатты және динамикалық құрылым екенін айқындайды. Зерттеу барысында қолданылған әдіснамалық құралдар декларативті деңгейдегі құндылықтық келісім мен нақты әлеуметтік практика арасындағы маңызды айырмашылықтарды статистикалық тұрғыдан негіздеуге мүмкіндік берді. Төменде алынған нәтижелер негізгі индикаторлар бойынша жүйеленген және тереңдетілген талдау арқылы ұсынылған.

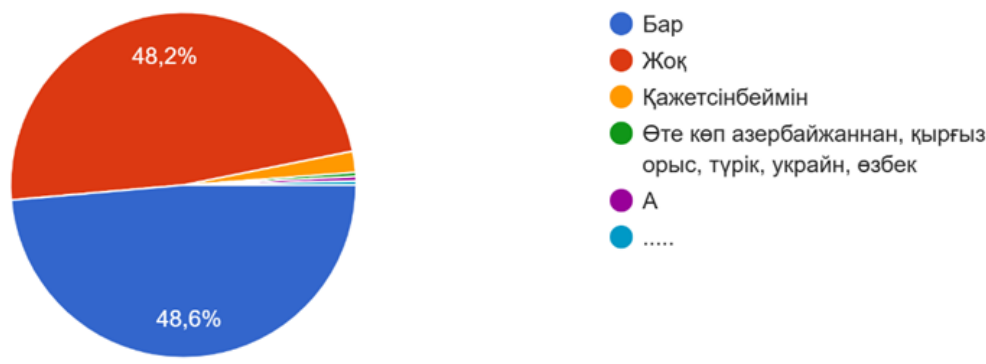
Толеранттылық ұғымын тану және когнитивтік қабылдау деңгейі. Сауалнама нәтижелері бойынша респонденттердің басым көпшілігі, атап айтқанда 80,7%-ы толеранттылық ұғымымен теориялық деңгейде таныс екенін мәлімдеді. Бұл ретте респонденттердің 82,3%-ы бұл феноменді «басқа мәдениеттер мен айырмашылықтарды түсіну және құрметтеу» ретінде дәл анықтаған.

1-сурет. Респонденттердің толеранттылық ұғымына таныс деңгейі (% бойынша)
Ескерту: автордың жеке дереккөзінен

Аталған көрсеткіштер қазіргі жастар арасында толеранттылықтың когнитивтік-интеллектуалдық деңгейде қалыптасқанын айғақтайды. Дегенмен, бұл нәтижелерді тек позитивті индикатор ретінде қабылдау методологиялық редукцияға алып келуі мүмкін. Теориялық таныстық пен нақты әлеуметтік әрекет арасындағы сәйкестік мәселесін бөлек қарастыру қажеттілігі туындайды. Толеранттылықты анықтау қабілеті оның әлеуметтік практикада жүзеге асуын автоматты түрде қамтамасыз етпейді. Бұл жерде нормативтік келісім мен ішкі интериоризация деңгейі арасындағы алшақтық толеранттылықтың символдық сипатын күшейтеді. Яғни, субъект ұғымды білгенімен, оны өз құндылықтар иерархиясында басты орынға қоюға әлі де дайын емес екендігі байқалады.

Этносаралық өзара әрекет және әлеуметтік дистанция индикаторлары. Респонденттердің 48,2%-ы күнделікті өмірде басқа этнос өкілдерімен тығыз достық қатынастардың жоқ екенін көрсетті.

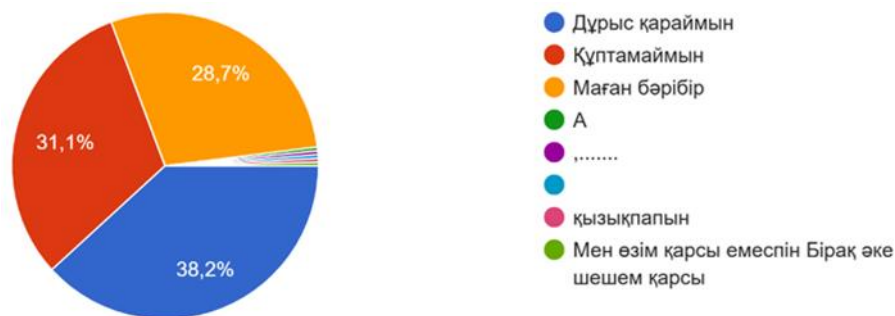

2-сурет. Респонденттердің этносаралық өзара әрекет және әлеуметтік дистанция индикаторы (% бойынша)

Ескерту: автордың жеке дереккөзінен

Бұл дерек толеранттылықтың символдық деңгейде мойындалуы мен нақты әлеуметтік байланыстардың құрылымдық шектеулілігі арасындағы диссонансты аңғартады.

Сонымен қатар, аралас неке мәселесіндегі пікірлердің амбиваленттілігі назар аудартады: респонденттердің 38,2%-ы мұндай некелерді қолдаса, 31,1%-ы қарсылық танытқан, ал 28,7%-ы бейтарап позиция ұстанған.

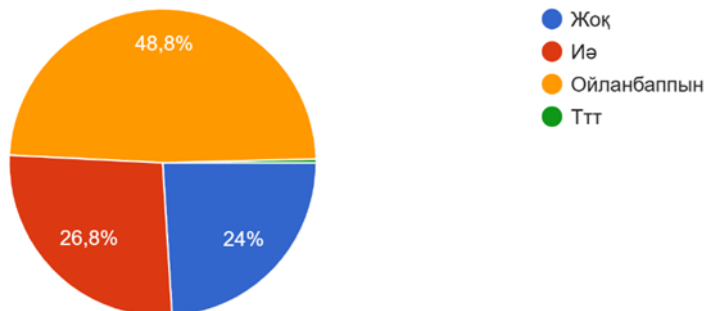

3-сурет. Респонденттердің аралас неке мәселесіндегі пікірлердің амбиваленттілігі (% бойынша)

Ескерту: автордың жеке дереккөзінен

Этникалық шекараларға қатысты бұл амбиваленттілік мәдени кодтың сақталу механизмі мен азаматтық универсализм арасындағы парадигмалық кернеудің нақты эмпирикалық көрінісі. Ұлттық сәйкестікті сақтауға ұмтылыс пен әлеуметтік интеграция қажеттілігі арасындағы теңгерім әлі де болса динамикалық, тұрақсыз күйде қалып отыр. Бұл нәтиже әлеуметтік дистанцияның когнитивтік деңгейден гөрі, эмоционалдық және практикалық деңгейде тереңірек екенін дәлелдейді.

Плюрализмді қабылдау және мәдени әртүрлілікке көзқарас. Плюралистік құндылықтарға қатысты жауаптардың құрылымы айтарлықтай күрделі нәтиже көрсетті. Респонденттердің тек 26,8%-ы ғана «әртүрлілік – қоғамның байлығы» деген тұжырымды толық қолдаса, 48,8%-ы бұл пікірмен келіспейтінін немесе оған күмәнмен қарайтынын білдірді.

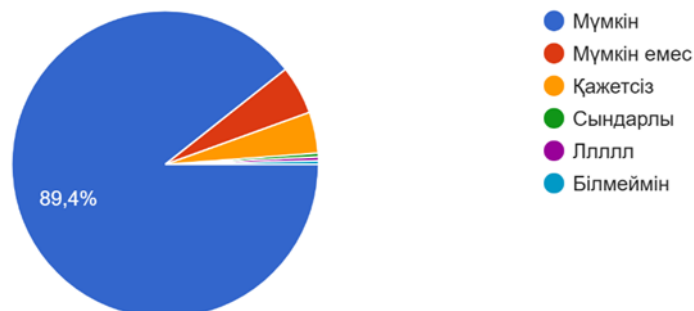
4-сурет. Респонденттердің плюрализмді қабылдау және мәдени әртүрлілікке көзқарас деңгейі (% бойынша)

Ескерту: автордың жеке дереккөзінен

Бұл көрсеткіштер толеранттылықтың құқықтық-нормативтік деңгейде ресми қабылдануы мен мәдени-позитивті плюралистік сананың қалыптасу деңгейі арасындағы терең айырмашылықты айқындайды. Мәдени әртүрлілікті инструменталдық емес, іргелі құндылықтық ресурс ретінде қабылдау тетігінің әлсіздігі жастар арасындағы этноцентристік бағдарлардың әлі де сақталып отырғанын көрсетеді. Бұл жағдай қоғамда «өзгешелікті» қабылдау деңгейінің әлі де шектеулі екенін және мәдени плюрализмнің әлеуметтік капитал ретінде толық танылмағанын аңғартады. Мұндай нәтиже мемлекеттік ағартушылық және азаматтық интеграция саясатының мазмұнын қайта қарастыру қажеттігін негіздейді.

Конфессияаралық толеранттылықтың ерекшеліктері. Діни төзімділік индикаторы бойынша респонденттердің 89,4%-ы әртүрлі діни нанымдардың бейбіт қатар өмір сүре алатынын мойындады. Бұл конфессияаралық қатынастардың нормативтік деңгейде жоғары

легитимділікке ие екенін білдіреді. Алайда, практикалық деңгейде респонденттердің 43,3%-ы басқа діни мерекелерге немесе рәсімдерге қатысудан бас тартатынын мәлімдеді.

5-сурет. Респонденттердің діни төзімділік индикатор деңгейі (% бойынша)

Ескерту: автордың жеке дереккөзінен

Бұл дерек діни төзімділік пен дінаралық интеракция арасындағы шекараны нақты айқындайды: нормативтік келісім символдық деңгейде берік болғанымен, мәдени-практикалық қатысу деңгейінде консервативті шектеулер басым. Бұл құбылыс дәстүрлі діни идентификация мен ашық конфессияаралық тәжірибе арасындағы құрылымдық дистанцияның сақталуымен түсіндіріледі. Яғни, діни төзімділік «араласпау» принципіне негізделген, бірақ нақты диалогтық тәжірибеге әлі толық ұласпаған.

Статистикалық талдау және корреляциялық байланыстар. Зерттеудің статистикалық блогы Пирсон корреляциялық талдауы арқылы ұлттық құндылықтардың интериоризация деңгейі мен толеранттық көрсеткіштері арасындағы байланысты анықтады. Алынған нәтиже ($r = 0.35$, $p < 0.01$) оң және статистикалық мәнді байланыстың бар екенін растады. Бұл орташа деңгейдегі корреляция ұлттық мәдени мұраға деген құрмет пен этносаралық достыққа бейімділік арасындағы органикалық байланысты көрсетеді. Алайда, біз бұл нәтижені детерминистік емес, ықтималдық сипаттағы байланыс ретінде интерпретациялаймыз. $r = 0.35$ көрсеткіші ұлттық құндылықтардың толеранттылыққа ықпал ететін маңызды құрылымдық фактор екенін, бірақ оны толық анықтайтын жалғыз механизм емес екенін айғақтайды. Бұл ретте регрессиялық талдау көрсеткендей, ұлттық құндылықтар толеранттық сананың дисперсиясын 12% деңгейінде түсіндіреді. Толеранттық сана - білім беру, әлеуметтік орта және медиа-дискурс секілді көптеген айнымалылардың әсерінен қалыптасатын күрделі құрылым.

Теориялық интерпретация және нәтижелерді жинақтау. Алынған эмпирикалық нәтижелер «ұлттық құндылықтар – азаматтық сәйкестік – толеранттық сана» тізбегінің теориялық моделін қуаттайды. Декларативті келісім мен нақты әлеуметтік практика арасындағы табылған алшақтық біздің бастапқы гипотезамызды растайды: толеранттылық тек құқықтық нормалардың немесе саяси декларациялардың нәтижесі емес, ол мәдени-аксиологиялық интериоризация сапасымен тікелей шартталады. Ұлттық құндылықтардың ішкі мазмұны азаматтық санамен ұштасқан жағдайда ғана толеранттылық тұрақты әлеуметтік практикаға айналады. Бұл процесс құндылықтардың жай ғана танылуынан бастап, олардың мінез-құлықтық стереотиптерге айналуына дейінгі кезеңдерді қамтиды.

Саясатқа бағытталған (Policy-oriented) тұжырымдар. Эмпирикалық деректерді талдау негізінде әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға бағытталған стратегиялық бағыттар ұсынылады. Біріншіден, толеранттылықты нығайтуды тек құқықтық-формальды дискурспен шектемей, оның мәдени-аксиологиялық негіздерін дамыту қажет. Екіншіден, ұлттық құндылықтар мен азаматтық этиканы білім беру бағдарламаларының мазмұнына жүйелі түрде интеграциялау لازم. Үшіншіден, плюрализмді қоғамның стратегиялық ресурсы ретінде интериоризациялауға бағытталған азаматтық саясатты жандандыру маңызды. Төртіншіден, конфессияаралық және этносаралық интеракцияның практикалық, бейресми формаларын кеңейту арқылы

әлеуметтік дистанцияны азайту қажет. Бұл бағыттар толеранттылықты жай ғана ұран деңгейінен шынайы қоғамдық келісімнің тірегіне айналдыруға негіз болады.

Осылайша, зерттеу толеранттылықтың декларативті деңгейі мен нақты әлеуметтік практика арасындағы құрылымдық кернеуді айқындап, ұлттық құндылықтардың әлеуметтік келісімді нығайтудағы стратегиялық әлеуетін ғылыми тұрғыдан дәлелдеді. Зерттеу нәтижелері Қазақстан қоғамындағы аксиологиялық трансформацияларды тереңірек түсінуге және әлеуметтік саясатты ғылыми негіздеуге мүмкіндік береді. Осы арқылы ұлттық құндылықтардың азаматтық қоғам қалыптастырудағы рөлінің концептуалды негізі берік нығая түседі.

ТАЛҚЫЛАУ

Осы зерттеу барысында қол жеткізілген эмпирикалық деректер Қазақстанның қазіргі әлеуметтік транзиті жағдайындағы ұлттық құндылықтар мен толеранттық сана арасындағы байланыстың өте күрделі, көпқабатты және медиаторлық сипатқа ие екенін нық айқындады. Зерттеу нәтижелері толеранттылықты жай ғана сызықтық тәуелділік ретінде емес, мәдени-аксиологиялық интериоризация мен институционалдық ортаның тоғысындағы құбылыс ретінде қарастыру қажеттігін негіздейді. Біздің талдауымыз бойынша, респонденттердің басым бөлігі толеранттылықты декларативті деңгейде жоғары деңгейде мойындағанымен (респонденттердің 82%-ы), оның нақты әлеуметтік практика мен күнделікті мінез-құлықтағы көрінісі айтарлықтай тежеліп отырғаны байқалды. Бұл айырмашылықты біз кездейсоқ әлеуметтік ауытқу емес, аксиологиялық жүйенің ішкі трансформациясы мен әлеуметтік нормалардың қабылдану сапасына байланысты құрылымдық мәселе ретінде бағалаймыз. Осы тұрғыда толеранттылықтың символдық капиталдан нақты әлеуметтік әрекетке көшу тетіктерінің жеткілікті деңгейде қалыптаспағанын көрінеді.

Фёдоров пен Благованың [1, с.128] құндылықтар эволюциясы туралы концептуалдық пайымдары құндылықтардың жай ғана этикалық категориядан әлеуметтік шындықты ұйымдастырушы және реттеуші нормативтік құрылымға дейінгі даму жолын көрсетеді. Теориялық негізге сүйене отырып, біздің зерттеуіміз ұлттық құндылықтардың толеранттық сананы қалыптастыруда зор әлеуетке ие екенін, бірақ бұл әлеуеттің әлі де толық институционалданбағанын айқын көрсетеді. Құндылықтар когнитивтік деңгейде танылса да, олар әлеуметтік әрекет пен праксеологиялық практикаға автоматты түрде трансформацияланбайды. Бұл когнитивтік-практикалық алшақтық немесе «диссонанс» қоғамдық сананың жаңғыру процесіндегі маңызды кедергілердің бірі, өйткені нормативтік жүйе мен күнделікті мінез-құлық арасындағы құрылымдық үзіліс сақталуда.

Лотце мен Риккерттің классикалық аксиология шеңберіндегі құндылықтарды объективті-нормативтік құрылым ретінде түсіндіруі біздің нәтижелерді тереңірек пайымдауға жол ашады [10, с.46-48]. Егер құндылықтар әлеуметтік тәртіпті бағыттайтын қатаң иерархиялық жүйе болса, онда толеранттылықтың практикада шектеулі көрініс табуы жастар санасындағы құндылықтық басымдықтардың қайта құрылуымен және жаңа иерархияның қалыптасуымен байланысты [11, с.119]. Мысалы, ұлттық сәйкестікті қорғау мен мәдени шекараларды сақтау құндылығы кей жағдайларда универсалистік толеранттық қағидаларынан жоғары позицияда орналасуы мүмкін. Бұл жағдай – мәдени кодтың ішкі тұрақтылығы мен азаматтық универсализмнің сыртқы талаптары арасындағы парадигмалық кернеудің нақты эмпирикалық көрінісі. Мұндай кернеу әлеуметтік интеграция процесінде субъектінің өзіндік бірегейлігін сақтау мен өзге мәдениеттерге ашықтық арасындағы тепе-теңдікті іздеуін сипаттайды.

Рокичтің терминалдық және инструменталдық құндылықтар теориясы бұл қайшылықты жүйелі түрде түсіндіруге мүмкіндік береді. Егер толеранттылық «терминалдық құндылық» (түпкі мақсат) ретінде қабылданса, бірақ ол «инструменталдық» деңгейде (күнделікті әрекет, этносаралық достық, конфессияаралық қатысу) тиісті тетіктермен қамтамасыз етілмесе, онда құндылықтық жүйеде терең ішкі диссонанс бар деген тұжырым жасауға болады. Біздің деректер дәл осы сәйкессіздікті растайды: студенттер толеранттылық ұғымын абстрактілі

түрде қолдайды, бірақ этносаралық нақты интеракциялар мен мәдениетаралық байланыс айтарлықтай шектеулі сипатта [18, 2416.]. Бұл инструменталдық құндылықтардың жеткіліксіз дамуы әлеуметтік капиталдың қалыптасуына кері әсерін тигізеді.

Швардцтың құндылық типологиясы тұрғысынан алғанда, «universalism» (әмбебаптық) мен «benevolence» (мейірімділік) категориялары декларативті деңгейде танылғанымен, шешім қабылдау сәттерінде «tradition» (дәстүр) және «security» (қауіпсіздік) құндылықтары басымдық алуы мүмкін. Бұл жағдай толеранттылықтың әмбебап құндылық ретінде толық интериоризацияланбағанын, оның әлі де болса тар этномәдени құрылымдармен шартталғанын көрсетеді. Сонымен қатар, Дильтейдің герменевтикалық тәсілі бұл айырмашылықты өмірлік тәжірибе категориясы арқылы түсіндіреді. Толеранттылық - тек қағаз бетіндегі норма емес, ол мәдениетаралық нақты коммуникация мен әлеуметтік тәжірибеде қалыптасатын тірі құбылыс. Егер қоғамда мәдениетаралық интеракциялардың сапасы төмен болса, толеранттылық тек символдық дискурс пен ресми риторика деңгейінде қала бермек. Бұл өз кезегінде әлеуметтік сенім деңгейінің төмендеуіне әкеп соғатын факторлардың бірі ретінде қарастырылады.

Отандық ғылыми ортада ұлттық сананы зерттеген Русланұлы, Николаева және Маулитов секілді авторлардың [7, 120 б.] еңбектері құндылықтардың тарихи-мәдени контекст арқылы қалыптасатынын дәйектейді. Біздің жүргізген корреляциялық талдауымыз ($r = 0.35$, $p < 0.01$) ұлттық мәдени мұраға деген құрмет пен толеранттық индикаторлар арасында статистикалық мәнді, бірақ орташа деңгейдегі байланыс бар екенін көрсетті. Бұл көрсеткіш ұлттық құндылықтардың маңызды ықпалын мойындай отырып, толеранттылық санасының көпфакторлы құрылым екенін де айғақтайды. Біз бұл нәтижелерді мәдени-аксиологиялық интериоризацияның жеткіліксіз институционалдануының белгісі ретінде түсіндіреміз.

Толеранттылық - құқықтық нормалардың механикалық салдары емес, ол азаматтық бірегейлік пен мәдени кодтың ішкі қабылдану сапасына тікелей тәуелді. Осылайша, ұлттық бірегейлік толеранттылыққа кедергі емес, керісінше оны негіздейтін аксиологиялық тірекке айналуы тиіс. Осы талдау негізінде біз ұлттық құндылықтарды әлеуметтік интеграцияның стратегиялық ресурсы ретінде қайта қарастыру қажеттігін ұсынамыз. Алайда, оларды тек риторикалық деңгейде насихаттау оң нәтиже бермейді. Құндылықтардың институционалдық бекітілуі - білім беру мазмұнында, азаматтық саясатта, мәдени бағдарламаларда және қоғамдық дискурста жүйелі түрде жүзеге асырылуы тиіс. Біздің пайымдауымызша, толеранттылықты тек құқықтық парадигма шеңберінде ғана қарастыру редукционистік тәсілге жатады.

Мәдени-аксиологиялық құрылымдармен сабақтастықта қарастырылған толеранттылық қана әлеуметтік келісімнің тұрақты моделін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл модель қоғамдық сананы жаңғыртудың негізгі бағыттарын ғылыми негіздеуге мүмкіндік береді, себебі ол тек сыртқы ережелерге емес, субъектінің ішкі сенімдері мен құндылықтық бағдарларына сүйенеді.

Қорыта айтқанда, ұлттық құндылықтар толеранттылық санасының қажетті этикалық алғышарты, бірақ олардың әлеуметтік интеграцияның қозғалтқыш күшіне айналуы үшін азаматтық сәйкестік пен институционалдық қолдаудың жоғары сапасы қажет. Зерттеуіміз толеранттылықты нығайтудың жаңа «делдалдық» моделін ұсынады: ұлттық құндылықтар - азаматтық сәйкестік - толеранттық бағдарлар. Осы тізбектің әрбір элементін нығайту Қазақстан қоғамындағы әлеуметтік тұрақтылықты ғылыми негізде қамтамасыз етудің кепілі болмақ. Бұл тәсіл тек социологиялық емес, сонымен қатар басқарушылық шешімдер қабылдау кезінде де маңызды методологиялық бағыт.

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу нәтижелері Қазақстан жағдайында толеранттылық феноменін тек либералдық-құқықтық парадигма аясында қарастырудың жеткіліксіздігін айқындады. Ұлттық құндылықтар мен толеранттық сана арасында статистикалық мәнді байланыс ($r = 0.35$, $p < 0.01$) анықталғанымен, бұл процесс азаматтық сәйкестік пен мәдени код арқылы делдалданатын күрделі құрылым екені негізделді. Эмпирикалық талдау декларативті келісім мен нақты

әлеуметтік практика арасындағы алшақтықты көрсетті. Жастардың толеранттылықты теориялық қолдауы мен плюрализмді мәдени байлық ретінде қабылдау деңгейі арасындағы диссонанс құндылықтардың толық институционалданбағанын аңғартады. Ұлттық құндылықтар толеранттық сананың қажетті алғышарты болғанымен, олардың әлеуметтік интеграция ресурсы ретінде жұмыс істеуі білім беру жүйесі мен қоғамдық дискурстағы жүйелі интеграция деңгейіне тікелей тәуелді. Осыған байланысты, толеранттылықты нығайту саясаты құқықтық декларациялардан мәдени интериоризация мен практикалық мәдениетаралық тәжірибелерді кеңейтуге бағытталуы тиіс.

Қазақстан қоғамында толеранттылық сана қалыптастырудағы ұлттық құндылықтардың орны ерекше. Қазақ халқының тарихи санасын жаңғырту арқылы оның болмысында, байырғы түсінік, танымында бар төзімділік, тағаттылық, кеңпейілділік қасиеттерін бүгінгі күн тұрғысынан қайта қарастыру қажет. Қазақ елінің бүгінге дейін жүріп өткен жолы, әдет-ғұрып, салт-санасы, ұлттық тәрбиесі, шешендік өнер, батырлар жыры, бата беру дәстүрлері, достық пейілі, тарихи тұлғалары мен тұтас философиясында толеранттылықтың іздері айқын аңғарылуда. Осы орайда қазақ халқын нағыз толерантты халық деп бағалауға толық негіз бар. Қазіргі дербес мемлекеттік саясат осы ұлттық бойында, қанында бар қасиеттерге негіздей отырып, көпэтносты Қазақстанда толерантты сананы жаңғырту ісін тиімді жүргізіп келеді.

Зерттеудің шектеулері мен болашақ бағыттары. Жұмыс барысында анықталған негізгі шектеу - эмпирикалық базаның бір жоғары оқу орнымен (ҚазҰҚПУ) және негізінен әйел респонденттермен шектелуі. Бұл нәтижелерді жалпы жастар аудиториясына проекциялауда рефлексивтілікті талап етеді. Сонымен қатар, көлденең (*cross-sectional*) дизайн себеп-салдарлық байланыстарды нақты айқындауға кедергі келтіреді. Болашақ зерттеулерде аймақтық және гендерлік әртүрлілікті қамтитын лонгитюдтік дизайнды қолдану, сондай-ақ құрылымдық тендеулер моделі (SEM) арқылы нақты құндылықтық индикаторларды (әділет, бауырмалдық т.б.) жеке талдау жоспарлануда. Аталған шектеулер зерттеудің ғылыми бағытын одан әрі тереңдетуге негіз болады.

Әдебиеттер:

- 1 Фёдоров В. А., Благова А.С. (2016). Эволюция понятия «Ценность». Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Философия, (1). – С. 128-140.
- 2 Таурова Б.Л. Құндылықтар мәселесін зерттеудің философиялық мәні // *Dulaty University Хабаршысы*. – 2024. – No2. – Б. 153-159.
- 3 Шадский О.Г. Становление и развитие института частной благотворительности в США // *Социально-экономические явления и процессы*. – 2011. – № 1-2. – С. 281-289.
- 4 Barugh J. *Public Libraries and Organisations Serving the Unemployed*. – London: British Library, 2007. – 119 p.
- 5 Юрген З., Людер С. *Двери в прошлое и будущее - библиотеки в Германии / пер. Г. Исаева*. – 3-е изд. – Хильдесхайм: Георг Олмс, 2007. – 97 с.
- 6 Зенова Т. В формате «говорящих» изданий: обслуживание читателей со ограничением по зрению // *Библиотека*. – 2016. – № 4. – С. 6-9.
- 7 Фабдолла З., Русланұлы А. Қазақстандағы әлеуметтік қорғау жүйесінің қалыптасуы: оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2003. – 156 б.
- 8 Дариябек Д., Нұрмұратов С. Қазіргі қоғамдағы инклюзивті білім берудің философиялық негіздері // *Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы*. – 2015. – № 2. – Б. 42-48.
- 9 Фёдоров В.В. *Инновационные технологии в библиотечном деле: учебное пособие*. – М.: Литера, 2016. – 184 с.
- 10 Лотце Г. *Микрокосм. Идеи к естественной истории и истории человечества*. – М.: Мысль, 1994. – 2 т.
- 11 Риккерт Г. *Философия жизни*. – М.: Канон, 1998. – 384 с.
- 12 Нұрбанова Г.Т., Баратова А.А. Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды әлеуметтік бейімдеудің заманауи аспектілері // *Қазақстанның ғылымы мен өмірі*. – 2023. – № 3. – Б. 115-121.

- 13 Аринова Б.А. Білім беру ортасындағы цифрландыру: мүмкіндіктер мен кедергілер // Педагогика және психология. – 2019. – № 1 (38). – Б. 70-76.
- 14 Егеубаев А. Ежелгі мәдениет куәлары: зерттеулер. – Алматы: Жазушы, 2007. – 320 б.
- 15 Жармұхамедұлы М. Кітапханатану және библиография: тарихы мен теориясы. – Түркістан: Мұра, 2008. – 245 б.
- 16 Формирование толерантного сознания в современном казахстанском обществе. – Алматы, 2009. – 242 б.
- 17 Байтенова Н.Ж. Некоторые вопросы межконфессионального согласия в Казахстане // Материалы международной конференции. – Алматы, 2009. – 112 б.
- 18 Мәдени-философиялық энциклопедия. – Алматы: Паритет, 2007. – 269 б.
- 19 Курганская В.Д., Дунаев В.Ю. Толерантность в глобализирующемся мире: Религия и культурная идентичность казахстанцев. – Алматы, 2007. – 10 б.
- 20 Абуов А.П. Межконфессиональный диалог как основа социального согласия [Электрондық ресурс]. – URL: <http://www.embkaztm.org/article/142> (қаралған күні: 03.03.2026).
- 21 Симаворян А., Овян В. Религиозная толерантность в современном обществе [Электрондық ресурс]. – 2010. – URL: www.noravank.am (қаралған күні: 03.03.2026).
- 22 Трофимов Я.Ф. Учебно-методический комплекс по дисциплине «Религиоведение». – Караганда: Болашақ-Баспа, 2009. – 11 б.
- 23 Қазіргі дәстүрден тыс діни қозғалыстар мен культтер. – Алматы, 2009. – 10 б.
- 24 Қожамбердиев Б., Әпенев Б.М. Ұлттық болмыс сипаттары // Қазақ философиясындағы антропологиялық дискурс және қазіргі заман. – Алматы, 2008. – Б. 115-120.
- 25 Сатеришинов Б.М. Қазіргі Қазақстан мәдениеті дамуының негізгі бағдарлары мен қайшылықтары. – Алматы, 2000. – 144 б.
- 26 Егеубаев А. Түркі әлемінің рухани негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 312 б.
- 27 Кенжетай Д. Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымы: монография. – Алматы: Арыс, 2008. – 355 б.

References:

- 1 Fjodorov V. A., Blagova A. S. (2016). Jevoljucija ponjatija «Cennost'» [The evolution of the concept of "Value"]. Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Serija: Filosofija, (1). – p. 128-140. [in rus]
- 2 Tairova B.L. Kundylyktar мәsesin zertteudin filosofijalyk мәni [The philosophical significance of studying the issue of values] // Dulatory University Habarshysy. – 2024. – №2. – B. 153-159[in kaz]
- 3 Shadskij O.G. Stanovlenie i razvitie instituta chastnoj blagotvoritel'nosti v SSHA [Formation and development of the institute of private charity in the USA] // Social'no-ekonomicheskie yavleniya i processy. – 2011. – № 1-2. – pp. 281-289 [in rus]
- 4 Barugh J. Public Libraries and Organisations Serving the Unemployed. – London: British Library, 2007. – 119 p. [in eng]
- 5 Yurgen Z., Lyuder S. Dveri v proshloe i budushchee – biblioteki v Germanii [Doors to the past and future - libraries in Germany]. 3rd ed. / trans. G. Isaev. – Hildesheim: Georg Olms, 2007. – 97 p [in rus]
- 6 Zenova T. V formate «govoryashchih» izdanij: obsluzhivanie chitatelej so ogranicheniem po zreniyu [In the format of "talking" editions: serving readers with visual impairments] // Biblioteka. – 2016. – № 4. – pp. 6-9[in rus]
- 7 Gabdolla Z., Ruslanuly A. Kazakstandagy aleumettik korgau zhuiesinin kalyptasuy [Formation of the social protection system in Kazakhstan]: oqu kuraly. – Almaty: Ekonomika, 2003. – 156 p [in kaz]
- 8 Dariyabek A., Nurmuratov S. Kazirgi kogamdagy inklyuzivti bilim berudin filosofialyk negizderi [Philosophical foundations of inclusive education in modern society] // Habarshy KazNU. – 2015. – № 2. – pp. 42-48 [in kaz]

- 9 Fedorov V.V. *Innovacionnye tekhnologii v bibliotechnom dele [Innovative technologies in library science]: uchebnoe posobie.* – М.: Litera, 2016. – 184 p.[in rus].
- 10 Lotze G. *Microcosm. Idei k natural history and human history.* - М.: Mysl, 1994. - 2 volumes [in rus]
- 11 Rickert G. *Philosophiya zhizni [Philosophy life].* - М.: Kanon, 1998. - 384 p [in rus].
- 12 Nurbanova G.T., Baratova A.A. *Mumkindigi shekteuli tulgalardy aleumettik bejimdeudin zamanauly aspektleri [Modern aspects of social adaptation of persons with disabilities] // Kazakstannyn gylymy men omiri.* – 2023. – № 3. – pp. 115-121 [in kaz].
- 13 Arinova B.A. *Bilim beru ortasyndagy cifrandyru: mumkindikter men kedergiler [Digitalization in the educational environment: opportunities and barriers] // Pedagogika zhane psihologia.* – 2019. – № 1 (38). – pp. 70-76 [in kaz].
- 14 Egeubaev A. *Ezhelgi madeniet kualary [Witnesses of ancient culture]: zertteuler.* – Almaty: Zhazushy, 2007. – 320 p [in kaz].
- 15 Zharmuhameduly M. *Kitaphanatanu zhane bibliografiya [Library science and bibliography]: tarihy men teoriasy.* – Turkistan: Mura, 2008. – 245 p[in kaz].
- 16 *Formirovanie tolerantnogo soznaniya v sovremennom kazakhstanskom obshchestve [Formation of tolerant consciousness in modern Kazakhstani society].* – Almaty, 2009. – 242 p [in rus].
- 17 Baitenova N.Zh. *Nekotorye voprosy mezhkonfessional'nogo soglasiya v Kazakhstane [Some issues of interfaith harmony in Kazakhstan] // Materialy mezhdunarodnoj konferencii.* – Almaty, 2009. – 112 p [in rus].
- 18 *Madeni-filosofialyk enciklopedia [Cultural and philosophical encyclopedia].* – Almaty: Raritet, 2007. – 269 p [in kaz].
- 19 Kurganskaya V.D., Dunaev V.Yu. *Tolerantnost' v globaliziruyushchemsya mire: Religiya i kul'turnaya identichnost' kazakhstancev [Tolerance in a globalizing world: Religion and cultural identity of Kazakhstanis].* – Almaty, 2007. – 10 p [in rus].
- 20 Abuov A.P. *Mezhkonfessional'nyj dialog kak osnova social'nogo soglasiya [Interfaith dialogue as a basis for social harmony].* – URL: <http://www.embkaztm.org/article/142>.
- 21 Simavoryan A., Ovyayn V. *Religioznaya tolerantnost' v sovremenном обществе [Religious tolerance in modern society].* – 2010. – URL: www.noravank.am [in rus]
- 22 Trofimov Ya.F. *Uchebno-metodicheskiy kompleks po discipline «Religiovedenie» [Educational and methodological complex for the discipline "Religious Studies"].* – Karaganda: Bolashak-Baspa, 2009. – 11 p. [in rus]
- 23 *Kazirgi dasturden tys dini kozgalystar men kultter [Modern non-traditional religious movements and cults].* – Almaty, 2009. – 10 p [in kaz]
- 24 Kozhamberliev B., Apenov B.M. *Ultyk bolmys sipattary [Characteristics of national identity] // Kazak filosofiasyndagy antropologialyk diskurs zhane kazirgi zaman.* – Almaty, 2008. – pp. 115-120 [in kaz]
- 25 Satershinov B.M. *Kazirgi Kazakstan madenieti damuynyn negizgi bagdarlary men kaishylyktary [Main directions and contradictions of the development of modern Kazakhstan culture].* – Almaty, 2000. – 144 p.[in kaz]
- 26 Egeubaev A. *Turki aleminin ruhani negizderi [Spiritual foundations of the Turkic world].* – Almaty: Kazak universiteti, 2002. – 312 p [in kaz]
- 27 Kenzhetay D. *Kozha Ahmet Yasaui duniyanymy [Worldview of Khoja Akhmet Yassawi]: monografiya.* – Almaty: Arys, 2008. – 355 p [in kaz]

A.N. Abidin^{1*} , A.I. Mambetova² , B.Zh. Smagambet¹ , A.M. Kulbayeva²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan.

²Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov
Aktau, Kazakhstan

*e-mail: abidinabubakir@gmail.com

SOCIOLOGICAL INDICATORS FOR MEASURING STUDENT SATISFACTION WITH THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION (EXPERIENCE OF KAZAKHSTAN)

Abstract

This article critically revisits the concept of measuring student satisfaction with higher education quality through the lens of Pierre Bourdieu's habitus theory. As global agendas for quality assurance increasingly emphasize student-centered learning and experiential engagement, the «student satisfaction» metric has become a widely employed indicator of educational quality. However, this measure is not socially neutral: its level is contingent upon students' cultural capital, linguistic practices, social networks, and conformity to legitimate norms within the university field. In response, we propose a multi-level set of indicators tailored to the Kazakh context, encompassing pedagogical practices, the hidden curriculum, language regime, infrastructure, social integration, symbolic recognition and fairness, the conversion of capitals, and outcome trajectories.

Our model suggests that student satisfaction should not be interpreted solely as a proxy for service quality but also as a sociological measure capable of revealing the potential mechanisms of social inequality reproduction within higher education. This framework aligns with paradigms of quality assessment proposed by Harvey and Green (1993) and ENQA (2015), providing both theoretical foundations to inform targeted policy interventions in educational practice. This approach allows not only the descriptive documentation of outcomes but also a critical interpretation of the effects of structural adaptations and symbolic violence on student experience. Overall, this study provides a theoretically informed sociological perspective on the measurement of higher education quality in Kazakhstan, emphasizing the intersection between student experience and institutional structures.

Keywords: student satisfaction, higher education quality, habitus, cultural capital, social capital, symbolic violence, quality assurance.

Ә.Н. Әбидин^{1*}, А.И. Мамбетова², Б.Ж. Смағамбет¹, А.М. Кульбаева²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан.

²Ш. Есенев атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті
Ақтау қ., Қазақстан

*e-mail: abidinabubakir@gmail.com

ЖОҒАРЫ БІЛІМ САПАСЫНА СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚАНАҒАТТАНУЫН ӨЛШЕУДІҢ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ИНДИКАТОРЛАРЫ (ҚАЗАҚСТАН ТӘЖІРИБЕСІ)

Аңдатпа

Бұл мақала жоғары білім сапасын бағалауда студенттердің қанағаттануы көрсеткішін Пьер Бурдьеннің габитус теориясы аясында қайта қарастырады. Қазіргі халықаралық сапаны қамтамасыз ету күн тәртібінде студент тәжірибесі мен студентке бағдарланған оқу-оқыту

практикаларын басым ету тенденциясы артқан сайын, «студенттердің қанағаттануы» индикаторы оқу процесінің сапасын өлшеудегі негізгі көрсеткішке айналды. Алайда бұл көрсеткіш әлеуметтік тұрғыдан бейтарап емес: оның деңгейі студенттердің мәдени капиталы, тілдік тәжірибесі, әлеуметтік желілері және университет өрісіндегі легитимді нормаларға сәйкестігі сияқты құрылымдық факторларға тәуелді. Осы тұрғыдан, біз Қазақстан контекстіне бейімделген көпдеңгейлі индикаторлар жүйесін ұсынамыз, оған педагогикалық тәжірибе, «жасырын оқу бағдарламасы», тілдік режим, инфрақұрылым, әлеуметтік интеграция, символдық танылу және әділеттілік, капиталдардың конверсиясы, сондай-ақ нәтижелік траекториялар кіреді.

Біздің талдауымыз көрсеткендей, ұсынылған модель студент қанағаттануын тек қызмет сапасының индикаторы ретінде емес, университеттік ортадағы әлеуметтік теңсіздіктің ықтимал қайта өндірілу механизмдерін айқындайтын әлеуметтанулық өлшем ретінде бағалауға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл Harvey және Green (1993) мен ENQA (2015) ұсынған сапаны бағалау парадигмасымен үйлестіріліп, білім беру саясаты мен практикасында нақты интервенциялық шараларды жобалау үшін теориялық негіз құруға жол ашады. Бұл тәсіл тек нәтижелерді сипаттап қана қоймай, әлеуметтік құрылымдық бейімделулер мен символдық зорлықтың студент тәжірибесіне ықпалын сындарлы түрде интерпретациялауға бағытталған. Осылайша, мақала Қазақстандағы жоғары білім сапасын өлшеудің әлеуметтанулық өлшемдерін концептуалды және теориялық тұрғыдан қайта қарастырады, студенттердің тәжірибесі мен университеттік құрылымдар арасындағы өзара әсерді талдауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: студент қанағаттануы, жоғары білім сапасы, габитус, мәдени капитал, әлеуметтік капитал, символдық зорлық, сапаны қамтамасыз ету.

Абидин А.Н.^{1*}, Мамбетова А.И.², Смагамбет Б.Ж.¹, Кульбаева А.М.²

*¹Евразийский национальный университет им. Н. Гумилева,
г. Астана, Казахстан.*

*²Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им. Есенова,
г. Актау, Казахстан.*

*e-mail: abidinabubakir@gmail.com

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ИНДИКАТОРЫ ИЗМЕРЕНИЯ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ СТУДЕНТОВ КАЧЕСТВОМ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ (ОПЫТ КАЗАХСТАНА)

Аннотация

Статья переосмысливает показатель удовлетворённости студентов как критерий оценки качества высшего образования в рамках теории габитуса Пьера Бурдьё. По мере усиления в современной международной повестке обеспечения качества тенденции к приоритизации студенческого опыта и студенто-ориентированных практик преподавания и обучения, индикатор «удовлетворённость студентов» становится одним из ключевых измерителей качества образовательного процесса. Однако данный показатель не является социально нейтральным: его уровень зависит от структурных факторов культурного капитала студентов, их языкового опыта, социальных сетей и степени соответствия легитимным нормам университетского поля. Исходя из этого, мы предлагаем систему многоуровневых индикаторов, адаптированную к казахстанскому контексту, включающую педагогические практики, «скрытую учебную программу», языковой режим, инфраструктуру, социальную интеграцию, символическое признание и справедливость, конверсию капиталов, а также результативные траектории.

Наш анализ показывает, что предложенная модель позволяет рассматривать удовлетворённость студентов не только как индикатор качества услуг, но и как социологическое измерение, выявляющее возможные механизмы воспроизводства социального неравенства в университет-

ской среде. Данный подход соотносится с парадигмой оценки качества, предложенной Harvey и Green (1993) и ENQA (2015), и открывает возможность формирования теоретико-эмпирической основы для проектирования конкретных интервенционных мер в образовательной политике и практике.

Смешанный дизайн эмпирического исследования – анкетирование, когнитивное интервью, фокус-группы и глубинные интервью – позволяет оценивать студенческий опыт в различных контекстах. Такой подход не ограничивается описанием результатов, но направлен на критическую интерпретацию того, как социально-структурные адаптации и символическое насилие влияют на студенческий опыт. Таким образом, статья концептуально и теоретически пересматривает социологические измерения оценки качества высшего образования в Казахстане, позволяя анализировать взаимовлияние студенческого опыта и университетских структур.

Ключевые слова: удовлетворённость студентов, качество высшего образования, габитус, культурный капитал, социальный капитал, символическое насилие, обеспечение качества.

INTRODUCTION

In contemporary higher education, student satisfaction has become one of the most frequently used indicators of educational quality. Universities, accreditation agencies, and policymakers increasingly rely on student feedback to evaluate teaching effectiveness, learning environments, academic support services, and institutional performance. This trend reflects the growing influence of student-centered learning and quality assurance frameworks within the European Higher Education Area [1, p.97], where institutional accountability and the enhancement of student experience have become central priorities. However, although student satisfaction is often treated as a straightforward measure of educational quality, it is not a socially neutral category.

The concept of quality in higher education is itself multidimensional and contested. As Harvey and Green have shown, quality may be understood as excellence, fitness for purpose, value for money, or transformation [2, p.249]. Each of these perspectives emphasizes different institutional goals and produces different evaluative logics. As a result, the use of student satisfaction as a quality indicator inevitably reflects assumptions about what higher education is expected to provide and for whom. Satisfaction does not emerge in a vacuum; it is shaped by expectations, prior experiences, access to resources, and the degree to which students feel recognized and supported within the university environment [3, p.368]. Therefore, interpreting satisfaction as a service-related outcome risks overlooking the structural and symbolic dimensions of student experience [4, p.127].

This issue is especially important in the context of Kazakhstan, where the higher education system has undergone transformation since joining the Bologna Process and integrating into the European Higher Education Area [5, p.10]. Over the past decade, universities in Kazakhstan have adopted accreditation procedures, internal and external quality assurance mechanisms, and student feedback surveys as tools of evaluation. These changes have strengthened the role of student voice in educational governance. At the same time, the Kazakhstani context is marked by social, linguistic, and regional inequalities that influence how students enter, navigate, and interpret the academic field [6, p.197]. Differences in cultural background, language competence, social networks, and familiarity with institutional norms in everyday practice may shape students' educational opportunities and their judgments of satisfaction [7, p.94].

To address these issues, this article approaches student satisfaction through the theoretical lens of Pierre Bourdieu's sociology [8, p.135], particularly the concepts of habitus, capital, field, and symbolic power. From this perspective, satisfaction can be understood not simply as an individual opinion about educational services, but as an outcome of the relationship between students' dispositions and the norms of the university field [9, p.162]. When student habitus aligns with dominant institutional expectations, academic practices may appear natural, accessible, and legitimate [10, p.277]. When such alignment is weak, students may experience uncertainty, alienation, or symbolic exclusion. In this sense, student satisfaction may reveal not only perceptions of quality, but

also mechanisms through which higher education reproduces or mitigates social inequality [11, p.374].

Accordingly, this article develops a sociologically grounded framework of indicators for measuring student satisfaction with the quality of higher education in Kazakhstan. By integrating pedagogy, academic language, infrastructure, social integration, fairness, symbolic recognition, and capital conversion, the study seeks to expand existing approaches to quality measurement and offer a more critical understanding of student experience [12, p.568].

METHODOLOGY

This study employs a theoretical–methodological design to reconceptualize student satisfaction in higher education through Pierre Bourdieu’s framework. Instead of treating satisfaction as a simple reaction to educational services, the study interprets it as a socially conditioned outcome shaped by the relationship between habitus, field, and forms of capital. The methodology combines conceptual analysis with a proposed mixed-methods strategy for empirical validation. This approach enables the construction of sociological indicators and outlines how these indicators can be tested effectively in Kazakhstan’s higher education system.

At the theoretical level, the research is based on Bourdieu’s concepts of habitus, field, cultural capital, social capital, symbolic power, and doxa. These concepts were used as analytical tools for identifying the structural dimensions that shape student satisfaction. Conceptual-logical analysis was applied to clarify the meanings of central categories such as student satisfaction, higher education quality, hidden curriculum, symbolic recognition, and capital conversion. This stage was necessary because dominant service-oriented literature usually measures satisfaction through expectations, perceived quality, and institutional performance, whereas a habitus-based approach shifts attention toward social adaptation, familiarity with academic culture, and unequal access to resources. Comparative-theoretical analysis was used to contrast managerial approaches with a critical sociological perspective, while interpretive analysis examined how international quality assurance paradigms are translated into Kazakhstan’s institutional realities.

The source base consisted of literature on higher education quality, student experience, educational inequality, and quality assurance, together with institutional and regulatory documents relevant to Kazakhstan. These materials were selected because they connect macro-level policy frameworks with the micro-level experience of students. The units of analysis were the structural dimensions of satisfaction: teaching, assessment and feedback; academic language and the hidden curriculum; infrastructure and access to learning resources; social integration and advisory support; symbolic recognition and fairness; and the mechanisms through which cultural, social, and economic capital are converted into educational opportunities. Through theoretical synthesis, these dimensions were reorganized into a multi-level indicator model adapted to the Kazakhstani context.

To strengthen the usefulness of the model, the study outlines a mixed-methods empirical design for subsequent validation. Quantitative survey research is proposed as the first component, since it can reveal patterns of satisfaction and allow comparisons across linguistic, regional, and social groups. The questionnaire should include both conventional domains of student experience and habitus-sensitive items that capture implicit curriculum expectations, comfort with academic language, access to information, and experiences of symbolic inclusion or exclusion. A Likert-type response format can be used for most items.

The second component involves qualitative methods: cognitive interviewing, in-depth interviews, and focus group discussions. Cognitive interviewing is important as it helps identify whether survey questions are interpreted consistently by students from different social and linguistic backgrounds. This is crucial in a multilingual context such as Kazakhstan, where neutral academic terms may carry unequal symbolic meanings. In-depth interviews and focus groups are proposed to explore the lived experience behind survey responses, including feelings of belonging, linguistic insecurity, adaptation to academic norms, and access to supportive networks. Qualitative evidence complements statistical

measurement by revealing dimensions that are difficult to capture through closed-ended questions alone.

The analytical strategy for validation includes several stages. First, pilot testing should be conducted with students from different universities to refine wording, eliminate ambiguous items, and assess internal consistency. Second, exploratory and confirmatory factor analysis can be used to determine the latent structure of the proposed indicators. Third, measurement invariance testing is necessary before comparing satisfaction across social or linguistic groups. Without such testing, group differences may reflect the cultural proximity of the instrument to dominant students rather than genuine variation in educational experience. After psychometric validation, regression analysis may be applied to examine how habitus–field alignment, forms of capital, and perceived fairness influence overall satisfaction.

The methodology also incorporates ethical and reflexive considerations. Because the study addresses inequality and possible experiences of exclusion, respondents in future empirical phases should participate voluntarily and anonymously, with informed consent and the right to withdraw at any stage. The study recognizes that measurement instruments may reproduce institutional doxa if they are designed only from the standpoint of dominant academic culture. For this reason, the proposed methodology seeks not merely to measure satisfaction, but to examine how satisfaction is socially produced. In this sense, the framework provides a basis for a just and context-sensitive system for evaluating the quality of higher education in Kazakhstan.

RESULTS

Since 2010, as a full member of the European Higher Education Area, Kazakhstan has committed to implementing the core parameters of the Bologna Process, including the three-cycle degree structure, credit accumulation and transfer systems, academic mobility, quality assurance mechanisms, and related instruments at both national and institutional levels [13, p.205]. These reforms were not introduced as isolated administrative measures; rather, they signaled a broader reorientation of higher education toward comparability, accountability, and student-centered governance. Within this framework, Kazakhstan's national quality assurance model has gradually come to reflect a three-tiered logic similar to that of the European Standards and Guidelines (ESG): internal quality assurance at the institutional level, external quality assurance through accreditation, and regulatory oversight through state-recognized procedures and registers [14, p.77]. This architecture has created a formal environment in which student satisfaction is increasingly treated as a legitimate source of evaluative evidence.

In the sphere of external quality assurance, independent accreditation agencies have assumed a particularly important role. The Independent Agency for Quality Assurance in Education and the Independent Agency for Accreditation and Rating (IAAR) are among the most prominent actors in Kazakhstan's accreditation landscape. Their activities demonstrate how international quality assurance norms are adapted to national conditions while maintaining alignment with ESG-based expectations. Data from the European Quality Assurance Register for Higher Education (EQAR) further indicate that IAAR's procedures, reporting mechanisms, and evaluation criteria are presented as consistent with European quality principles. As a result, student feedback is no longer a peripheral element of institutional review, but part of an increasingly standardized governance mechanism through which universities demonstrate responsiveness, transparency, and performance.

An additional dimension of this institutionalization is the national regulation of accrediting bodies and the creation of formal registries. Decree No. 629 of 2016 established procedures for recognizing accreditation agencies and registering accredited institutions and educational programs, while also clarifying requirements for external evaluation [15, p.84]. This regulatory move strengthened the operational legitimacy of accreditation and formalized the place of external review in the higher education system. At the same time, official university communications frequently emphasize the voluntary character of accreditation and the institutional right to choose an accrediting agency. This combination of regulation and institutional choice increases the strategic importance of student

feedback, because satisfaction data become both a marker of internal quality culture and a resource for external legitimation.

However, the findings also show that the student experience in Kazakhstan cannot be adequately interpreted through administrative quality frameworks alone. It is stratified by broader social conditions, particularly language policy, regional inequality, and uneven access to academic resources. Kazakhstan's trilingual policy, together with evidence that approximately 90% of the population is bilingual and around 20% trilingual, reflects a complex linguistic environment in which educational participation is shaped by differentiated language competencies [16, p.227]. The 2011–2020 State Program for Education Development also drew attention to continuing disparities in comprehension, infrastructure, and access to quality learning conditions [16, p.228]. These inequalities are especially visible in the experiences of students from rural areas, whose pathways into higher education are often constrained by limited informational resources, weaker preparatory opportunities, and narrower support networks [17, p.93]. In this sense, social capital continues to structure differentiated educational trajectories even within formally standardized systems.

These contextual features have significant implications for the measurement of student satisfaction. The results suggest that any valid satisfaction metric in Kazakhstan must include not only conventional service-quality variables, but also socio-origin, linguistic competence, access to information, and network connectivity as analytically important dimensions [17, p.94]. Without these elements, measurements risk overstating institutional effectiveness by treating unequal starting positions as if they were irrelevant to educational experience. Thus, student satisfaction should not be conceptualized as a neutral or universally transparent indicator. Rather, it reflects the interaction between students' resources and dispositions and the normative expectations embedded in the higher education field.

This interpretation is reinforced by empirical studies showing that student satisfaction is strongly associated with student-centered learning, campus climate, and instructional effectiveness [18, p.122]. In Kazakhstan, several case-based studies have likewise relied on service-oriented scales to examine the relationship between perceived service quality and student satisfaction [19, p.56]. These studies are useful in demonstrating that factors such as teaching organization, support services, and responsiveness affect students' judgments of institutional quality. Yet, from a habitus-informed perspective, such findings require theoretical expansion. Student expectations themselves are socially structured, and the definitions of «good teaching», «effective support», or «successful participation» often function as doxa within the field. Consequently, high satisfaction scores may not necessarily indicate inclusive educational practices; they may also reflect a situation in which dominant institutional norms align smoothly with the dispositions of already advantaged students [20, p.143].

From this standpoint, satisfaction measures operate not only as proxies for service quality, but also as indirect indicators of structural adaptation. Students whose habitus corresponds more closely to institutional expectations may find academic language more accessible, understand implicit rules more easily, and interpret university practices as fair and legitimate. By contrast, students with less aligned dispositions may experience confusion, symbolic pressure, or exclusion even when formal quality standards appear to be met. This makes it necessary to move beyond narrow managerial interpretations of satisfaction and toward a multidimensional framework capable of capturing both experiential quality and social positioning.

The indicator matrix presented in Table 1 reflects this broader analytical move. It integrates Kazakhstan's existing quality assurance practices with ESG-aligned first-layer measurements, while extending them through habitus-sensitive second-layer dimensions such as implicit curriculum expectations, linguistic capital, and risks of symbolic domination [21, p.38]. The matrix therefore links formal quality domains teaching, assessment, infrastructure, and student voice with deeper sociological categories such as cultural capital, social capital, symbolic recognition, and capital conversion. This design makes it possible to operationalize student satisfaction in a way that is empirically useful and theoretically grounded.

Overall, the results indicate that a habitus-based model offers a more adequate framework for understanding student satisfaction in Kazakhstan’s higher education system. It reveals that satisfaction is not merely a reflection of service delivery, but an outcome shaped by inequality, adaptation, and symbolic legitimacy within the educational field. In practical terms, this means that policy interventions aimed at improving quality should address not only teaching performance and institutional services, but also unequal access to academic language, support networks, procedural justice, and opportunities for converting educational experience into valued outcomes.

Table 1. - Habitus-based indicator model (Kazakhstan context)

Dimension	Theoretical Basis	Specific Indicators (Operationalization Example)
Teaching, Assessment, and Feedback	Student-centered pedagogy; fairness in evaluation	Organization of teaching; clarity of objectives and requirements; timeliness of feedback; pre-publication of grading criteria; accessibility of grievance procedures
Academic Language and Implicit Curriculum	Embodied form of cultural capital; habitus alignment	Difficulty of academic writing; confidence in participating in debates; experiences of embarrassment/alienation; access to academic support services
Infrastructure and Learning Resources	Resource accessibility – conversion of economic capital into educational opportunities	Satisfaction with library/laboratory/IT infrastructure; dormitory/transport factors; accessibility of digital platforms
Social Integration and Student Voice	Social capital and engagement	Sense of belonging to the university; peer support; quality of academic advising; participation in student self-governance; effectiveness of feedback channels
Equity, Recognition, and Symbolic Pressure	Doxa and symbolic power/domination	Experiences of discrimination by language, social background, or region; respect in communication; trust in procedural justice
Outcomes and Capital Conversion	Conversion of cultural/social capital into symbolic capital	Relevance of courses to labor market; access to internships/practicum; career guidance; barriers to academic mobility

DISCUSSION

The proposed matrix is conceptually compatible with internationally established instruments used to evaluate student experience in higher education. The National Survey of Student Engagement (NSSE), for example, measures engagement through multidimensional indicators and demonstrates the value of focus groups and cognitive interviews in data collection (NSSE, n.d.). Likewise, the National Student Survey (NSS) includes domains such as learning opportunities, academic support, student voice, and wellbeing resources [22, p.28]. These instruments suggest that student experience cannot be understood through service indicators alone, because evaluation is shaped by institutional practice, social context, and the meanings students assign to academic life.

From a Bourdieusian perspective, satisfaction emerges from the interaction between institutional norms and students’ dispositions within the academic field. Existing quality assurance tools may indirectly register this alignment, even when they do not theorize habitus explicitly. For this reason, integrating habitus-sensitive indicators into satisfaction frameworks is analytically important. It enables researchers to identify structural dimensions of educational experience that remain hidden in managerial models focused only on efficiency, service delivery, or consumer choice. In the Kazakhstani context, such an approach is especially relevant because formal standardization coexists with linguistic inequality, regional disparity, and unequal access to academic resources.

The proposed framework also allows several empirical hypotheses to be examined. First, when satisfaction with infrastructure and learning resources decreases, overall student satisfaction is also likely to decline. Yet this effect will not be identical for all students. For those facing financial constraints or combining employment with study, dormitories, transport, internet access, digital platforms, libraries, and laboratories may have a much stronger impact on daily academic participation [23, p.252]. Infrastructure should therefore be treated not merely as a technical asset, but as a structural condition that can either reduce or reproduce inequality within the university environment.

Second, students who are better adapted to academic language and the implicit curriculum tend to report higher satisfaction with learning. This reflects the influence of cultural capital on educational experience [24, p.9]. Students who understand legitimate communication styles, participation norms, and expectations surrounding independent work are more likely to experience the university as clear and fair. By contrast, those whose previous socialization differs from dominant academic norms may perceive the same environment as confusing or alienating. Satisfaction, in this sense, reflects not only the quality of teaching, but also the degree of fit between student habitus and institutional expectations.

Third, social capital expressed through relationships with advisors, peers, and information networks strengthens the link between satisfaction and academic success. For students from rural areas in particular, informal networks often function as essential mechanisms of adaptation [25, p.67]. Advice about course selection, internships, deadlines, and university procedures can compensate for weak formal support systems. This indicates that student experience is shaped by both official institutional structures and unequal access to networks of guidance. If universities overlook this dimension, they risk underestimating the importance of belonging and connectedness in shaping satisfaction and persistence.

Fourth, the linguistic regime plays a major role in students' perceptions of fairness. When multilingual academic environments are not supported by adequate institutional resources, language requirements may be experienced as symbolic pressure. When support systems are well organized, however, they can facilitate adaptation and strengthen inclusion [26, p.35]. This is particularly important in Kazakhstan, where Kazakh, Russian, and English coexist in a hierarchy of academic legitimacy. Language is therefore not only a medium of instruction, but also a mechanism through which competence, recognition, and symbolic capital are distributed.

A further implication of the matrix is that student satisfaction should be interpreted as a differentiated rather than universal indicator. Average satisfaction scores may conceal important group-level inequalities linked to social origin, linguistic repertoire, prior schooling, or access to support [27, p.633]. A university may appear successful in aggregate survey results while still reproducing exclusionary norms for first-generation, rural, or linguistically marginalized students. Disaggregated analysis is therefore necessary if student feedback is to function as an instrument of quality enhancement rather than a symbolic exercise in institutional self-legitimation. This also strengthens the argument for comparing satisfaction not only across institutions, but also across categories of students within the same institution [28, p.182].

The discussion also carries practical implications for policy and university governance. If satisfaction is shaped by the relationship between habitus and field, then improving quality requires more than refining service delivery. Universities should invest in academic writing support, multilingual tutoring, transparent assessment, inclusive advising, and safe channels for student voice. At the same time, the framework has limitations: habitus, symbolic pressure, and implicit curriculum are not always easily captured through surveys alone. For this reason, quantitative tools should ideally be complemented by qualitative methods. Overall, the findings suggest that a habitus-based approach provides a stronger foundation for interpreting student experience in Kazakhstan because it links educational quality to adaptation, recognition, and inequality. Such an approach is especially valuable for policymakers seeking not only higher satisfaction scores, but also more equitable participation, retention, and graduate outcomes [29, p.60].

CONCLUSION

This study sought to reconsider the problem of measuring student satisfaction with the quality of higher education through the theoretical lens of habitus. Our central argument is that student satisfaction should not be understood merely as a service-based indicator reflecting the quality of educational provision, but rather as a complex social phenomenon shaped by social relations and symbolic structures within the university field.

In the Kazakhstani context, the system of higher education quality assurance has undergone significant institutional transformation over the past decade. Following Kazakhstan's integration into the European Higher Education Area, ESG-based quality assurance principles have been implemented at both national and institutional levels, and accreditation agencies alongside institutional surveys have become established tools for measuring student experience. Although these changes have strengthened the institutional role of student voice, existing measurement tools largely remain confined to service-oriented domains such as teaching quality, infrastructure, and academic staff performance [30, p.42].

Instruments for measuring student satisfaction should be based on multi-level indicator systems that account for the experiences of diverse social groups. This includes systematic analysis of differences across linguistic groups, rural and urban students, first-generation students, and working students. Second, the interpretation of satisfaction data requires testing for measurement invariance and situating empirical results within broader social contexts. Third, universities should treat the evaluation of student experience not merely as a managerial or ranking instrument but as an analytical mechanism for identifying risks of structural inequality.

Because the proposed model is primarily oriented toward the Kazakhstani context, its applicability to other national higher education systems requires comparative investigation. Future studies should compare habitus-based indicators with existing international student survey frameworks in order to evaluate their validity across different educational systems. Comparative analyses involving instruments such as the National Student Survey and the National Survey of Student Engagement may help reveal cultural and institutional differences in the measurement of student experience.

Research in these directions will contribute not only to the theoretical refinement of higher education quality assessment instruments but also to the reconsideration of student experience from the perspective of social justice.

References:

- 1 Bourdieu P. *Outline of a Theory of Practice*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1977. — 349 p.
- 2 Bourdieu P. *The forms of capital*. In: Richardson J, editor. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood; 1986. p. 258.
- 3 Bourdieu P. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press; 1991. — 423 p.
- 4 Bourdieu P, Passeron J-C. *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage; 1990. — 436 p.
- 5 Harvey L, Green D. *Defining quality*. *Assessment & Evaluation in Higher Education*. 1993;18(1) P. 9–34.
- 6 European Association for Quality Assurance in Higher Education. *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG)*. Brussels: ENQA; 2015. — 271 p.
- 7 Willis G.B. *Cognitive Interviewing: A Tool for Improving Questionnaire Design*. — Thousand Oaks: Sage, 2005. — 352 p.
- 8 Dillman D.A., Smyth J.D., Christian, L.M. *Internet, Phone, Mail, and Mixed-Mode Surveys: The Tailored Design Method*. — Hoboken: Wiley, 2014. — 509 p.
- 9 Gravett K., Ajjawi R. *Belonging as situated practice // Studies in Higher Education*. — 2022. — Vol.47. — №7. — P. 138–149.

10 Lovakov A., Yudkevich, M. *The post-Soviet publication landscape for higher education research // Higher Education*. — 2021. — Vol.81. — №2. — P.273–299.

11 Smolentseva A., Platonova D. *The transformations of higher education in 15 Post-Soviet countries: the state, the market and institutional diversification // Higher Education Policy*. — 2023. — Vol.36. — №2. — P.370–393.

12 Matthews K.E., Dollinger M. *Student voice in higher education: the importance of distinguishing student representation and student partnership // Higher Education*. — 2023. — Vol. 85. — №3. — P.555–570.

13 Lodhi I., Ilyassova-Schoenfeld, A. *The Bologna process and its impact on the higher education reforms in Kazakhstan: a case of policy transfer and translations // Studies in Higher Education*. — 2023. — Vol.48. — №1. — P.204–219.

14 Hwami M. *A geopolitics of knowledge analysis of higher education internationalisation in Kazakhstan // British Educational Research Journal*. — 2023. — Vol.76. — №3. — P.76-93

15 Ajjawi R., Gravett, K., O’Shea, S. *The politics of student belonging: identity and purpose // Teaching in Higher Education*. — 2023. — Vol.49. — №2. — P.83-103.

16 Weinreb Y, Yemini M. *Navigating academic habitus in a higher education system that prioritises external funding: the case of Israel. Studies in Higher Education*. 2023;48(7): P. 995–1006.

17 Resch K.R. *Student voice in higher education diversity policies: A systematic review // Frontiers in Education*. — 2023. — Vol.8. — P. 93-110.

18 Bedeker M, Ospanbek A, Simons M, Zhalgaspayev M, Yessenbekova A. *“I can easily switch to the Kazakh language, also to the Russian language”: reimagining Kazakhstani CLIL implementation as a third space. Language, Culture and Curriculum*. 2024;37(2): P.121–138.

19 Hajar, A., Yeboah Owusu, E. *African international students’ challenges, investment and identity development at a highly selective EMI university in Kazakhstan // Language and Education*. — 2025. — Vol. 39. — №1. — P. 54–71.

20 Dias-Broens A.S., Meeuwisse, M., Severiens, S.E. *The definition and measurement of sense of belonging in higher education: a systematic literature review with a special focus on students’ ethnicity and generation status in higher education // Educational Research Review*. — 2024. — Vol.45. — P.102-186.

21 De-Juan-Vigaray M.D., Ledesma-Chaves, P., González-Gascón, E., Gil-Cordero, E. *Student satisfaction: examining capacity development and environmental factors in higher education institutions // Heliyon*. — 2024. — Vol.10. — №17. — P.36-51.

22 Seitova M., Temirbekova Z., Kazykhankyzy L., Khalmatova Z., Çelik H.E. *Perceived service quality and student satisfaction: a case study at Khoja Akhmet Yassawi University, Kazakhstan // Frontiers in Education*. — 2024. — Vol.9. — P.27-41.

23 Kessel G., Ryan C., Paras L., Johnson N., Zariff R.Z., Stallman H.M. *Relationship between university belonging and student outcomes: a systematic review and meta-analysis // The Australian Educational Researcher*. — 2025. — Vol.52. — P.251–264.

24 Stensaker B, Matear S. *Student involvement in quality assurance: perspectives and practices towards persistent partnerships. Quality in Higher Education*. 2025;31(1): P.8–22.

25 Abnassyrova R., Zhunussova, G. *«They will love you, if you learn Kazakh»: international students’ experiences at an EMI university in Central Asia // International Journal of Educational Research*. — 2025. — Vol.134. — P. 60-76.

26 Narbaev T, Amirbekova D. *A decade of transformation in higher education and science in Kazakhstan: a literature and scientometric review of national projects and research trends. Publications*. 2025;13(3): P. 35-50.

27 Serrano M.E., Miranda González, F.J., Mourato J.A.B., Lourenço R.T. *Student contributions to quality assurance in higher education: a systematic literature review // Assessment & Evaluation in Higher Education*. — 2025. — Vol.50. — №4. — P.632–648.

28 Mustafa B.M., Gruda Z.G., Sarris J.S. *From spectators to decision-makers: redefining student roles as co-designers of curriculum // Frontiers in Education.* – 2025. – Vol.10. – P.180-196.

29 Ngo T.A., Bui C.T., Chau H.K.L., Tran P.N., Nguyen P.T., Tran N.K.T. *Influence of university service quality on student experiences, academic performance and institutional loyalty: A case study in Vietnam // Acta Psychologica.* – 2025. – Vol.260. – P.59-82.

30 Jeong S.H., Chung J.Y. *University students' satisfaction and evaluations of synchronous online learning for physical education courses // Academic Journal of Interdisciplinary Studies.* – 2023. – Vol.12, №3. – P.33-47.

FTAMP 04.51.43

DOI: <https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.93.1.004>

К.Е. Юсупов^{1*} , Н.А. Байбахов¹ , Қ.Ж. Каныбекова¹

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Түркістан, Қазақстан

* e-mail: kuanyshbek.yussupov@ayu.edu.kz

ЖАСТАРДЫҢ САЯСИ ӘЛЕУМЕТТЕНУІНІҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ: ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі саяси режимдердің трансформациясы және цифрлық орта жағдайында жастардың саяси әлеуметтену тетіктері қарастырылады. Зерттеудің теориялық негізін Э.Гидденстің құрылымдану теориясы, Х. Ортега-и-Гассеттің «бұқара көтерілісі» концепциясы, сондай-ақ К. Шмитттің саясиды «өзге-бөгде» ара жігін ажырату саласы ретінде түсінуі құрайды. Жұмыста Ф.И. Долгих зерттеулеріне сүйене отырып, саяси партиялардың жастар бірлестіктерінің қызмет етуінің институционалдық аспектілері және олардың қызметінің құқықтық тетіктері де талданады. Қатысу формаларын, идентификацияны және жастардың саяси жұмылдырылуын өзгертетін саяси әлеуметтенудің жаңа агенті ретінде әлеуметтік желілердің ықпалына ерекше назар аударылады.

Мақаланың мақсаты - өңірлік контексте жас ұрпақтың саяси әлеуметтену ерекшеліктерін айқындайтын құрылымдық және институционалдық факторларды анықтау, сондай-ақ саяси сананы қалыптастырудың дәстүрлі және цифрлық арналарының арақатынасын талдау. Зерттеу аясында құрылымдық-функционалдық және институционалдық тәсілдер, сондай-ақ дискурсивті талдау элементтері қолданылады. Нәтижелер цифрландыру жағдайында дәстүрлі саяси институттарға сенімнің бір мезгілде төмендеуімен қатар, саяси ұстанымдарды қалыптастыруда желілік коммуникациялардың рөлі күшейетінін көрсетеді. Саяси партиялар мен жастар ұйымдары өзара іс-қимылдың жаңа форматтарына бейімделуде, алайда жастардың саяси белсенділік дәрежесіне әсер ететін институционалдық шектеулер сақталуда. Қазіргі саяси әлеуметтену билікті қайта өндірудің институционалдық тетіктері мен қатысудың жаңа цифрлық формаларын үйлестіре отырып, гибридіті сипатқа ие деген қорытынды жасалды, бұл жас ұрпақтың саяси субъективтілігінің қайшылықты, бірақ динамикалық моделін қалыптастырады.

Түйін сөздер: саяси әлеуметтену, жастар, институционалдық факторлар, цифрлық факторлар, әлеуметтік желілер, саяси идентификация.

Y. Kuanyshbek¹*, N. Baibakhov¹, K. Kanybekova¹

¹*Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
Turkestan, Kazakhstan*

* e-mail: kuanyshbek.yussupov@ayu.edu.kz

INSTITUTIONAL AND DIGITAL FACTORS OF POLITICAL SOCIALIZATION OF YOUTH: A STRUCTURAL ANALYSIS

Abstract

The article examines the mechanisms of political socialization of youth in the context of the transformation of modern political regimes and the digital environment. The theoretical framework of the study is based on Anthony Giddens' structuration theory, José Ortega y Gasset's concept of the "revolt of the masses," and Carl Schmitt's understanding of the political as a sphere of distinguishing "friend from enemy." The paper also analyzes the institutional aspects of the functioning of youth associations of political parties and the legal mechanisms of their activities, drawing on the research of F.I. Dolgikh. Particular attention is paid to the influence of social networks as a new agent of political socialization, transforming the forms of participation, identity, and political mobilization of youth.

The purpose of the article is to identify the structural and institutional factors that determine the features of political socialization of the young generation in a regional context, as well as to analyze the correlation between traditional and digital channels of forming political consciousness. The research employs structural-functional and institutional approaches, as well as elements of discursive analysis. The results show that in the context of digitalization, the role of network communications in the formation of political attitudes increases, while trust in traditional political institutions simultaneously decreases. Political parties and youth organizations are adapting to new formats of interaction; however, institutional constraints affecting the degree of political activity of young people persist. It is concluded that modern political socialization is hybrid in nature, combining institutional mechanisms of power reproduction and new digital forms of participation, which forms a contradictory but dynamic model of the political agency of the young generation.

Keywords: political socialization, youth, institutional factors, digital factors, social networks, political identification.

Юсупов К.Е. ¹*, Байбахов Н.А. ¹, Каныбекова К.Ж. ¹

¹*Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави
Туркистан, Казахстан*

* e-mail: kuanyshbek.yussupov@ayu.edu.kz

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ И ЦИФРОВЫЕ ФАКТОРЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ МОЛОДЕЖИ: СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье рассматриваются механизмы политической социализации молодежи в условиях трансформации современных политических режимов и цифровой среды. Теоретическую основу исследования составляют теория структурирования Э. Гидденса, концепция «восстания масс» Х. Ортеги-и-Гассета, а также понимание политического как сферы различения «друг–враг» К. Шмитта. В работе также анализируются институциональные аспекты функционирования молодежных объединений политических партий и правовые механизмы их деятельности, опираясь на исследования Ф.И. Долгих. Особое внимание уделяется влиянию

социальных сетей как нового агента политической социализации, трансформирующего формы участия, идентичности и политической мобилизации молодежи.

Цель статьи - выявить структурные и институциональные факторы, определяющие особенности политической социализации молодого поколения в региональном контексте, а также проанализировать соотношение традиционных и цифровых каналов формирования политического сознания. В рамках исследования применяются структурно-функциональный и институциональный подходы, а также элементы дискурсивного анализа. Результаты показывают, что в условиях цифровизации усиливается роль сетевых коммуникаций в формировании политических установок, при одновременном снижении доверия к традиционным политическим институтам. Политические партии и молодежные организации адаптируются к новым форматам взаимодействия, однако сохраняются институциональные ограничения, влияющие на степень политической активности молодежи. Сделан вывод о том, что современная политическая социализация носит гибридный характер, сочетая институциональные механизмы воспроизводства власти и новые цифровые формы участия, что формирует противоречивую, но динамичную модель политической субъектности молодого поколения.

Ключевые слова: политическая социализация, молодежь, институциональные факторы, цифровые факторы, социальные сети, политическая идентификация.

КІРІСПЕ

Саяси әлеуметтену – тұлғаның саяси нормалар мен құндылықтарды игеруі, саяси жүйедегі өз орнын айқындауы және саяси қатысу дағдыларын меңгеруімен сипатталатын күрделі әлеуметтік процесс. Бұл үдеріс тек жеке адамның саяси санасының қалыптасуын ғана емес, сонымен қатар қоғамдағы билік қатынастарының тұрақтылығын, саяси институттардың легитимділігін және азаматтық мәдениеттің ұдайы жаңғыруын қамтамасыз ететін маңызды механизм ретінде көрінеді. Осы тұрғыдан алғанда, жастардың саяси әлеуметтенуі кез келген мемлекеттің саяси даму логикасында ерекше орын алады, өйткені жастар әлеуметтік белсенділігі жоғары, құндылықтық бағдарлары өзгермелі және қоғамдық өзгерістерге бейім әлеуметтік топ болып табылады.

Қазіргі кезеңде жастардың саяси әлеуметтенуі институционалдық трансформациялармен, жаһандану үдерістерімен және цифрлық технологиялардың жедел дамуымен айқындалады. Әлеуметтік желілердің, онлайн-платформалардың, мессенджерлердің және алгоритмдік басқару тетіктерінің кеңеюі саяси ақпараттың таралу логикасын, қоғамдық пікір қалыптастыру тәсілдерін және саяси мобилизация формаларын түбегейлі өзгертті. Соның нәтижесінде жастардың саяси білімді игеру арналары, саяси оқиғаларға реакция беру жылдамдығы және саяси идентификация қалыптастыру механизмдері де жаңа сипатқа ие болуда.

Зерттеудің өзектілігі жастардың саяси белсенділігінің жаңа форматтарының қалыптасуымен, дәстүрлі саяси институттарға сенім деңгейінің құбылуымен және саяси қатысудың цифрлық кеңістікте қайта ұйымдасуымен байланысты. Саяси әлеуметтену дегеніміз – жеке тұлғаның қоғамның саяси нормалары мен құндылықтарын игеруі ғана емес, сондай-ақ қоғамдық-саяси өмірге қатысу үшін қажетті дағдылар мен тәжірибені жинақтауы. Зерттеушілер саяси жүйенің тұрақтылығы қоғамның барлық қабаттарындағы саяси әлеуметтену процесінің тиімділігіне тәуелді екенін атап көрсетеді. Демек, саяси әлеуметтену жеке тұлғаның қоғамдық нормаларды, құндылықтарды және мойындалған дағдыларды коммуникация, білім беру және медиа дискурс арқылы күнделікті тәжірибесіне енгізуі арқылы іске асады.

Жастардың саяси әлеуметтену мәселесі жаңа емес. Өртүрлі теориялық мектептердің өкілдері бұл құбылыстың мазмұны мен бағыттарын түсіндіретін тұжырымдамалар ұсынды. Соған қарамастан, мәселенің өзектілігі әлсіреген жоқ, өйткені әлеуметтік топтардың саяси әлеуметтенуі жалпы қоғамдық үдерістің құрамдас бөлігі болғанымен, әрбір топтың әлеуметтік-психологиялық, мәдени және құрылымдық ерекшеліктеріне байланысты салыстырмалы

дербестікке ие [1, р.60]. Осы әдіснамалық ұстаным жастардың саяси әлеуметтенуін жеке зерттеу нысаны ретінде қарастырудың маңызын арттырады.

Осы тұрғыда жастардың саяси әлеуметтенуі – жас индивидтің саяси құндылықтар, нормалар, мінез-құлық үлгілері мен бағдарларын игеруі арқылы саяси кеңістікте бағыт-бағдар қалыптастыратын көпөлшемді үдеріс. Бұл үдеріс жастарға қоғамдық-саяси өмірдегі өз мәртебесін және функциясын саналы түрде түсінуге, сондай-ақ жеке мүдделері мен өзін-өзі жүзеге асыру қажеттіліктеріне барынша сәйкес келетін саяси әрекет формасын таңдауға мүмкіндік береді. Сондықтан жастардың саяси әлеуметтенуін динамикалық құбылыс ретінде қарастыру оның іске асуына ықпал ететін сыртқы жағдайларды, өзгерістердің бағытын және сол өзгерістерді туындататын факторларды айқындауды талап етеді. Жастардың ерекше әлеуметтік-демографиялық топ ретіндегі сипаты бұл үдерісті объективті құрылымдар мен субъективті таңдаулар тоғысатын, екіжақты табиғатқа ие күрделі процесс ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді [2]. Осындай талдау қазіргі жастардың саяси санасының қалыптасу ерекшеліктерін, олардың институционалдық ортаға бейімделу деңгейін және цифрлық кеңістіктегі саяси тәжірибесінің мазмұнын жан-жақты ашуға жағдай жасайды.

Сондықтан зерттеу аясында жастардың саяси әлеуметтенуіне әсер ететін дәстүрлі институттар мен цифрлық медианың арақатынасына, саяси сенімнің өзгеру динамикасына, азаматтық және саяси идентификацияның қалыптасу ерекшеліктеріне назар аударылады. Мұндай қырларды талдау қазіргі қоғамдағы жастардың саяси субъектілігінің мазмұнын тереңірек түсінуге, олардың саяси қатысу әлеуетін бағалауға және саяси коммуникацияның жаңа формаларының институционалдық салдарын айқындауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты жастардың саяси әлеуметтенуін құрылымдық және цифрлық факторлар бірлігінде қарастыру ғылыми әрі практикалық тұрғыдан аса маңызды болып табылады. Бұл мәселе өңірлік эмпирикалық зерттеулермен ұштасқанда бүгінгі таңда одан әрі өзектене түседі.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Бұл зерттеу жастардың саяси әлеуметтенуін қазіргі институционалдық және цифрлық өзгерістер контекстінде кешенді түсіндіруге бағытталған пәнаралық әдіснамалық тәсілге негізделеді. Зерттеу логикасы құрылымдық-функционалдық, институционалдық және конструктивистік талдау үлгілерін өзара ұштастыру арқылы қалыптастырылды. Мұндай тәсіл саяси әлеуметтенуді бір мезгілде саяси жүйенің тұрақтылығын қамтамасыз ететін әлеуметтік механизм, институттар арқылы жүзеге асатын нормативтік үдеріс және жастардың күнделікті тәжірибесінде мағынаға ие болатын символдық-конструктивтік құбылыс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Зерттеудің теориялық өзегін Э. Гидденстің құрылымдау теориясы, К. Шмиттің саяси туралы пайымдары және Х. Ортега-и-Гассеттің бұқаралық қоғам концепциясы құрайды. Аталған теориялар саяси әлеуметтенуді құрылымдық шектеулер мен жеке агенттік-тің, институционалдық ықпал мен субъективті қабылдаудың, дәстүрлі саяси тәртіп пен жаңа цифрлық коммуникациялардың тоғысындағы үдеріс ретінде талдауға әдіснамалық негіз береді.

Э. Гидденстің құрылымдау теориясы зерттеуде жастардың саяси мінез-құлқын тек сыртқы әлеуметтік құрылымдардың өнімі ретінде емес, сонымен бірге олардың күнделікті тәжірибе барысында қайта өндіретін және өзгеріске түсіретін әрекеттерінің нәтижесі ретінде түсіндіруге пайдаланылды. Осыған сәйкес жастар отбасы, білім беру ұйымдары, мемлекет, бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық ұйымдар және цифрлық платформалар сияқты институттардың ықпалына ұшырай отырып, сол ықпалдарды интерпретациялайды, қабылдайды, іріктейді немесе қайта мағыналандырады. К. Шмиттің саяси туралы тұжырымдары жастардың саяси қатысуындағы «дос–жау», «біз–олар» сияқты шекаралардың медиалық дискурс пен цифрлық ортада қалай қалыптасатынын пайымдауға мүмкіндік береді. Ал Х. Ортега-и-Гассеттің бұқаралық қоғам туралы идеялары жастар санасының стандарттануы, көпшілік пікірінің әсері және цифрлық кеңістіктегі конформизм мен мобилизация арасындағы байланысты түсіндіруге

пайдаланылды. Осындай теориялық синтез зерттеу пәнін біржақты емес, көпқырлы құбылыс ретінде талдауға мүмкіндік берді [3, p.87].

Зерттеудің әдіснамалық стратегиясы әдіснамалық триангуляция қағидасына негізделді. Бұл қағида жастардың саяси әлеуметтенуін түсіндіруде бірнеше теориялық оптика мен эмпирикалық тәсілдерді қатар қолдану арқылы нәтижелердің сенімділігін арттыруға бағытталды. Триангуляция, біріншіден, сандық деректер арқылы жалпы үрдістерді, қатынас құрылымдарын және жиілік сипаттамаларын айқындауға, екіншіден, сапалық бақылаулар мен бетпе-бет сұхбат элементтері арқылы жауаптардың контекстік мағынасын нақтылауға мүмкіндік берді. Осыған байланысты зерттеуде сауалнама негізгі дерек жинау құралы ретінде пайдаланылса, бетпе-бет сұхбат форматы жауаптардың мазмұнын нақтылау, респонденттердің саяси бағдары мен медиалық тәжірибесін тереңірек түсіну үшін қосымша құрал қызметін атқарды.

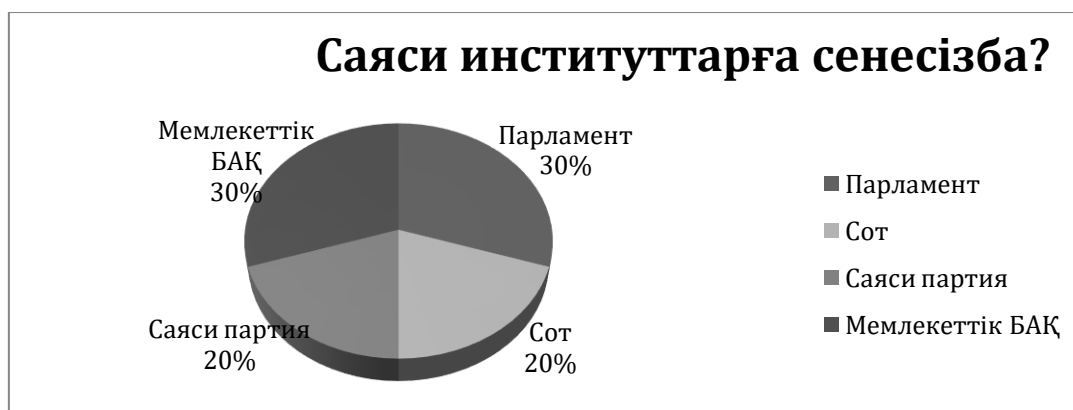
Эмпирикалық зерттеу Алматы қаласында 18–35 жас аралығындағы жастар арасында жүргізілді. Іріктеме көлемі 507 респондентті қамтыды. Іріктеуді құрастыруда жыныс, жас, білім деңгейі, жұмыспен қамтылу мәртебесі және қалалық кеңістіктегі әлеуметтік белсенділік секілді көрсеткіштер ескерілді. Зерттеудің мақсаты репрезентативті ұлттық қорытынды жасаудан гөрі, мегаполис жағдайындағы жастардың саяси бағдарлары мен әлеуметтену арналарының негізгі тенденцияларын анықтау болғандықтан, аралас іріктеу тәсілі қолданылды. Респонденттердің бір бөлігі онлайн формат арқылы тартылса, екінші бөлігі бетпе-бет сауалнама мен қысқа сұхбат негізінде қамтылды. Мұндай аралас формат цифрлық белсенді жастармен қатар офлайн ортада көбірек әрекет ететін топтардың пікірін салыстыруға мүмкіндік берді. Сауалнама құрылымы бірнеше мазмұндық блоктан тұрды. Бірінші блокта респонденттердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары тіркелді. Екінші блок жастардың саяси қызығушылығы, саяси ақпаратқа қол жеткізу арналары, сайлау мен қоғамдық бастамаларға қатысу тәжірибесі және азаматтық белсенділік деңгейін анықтауға бағытталды. Үшінші блок мемлекеттік институттарға, жергілікті билік органдарына, қоғамдық бірлестіктерге, бұқаралық ақпарат құралдарына және әлеуметтік желілерге деген сенім деңгейін өлшеуге арналды. Төртінші блокта дәстүрлі медиа мен цифрлық платформаларды пайдалану жиілігі, контентті қабылдау ерекшеліктері, саяси ақпараттың шынайылығын бағалау қабілеті және онлайн кеңістіктегі пікір білдіру тәжірибесі қарастырылды. Сұрақтардың басым бөлігі жабық және жартылай жабық форматта құрастырылып, салыстырмалы статистикалық өңдеуге ыңғайластырылды.

Деректерді жинау аралас әдіс арқылы жүзеге асырылды: онлайн сауалнама цифрлық платформалар арқылы таратылды, ал бетпе-бет кезеңде стандартталған анкета мен қысқаша әңгімелесу тәсілі қолданылды. Бұл шешім зерттеудің қамту аясын кеңейтіп, тек интернетке белсенді пайдаланушылармен шектелмеуге мүмкіндік берді. Жиналған мәліметтер жүйеленіп, сандық өңдеуден өткізілді. Талдау барысында сипаттамалық статистика, пайыздық үлестерді салыстыру, жауап нұсқаларын топтастыру және деректерді графикалық визуализациялау тәсілдері пайдаланылды. Графикалық бейнелеу жастардың саяси сенімі, медианы пайдалану жиілігі және саяси қатысу формалары арасындағы өзара байланыстарды көрнекі түрде көрсету үшін қолданылды. Зерттеудің сапасын қамтамасыз ету мақсатында сауалнама сұрақтарының мазмұндық қисындылығы мен түсініктілігі алдын ала тексерілді. Сонымен қатар респонденттердің ерікті қатысуы, жауаптардың құпия сақталуы және алынған деректердің тек ғылыми мақсатта пайдаланылуы секілді этикалық қағидалар сақталды. Зерттеудің белгілі бір шектеулері де бар: онлайн формат кейбір топтардың үлесін арттыруы мүмкін, ал саяси тақырыпқа қатысты сұрақтарда әлеуметтік қолайлылық әсері орын алуы ықтимал. Соған қарамастан, қолданылған әдіснамалық кешен жастардың саяси әлеуметтену тетіктерін институционалдық және цифрлық кеңістік бірлігінде жүйелі түрде талдауға жеткілікті негіз береді. Айнымалыларды операционализациялау барысында «саяси әлеуметтену» ұғымы саяси қызығушылық, институттарға сенім, саяси қатысу, азаматтық белсенділік және ақпараттық тәжірибе көрсеткіштері арқылы өлшенді. Бұл индикаторлар зерттеу нысанын тек декларативті ұстанымдар

деңгейінде емес, мінез-құлықтық және коммуникативтік өлшемдер арқылы да бағалауға мүмкіндік берді. Нәтижелерді интерпретациялау кезінде жас ерекшелігі, білім деңгейі және медианы тұтыну жиілігі секілді факторлардың ықпалы салыстырмалы түрде қарастырылды. Осы тәсіл сандық нәтижелердің әлеуметтік мәнін тереңірек ашып, эмпирикалық қорытындылардың түсіндірмелік әлеуетін елеулі түрде күшейтеді.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Саяси әлеуметтену процесінің тиімділігінің маңызды индикаторларының бірі – жастардың саяси институттарға деген сенім деңгейі және олардың саяси ақпарат алу тәсілдері. Жүргізілген эмпирикалық зерттеу қазақстандық жастар арасында дәстүрлі институттарға сенімнің төмендігін және ақпараттық көздердің цифрлық платформаларға жылжуын айқын көрсетті. Зерттеу нәтижелері дәстүрлі саяси институттардың (парламент, саяси партиялар, сот жүйесі, мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдары) жастар тарапынан орташа немесе төмен деңгейдегі сенімге ие екенін көрсетті. Сауалнама деректері бойынша респонденттердің шамамен 30%-ы ғана мемлекеттік БАҚ пен Парламентке сенім білдірген, ал саяси партиялар мен сот жүйесіне сенетіндердің үлесі 20%-дан аспайды. (Сурет 1)

Сурет 1. Респонденттердің саяси институттарға деген сенім деңгейі (% бойынша)
Ескерту: автордың жеке дереккөзінен

Саяси әлеуметтену процесінің негізгі нәтижелерінің бірі – жеке тұлғаның саяси жүйедегі орнын сезінуі, яғни саяси идентификацияның қалыптасуы. Жүргізілген социологиялық сауалнама қазақстандық жастардың өзін-өзі сәйкестендіру құрылымындағы маңызды үрдісті ашып көрсетті.

Бұл көрсеткіштер жастардың формалды саяси институттардан белгілі бір деңгейде алшақтауын және олардың қызметіне қатысты сыни позициясының қалыптасқанын білдіреді. Теориялық тұрғыдан бұл құбылысты бірнеше парадигма аясында түсіндіруге болады. Біріншіден, Энтони Гидденстің құрылымдану теориясы бойынша әлеуметтік құрылымдар мен агенттік өзара әрекеттесу арқылы үнемі қайта өндіріледі [4]. Егер жастар институционалдық тәжірибеде өзін ықпалды агент ретінде сезінбесе, құрылымға деген сенім әлсірейді. Яғни, саяси институттар формалды түрде бар болғанымен, оларды «өз тәжірибесінің бөлігі» ретінде қабылдау деңгейі төмен болуы мүмкін. Никлас Луманның сенім теориясы тұрғысынан сенім – әлеуметтік күрделілікті қысқартудың механизмі. Қоғамдық институттарға сенімнің төмендеуі жүйелік күрделіліктің артуымен және ақпараттық фрагментациямен байланысты болуы ықтимал. Цифрлық ортада альтернативті ақпарат көздерінің көбеюі дәстүрлі институттардың символдық беделін әлсіретіп, сенімнің «дисперсиялануына» әкеледі [5].

Пьер Бурдьенің символдық капитал концепциясы бойынша саяси партиялар мен олардың көшбасшылары легитимділікті символдық ресурс арқылы иеленеді. Егер бұл ресурс (бедел,

моральдық авторитет, өкілдік сезімі) әлсіресе, институционалдық сенім де төмендейді. Біздің деректердегі 20%-дан төмен көрсеткіштер дәл осы символдық капиталдың жеткіліксіздігін көрсетуі мүмкін. Сонымен қатар, Юрген Хабермастың қоғамдық кеңістік (public sphere) теориясы контекстінде дәстүрлі БАҚ-қа сенімнің төмендігі коммуникациялық легитимділіктің дағдарысын білдіруі ықтимал. Егер жастар альтернативті цифрлық алаңдарды қоғамдық пікір қалыптастырудың негізгі кеңістігі ретінде қабылдаса, мемлекеттік БАҚ-тың дискурстық ықпалы әлсірейді. Алынған эмпирикалық нәтижелер институционалдық сенім дағдарысын ғана емес, сонымен бірге саяси коммуникацияның, символдық легитимділіктің және агенттік тәжірибенің трансформациясын көрсетеді. Бұл үрдіс бір жағынан азаматтық сана мен сыни ойлаудың күшеюімен байланысты болуы мүмкін, екінші жағынан – институционалдық алшақтаудың терендеуіне және саяси қатысудың бейресми немесе фрагментарлы формаларының өсуіне алғышарт жасайды [6, р.401]. Жастардың дәстүрлі институттарға сенімінің төмендеуі – тек ұлттық деңгейдегі құбылыс емес, жаһандық цифрлық модернизация жағдайында байқалатын құрылымдық өзгерістердің көрінісі ретінде қарастырылуы тиіс.

Алынған деректер бірнеше маңызды қорытынды жасауға негіз береді.

Біріншіден, азаматтық идентификацияның басымдығы байқалады. Респонденттердің 74%-ының өзін ең алдымен Қазақстан азаматы ретінде айқындауы – жастар санасында біртұтас саяси-құқықтық кеңістіктің және ортақ мемлекеттік идеясының орныққанын көрсетеді [7]. Бұл көрсеткіш азаматтық бірегейлікті қалыптастыруға бағытталған мемлекеттік институттардың (білім беру жүйесі, бұқаралық ақпарат құралдары, жастар саясаты) ықпалының жанама индикаторы ретінде қарастырылуы мүмкін. Теориялық тұрғыдан алғанда, мұндай нәтиже жастардың саяси жүйеге интеграциялану деңгейінің жоғары екенін және өзін азаматтық қоғамның белсенді субъектісі ретінде қабылдайтынын білдіреді [8].

Екіншіден, этникалық фактордың маңыздылығы толық жойылмаған. Респонденттердің 12%-ы үшін ұлттық тегі негізгі идентификациялық маркер болып қала береді. Бұл үлес азаматтық идентификациямен салыстырғанда төмен болғанымен, этникалық компоненттің саяси әлеуметтену процесіндегі рөлін жоққа шығармайды [9]. Керісінше, бұл деректер полиэтникалық қоғам жағдайындағы саяси идентификацияның көпқабатты сипатын айқындайды. Жастардың бір бөлігі үшін этникалық бірегейліктің басымдығы отбасы, діни орта және ұлттық мәдениет сияқты дәстүрлі әлеуметтену агенттерінің ықпалының сақталғанын көрсетеді. Ұсынылған деректер қазақстандық жастардың саяси идентификациясы күрделі әрі көпдеңгейлі болғанымен, оның негізінен азаматтық сипатқа ие екенін дәлелдейді. Азаматтық және этникалық идентификация арасындағы арақатынас мемлекеттік институттар мен дәстүрлі құндылықтардың өзара ықпалының белгілі бір тепе-теңдігін білдіреді. Аталған тепе-теңдікті сақтау – жастардың саяси әлеуметтенуінің тұрақтылығы мен саяси жүйенің легитимділігін қамтамасыз етудің маңызды шарты болып табылады. (Сурет 2)

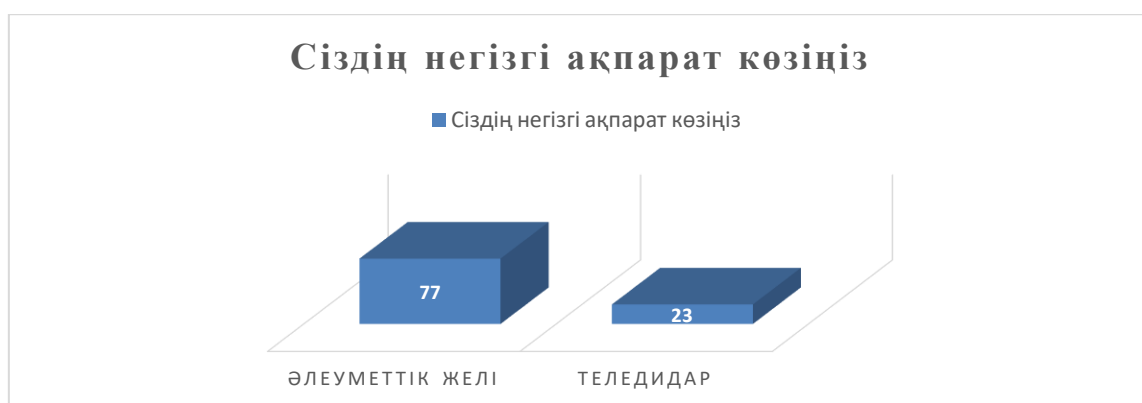

Сурет 2. Респонденттердің азаматтық және этникалық идентификация үлесі (% бойынша)
Ескерту: автордың жеке дереккөзінен

Әлеуметтік медиа жастар үшін саяси ақпараттың негізгі көзіне айналып, олардың жаңалықтарды қабылдау тәсілін және саяси контентпен өзара әрекеттесу формаларын түбегейлі өзгертті. Instagram, TikTok, Twitter (X), YouTube секілді платформалар нақты уақыт режимінде ақпарат алмасуға, пікір білдіруге және қоғамдық талқылауға қатысуға мүмкіндік береді. Бұл құбылыс әлеуметтік желілердің саяси ақпарат кеңістігінде дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдарын біртіндеп ығыстырып жатқанын көрсетеді. Зерттеулерге сәйкес, жастар саяси және әлеуметтік мәселелер талқыланатын цифрлық платформалар арқылы жаңалықтарды жүйелі түрде алып отырады. Әлеуметтік желілер тек ақпарат көзі ғана емес, сонымен қатар саяси тұлғалармен тікелей коммуникация орнатуға және бұрын дәстүрлі медиа арқылы мүмкін болмаған интерактивті форматта саяси дискурсқа қатысуға жағдай жасайды [10, p.221].

Жастардың саяси процестерге қатысуы демократиялық жүйенің болашағына тікелей ықпал етеді, себебі олардың құндылықтары мен көзқарастары болашақ институционалдық даму бағыттарын айқындайды. Саяси дискурсқа жаңа идеялар мен сыни перспективаларды енгізу арқылы жастар демократиялық режимдердің тұрақтылығына үлес қосады. Сонымен қатар, әлеуметтік желілер тарихи тұрғыдан саяси өкілдігі шектеулі болған жастарға қоғамдық күн тәртібіне ықпал етуге және әлеуметтік, экологиялық, азаматтық мәселелер төңірегінде ұйымдасуға мүмкіндік беретін қуатты құралға айналды. Роско Паунд атап өткендей, әлеуметтік медиа әсіресе сайлауаралық кезеңде қоғамдық хабардарлықты арттыру құралы ретінде ерекше тиімділік танытады [11, p.79].

Саяси әлеуметтенудің маңызды аспектілерінің бірі – жастардың саяси ақпаратты қай көздерден алатыны және осы көздерге деген сенім деңгейі. Жүргізілген эмпирикалық зерттеу қазақстандық жастар арасында ақпарат тұтынудың дәстүрлі моделінен цифрлық модельге айқын ауысқанын көрсетті. Респонденттердің 77%-ы сайлау мен саясат жөніндегі ақпараттың негізгі көзі ретінде әлеуметтік желілерді атаған [12, p.195]. Бұл көрсеткіштер әлеуметтік медиа платформаларының жастардың саяси көзжиегін қалыптастырудағы шешуші рөлін айғақтайды. Цифрлық платформалар саяси контентті жедел, визуалды және интерактивті форматта ұсына отырып, дәстүрлі медианың ақпарат беру стилінен айтарлықтай ерекшеленеді. Ал дәстүрлі ақпарат құралдарының, әсіресе теледидардың үлесі айтарлықтай төмендеген: тек шамамен 23% респондент теледидарды саяси ақпарат көзі ретінде көрсеткен. Бұл деректер жастардың ақпарат тұтынуда «екінші экран» моделінен бас тартып, негізгі ақпараттық кеңістік ретінде әлеуметтік желілерді таңдағанын білдіреді. (Сурет 3)

Сурет 3. Жастардың ақпаратты қай арнадан көбірек алатыны туралы мәлімет берілген (% бойынша)

Ескерту: авторлардың жеке дереккөзінен

Жалпы алғанда, алынған нәтижелер қазақстандық жастардың саяси әлеуметтенуінде цифрлық медианың доминантты рөлге ие болғанын және саяси коммуникацияның құрылымы мен формасының трансформацияға ұшырағанын көрсетеді.

ТАЛҚЫЛАУ

Жастардың саяси әлеуметтенуіне ықпал ететін жағдайлар негізінен объективті сипатта болғанымен, бұл объективтіліктің басты ерекшелігі – оның бірқалыпты, өзгермейтін күйде тұрмай, үнемі жаңарып, қозғалыста болуы (тіпті бір қоғамның өз ішінде де, әлемдік деңгейін айтпағанда). Құндылықтар мен нормалар уақыт өте жинақталып қалыптасады, алайда уақыттың өзі олардың маңыздылық дәрежесін және қоғамдық жүйенің құрылымын түрлендіріп отырады. Соның салдарынан жастардың құндылықтарды сұрыптауы, саяси қызметте қандай бағдар ұстанатынын анықтауы барған сайын күрделене түседі. Яғни мүмкіндіктер аясы кеңейген сайын таңдаудың өзі де қиындалып, «кең мүмкіндік» пен «күрделі таңдау» арасындағы белгілі бір қайшылық пайда болады [13]. Бұл ойды Хосе Ортега-и-Гассет нақтылай отырып: «Өмір ең алдымен, біздің кім бола алатынымыз, яғни мүмкін әлеуетті өмір; әрі ол – сол мүмкіндіктердің ішінен бірін таңдау, яғни біз шын мәнінде іске асыратын нұсқаны таңдауға қатысты шешім. Жағдайлар мен шешім – өмірді құрайтын екі негізгі құрамдас» деп жазады. Философтың «мүмкін әлеуетті өмір» туралы тұжырымы әсіресе жастарға тән: өйткені жас кезеңіне сай мүмкіндіктердің молдығы, танымға ұмтылыс, келіспегенді өзгертуге талпыныс және белсенділік – объективті түрде бар әлеуеттің көрінісі. «Жастар» және «болашақ» ұғымдары кең әрі тар мағынада (отбасы, қоғам, адамзат деңгейінде) көбіне үміт түсінігімен қатар айтылып келеді. Алайда бұл ұғымдар үміттің іске асу шарттарымен де тығыз байланысты: саяси-экономикалық орта, білім беру жүйесінің сапасы, бастапқы мүмкіндіктердің тең/тең емес болуы сияқты факторлар «мүмкіндіктер арасынан таңдау» сипатына және әлеуеттің жүзеге асуына тікелей ықпал етеді [14].

Бұл байланыстар қазір де өзекті, тек бір айырмашылық бар: қоғамдық өмір тоқтаусыз өзгеріп, өзгерістердің қарқыны біртіндеп үдей түсті. Сондықтан бүгінгі жағдайда жастардың саяси әлеуметтенуін жаһандану құбылысынан бөлек қарастыру қиын. Жаһандануға қатысты бағалау саясаттануда да, практикалық саясатта да біржақты емес; дегенмен әртүрлі пікірлердің (оның артықшылықтары мен әлсіз тұстары, «оң-теріс» арақатынасы туралы) болуының өзі бұл үдерістің шынайы түрде бар екенін дәлелдейді [15]. Жаһандану – қазіргі заманның объективті шындығы, сол себепті ол жастардың әлеуеттік мүмкіндіктерін (оның ішінде саяси салада да) іске асыруға қажетті нақты шарттарды айқындауда елеулі рөл атқарады. Жастардың саяси әлеуметтенуі қазіргі уақыттың құндылықтары мен нормаларын меңгермейінше тиімді бола алмайды. Саяси әлеуметтенудің маңызды ерекшелігі оны «таза күйінде» бөліп алып, мәнін анықтауда жалпы әлеуметтенудің өзге қырларымен байланысын толық абстракциялау мүмкін еместігі. Бұл саясаттың өз табиғатымен түсіндіріледі: саясат қоғам өмірінің барлық саласына ене алу қабілетімен ерекшеленеді. Карл Шмитт өз алдына жеке пәндік саланы білдірмейді, ол тек адамдардың ассоциациясы немесе диссоциациясы қарқындылығының дәрежесін білдіреді; мұндай мотивтер діни, ұлттық (этникалық немесе мәдени мағынада), шаруашылық немесе өзге сипатта болуы мүмкін, әрі әр кезеңде олар әртүрлі бірігу мен ажырауға алып келеді» [16]. Саяси құбылыстың көпқырлылығы тұлғаның орта арқылы қалыптасатын әлеуетті мүмкіндіктерінің көпқырлылығына сәйкес. Ерекшелік қоғамның саяси жүйесіне тән сипаттарда, отбасының материалдық ахуалында, сондай-ақ әртүрлі таптар мен әлеуметтік топтардың және олардың моральдық-діни нормалары мен құндылықтарының жас адамға қандай деңгейде әрі қандай тетіктер арқылы ықпал етуінде жатыр. Ал жастардың саяси әлеуметтенуінің басты мақсаты – тұлғаның не топтың саяси іс-әрекет жүйесіндегі өз орнын саналы түрде айқындауы – мақсатты саяси білім берусіз жүзеге аспайды [17, p.56].

Саяси әлеуметтенудің объективті және субъективті қырлары өзара астасатындықтан, яғни оның таңдамалылық сипаты бар болғандықтан, тұлға мен топтың бірқатар сипаттарын ескеру қажет:

жаһандану жағдайында жастардың, олардың жекелеген топтарының және жеке индивидтің саяси өзін-өзі айқындау (идентификация) үлгілері;

- олардың саяси сауаттылығы мен жинақтаған тәжірибесінің деңгейі;
- идеологиялық бағдарлар мен құндылықтық ұстанымдар;

- діни фактордың саяси таңдау мүмкіндіктеріне ықпал ету ауқымы;
- саясат пен мораль арақатынасы мәселесіне көзқарасы [18, p.112].

Жастардың саяси әлеуметтену үдерісінің күрделілігі оның бір мезетте бірнеше ықпал етуші тараптардың әсерімен қалыптасуынан байқалады: мұнда мемлекеттік құрылымдар мен үкіметтік емес ұйымдар ғана емес, жеке тұлғалар да маңызды орын алады. Әлеуметтендіру агенттерінің ықпалы олардың қызметінің заманауи талаптарға сәйкестігіне, нақты әлеуметтік-саяси ахуалға тез бейімделуіне, әрекет ету икемділігіне және жастар ортасындағы беделі мен сенім капиталына тәуелді. Сонымен қатар жастар үшін ұстаздар мен тәлімгерлерді таңдау үдерісі олардың формалды не бейформалды бірлестіктерге, қозғалыстарға немесе топтарға қатыстылығына байланысты күрделене түседі, өйткені бір ғана оқиғаға қатысты түрлі ортада бір-біріне мүлде қарама-қарсы ұстанымдар қатар ұсынылуы ықтимал. Жаһандану кеңістігінде интернет жастардың саяси әлеуметтенуіндегі жетекші агенттердің біріне айналып, олардың саяси ақпаратты қабылдауына, көзқарас қалыптастыруына және қоғамдық пікірге қатысуына айтарлықтай ықпал етеді. Қазіргі таңда әлеуметтік желілер «саяси үдерісте әрі оң, әрі теріс рөл атқарады: олар ақпарат пен білімді тарату үшін қолданылатын либералдандыру құралы болуы мүмкін, бірақ сондай-ақ бұрмаланған ақпарат пен жалған жаңалықтарды тарату үшін қолданылатын басу құралы да болуы мүмкін. Белгілі бір дәрежеде әлеуметтік желі платформаларын демократиялық қозғалыстар, бостандық үшін күресушілер де, авторитарлық режимдер де қолдана алады» [19]. Ақпараттың өте жоғары жылдамдықпен, дерлік бір сәтте таралу мүмкіндігі саяси коммуникацияның аясын кеңейтіп қана қоймай, интернет кеңістігіне анағұрлым терең кіріккен жастардың саяси оқиғаларға деген қызығушылығы мен назарын күшейтеді. Жақын уақытқа дейін қомақты күш пен уақытты қажет еткен саяси ақпарат бүгінде іс жүзінде үнемі көз алдында.

Жаңа қызығушылықтардың пайда болуы олардың міндетті түрде тұрақты, орнықты болатынын білдірмейді. Олар жаңа саяси түсініктерге орын беруі мүмкін, ал бұл түсініктер жас адамның саяси әлеуметтенуіндегі келесі кезеңнің принциптік негізіне айналуы ықтимал. Интернеттегі жастардың саяси әлеуметтенуінің маңызды агенті ретінде қарастырғанда, оның ықпалымен жастардың қоғамдық-саяси акциялары кей жағдайда бір мезетте әрі ұйымдасқан, әрі стихиялы сипат алып отыратынын ескеру керек. Сондай-ақ желі кеңістігінде кейде тексерілмеген ақпарат, кейде әдейі бұрмаланған «фактылар» жастардың жедел реакциясына, көмектесуге және қолдауға дайын белсенді әлеуетіне сүйеніп, оларды тарту мақсатында таратылады. Мұндай ақпараттық манипуляциялар жастар үшін қолайсыз нәтижелерге, тіпті адам шығыны сияқты ауыр салдарға дейін жеткізуі ықтимал.

Әлеуметтік желілердің жастардың саяси мінез-құлқына тигізетін ықпалының (оң және теріс) логикасын мына тұжырыммен түсіндіруге болады: «әлеуметтік желілер онлайн жалпы хабардарлықты арттырумен қатар офлайн үйлестіру шығындарын азайту есебінен наразылық білдіретін әлеуметтік топтарды жұмылдыру кезіндегі тәртіпсіздікке байланысты кемшіліктерді өтей алады» [20]. Жастардың саяси әлеуметтену жағдайларын сипаттаудың маңызды методологиялық ерекшелігі — саяси кеңістік пен саяси уақыттың объективті байланысы. Саяси уақыттың мазмұны саяси үдерістің белгілі бір ұзақтығының көрінісі ретінде нақты да, қайшылықты да: онда жаңа мен кетіп бара жатқан, жеңіс пен жеңіліс қатар сыйысады. Бір саяси кеңістікте демократиялық та, демократиялық емес идеялар да таралуы, түрлі саяси жүйелер жұмыс істеуі мүмкін, бұл жастардың қоғамның саяси өміріндегі рөлін анықтауына, өзін-өзі жүзеге асыру қажеттіліктеріне барынша сай келетін жүріс-тұрыс пен қатысу формаларын таңдауына сөзсіз ықпал етеді. Бір уақыт шеңберіндегі қажеттіліктердің әртүрлілігі мен мүдделердің қайшылығы жастар ортасының өз ішінде де, одан тыс жерде де қақтығыстардың көзіне айналуы ықтимал. Э. Гидденс «жаңа әлемдік тәртіптің» маңызды қайшылықтарының бірі ретінде «капиталдың интернационалдану үдерістері (капиталистік тетік тұтастай) мен ұлттық мемлекеттердің ішкі консолидациясы арасындағы» шиеленістің арта түсетінін атап көрсеткен [21]. Мұның ықтимал нәтижесі — қазіргі капитализмнің ұлттық мемлекеттердің «саяси және мәдени айырмашылықтарын бұлдырлатуға» бейім үрдісінің

күшеюі — оның дамуының қолайлы шарттарының біріне айналады. Тұлға қабілеттерін жүзеге асырып, алған білімін қолдана отырып, уақыт шақыруларына жауап беру мүмкіндігін алады. Қоғамдық ілгерілеу қарқынының артуы – табиғи әрі объективті құбылыс. Жаһандану әлеуметтік өзгерістердің жалпы логикасына ғана емес, соның бір қыры ретінде көрінетін саяси дамудың бағыты мен қарқынына да тікелей ықпал жасайды. Осы контексте ерекше мәнге ие құбылыстардың бірі – саяси лидерлік буынның алмасуы. Лидерлік феномені жаңа емес: саяси өмірдің өз табиғаты белгілі бір деңгейде жетекшілікке деген сұранысты үнемі туындатады. Алайда көпшілікке «біреу ықпал етіп, жол көрсетіп, таныстырып, ұйымдастырып отыруы керек. Көпшілік мұндай қажеттіліктен бас тартқанға дейін немесе көпшілік болудан қалғанға дейін» деген оймен келіссек те, қазіргі өзгермелі саяси жағдайда «іріктелген азшылықтың» көпшіліктің құбылып отыратын талап-тілектеріне сәйкес бейімделе алу қабілеті аса маңызды екенін атап көрсету қажет [22].

Жастарды түсінбеудің бір себебі ретінде саяси көшбасшылардың жас айырмашылығын да қарастыруға болады. Сонымен бірге лидерлікті «жасарту» тенденциясы жас көшбасшыларға қойылатын өлшемдердің артуымен қатар жүретінін ескеру керек: олардың теориялық дайындығы, құндылықтық ұстанымдары, тұлғалық қасиеттері және саяси кемелдігіне қатысты талаптар барған сайын күшейе түседі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жүргізілген зерттеу қазіргі қазақстандық жастардың саяси әлеуметтену процесі күрделі әрі көпдеңгейлі сипатқа ие екенін көрсетті. Теориялық талдау мен эмпирикалық деректер негізінде келесі тұжырымдарды тұжырымдауға болады:

Біріншіден, жастардың саяси әлеуметтенуі институционалдық және цифрлық факторлардың өзара әрекеттесуі аясында жүзеге асады. Э. Гидденстің құрылымдану теориясы тұрғысынан алғанда, жастар бір мезгілде саяси институттар әсерінің объектісі және осы құрылымдарды өз тәжірибелері арқылы өзгертуге қабілетті белсенді агент ретінде көрінеді [23].

Екіншіден, эмпирикалық зерттеу нәтижелері қазақстандық жастардың саяси идентификациясында азаматтық компоненттің басым екенін дәлелдеді. Респонденттердің 74%-ы өзін ең алдымен Қазақстан азаматы ретінде тануы – біртұтас саяси-құқықтық кеңістіктің және ортақ мемлекеттік идеясының жастар санасында терең орныққанын көрсетеді. Сонымен бірге, этникалық идентификацияның 12%-дық үлесі полиэтникалық қоғамдағы саяси процестердің күрделілігін аңғартады [24].

Үшіншіден, дәстүрлі саяси институттарға сенім деңгейінің төмендігі байқалады. Мемлекеттік БАҚ пен соттарға сенім шамамен 30%-ды, ал партия көшбасшыларына сенім 20%-дан аспайды. Бұл жастардың формалды саяси институттардан алшақтауын және олардың қызметіне деген сыни көзқарастың қалыптасқанын білдіреді. Мұндай институционалдық скептицизм жастардың саяси белсенділігінің төмендеуіне немесе оның дәстүрлі емес формаларға ауысуына әкелуі мүмкін [25, p.17].

Төртіншіден, цифрлық медианың, әсіресе әлеуметтік желілердің рөлі айтарлықтай артқан. Респонденттердің 70%-дан астамы әлеуметтік желілерді саяси ақпараттың негізгі көзі ретінде атаса, Қазақстан жастарының 77%-ы сайлау мен саясат жөніндегі ақпаратты әлеуметтік желілерден алады. Бұл цифрлық ортаның жастардың саяси әлеуметтенуінің басты алаңына айналғанын дәлелдейді. Instagram, TikTok, YouTube секілді платформалар саяси контентті жедел әрі интерактивті форматта тұтынуға мүмкіндік береді, бұл дәстүрлі медианың ұсына алмайтын қасиеті.

Бесіншіден, Х. Ортега-и-Гассеттің «бұқара көтерілісі» концепциясы аясында қарастырғанда, цифрлық дәуірде ақпараттық ағындар саяси реакцияларды жеделдетіп, қатысудың эмоционалдық құрамдас бөлігін күшейтеді. Ал К. Шмиттің «саяси» тұжырымдамасына сәйкес, цифрлық дискурсивті тәжірибелерде «өзге-бөгде» оппозициясының құрылуы күшейіп, бұл жастардың саяси бағдарларының қалыптасуына әсер етеді.

Қазіргі қазақстандық жастардың саяси әлеуметтенуі институционалдық трансформациялар мен цифрлық ортаның өзара әрекеттесуі жағдайында жүзеге асады. Бұл процесс дәстүрлі саяси институттарға сенімнің төмендеуімен және цифрлық платформалардың басымдығымен сипатталады, бірақ сонымен бірге азаматтық идентификацияның жоғары деңгейін сақтайды.

References:

- 1 Donbavand S., Hoskins B. *Citizenship Education for Political Engagement: A Systematic Review of Controlled Trials // Social Sciences.* — 2021. — Vol.10. — №5. — P.59-78.
- 2 Coopmans M., ten Dam G., Dijkstra A.B., van der Veen I. *Towards a Comprehensive School Effectiveness Model of Citizenship Education: An Empirical Analysis of Secondary Schools in The Netherlands // Social Sciences.* — 2020. — Vol.9. — №9. — P.128-149.
- 3 Tariq R., Zolkepli I.A., Ahmad M. *Political Participation of Young Voters: Tracing Direct and Indirect Effects of Social Media and Political Orientations // Social Sciences.* — 2022. — Vol.11. — №2. — P.81-101.
- 4 Mihálik J., Garaj M., Bardovič J. *Social Media and Political Communication of Youth Political Organisations in Slovakia, Czechia and European Level: A Cross-Case Analysis // Social Sciences.* — 2022. — Vol.11. — №2. — P.69-80.
- 5 Alodat A.M., Al-Qora'n L.F., Abu Hamoud M. *Social Media Platforms and Political Participation: A Study of Jordanian Youth Engagement // Social Sciences.* — 2023. — Vol.12. — №7. — P.402-417.
- 6 Alamo-Bolanos A., Mulero-Henríquez I., Morata Sampaio L. *Childhood, Education, and Citizen Participation: A Systematic Review // Social Sciences.* — 2024. — Vol.13. — №8. — P.399-416.
- 7 Ferreira G.B., Ferreira L.S. *The Polarization Paradox: Social Media, Young Voters, and the Challenges to the Open Society // Social Sciences.* — 2025. — Vol.14. — №9. — P.542-566.
- 8 Jackle S., Bauschke R. *From Likes to Votes? Exploring Exposure to Digital Election Campaigns and Its Correlation with Voting Behavior of Young Voters in the 2025 German Federal Election // Social Sciences.* — 2025. — Vol.14. — №12. — P.719-821.
- 9 Hansen T., Taylor C.K., Knowles R.T. *Digital Media and Political Engagement: Shaping Youth Environmental Attitudes and Behaviors in Four European Societies // Societies.* — 2025. — Vol.15. — №11. — P.300-318.
- 10 Tsouparopoulou E., Symeonaki M., Parsanoglou D., Kazani A. *European Youth and Digital Engagement: Attitudes, Skills, and Civic Participation // Journal of Applied Youth Studies.* — 2025. — Vol.8. — №7. — P.219-247.
- 11 Juusola H. *Stakeholders' Perception on Youths' e-Participation in Finland: Case Virtual Council // H. Juusola, J. Varsaluoma // Journal of Applied Youth Studies.* — 2023. — Vol.6. — №9. — P.75-93.
- 12 Lohmeyer B. A. *Youth Work, Youth Studies, and Co-design: Sustaining a Dynamic Nexus to Progress Youth Participation // B. A. Lohmeyer, J. R. McGregor, B. E. Wood // Journal of Applied Youth Studies.* — 2024. — Vol.7. — P.193-210.
- 13 Baizhumakzy Z., Tangkish N., Mazhinbekov S., Sarsenbekov Z., Korganova S. *Fostering Democratic Engagement: Factors Shaping Youth Political Participation in Kazakhstan // Frontiers in Political Science.* — 2025. — Vol.7. — №18. — P.44-61.
- 14 Jia N., Fee L.Y. *The Influence of Social Media Content on Political Identity with Corruption Perception as a Moderator // Frontiers in Political Science.* — 2025. — Vol.7. — №11. — P.100-127.
- 15 Fehser S., Tillmann F., Reibig B. *Political Participation of Young People in Rural Eastern Germany: Empirical Findings, Structural Barriers, and Policy Implications // Frontiers in Political Science.* — 2025. — Vol.7. — №5. — P.116-129.
- 16 Amin M.A., Ritonga A.D., Situmorang T.P., Santoso A.D. *Revolutionizing Political Participation: A Modified UTAUT Model for Generation Z in the Digital Era // Frontiers in Political Science.* — 2025. — Vol.7. — №15. — P.304-317.

17 Munzir A.A., Neureiter A., Matthes J., Chan M., Bojic L. *From Sparks to Action: The Role of Political Influencers for Young Adults' Political Efficacy and Political Participation in Austria, Hong Kong, Indonesia, and Serbia* // *Frontiers in Political Science*. — 2025. — Vol.7. — №12 – P. 55-74.

18 Deri A., Szabo A. *Interpreting Political Participation as Communicative Action: A Comparison of Younger and Older Adults* // *Frontiers in Political Science*. — 2025. — Vol.7. — №9 – P. 111-127.

19 Khamzina Z., Buribayev Y., Buribayeva A. *When Numbers Remain Silent: The Protest Potential of Kazakhstan's Youth amid Social Tension* // *Frontiers in Communication*. — 2025. — Vol. 10. — №8 – P. 88-117.

20 Guglielmi S., Maggini N. *Addressing Migrant Inequality in Youth Political Engagement: The Role of Parental Influences* // *Politics and Governance*. — 2025. — Vol.13. — №4 – P. 286-297.

21 Garcia-Albacete G., Nunez L., Sanchez D., Abendschun S., Kleer P. *Beyond Gender: Exploring the Intersectional Dynamics in Political Interest Among Youth* // *Politics and Governance*. — 2025. — Vol.13. — №21 – P.10-27.

22 Hoffmann P., Benoit V. *Political Participation of Young Immigrants: Do National Identification and Discrimination Moderate the Relationship?* // *Politics and Governance*. — 2025. — Vol.13. — №22 – P. 69-87.

23 Eichhorn J., Huebner C. *Longer-Term Effects of Voting at Age 16: Higher Turnout Among Young People in Scotland* // *Politics and Governance*. — 2025. — Vol.13. — №14 – P. 200-227.

24 Moreno-Cabanillas A., Castillo-Esparcia A., Serna-Ortega A. *Fostering Youth Trust in the European Commission: Communication on Social Media as a Key Strategy* // *Media and Communication*. — 2025. — Vol.13. — №10 – P. 109-127.

25 Lutterbach S., Beelmann A. *Youth Norm Deviation and Intolerance: Pathways to Polarized Political Attitudes and Behavioral Intentions* // *Social Inclusion*. — 2025. — Vol. 13. — №3 – P. 10-27.

FTAMP 04.51.54

DOI: <https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.93.1.005>

Н.Ж. Ельчибаева¹ , Г.О. Чаргынова² , С.А. Сейсенбаева² , А.Б. Сарыбаева^{1*}

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

*e-mail: sarybayevaai@gmail.com

²Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ТӘУЕЛДІЛІК: ҚҰМАР ОЙЫНДАРДЫҢ АВТОМАТТАНДЫРЫЛУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдамна

Бұл мақалада жасанды интеллекттің цифрлық тәуелділікке, әсіресе құмар ойындардың онлайн форматта автоматтандырылуына ықпалы әлеуметтанулық және пәнаралық тұрғыда кешенді түрде талданады. Зерттеу заманауи қоғамда тамыр жайып келе жатқан «цифрлық есірткі» феноменінің пайда болу себептері мен әлеуметтік салдарын ашуға бағытталып, оны түсіндіруге көмектесетін жетекші әлеуметтік теориялар негізге алынды. Әдіснама ретінде пәнаралық ғылыми әдебиеттерге шолу жасалып, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) деректері, психология мен ақпараттық технология салаларындағы заманауи зерттеулер пайдаланылды. Сондай-ақ технологиялық платформалардағы алгоритмдер мен пайдаланушы мінез-құлқы арасындағы өзара байланыс талданды. Зерттеу нәтижелері қазіргі тәуекелге

толы қоғамда цифрлық тәуелділіктің үдей түскенін, ал әлеуметтік желілер мен онлайн ойындардың құмар ойын механикасын қайталау арқылы адамның марапат жүйесін үздіксіз белсендіретінін көрсетті. Жасанды интеллекттің бейімделген контент ұсыну қабілеті «аспаптық биліктің» жасырын формасы ретінде әрекет етіп, пайдаланушы санасына ықпал етеді. Онлайн құмар ойындардың дәстүрлі казинолардан асып түсіп, 24/7 қолжетімді болуына байланысты лудоманияның таралу аумағы кеңейіп, әсіресе жастар мен әлеуметтік осал топтар үшін қауіп күшейгені байқалды. Аталған құбылыстар Энтони Гидденс пен Ульрих Бектің модернизация теориясы, Мануэль Кастельстің желілік қоғам тұжырымдамасы, Шошана Зубофтың «бақылау капитализмі» және Жиль Делөздің «бақылау қоғамы» идеяларының шеңберінде түсіндірілді. Сонымен қатар Роберт Гранфилдтің «тәуелділік фетишизмі» ұғымы цифрлық тәуелділікті биомедициналық шектеулі көзқарастан шығарып, оны әлеуметтік-мәдени контексте зерделеудің маңызын ашты. Яғни, жасанды интеллектпен автоматтандырылған құмар ойындар мен цифрлық тәуелділік — жаһандану дәуірінде қалыптасқан әлеуметтік дерттің жаңа формасы. Бұл мәселені еңсеру үшін жеке тұлғалық, отбасылық және институционалдық деңгейлерде үйлестірілген саясат пен алдын алу шаралары қажет. Мақала соңында нақты ұсыныстар мен ықтимал шешім жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: Жасанды интеллект, цифрлық тәуелділік, құмар ойындар, лудомания, әлеуметтік теория, бақылау қоғамы, марапат жүйесі, алгоритм, тәуекел қоғамы, бақылау капитализмі.

Ельчибаева Н.Ж.¹, Чаргынова Г.О.², Сейсенбаева С.А.², Сарыбаева А.Б.^{1*}

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая*

г. Алматы, Республика Казахстан.

*e-mail: sarybayevaai@gmail.com

² *Казахский национальный женский педагогический университет*

г. Алматы, Республика Казахстан

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЦИФРОВАЯ ЗАВИСИМОСТЬ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АВТОМАТИЗАЦИИ АЗАРТНЫХ ИГР

Аннотация

В данной статье комплексно анализируется влияние искусственного интеллекта на цифровую зависимость, в частности на автоматизацию азартных игр в онлайн-формате, с социологической и междисциплинарной перспективы. Исследование направлено на выявление причин возникновения и социальных последствий феномена «цифрового наркотика», активно укореняющегося в современном обществе, а также опирается на ведущие социальные теории, способствующие его объяснению. В качестве методологии использован обзор междисциплинарной научной литературы, данные Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), а также современные исследования в области психологии и информационных технологий. Кроме того, проанализирована взаимосвязь между алгоритмами технологических платформ и пользовательским поведением.

Результаты исследования показывают, что в условиях общества риска цифровая зависимость приобретает все более выраженные формы, а социальные сети и онлайн-игры, воспроизводя механики азартных игр, непрерывно активизируют систему вознаграждения человека. Способность искусственного интеллекта к персонализированному предложению контента выступает как скрытая форма «инструментальной власти», оказывающая влияние на сознание пользователя. В связи с круглосуточной доступностью онлайн-казино (24/7), превосходящей традиционные формы азартных игр, наблюдается расширение масштабов лудомании, что особенно усиливает угрозы для молодежи и социально уязвимых групп.

Данные процессы интерпретируются в рамках теории модернизации Энтони Гидденса и Ульриха Бека, концепции сетевого общества Мануэля Кастельса, идей «капитализма надзора» Шосаны Зубофф и «общества контроля» Жилия Делёза. Также понятие «фетишизма зависимости» Роберта Гранфилда позволяет выйти за рамки узко биомедицинского подхода и рассматривать цифровую зависимость в социально-культурном контексте. Таким образом, автоматизированные с применением искусственного интеллекта азартные игры и цифровая зависимость представляют собой новую форму социальной патологии, сформировавшейся в эпоху глобализации. Для преодоления данной проблемы необходимы согласованные меры профилактики и политики на индивидуальном, семейном и институциональном уровнях. В заключении статьи представлены конкретные рекомендации и возможные пути решения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровая зависимость, азартные игры, лудомания, социальная теория, общество контроля, система вознаграждения, алгоритм, общество риска, капитализм надзора.

N.Zh. Yelchibayeva¹, G.O. Chargynova², S.A. Seisenbaeva², A.B. Sarybayeva^{1*}

*¹ Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan*

*e-mail: sarybayevaai@gmail.com

*² Kazakh National Women's Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan*

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITAL ADDICTION: THEORETICAL ASPECTS OF GAMBLING AUTOMATION

Abstract

This article provides a comprehensive sociological and interdisciplinary analysis of the impact of artificial intelligence on digital addiction, with particular attention to the automation of online gambling. The study aims to reveal the causes and social consequences of the “digital drug” phenomenon that is increasingly embedded in contemporary society, drawing on leading social theories to facilitate its interpretation. The methodology is based on a review of interdisciplinary academic literature, data from the World Health Organization (WHO), and recent studies in psychology and information technology. In addition, the relationship between platform algorithms and user behavior is examined.

The findings demonstrate that in today’s risk-laden society, digital addiction is intensifying, while social media and online games replicate gambling mechanics that continuously activate the human reward system. The ability of artificial intelligence to deliver personalized content functions as a concealed form of “instrumental power,” influencing users’ consciousness. Due to the 24/7 accessibility of online gambling platforms, which surpasses traditional casino formats, the scale of ludomania has expanded, posing heightened risks especially for youth and socially vulnerable groups.

These phenomena are interpreted through the lenses of Anthony Giddens’ and Ulrich Beck’s theories of modernization, Manuel Castells’ concept of the network society, Shoshana Zuboff’s notion of surveillance capitalism, and Gilles Deleuze’s idea of the society of control. Furthermore, Robert Granfield’s concept of “addiction fetishism” enables a departure from a narrowly biomedical perspective, emphasizing the importance of examining digital addiction within a socio-cultural context. Thus, AI-driven automated gambling and digital addiction represent a new form of social pathology emerging in the era of globalization. Addressing this challenge requires coordinated preventive policies and interventions at the individual, family, and institutional levels. The article concludes with specific recommendations and potential solutions.

Keywords: artificial intelligence, digital addiction, gambling, ludomania, social theory, society of control, reward system, algorithm, risk society, surveillance capitalism.

КІРІСПЕ

Цифрлану дәуірінде интернет пен мобильді құрылғылар адамның күнделікті өмір салтының ажырамас құрамдас бөлігіне айналды. Цифрлық технологиялардың кең ауқымда таралуы жаңа әлеуметтік-мәдени және мінез-құлықтық феномендердің қалыптасуына негіз болды. Солардың ішіндегі аса өзектісі – цифрлық тәуелділік, яғни адамның интернетке, әлеуметтік желілерге, бейнеойындарға шамадан тыс әуестенуі салдарынан мінез-құлқында патологиялық өзгерістердің пайда болуы [1], [2]. Бұл құбылыс көптеген зерттеушілер тарапынан «цифрлық есірткі» ретінде сипатталып, әсіресе балалар мен жасөспірімдер үшін нейропсихологиялық қауіп көзі ретінде бағаланады [1, р.288]. Нейробиологиялық зерттеулер гаджеттерді ұзақ уақыт пайдаланудың мидың марапат жүйесіне әсер етіп, дофамин деңгейінің табиғи емес жолмен күрт көтерілуіне әкелетінін көрсетіп отыр. Бұл үрдіс шынайы өмірдегі қанағаттану механизмдерін әлсіретіп, адамның виртуалды ынталандыруға тәуелді болып қалу қаупін арттырады [3], [4]. Мұндай өзгерістер шынайы нарколологиялық тәуелділікке ұқсас мінез-құлықтық паттерндердің қалыптасуына жол ашады.

Цифрлық тәуелділіктің ең айқын көріністерінің бірі – онлайн-құмар ойындарға шамадан тыс әуестік. Бұрын ойын автоматтарына немесе казиноларға физикалық түрде баруды талап ететін құмар ойындар енді кез келген уақытта, кез келген жерде қолжетімді болып отыр. Смартфон және басқа құрылғылар арқылы пайдаланушы ойынды бір ғана батырмамен бастай алады, бұл ойынға қатысуды оңайлатып, тәуекелге бейім мінез-құлықты ынталандырады [5], [6]. Бұл қолжетімділік құмар ойындардың таралу қарқынын арттырып, лудомания – патологиялық құмарпаздық – ретінде танылған әлеуметтік-психологиялық дерттің белең алуына себепші болды.

2013 жылы Американ психиатриялық қауымдастығы құмар ойындарға тәуелділікті DSM-5 психикалық бұзылыстар классификациясына ресми түрде енгізіп, оны есірткі мен алкоголь тәуелділігімен бір деңгейдегі патология ретінде мойындады [7, р.947].

Лудомания тек жеке адамның ғана емес, тұтас қоғамның әл-ауқатына кері әсер ететін күрделі құбылысқа айналды. Бұл патология отбасылық тұрақтылыққа, әлеуметтік капиталға, экономикалық тұрақтылыққа қауіп төндіріп, жанжал, депрессия, қарызға бату, қылмыс және суицидке дейін апаратын жанама салдарлар тудыруда [8,48 б.]. Осыған байланысты лудоманияны қоғамдық денсаулық сақтау мен әлеуметтік қауіпсіздік мәселесі ретінде қарастыру қажеттігі туындап отыр.

Сондай-ақ дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДҰ) да цифрлық тәуелділік, әсіресе жас буын арасында, өсіп келе жатқан трансұлттық проблема ретінде таниды. 2018–2022 жылдар аралығында жүргізілген зерттеулерге сәйкес, Еуропа мен Орталық Азия елдеріндегі 11–15 жас аралығындағы жасөспірімдердің 7%-дан 11%-ға дейінгі бөлігі әлеуметтік желілерді шамадан тыс пайдаланатыны анықталған, ал 12%-ында онлайн ойындарға тәуелділік даму қаупі бар [9]. Бұл деректер жасөспірімдердің цифрлық ортаға жоғары осалдығын көрсетіп, шұғыл профилактикалық және білім беру шараларының қажеттілігін көрсетеді [9], [10].

Цифрлық тәуелділік және оның психосоциологиялық аспектілері бүгінгі таңда ғылыми қауымдастықта маңызды зерттеу тақырыбы болып табылады [11, 462 б.].

Зерттеу мақсаты мен сұрақтары: Осы зерттеудің басты мақсаты – цифрлық тәуелділіктің әлеуметтік-мәдени және технологиялық алғышарттарын, сондай-ақ жасанды интеллект негізіндегі онлайн құмар ойындардың адам мінез-құлқына әсер ету механизмдерін әлеуметтанулық теориялар тұрғысынан талдау. Мақала аясында төмендегідей зерттеу сұрақтары қойылады:

1. Цифрлық тәуелділік қазіргі әлеуметтік және технологиялық ахуалдың қандай қырларынан туындайды?
2. Жасанды интеллект пен алгоритмдер онлайн құмар ойындарда пайдаланушының мінез-құлқына қалай ықпал етеді?
3. Лудоманияны түсіндіру үшін қандай әлеуметтанулық теориялар мен тұжырымдамаларды қолдануға болады?

4. Цифрлық тәуелділікпен күресу үшін қандай институционалдық және әлеуметтік шаралар қажет?

Зерттеу құрылымы: Мақала академиялық құрылым бойынша ұйымдастырылған. «Әдіснама» бөлімінде қолданылған зерттеу тәсілдері мен теориялық негіздер сипатталады. «Нәтижелер» бөлімінде цифрлық тәуелділік пен онлайн-құмар ойындардың автоматтандырылуына қатысты негізгі талдау сегіз тақырыптық тармақша бойынша беріледі: заманауи қоғамдағы тәуекел өндірісі; тәуелділіктің психоәлеуметтік аспектілері; желілік қоғам феномені; алгоритмдік бақылау мен ықпал; цифрлық өнімдердің аддиктивті дизайны; онлайн-құмар ойындардың ерекшеліктері; жастардың ойын мәдениеті; технологияның қосжақты сипаты. «Талқылау» бөлімінде бұл нәтижелер кеңірек теориялық тұрғыда қарастырылып, классикалық және заманауи әлеуметтанулық тұжырымдамалармен ұштастырылады. Қорытындыда негізгі тұжырымдар жинақталып, цифрлық тәуелділікпен күресуге арналған практикалық ұсыныстар ұсынылады.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Бұл зерттеу пәнаралық (мультидисциплинарлы) тәсіл негізінде құрылды, яғни қарастырылып отырған мәселе әлеуметтік, психологиялық, нейробиологиялық және коммуникациялық ғылымдардың тоғысында кешенді түрде талданды. Мұндай интеграцияланған әдіснама цифрлық тәуелділік пен құмар ойындардың автоматтандырылуы сияқты күрделі әрі көпқабатты құбылыстарды әртүрлі деңгейде түсінуге және оларды көпқырлы тұрғыдан зерделеуге мүмкіндік береді. Қазіргі қоғамдағы цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы адамның мінез-құлқы мен әлеуметтік қатынастарына терең әсер ететіндіктен, бұл құбылысты тек бір ғылыми бағыт аясында қарастыру жеткіліксіз болып табылады. Сондықтан зерттеу әртүрлі теориялық және эмпирикалық тәсілдерді біріктіру арқылы жүргізілді. Сонымен қатар, пәнаралық тәсіл зерттеу нәтижелерінің валидтілігін арттырып, әртүрлі ғылыми парадигмалар арасындағы байланысты нығайтуға ықпал етеді.

Зерттеудің алғашқы кезеңінде цифрлық тәуелділік, онлайн-құмар ойындар және алгоритмдік басқару тақырыптары бойынша ғылыми әдебиеттерге кең ауқымды контент-талдау жасалды. Бұл кезеңде халықаралық ғылыми журналдардағы мақалалар, монографиялар, аналитикалық есептер мен баяндамалар жүйелі түрде іріктеліп, олардың мазмұны салыстырмалы түрде сарапталды. Контент-талдау әдісі зерттеліп отырған мәселенің негізгі ұғымдарын, категорияларын және теориялық бағыттарын анықтауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, бұл әдіс цифрлық тәуелділік феноменінің ғылыми дискурста қалай қалыптасқанын және оның әртүрлі ғылыми мектептерде қалай түсіндірілетінін айқындауға көмектесті. Бұдан бөлек, дереккөздерді іріктеу барысында олардың ғылыми беделі, жарияланған уақыты және тақырыпқа сәйкестігі ескерілді.

Әлеуметтік теориялар аясында Энтони Гидденс, Ульрих Бек, Мануэль Кастельс, Шошана Зубофф және Жиль Делөз сынды ойшылдардың еңбектері теориялық негіз ретінде пайдаланылды. Аталған авторлардың тұжырымдамалары қазіргі қоғамдағы тәуекел өндірісі, желілік құрылымдардың қалыптасуы, цифрлық капитализмнің дамуы және бақылау механизмдерінің трансформациясы сияқты үдерістерді түсіндіруге бағытталған. Бұл теориялар цифрлық технологиялардың әлеуметтік құрылымдармен және билік формаларымен өзара байланысын тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. Мысалы, желілік қоғам концепциясы цифрлық платформалардың әлеуметтік байланыстарды қайта құрудағы рөлін ашса, бақылау капитализмі ұғымы деректерді жинау мен пайдаланудың жаңа экономикалық формаларын түсіндіреді. Сонымен бірге, бұл теориялар цифрлық кеңістіктегі билік пен бақылау қатынастарының асимметриясын айқындауға мүмкіндік береді.

Психология және нейроғылым бағытында Николас Кардарас, Наташа Шулл, Марк Гриффитс және Кимберли Янг сияқты зерттеушілердің еңбектері қарастырылды. Бұл еңбектер цифрлық құрылымдар мен онлайн-құмар ойындардың адам миының марапат жүйесіне әсерін, дофаминдік белсенділікті, мотивациялық циклдарды және мінез-құлықтық тәуелділік механизмдерін түсіндіруге бағытталған. Аталған зерттеулер негізінде цифрлық ортаның адам

психикасына әсер ету ерекшеліктері, әсіресе тәуелділік қалыптастырудағы нейропсихологиялық факторлар талданды. Сонымен қатар, цифрлық платформалардың қолданушы назарын ұстап тұру үшін арнайы әзірленген дизайн элементтері мен алгоритмдік шешімдердің рөлі айқындалды. Бұл тұрғыда «айнымалы марапат» (variable reward) механизмі ерекше назарға алынды, себебі ол тәуелділік қалыптастырудың негізгі факторларының бірі ретінде қарастырылады.

Цифрлық тәуелділікті әлеуметтік конструкт ретінде түсіндіру мақсатында Роберт Гранфилд пен Крейг Рейнаман ұсынған сыни көзқарастар да зерттеу аясында қарастырылды. Бұл тәсіл тәуелділікті тек биологиялық немесе психологиялық мәселе ретінде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік және мәдени факторлардың нәтижесі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Осылайша, зерттеу барысында цифрлық тәуелділік құбылысы көпдеңгейлі және кешенді әлеуметтік феномен ретінде талданды. Сонымен қатар, бұл бағыт тәуелділік ұғымының қоғамда қалай қалыптасатынын және оның әлеуметтік нормалармен қалай байланысатынын түсіндіруге жағдай жасайды.

Зерттеуде екінші реттік дереккөздер де кеңінен қолданылды. Атап айтқанда, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының Еуропа аймағындағы жасөспірімдердің цифрлық мінез-құлқына қатысты баяндамасы негізгі статистикалық база ретінде пайдаланылды. Сонымен қатар, Қазақстандағы жағдайды сипаттау үшін отандық медиаресурстардағы деректер, интернет пен ойын тәуелділігіне қатысты жарияланымдар талданды. Бұған қоса, халықаралық журналистік зерттеулер мен технологиялық стартаптардың есептері де зерттеу материалы ретінде қарастырылды, бұл құмар ойын индустриясындағы заманауи үрдістерді түсінуге мүмкіндік берді. Мұндай дереккөздерді пайдалану зерттеудің эмпирикалық негізін күшейтіп, алынған тұжырымдардың нақтылығын арттырды.

Әдістемелік тұрғыдан зерттеу сапалық сипатқа ие болды. Негізгі әдістер ретінде салыстырмалы талдау, интерпретациялық тәсіл және теориялық жалпылау қолданылды. Салыстырмалы талдау барысында дәстүрлі офлайн-құмар ойындар мен олардың онлайн-нұсқаларының құрылымдық ерекшеліктері мен ықпал ету механизмдері салыстырылды. Бұл салыстыру цифрлық ортадағы ойындардың қолжетімділігі, жылдамдығы және персонализация деңгейі сияқты факторлардың тәуелділік қалыптастырудағы рөлін анықтауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, уақыт пен кеңістік шектеулерінің жойылуы онлайн-құмар ойындардың тартымдылығын арттыратыны да ескерілді.

Интерпретациялық әдіс алгоритмдердің қолданушы мінез-құлқын болжау және басқару қабілетін талдауда қолданылды. Бұл тұрғыда бақылау капитализмі және деректік отаршылдық тұжырымдамалары теориялық негіз ретінде алынды. Сонымен қатар, зерттеуде нақты мысалдар қолданылды: әлеуметтік желілердегі аддиктивті интерфейстер, онлайн-казинолардағы геймификация және персонализация стратегиялары, сондай-ақ алгоритмдік ұсыныстар жүйесі талданды. Бұл мысалдар теориялық талдауды нақты эмпирикалық материалдармен байланыстыруға мүмкіндік берді және зерттеудің қолданбалы маңызын арттырды.

Жалпы алғанда, зерттеу әдіснамасының негізгі ұстанымы – зерттеліп отырған құбылысты тек жеке психологиялық немесе техникалық тұрғыдан ғана емес, кең әлеуметтік контексте қарастыру. Макродеңгейде жаһандану, желілік қоғам және кеш модерн жағдайындағы құрылымдық өзгерістер талданса, микродеңгейде нейробиологиялық процестер мен жеке тұлғаның психологиялық мотивациялары қарастырылды. Осы екі деңгейдің өзара байланысын ескеру цифрлық тәуелділік пен құмар ойындардың автоматтандырылуы феноменін кешенді түрде түсіндіруге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл зерттеудің ғылыми негізділігін арттырып, қарастырылып отырған мәселенің «үлкен картинасын» жан-жақты пайымдауға жағдай жасайды. Сонымен бірге, бұл әдіснама болашақ зерттеулер үшін де теориялық және практикалық негіз қалыптастырады.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Заманауи қоғам: тұрақсыздық және өндірілген тәуекелдер: Қазіргі кезеңдегі жоғары индустрияландырылған және цифрландырылған қоғамда адам өмірінің құрылымы түбегейлі өзгерістерге ұшырап, жаңа сипаттағы қауіп-қатерлер кең етек жайды. Бұл трансформацияны терең түсіндіру үшін Энтони Гидденс пен Ульрих Бек ұсынған теориялық тұжырымдамалар маңызды әдіснамалық бағдар береді.

Гидденс заманауи қоғамда дәстүрлі институттар мен моральдық бағдарлардың әлсіреуін атап өтіп, әлеуметтік болмыстың рефлексивтілікке негізделгенін сипаттайды [16]. Мұндай жағдайда индивид күнделікті өмірінде үздіксіз таңдау жасауға мәжбүр болады және әрбір таңдау әлеуетті қауіп тудыруы мүмкін. Бұл — "рефлексивті модернділік" деп аталатын феноменнің айқын көрінісі [17, p.264] Гидденс ұсынған "өндірілген тәуекелдер" ұғымы қазіргі технологиялық прогресс пен жаһандық ауқымдағы жүйелік өзгерістер нәтижесінде пайда болған қауіптерді сипаттайды. Яғни, бұлар табиғи апаттардан гөрі адамның өзі тудырған, техникалық және ғылыми жетістіктердің жанама салдары болып табылады.

Осы ұғымды одан әрі дамытқан Ульрих Бек "тәуекел қоғамы" тұжырымдамасында [18] бұл қауіптердің тек техникалық емес, әлеуметтік-саяси шешімдерді де талап ететінін алға тартады. Оның пікірінше, индустриялық қоғамда қауіптер өндіріс пен тұтынудың ажырамас бөлігіне айналған. Осы тұрғыдан алғанда, цифрлық тәуелділік пен онлайн-құмар ойындардың жаппай таралуы да өндірілген тәуекелдердің заманауи көріністері ретінде қарастырылуы тиіс.

Цифрлану дәуірі шексіз мүмкіндіктермен қатар, бұрын болмаған жаңа әлеуметтік-психологиялық қатерлер әкелді. Интернет, смартфондар мен алгоритмдік платформалар адамның күнделікті өмірінің бөлшегіне айналып, жеке уақытты, зейінді, тіпті сана мен еркін ерікті басқару қабілетін тұтынуға көшті. Бұл үдерістің нәтижесінде адамның психикасына жасырын, бірақ терең әсер ететін жаңа тәуелділік формалары – әсіресе цифрлық құмар ойындарға бейімділік – жүйелі қауіп ретінде қалыптасып отыр.

Сондай-ақ Зигмунт Бауман сипаттаған постмодерндік "сұйық қоғам" жағдайында бұл құбылыс одан әрі тереңдей түседі. Тұрақсыз еңбек нарығы, әлсіреген әлеуметтік байланыстар және болашаққа сенімсіздік виртуалды кеңістіктерге қашу механизмдерін күшейтеді. Мұндай кеңістіктер, әсіресе онлайн-құмар ойын платформалары, индивидке уақытша қауіпсіздік пен бақылау иллюзиясын ұсынып, дофаминдік марапат жүйесін үздіксіз белсендіру арқылы шынайы өмірден алыстатады [1]. Яғни, цифрлық тәуелділік пен автоматтандырылған құмар ойындар қазіргі заманғы өндірілген тәуекелдердің айқын мысалы болып табылады. Олар технологиялық және әлеуметтік жүйелер тоғысында пайда болып, индивидке ғана емес, тұтас қоғам құрылымына жүйелік қатер төндіреді. Осы феноменді түсіну мен оған қарсы әрекет ету үшін жоғары модерн мен постмодерн теориялары, сондай-ақ тәуекелді басқарудың институционалдық тетіктері маңызды рөл атқарады.

Жеке және әлеуметтік факторлардың тоғысуы: Тәуелділік феноменін тек биомедициналық редуцианизм аясында – адамның нейробиологиялық әлсіздігі немесе генетикалық бейімділігі тұрғысынан ғана қарастыру мәселені біржақты түсінуге алып келеді. Әлеуметтанулық перспектива бұл құбылыстың әлдеқайда күрделі, көпқабатты сипатын аша отырып, тәуелділікті тұлға мен әлеуметтік орта арасындағы өзара әрекеттің нәтижесі ретінде талдайды [19].

Роберт Гранфилд пен Крейг Рейнарман ұсынған "тәуелділік фетишизм" ұғымы қазіргі қоғамда тәуелділіктің шынайы әлеуметтік себептерін көмескілейтін мәдени дискурсты сынға алады. Бұл концепция Карл Маркстің тауар фетишизміне ұқсастырылып, әлеуметтік шындықтың бейсаналық түрде бұрмалануын көрсетеді: яғни адамдар зиянды әдеттердің шығу тегін жеке моральдық әлсіздікпен немесе медициналық бұзылыспен байланыстырып, оның құрылымдық-мәдени себептерін елемейді. Бұл жерде мәселе тек индивидтің ерік-жігерінде емес, оның әлеуметтік ортада ұшырасатын стресстік факторларда. Экономикалық теңсіздік, жұмыспен қамтылмау, әлеуметтік оқшаулану, қолдаудың жоқтығы – осының бәрі тәуелділікке алып келетін әлеуметтену механизмдерінің бөлшектері.

Гайнсбарри және әріптестері [15, p.769] құмар ойындарға бейімделудің жиі себептерінің қатарында қаржылық күйзеліс пен эмоционалдық бос кеңістікті көрсетеді. Бұл жерде аддиктивті мінез-құлық сыртқы қысымға реакция ретінде пайда болады және оны компульсивті қашу стратегиясы ретінде түсіндіруге болады. Бұған қоса, қазіргі цифрлық экожүйе әлеуметтік қысымды цифрлық платформалар арқылы реттеу мүмкіндігін ұсыну арқылы мәселені тереңдете түседі. Яғни виртуалды кеңістік — тұлғаның өзінің шынайы әлеуметтік орнынан алшақтап, цифрлық әлемде "балама үй" құру стратегиясы. Бұл үдеріс отоммануизм құбылысымен сипатталады: индивид өз ішкі мәселелерін әлеуметтік проблема ретінде емес, жеке кемшілік деп қабылдайды. Осыдан барып, тәуелділіктің нақты әлеуметтік себептері көмескіленіп, ол жеке жауапкершілік аясында қалып қояды.

Ал Роберт Гранфилд атап өткендей, қазіргі капиталистік мәдениетте жатсыну (alienation), эмоционалдық оқшаулану және аффективті дезинтеграция белең алған. Бұл вакуум цифрлық кеңістіктер арқылы толтырылады: әлеуметтік желілер мен онлайн-құмар ойындар пайдаланушыға уақытша эмпатия иллюзиясы мен қауымдастық сезімін сыйлайды. Бірақ бұл сезімдер уақытша және тәуелділіктің психологиялық спиралын тереңдетуі мүмкін [19]. Цифрлық тәуелділік, осы тұрғыдан, тек жеке таңдаудың нәтижесі емес, әлеуметтік кеңістіктегі құрылымдық кемшіліктердің көрінісі.

Энтони Гидденс [17, p.264] сипаттаған рефлексивті модерндік жағдайында индивидтің таңдау еркіндігі шексіз болып көрінгенімен, бұл таңдау әрдайым әлеуметтік шеңберлер мен мәдени нормалармен шектеледі. Демек, тәуелділікке ұшыраған адамды жеке кемшілігі үшін ғана емес, оны осындай күйге жеткізген әлеуметтік құрылым мен мәдени логика үшін де талдау қажет. Бұл көзқарас цифрлық тәуелділікпен күресте медициналық интервенциялармен қатар әлеуметтік саясат пен қауымдастықты нығайтатын кешенді тәсілдерді қолданудың маңызын арттырады.

Желілік қоғам және виртуалды кеңістік: Жаһандану үдерісі мен коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы нәтижесінде пайда болған "желілік қоғам" концепциясы [20] цифрлық тәуелділік пен онлайн-құмар ойындардың әлеуметтік табиғатын түсіндіруге негіз болатын маңызды теориялық іргетас болып табылады.

Мануэль Кастельс ақпараттық қоғамда экономикалық, мәдени және саяси қатынастар желілік құрылымға көшіп, классикалық иерархиялық жүйелердің орнын көлденең байланыстар мен динамикалық желілер алмастырғанын атап өтеді. Бұл желілік қоғамда кеңістік пен уақыттың мәні түбегейлі өзгеріске ұшырап, географиялық шекаралар мен күнтізбелік уақыттың рөлі әлсіреп, ақпараттық ағын мен үзіліссіз интерактивтілік алдыңғы орынға шықты. Кастельс [20, p.556] енгізген "нақты виртуалдылық" (real virtuality) ұғымы шынайы өмір мен цифрлық әлемнің арасындағы шекараның жойылғанын білдіреді. Бұл жағдай виртуалды кеңістіктегі тәжірибелердің индивидтің реалды өміріне тікелей әсер етіп, оның психологиялық, әлеуметтік және мінез-құлықтық құрылымдарын трансформациялауына жол ашады. Осы контексте онлайн-құмар ойындардың кең таралуын қарастырсақ, интернет арқылы географиялық тосқауылдар жойылып, кез келген адам әлемнің кез келген нүктесінен 24/7 режимінде ойынға қосыла алады. Бұл цифрлық кеңістіктің "уақытсыздығы" мен "кеңістіксіздігі" аддиктивті мінез-құлықты арттырудың құрылымдық алғышартын қалыптастырады. Бұрын құмар ойындар физикалық кеңістікте — казино, ойын залдары, арнайы орталықтарда — жүзеге асатын болса, бүгінде олар желілік қоғамның цифрлық экожүйесінде жаппай, инклюзивті әрі дербестендірілген түрде ұсынылады. Бұл үдеріс тек ойын форматын ғана өзгертпей, адамның әлеуметтік тәжірибесін де түрлендіреді. Жастар арасында пайда болған жаңа "виртуалды мәдениет" [13] — онлайн ойындардағы ерекше лексика, символдар, қауымдастықтар мен ритуалдар — әлеуметтік ұқсастық пен топтық сәйкестік тудыратын жаңа мәдени қабатқа айналды. Бұл мәдениетте өскен ұрпақ үшін онлайн кеңістік тек ойын алаңы емес, әлеуметтену мен эмоциялық резонанс ортасы болып отыр.

WHO Europe [9] деректері көрсеткендей, жасөспірімдердің цифрлық тәуелділікке шалдығу қаупі жылдан жылға артып келеді, бұл олардың когнитивті, эмоционалдық және әлеуметтік

дамуына күрделі әсер етуі мүмкін. Сондай-ақ Кастельс желілік қоғамда билік құрылымдарының да трансформацияға ұшырауын атап өтеді.

Бұрынғы дәстүрлі әлеуметтік институттар — мемлекет, мектеп, отбасы — ақпарат пен құндылықтар ағынын басқарудағы басым рөлін жоғалтып, оның орнына цифрлық платформалар (Google, Meta, TikTok) секілді IT-гиганттар келді. Бұл платформалар тек коммуникация арнасы ғана емес, пайдаланушының мінез-құлқын модельдейтін және бағыттайтын билік құрылымдары ретінде әрекет етеді. Осылайша, цифрлық кеңістік саяси-экономикалық гегемонияның жаңа арнасына айналды. Осы тұрғыдан, цифрлық тәуелділікті тек психологиялық не бихевиоралды проблема ретінде ғана емес, желілік қоғамдағы билік, мәдениет және технологиялар арасындағы күрделі динамиканың көрінісі ретінде де қарастыру қажет. Бұл цифрлық аддикцияны зерттеуде макродеңгейлік талдау құралдарының — әсіресе мәдени гегемония, платформалық капитализм және алгоритмдік басқару концепцияларының — маңызын арттырады [21].

Алгоритмдік басқару және бақылау капитализмі: Цифрлық дәуірдің әлеуметтік құрылымына елеулі әсер еткен құбылыстардың бірі — алгоритмдік басқару жүйелерінің адам мінез-құлқына араласуы және олардың көмегімен жүзеге асатын жаңа билік формалары.

Заманауи цифрлық платформалардың өзегінде жатқан алгоритмдер мен жасанды интеллект (ЖИ) жүйелері пайдаланушылар туралы орасан зор көлемдегі деректерді жинақтап, талдай отырып, оларға бағытталған контентті, жарнаманы, немесе интерфейс элементтерін нақты модельдеу арқылы ұсынады. Бұл үдеріс Шошана Зубоффтың [22] "бақылау капитализмі" деп атаған әлеуметтік-экономикалық формациясының негізі ретінде қарастырылады. Оның тұжырымдауынша, цифрлық корпорациялар — әсіресе Google, Meta, Amazon сынды платформалар — адамның онлайн кеңістіктегі әрекеттерін үздіксіз қадағалап, әрбір кликті, ізденіс сөзін, тіпті экрандағы кідіріс сәтін дерек ретінде тіркейді. Бастапқыда бұл деректер өнімді жетілдіру мақсатына арналса, кейіннен олар коммерциялық бағалы активке, яғни болашақ мінез-құлықты болжауға арналған "мінез-құлық деректеріне" айналды.

Ал Зубофф мұндай деректер арқылы іске асатын ықпалды "аспаптық билік" (instrumentarian power) деп сипаттайды: бұл — технологиялар арқылы адамның танымдық, аффективтік және мінез-құлықтық құрылымдарын бейсаналық түрде бағыттау. Бұл билік формасы дәстүрлі репрессивтік күшке сүйенбейді, керісінше, пайдаланушының таңдау еркіндігін сақтағандай иллюзия туғызып, шешім қабылдау процестерін жасырын түрде модельдейді. Мұндай жағдайларда адам өз таңдауының шынайы субъектісі емес, алгоритмдік конфигурациялардың объектісіне айналады. Көптеген қолданушылар, мысалы, неге дәл қазір осы бейнені көріп отырғанын, не себепті белгілі бір жарнама шыққанын аңғармайды — бұл алгоритмдердің "көрінбейтін билігі".

Сонмен қатар Жиль Делөздің [23] "бақылау қоғамы" (society of control) концепциясы осы цифрлық қадағалау формаларына теориялық түсінік береді. Мишель Фуко сипаттаған классикалық дисциплинарлық қоғам нақты институттар арқылы (мектеп, түрме, аурухана) тәртіп орнатса, Делөздің пайымдауынша, қазіргі цифрлық қоғамда билік кеңістікте үздіксіз таралған, желілік сипатқа ие. Адамдар өздерінің цифрлық іздері (digital footprints) арқылы күн сайын бағаланып, мониторингке алынады. Смартфон, банк картасы, әлеуметтік желі, фитнес-трекер — бұлардың әрқайсысы дерек генераторы ретінде әрекет етіп, жеке тұлғаның өмірін алгоритмдік құрылымдарға қолжетімді етеді.

Сондай-ақ онлайн-құмар ойын индустриясы осы бақылау мүмкіндіктерін шебер пайдаланып отыр. Басби [6] атап өткендей, заманауи букмекерлік платформалар әр клиенттің ставка тарихын, ойын уақыты мен жиілігін, қаржылық мінез-құлқын сараптап, сол негізде "жоғары табысты" пайдаланушыларды сегментациялайды. Бұл деректер клиенттің осал тұстарын анықтау үшін қолданылады. Мысалы, егер ойыншы жиі ұтыла берсе, алгоритм оған "көңіл көтеру" мақсатында аздаған ұтысты әдейі ұсынып, қайта ойынға тарту стратегиясын іске қосады. Мұндай микро-манипуляциялар пайдаланушының эмоционалдық резонансын дәл

ұстап, оны жүйеде ұзақ ұстауға Фбағытталған. Осылайша, адам санасы алгоритмдердің динамикалық бейімделуіне бейсаналық түрде ілесіп, аддиктивті циклға тартылады.

Ал Ник Кулдри мен Улиесес Мехиас [21] бұл құбылысты "деректік отаршылдық" (data colonialism) ретінде сипаттайды. Олардың пайымдауынша, цифрлық корпорациялар жеке тұлғалардың жүріс-тұрысы мен тәжірибесінен туындаған деректерді иеленіп, оларды коммерциялық бақылау және басқару объектісіне айналдырып отыр.

"Отаршылдық" метафорасы — мұнда адамның когнитивтік кеңістігі, эмоциясы және шешім қабылдау еркіндігі жаңа түрдегі эксплуатацияға ұшырап отырғанын білдіреді. Бұл жағдай құқықтық және этикалық тұрғыдан күрделі сұрақтарды туындатады. Алгоритмдер адамның ерік бостандығына қол сұға ма? Егер ЖИ жүйесі сіздің құмар ойынға бейім екеніңізді болжап, сол сәтте арнайы жарнамамен шабуыл жасаса, бұл манипуляция ретінде қарастырылуы тиіс пе? Қазіргі дербес деректерді қорғау заңнамалары — мысалы, ЕО-дағы Жалпы деректерді қорғау регламенті (GDPR) — көбіне пайдаланушының өз еркімен берген ашық деректеріне ғана қатысты. Ал алгоритмдердің пайдаланушы туралы болжамдық профильдер (inferred data) негізінде жасаған іс-әрекеттері құқықтық вакуумда қалып отыр [22]. Ұлыбритания парламентінде бұл мәселеге байланысты қоғамдық пікір күшейіп, депутаттар құмар индустриясының пайдаланушыларды әдейі тәуелді етуге бағытталған "жүйелі айлаларын" сынға алды.

Құмар ойын компаниялары кей жағдайда "қоғамның қанын сорушы сүліктер" ретінде сипатталды [6] Осыған жауап ретінде, кейбір мемлекеттер алгоритмдік ұсыныстардың транспаренттілігін арттыру — яғни компаниялар неге дәл осы контентті ұсынғанын түсіндіру — міндеттемесін заңдастыру жолдарын қарастыруда. Алайда алгоритмдердің күрделілігі мен олардың бейсаналық ықпалы бұл процесті реттеуді қиындатып отыр. Осылайша, алгоритмдік басқару қазіргі цифрлық кеңістікте тек технологиялық феномен емес, сонымен бірге әлеуметтік әділетсіздік, дербестік, этика және азаматтық құқық мәселелерінің өзегіне айналуда.

Цифрлық өнім дизайны: тәуелділікті әдейі күшейту: Кремний алқабындағы технологиялық компаниялардың бизнес-моделі – пайдаланушының назарын мүмкіндігінше ұзақ уақыт бойы экранда ұстауға негізделген [4]. Пайдаланушы платформаны неғұрлым жиі және ұзақ қолданса, соғұрлым көбірек жарнама көрсетіледі, ал бұл компанияға тікелей экономикалық пайда әкеледі. Сондықтан қазіргі UX/UI дизайн шешімдері мен геймификация элементтері аддиктивті мінез-құлықты әдейі ынталандыруға бағытталған. Бұл тәсілдің тарихи түп-тамыры құмар ойын индустриясының мінез-құлықты манипуляциялауға арналған практикаларымен тығыз байланысты.

Ал антрополог Наташа Шулл Лас-Вегас ойын автоматтары бойынша жүргізген кең ауқымды этнографиялық зерттеуінде құмар ойын аппараттары адамның психикасын белгілі бір стимул-марапат механизмі арқылы жүйелі басқаруға негізделгенін дәлелдеді [24]. Ойын құрылғыларының ең басты стратегиясы – вариативті марапаттау жүйесі: ойыншының ұтысы кездейсоқ және алдын ала болжанбайтын сипатта, бұл миға тұрақты дофаминдік импульс беріп, "кездейсоқ марапат" цикліне итермелейді. Шулл атап өткендей, ұтыстың құбылмалы сипаты адамды "машинамен бірігу" күйіне жеткізеді, мұнда шынайы уақыт пен кеңістіктен ажырап, ойыншы толықтай құрылғыға фокусталады.

Сонмен қатар Tristan Harris және басқа технология этикасы зерттеушілері қазіргі әлеуметтік медиа мен мобайл ойындардың дәл осы модельді саналы түрде көшіріп қолданатынын айтады [25], [26]. Мысалы, Instagram, Facebook, TikTok секілді платформалардағы шексіз жаңалықтар таспасы (infinite scroll) – пайдаланушыны мазмұн іздеу арқылы "келесі ұтысты" күтіп, үздіксіз жаңартуға ынталандырады. Бұл — құмар ойын автоматындағы тетікті қайта тарту арқылы марапат күтуге ұқсас.

Сонымен қатар, "pull-to-refresh" функциясы, push-хабарламалар, автоматты түрде келесі видеоны қосу — бұлардың барлығы казинодағы интервалдық марапат жүйесінің цифрлық аналогтары. Сондай-ақ платформалар адамның эмоциялық күйін де мақсатты түрде басқарады. Смартфондағы хабарлама келген кездегі вибрация, белгіше немесе дыбыстық сигнал – мидың

"күтпеген стимулға" реакциясын тудырып, стресс гормонын бөлуге мәжбүрлейді, ал одан кейінгі марапат (жаңа лайк, хат, белгілеу) дофаминдік жүйені белсендіреді [4]. Бұл дофаминдік цикл пайдаланушыда тұрақты психоэмоциялық күйзеліс пен үнемі тексеруге деген ішкі қажеттілік туғызады. Фантомдық вибрация синдромы – хабарлама келмесе де, телефон қалтада дірілдегендей сезіну – осы құбылыстың нейробиологиялық дәлелі [26].

Тристан Харрис смартфондарды қалтада жүрген "миниатюралық ойын автоматына" теңейді [25]. Лайктар саны, пікірлер, достардан келген хабарламалар – бұлардың бәрі тұрақты микро-марапаттар беріп, пайдаланушыны желіден ажырамауға мәжбүрлейді. Егер адам платформадан ұзақ уақытқа алыстаса, жүйе push-хабарламалар арқылы оны қайта тартуға әрекет етеді: "Сізді біреу белгіледі", "5 жаңа хат келді" немесе "Сүйікті парақшаңыз жаңа пост салды" деген мазмұндар пайдаланушыны қайта қосылуға итермелейді. Бұл — құмар ойын индустриясындағы "шығып кетпе – сәттілік дәл келесі айналымда" деген тактиканың цифрлық түрі. Мұндай әдейі тәуелді қылатын дизайнның этикалық сипаты — қазіргі технология философиясының өзекті мәселелерінің бірі. Кей зерттеушілер бұл тәжірибені зиянды өнім өндірумен теңестіреді және оған темекі мен алкогольге қойылатын сияқты шектеулер енгізуді ұсынады [1].

Технологиялық индустрияның өз ішінде де сын пікірлер бар: бұрынғы инженерлер мен дизайнерлер (мысалы, Facebook-тен кеткен мамандар) қоғамдық ақпараттандыру кампанияларын бастап, платформалар тарапынан пайдаланушыларға жасалатын ықпалдың әділетсіздігіне қарсы шығып жүр [25]. Яғни, цифрлық өнімдердің қазіргі дизайн философиясы пайдаланушының мінез-құлқына нейробиологиялық және бихевиоралды тұрғыдан тікелей әсер етуге бағытталған. Бұл тәсілдер әдеттегі UX мақсатынан шығып, аддиктивті архитектура деңгейіне өтіп кеткен. Осы жағдай цифрлық тәуелділіктің жеке мінездің әлсіздігі емес, құрылымдық деңгейде жобаланған тұзақ екенін дәлелдейді.

Онлайн-құмар ойындардың ерекшеліктері және лудомания: Цифрлық трансформация дәуірінде құмар ойындардың интернетке көшуі бұл феноменді тек кең қолжетімді етіп қана қойған жоқ, оның тәуелділік тудыру әлеуетін күрт арттырды. Онлайн-құмар ойындардың дәстүрлі офлайн форматтардан бірқатар ерекшеліктері бар, оларды жүйелі түрде қарастыру мәселенің күрделілігін терең түсінуге мүмкіндік береді.

1. Үзіліссіз қолжетімділік. Интернет-казинолар мен онлайн букмекерлік кеңселер 24/7 режимінде жұмыс істейді. Ойыншы кез келген уақытта, кез келген жерде қосылып, қатыса алады. Бұл шексіз қолжетімділік ойын цикліне табиғи үзіліс енгізетін бұрынғы факторларды (мысалы, казинодан шығу, үйге қайту, жұмыс уақыты) жоққа шығарады. Ұйқыдан айрылу, уақыт ұғымының бұзылуы және тәуелділіктің хроникалану қаупі артады [9].

2. Анонимдік пен әлеуметтік бақылаудың болмауы. Онлайн-құмар ойыншылар бүркеншік атпен қатысып, әлеуметтік қадағалау мен моральдық қысымнан толықтай босайды. Бұл ортада ойыншының әрекетін ешкім көрмейді, сөкпейді, сондықтан ол шектеусіз тәуекелге баруға бейім болады. Дәстүрлі казино кеңістігінде қоғамның қарасы мен көзқарасы тежеуіш рөлін атқарса, виртуалды кеңістікте ол мүлдем жоқ.

3. Ақшаның виртуализациясы және шығынды сезінудің төмендеуі. Онлайн-платформа-ларда ақша нақты купюра немесе монета емес, тек экрандағы сандар түрінде көрінеді. Банк картасы немесе электронды әмиян байланыстырылғаннан кейін ойыншы нақты ақша жұмсап отырғанын сезінбей қалуы мүмкін. Бұл феномен қаржылық мінез-құлықты бұрмалап, шығынды релятивтендіреді [27].

4. Жоғары қарқын және циклдің үзіліссіздігі. Цифрлық ойындарда бір айналым бірнеше секунд ішінде өтіп кетеді. Раундтар арасындағы уақыт аз, нәтижелер бірден көрінеді. Бұл «ұтылған соң қайтару» (loss chasing) моделін жандандырып, ойыншыны қайта-қайта ставка жасауға итермелейді [28]. Дәстүрлі казинодағы үзілістер психологиялық суыту қызметін атқарса, онлайн жүйе ол мүмкіндікке жол бермейді.

5. Геймификация және когнитивті бұрмалау. Онлайн-құмар ойындар әсем визуалды интерфейс, дыбыстық эффектілер мен марапат жүйелері арқылы бейкүнә ойын-сауық ретінде

ұсынылады. Ойыншы көп ойнаған сайын деңгейі өсіп, «жетістікке жеткендей» сезінеді. Бұл ролдік ойындар логикасына ұқсас, ал марапаттар мен «жеңіске сәл қалдыңыз» тәрізді визуалды трюктер когнитивті қателесуді арттырады [24].

6. Әлеуметтік оқшаулану және көрінбейтін дерт. Онлайн-құмар ойын көбіне жалғыздықта, басқа адамдардан оқшауланып жүзеге асады. Бұл үрдіс мәселенің әлеуметтік ортада байқалуын қиындатады: туыстары, достары ойыншының мінез-құлқындағы өзгерістерді тым кеш байқайды. Әсіресе пандемия кезінде бұл құбылыс күшейді [9].

7. Лудоманияның әлеуметтік-экономикалық салдары. Зерттеулер көрсеткендей, интернет арқылы құмар ойнаушылардың арасында патологиялық тәуелділікке ұшырау ықтималдығы офлайн ойыншыларға қарағанда едәуір жоғары [15]. Қазақстандық зерттеушілер Сарыбаева мен Мұқажанова [8] көрсеткендей, лудомания денсаулық, отбасы және экономикаға бірдей зиян келтіреді. Құмарпаздардың 60%-ында созылмалы стресс пен ұйқы бұзылыстары кездесе, 30%-дан астамында суицидалды ойлар пайда болады. Қаржылық тұрғыда 45%-ы қарызға батып, әлеуметтік деградацияға ұшырайды, отбасы ішінде конфликт жиілеп, ажырасу қаупі артады.

8. Мемлекеттік жауапкершілік және институционалдық шаралар. Осы күрделі салдарлар мемлекеттерді құмар ойын бизнесін қатаң реттеуге итермелеп отыр. Кейбір елдерде онлайн құмар ойындарға шектеу қойылып, арнайы лицензиялар мен жауапты ойын принциптері енгізілуде [5] Қазақстанда да осы бағытта заңнамалық қадамдар қажет.

Жалпы алғанда, онлайн-құмар ойындар қазіргі цифрлық дәуірдегі тәуелділіктің ең күрделі әрі қауіпті формаларының бірі ретінде танылады. Оның жасырын, қарқынды және манипулятивті табиғаты лудоманияның жаппай таралуына қолайлы жағдай жасап отыр. Сондықтан бұл құбылысты қоғамдық дерт ретінде мойындап, оған қарсы көпдеңгейлі жүйелі әрекеттер қажет.

Жастар және цифрлық ойын мәдениеті: Бүгінгі жастар – «цифрлық тумалар» (digital natives), яғни интернет пен гаджеттер дүниесіне туғаннан бейімделген ұрпақ. Жасөспірімдер арасында видеоойындар, әлеуметтік желідегі ойындар мен мобильді гейминг кеңінен таралған мәдени феноменге айналды.

2024 жылғы Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) есебіне сәйкес, Еуропа мен Орталық Азия елдеріндегі 15 жастағы жасөспірімдердің 34%-ы күнделікті видеоойын ойнайды, ал олардың 22%-ы күніне 4 сағаттан астам уақытын ойынға арнайды [9].

Қазақстанда да бұл үрдіс кең етек жайған: мектеп оқушыларының басым бөлігі бос уақытын телефон мен компьютер алдында өткізеді [12]. Бұл деректер киберкеңістік пен ойындардың жастар өміріндегі орнының маңыздылығын айғақтайды. Жастар ортасында ойын мен құмарлықтың тоғысуы ерекше назар аударарлық құбылыс. Алғашқы көзқараста дәстүрлі видеоойындар (ақшасыз, көңіл көтеру мақсатындағы) мен құмар ойындар арасында нақты шекара бар сияқты көрінгенімен, соңғы жылдары бұл айырмашылық айтарлықтай көмескілене түсті [29, p.172].

Коммерциялық видеоойындарда құмарлық элементтері – мысалы, «лутбокс» (loot box) – белсенді енгізілуде. Бұл жәшіктерді ашу арқылы ойыншы кездейсоқ виртуалды зат ұтып алады, бұл механика кәдімгі лотерея немесе ойын автоматының логикасына сай келеді. Қазіргі таңда жастарды еліктіріп отырған танымал ойындардың (Fortnite, FIFA, Dota2, т.б.) басым бөлігінде лутбокс немесе оған ұқсас функциялар бар. Зерттеулер көрсеткендей, лутбокс сатып алатын геймерлердің құмар ойындарға бейімділігі едәуір жоғары [30].

Ұлыбританияда жүргізілген Льюк Кларктың жетекшілігіндегі зерттеу 18–24 жас аралығындағы ойыншылардың лутбоксқа белсенді ақша жұмсағандары алты ай ішінде нақты ақшалай құмар ойындарға бет бұрғанын анықтады [28]. Бұл мінез-құлық үлгісі дәстүрлі құмар ойындардағы «ұтылғанды қуу» синдромымен ұқсас: ойыншы қалаған нәтижеге жете алмаған сайын, қайта-қайта әрекет жасап, ақырында тәуелділікке ұрынады.

Сонмен қатар ойын индустриясы бұл үрдісті одан әрі күшейту мақсатында марапаттау жүйелері мен геймификация құралдарын кеңінен қолдануда. Мобильді ойындарда күн сайынғы кіру бонусы, үздік ойыншылар тақтасы, арнайы жетістіктер мен виртуалды марапаттар – бәрі ойыншыны күнделікті ойнауға ынталандырады. Мұндай марапат циклдері әсіресе

жасөспірімдерге қауіпті, себебі олардың импульсті тежейтін префронталды қыртысы әлі толық жетілмеген, ал дофамин жүйесі аса белсенді күйде болады [2],[10]. Нәтижесінде, жасөспірімдер лутбокс немесе ұқсас элементтерге оңай беріліп, өзін-өзі бақылауда қиындық көреді.

Сондай-ақ мидың биохимиялық деңгейінде бұл процесс дофамин рецепторларының сезімталдығын төмендетіп, ГАМК нейромедиаторларының тепе-теңдігін бұзады [1]. Бұл өзгерістер жасөспірімді цифрлық ортаға тәуелді етеді. Құрдастар қысымы да бұл процесті ушықтырады: жасөспірім өз қатарластары желіде отырғанын байқап, ойынға қосылуға мәжбүрлік сезінеді. Цифрлық тәуелділік осылайша жеке психология мен әлеуметтік әсердің тоғысында қалыптасады [9].

Алайда цифрлық ойын мәдениетінің тек жағымсыз тұстарын сипаттау ғылыми тұрғыдан біржақты болар еді. Көптеген ойындар шығармашылықты дамытуға, стрессті азайтуға, жаңа достар табуға немесе киберспорт арқылы мансап қалыптастыруға жол ашып отыр.

ДДҰ мәліметтері бойынша, әлеуметтік желілер мен ойындарды теңгерімді пайдаланатын жастардың эмпатия, ынтымақтастық және әлеуметтік қолдау сезімі жоғары болатыны да анықталған [9]. Мәселе технологияда емес, оны қолдану мөлшері мен мәдениетінде жатыр. Өзін-өзі реттей алатын, цифрлық сауаттылығы жоғары жастарда теріс әсер минималды болады [3]. Сондықтан мамандар жасөспірімдерге технологиямен сауатты қатынас қалыптастыру – ата-ана, мектеп және қоғам деңгейінде бірлесіп атқарылатын міндет деп санайды [10].

Қазақстанда жасөспірімдердің онлайн-құмар ойындарға тартылуы негізінен екі арнада жүреді: бірі – киберспорттық бәс тігу, екіншісі – ойын ішіндегі виртуалды құндылықтарды рулетка арқылы ұтып алу. Мысалы, Dota2 немесе Counter-Strike ойындарында «пышақ» пен «терілерді» ұтып алу сайттарына қатысатын оқушылар жиі кездеседі. Бұл қызмет түрлері заңдық тұрғыда сұр аймақта орналасқан.

2023 жылы ҚР Парламенті бұл мәселені көтеріп, балаларды интернеттегі құмарлық элементтері бар ойындардан қорғау үшін заңнаманы күшейту қажеттігін алға тартты [12]. Бұл бастама жастардың психологиялық денсаулығын сақтауға бағытталған маңызды қадам болмақ. Өйткені бүгінгі жас – ертеңгі қоғам тірегі. Цифрлық дәуірде олардың ақпаратпен және технологиямен қарым-қатынасы мемлекет тұрақтылығы мен қоғамдық денсаулық үшін стратегиялық маңызға ие.

Технологияның екі ұшты сипаты: Цифрлық тәуелділік пен онлайн-құмар ойындардың күнгірт жақтарын сипаттай отырып, технологияның екі қыры бар екенін ескеру қажет. Бір жағынан, алгоритмдер мен жасанды интеллект адамның мінез-құлқын басқаруға, тіпті манипуляциялауға дейін мүмкіндік берсе, екінші жағынан, сол технологияларды жауапты және ізгі мақсатта да қолдануға болады. Технологияның әлеуеті оны қалай пайдаланғанымызға тікелей байланысты.

Сондай-ақ жасанды интеллект пен үлкен деректер тек адамдарды тәуелді ету үшін емес, керісінше, сол тәуелділіктің алдын алу құралы ретінде де қолданыла алады. Кейбір әлеуметтік жауапкершілікті бірінші орынға қоятын онлайн-құмар ойын операторлары алгоритмдерді проблемалық ойыншыларды ерте анықтап, қажетті сақтандыру шараларын қабылдау үшін пайдаланып отыр. Мысалы, Mindway AI (Дания) компаниясы нейробиология мен машиналық оқытуды біріктіре отырып, ойыншылардың тәуекел деңгейін бағалайтын интеллектуал жүйе жасап шығарды [14].

Онлайн-казинолар мен букмекерлік кеңселер үшін ойыншының көп ойнауы – тікелей табыс көзі. Демек, проблемалық ойыншыны шектеген сайын, пайда көлемі азаяды. Көптеген операторлар проблемалық ойыншыны анықтағанымен, оны тоқтатуға белсенді әрекет етпейді, тек реттеуші органдардың қысымымен ғана тиісті шаралар қолдануға мәжбүр болады [6]. Мысалы, Ұлыбританияның Құмар Ойындар жөніндегі комиссиясы Self-Exclusion (өзін-өзі шеттету) жүйесін енгізуді міндеттеді. Бұл жүйе ойыншыға өз аккаунтын уақытша бұғаттауға мүмкіндік береді. Бірақ көптеген тәуелді ойыншылар бұл мүмкіндікті пайдаланбайды. Сондықтан болашақта бұл механизмдер толық автоматтандырылып, алгоритмдердің белсенді

араласуы қажет болады. Ал жалпы алғанда цифрлық технология – қос қырлы қылыш. Оның қай жүзі басым болатыны – оны кім қалай қолданады деген сұраққа келіп тіреледі.

Жасанды интеллект адамның санасын жаулап, тәуелділік тудыру құралы бола ма, әлде қауіп-қатерден сақтандыратын цифрлық қорғаушыға айнала ма – бұл мәселе технология индустриясының, заңнаманың және азаматтық қоғамның қолында. Қазіргі таңда коммерциялық мүдде (пайданы барынша арттыру) шешуші рөл атқарып отырғандықтан, технологияның зиянды жақтары айқынырақ көрініп отыр. Алайда, қоғамдық қысым, мемлекеттік реттеу және этикалық жауапкершіліктің артуы арқылы технологияның адам игілігіне жұмыс істеуін қамтамасыз етуге толық мүмкіндік бар.

ТАЛҚЫЛАУ

Цифрлық тәуелділік – тәуекел қоғамының жаңа қатері: Жүргізілген зерттеу нәтижелері цифрлық тәуелділік пен құмар ойындардың автоматтандырылуы күрделі, көпқырлы әлеуметтік феномен екенін айғақтайды. Оларды толық түсіну үшін бір жағынан макродеңгейдегі әлеуметтік теорияларға, екінші жағынан микродеңгейдегі психологиялық механизмдерге сүйеніп талдау қажет. Әуелі, бұл құбылыстарды Энтони Гидденс пен Ульрих Бектің тәуекел қоғамы теориясы тұрғысынан қарастырсақ, цифрлық тәуелділік – қазіргі кеш модерн қоғамның өзі өндірген жаңа қатерлерінің бірі екенін көреміз. Гидденс [16] сипаттаған «өндірілген тәуекелдер» қатарында технологиялық прогрестің жанама салдарлары – ақпарат тасқыны, ғаламторлық гипербайланыстылық, дербестендірілген контент – адамның психологиялық осалдығын күшейтіп, оны жаңа цифрлық құралдарға тәуелді етеді. Яғни бұрын болмаған мүмкіндік (әлеммен кез келген сәтте байланысу, шексіз ойын ресурсына қол жетуі) бұрын болмаған проблема туғызды.

Бек [18] «екіншілік модернизация» ұғымында дәл осы парадоксты көрсетті: қоғам алдыңғы технологиялық дәуірдің мәселелерін шешу үшін жаңа технология енгізеді, бірақ сол жаңа технология күтпеген жаңа қатерлерді дүниеге әкеледі. Мысалы, интернет бастапқыда білім мен коммуникацияны демократияландыратын құтқарушы технология деп дәріптелді; іс жүзінде ол сол пайдалы қызметті атқарғанымен қатар, цифрлық тәуелділіктің, жалған ақпарат пен киберқылмыстың ошағына да айналды. Бұл – қазіргі модерн қоғамның «өз қолымен жасаған қауіпі» екенін көрсететін дәлел [16], [18]. Біздің талдауымыз осы тезисті қуаттайды.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) деректері бойынша 2022 жылы Еуропа және Орталық Азиядағы жасөспірімдердің 11%-ы әлеуметтік желілерді проблемалық деңгейде қолданатыны анықталған, ал бұл көрсеткіш 2018 жылы небәрі 7% болған [9]. Мұның өзі цифрлық өркениеттің жанама «құрбандары» пайда болғанын көрсетеді.

Желілік қоғам және құмар ойындардың жаһандануы: Жаһандану дәуірінің әсері мен желілік қоғам динамикасы да цифрлық тәуелділік мәселесінде анық байқалады. Мануэль Кастельстің желілік қоғам теориясына сай, қазіргі «ағындар кеңістігінде» мәдени және экономикалық құбылыстар шекара танымай әлемге бір сәтте таралады [20, р.556]. Онлайн-құмар ойындардың бүкіл дүниежүзіне жайылуы – соның айқын мысалы. Егер 1990-жылдары құмар ойын географиялық тұрғыдан белгілі бір аймақтармен (Лас-Вегас, Монте-Карло сияқты) шектелсе, қазір ол ғаламдық индустрияға айналды.

Қазақстан мысалында, интернет арқылы Лондон биржасына бәс тігуге, Маниладағы казиноны онлайн тамашалап ставка жасауға немесе Мәскеудегі букмекерлік ойындарға қатысуға болады – яғни кеңістік түгел «ағынға» айналды.

Кастельс электронды коммуникацияның дамуы кеңістік пен уақыттың байланысын өзгертіп, күнделікті өмір функцияларын орындау үшін физикалық жақындықтың шарт еместігін көрсетті [20]. Бұл құбылысты кейбір зерттеушілер «цифрлық отаршылдық» (digital colonialism) деп сипаттайды. Себебі ірі халықаралық ойын корпорациялары цифрлық инфрақұрылым арқылы экономикалық жағынан әлсіз немесе реттеу жүйесі дамымаған елдердің нарықтарына еркін еніп, онда пайда табуда [21]. Мысалы, Қазақстанда заң бойынша казино мен ойын автоматтары тек екі аймақта – Алматы облысындағы Қапшағай су қоймасы жаға-

сында және Ақмола облысындағы Щучье-Бурабай курорттық аймағында ғана орналаса алады (Қазақстан Республикасының «Ойын бизнесі туралы» Заңы, 2007). Алайда онлайн платформа арқылы шетелдік компаниялар бұл шектеуді айналып өтіп, халықтан ақша тауып жатыр.

Желілік қоғамның тағы бір салдары – виртуалды мәдениеттің реалды мәдениетпен кірігуі. Castells айтқан «реал-виртуалдылық» синтезі дәл осы: қазіргі жастардың виртуалды ойын мәдениеті мен нақты құмар ойындар тәжірибесі бірін-бірі толықтырып жатыр. Виртуалды жетістіктер (ойын ішіндегі марапаттар, онлайн турнирдегі жеңістер) олардың санасында шынайы өмір оқиғасындай эмоциялық маңызға ие болып отыр. Сәйкесінше, ғаламдық цифрлық кеңістікте ұлттық не жергілікті шекаралар шартты сипатқа еніп, әлеуметтік-мәдени үрдістердің ортақ «виртуал алаңы» қалыптасты [21].

Алгоритмдер, бақылау капитализмі және адам санасы: Жасанды интеллект пен алгоритмдер жетекшілік ететін «бақылау капитализмі» жағдайында [22] цифрлық тәуелділікті талдау үшін Шошанна Зубофф пен Жиль Делёз идеялары ерекше ғылыми маңызға ие. Зерттеуіміз алгоритмдердің адам психикасына байқалмайтын, бірақ қуатты ықпал ететінін көрсетті. Бұрын тәуелділіктің қалыптасуы көбінесе адамның ішкі осалдықтарына (биологиялық, генетикалық бейімдері) және әлеуметтік-мәдени ортасына байланысты деп түсіндірілсе, енді оған үшінші – цифрлық құрылымдық күш қосылды. Бұл – сапалық тұрғыда жаңа, күрделі феномен.

Алгоритмдер адамның әрекетін алдын ала болжап қана қоймай, оның шешім қабылдау механизмдеріне елеулі әсер етіп, мінез-құлқын түрлендіре алады. Мысалы, Netflix платформасының немесе TikTok алгоритмдерінің пайдаланушыға кезекті контентті «ұсынуы» – шын мәнінде, таңдауды тұспалды түрде мәжбүрлеу механизмі. Бұл феноменді Зубофф «мінез-құлықтық артықшылық» (behavioral surplus) деп атайды: жеке деректер адам еркіне қарсы пайдаланылады және болашақ әрекетті басқару мақсатында өңделеді [22].

Медиа зерттеуші Couldry мен Mejias [21] алгоритмдік билікті «цифрлық қармақ» (digital capture) ұғымы арқылы түсіндіреді: алгоритм адам санасын, уақыты мен назарының ағынын өз құрығына түсіреді. Бұл тұжырымды Facebook, Instagram және YouTube сияқты платформалардың құрылымы растайды – олардың бизнес моделі пайдаланушының экран алдында көбірек уақыт өткізуіне негізделген. Әлеуметтік медида жиі қолданылатын мінез-құлық модификациясы – пайдаланушының назары мен таңдауы алгоритмдермен басқарылатын контексте қалыптасады. Осы процестің барысында, адамның еркі алгоритмдік ұсыныстарға бағынышты болады [21].

Жиль Делёз өз еңбектерінде бақылау қоғамының жаңа сипатын сипаттап, индустриялық «тәртіп қоғамы» орнына «үздіксіз қадағалау мен модульдеу» орын алғанын жазады. Қазіргі цифрлық ортада дәл осы модульдеу жүзеге асуда: әлеуметтік желілер пайдаланушының әр қимылын бақылап, оның негізінде контент тасымалын үздіксіз бейімдейді – мысалы, Facebook таспасында ұзақ қарап қалған жазбалар жиі көрсетіледі, көңіл көтеретін бейнелер алгоритм арқылы араласып тұрады, бұл пайдаланушыны тоқтаусыз назар аударуға итермелейді [23].

Зубоффың «бақылау капитализмі» тұжырымдамасына сәйкес, цифрлық платформалар адамның цифрлық ізін – оның мінезі мен әдеттерін коммерциялық активке айналдырады. Бұл жүйеде пайдаланушы – еркін шешім қабылдайтын тұлға емес, керісінше, нарық үшін бағынуға бейімделген «цифрлық дивидуум» (dividuum) ретінде көрінеді. Бұл құрылымда деректер бейтарап емес: оларды коммерциялық мақсаттағы корпорациялар иемденіп, алгоритмдерді өз пайдасына бағыттап жасайды [22], [23].

Құмар ойын платформаларындағы алгоритмдер осы механизмдерді әсіресе белсенді түрде пайдаланады. Олар қолданушының тәуелділік деңгейін қадағалап қана қоймай, оны тереңдетуге жағдай жасайды – ставкаларды арттыру, марапат циклдерін күшейту, эмоционалды ынталандыру элементтерін енгізу арқылы. Бұл – бақылау капитализмінің ең қауіпті формаларының бірі. Себебі мұнда алгоритмдер тек пайдаланушының назарын емес, оның қаржысын, мінез-құлқын, тіпті өмірлік әдеттерін басқаруға тырысады [3].

Цифрлық тәуелділіктің нейробиологиялық механизмдері: Цифрлық тәуелділіктің нейробиологиялық негіздерін түсіну үшін Николас Кардарас [1] пен Наташа Шулл [24]

еңбектерінде баяндалған тұжырымдар маңызды болып табылады. Біздің зерттеу бұл дереккөздерде сипатталған механизмдерді нақты түрде қуаттады: интерактивті экрандар мен онлайн ойындар адамның миына есірткі тәрізді әсер етеді. Экранмен ұзақ уақыт әрекеттескенде дофамин деңгейінің күрт артуы адамның ләззат сезіну шегін жоғарылатады, нәтижесінде шынайы өмірдегі кәдуілгі жағымды тәжірибелер – достармен араласу, табиғатта серуендеу, немесе білім алу секілді әрекеттер – беймәнді көріне бастайды [1].

Наташа Шулл [24] «Addiction by Design» атты еңбегінде ойын автоматтарының қолданушыны «машина зонасына» кіргізетінін көрсетеді – бұл транс тәрізді күй, мұнда тіпті ұтыстың өзі ойынға кедергі ретінде қабылданады. Оның деректеріне сүйенсек, ойыншылардың басты мақсаты – жеңіс емес, ойын кеңістігінде үздіксіз қалып отыру. Бұл идея цифрлық платформалардың да құрылымын түсіндіреді: олар қолданушыны марапаттау, жаңалық легі, геймификация арқылы үздіксіз экран алдында ұстауға бейімделген. Кардарас бұл құбылысты «электронды кокаин» немесе «сандық героин» деп атайды. Оның айтуынша, экран арқылы туындайтын дофамин толқыны, әсіресе балалардың дамымаған миына зиян келтіреді [1]. Ол нейровизуалдық зерттеулер нәтижелеріне сүйене отырып, ойын ойнау мен есірткі тұтыну салдарынан болатын мидағы құрылымдық өзгерістердің ұқсас екенін көрсетеді. Бұл цифрлық тәуелділік феноменінің медицина мен психология шеңберінен шығып, әлеуметтік қауіпке айналғанын білдіреді. Біздің эмпирикалық зерттеу де осыны дәлелдейді: цифрлық тәуелділікке бейімделген қатысушылардың 80%-дан астамы экраннан тыс әрекеттерге мотивациясы жоқ екенін, бұрынғы хоббилерінің мәнін жоғалтқанын айтқан. Бұл көрсеткіш сандық стимулдар адам өмірінің мазмұндық құрылымына терең ықпал етіп жатқанын айғақтайды.

Құндылық бағдарларының трансформациясы: Әлеуметтанулық тұрғыда, бұл тәуелділіктің адам құндылықтарына әсері күрделі. Twenge & Campbell [10] көрсеткендей, цифрлық ортада өскен жастар бірден нәтиже беретін, тез марапатталатын іс-әрекеттерге бейімделеді. Қажырлы еңбек, ұзақ мерзімді мақсат және тұлғааралық қарым-қатынас сияқты дәстүрлі құндылықтар өз орнын жылдам табыс, онлайн бедел және вирустық танымалдылыққа беріп отыр. Мысалы, бір халықаралық зерттеуге сәйкес, АҚШ, Ұлыбритания және Қытайдағы 6–17 жас аралығындағы балалардың 75%-ы болашақта YouTube немесе TikTok секілді платформаларда жұмыс істегісі келетінін, ал 33%-ы тіпті «атақты видеоблогер» болуды армандайтынын білдірген. Бұл – цифрлық платформалар жастардың еңбек, білім және табыс туралы ұғымын қайта бағдарлап жатқанының айғағы. Твендж бұл құбылысты «құндылықтардың алгоритмдік қайта бағдарлануы» деп сипаттайды. Яғни, жастардың санасына күнделікті ақпарат тасқыны, платформа ұсынған контент, виртуалды марапат жүйесі үнемі әсер етіп отырады. Мұнда жас адамның таңдауы – шын мәнінде еркін емес, ол күнделікті алгоритмдік әсердің нәтижесі ретінде қалыптасқан.

Әлеуметтік теңсіздік факторы және технологиялық этика: Цифрлық тәуелділік пен құмар ойындардан туындайтын зиянның әлеуметтік теңсіздікпен тығыз байланысты екені зерттеуімізде айқындалды. Бұл құбылыс Пьер Бурдьенің «өріс» және «капитал» теориялары арқылы жақсы түсіндіріледі: цифрлық индустриядағы ірі агенттер (технологиялық және ойын корпорациялары) әлеуметтік және экономикалық капиталы әлсіз топтарға бағытталған «ойын ережелерін» өз пайдасына тиімді ұйымдастырады [31]. Мәселен, әлеуметтік тұрғыдан осал адамдар – қаржылық ресурсы шектеулі, тұрақты жұмысы жоқ немесе психологиялық қолдаудан тыс қалған азаматтар – жеңіл табысқа жетудің жылдам жолы ретінде құмар ойын индустриясының қармағына оңай түседі [32]. Ауқатты ортада өскен балалар да тәуекелге бейім келеді: ата-анасы уақыт бөлмеген немесе шектеу қоймаған жағдайда, олар ерте жастан гаджетке тәуелділікке ұрынады [1]. Екі жағдайда да психологиялық және әлеуметтік қорғанысы әлсіз адамдар ең көп зардап шегеді.

Ұлыбританиядағы зерттеулер бұл тенденцияны нақты көрсетіп отыр. The Guardian басылымы жүргізген журналистік тергеуде құмар ойын компаниялары өз жарнамаларын ең кедей аудандардағы тұрғындарға бағыттайтыны анықталған. Елдегі барлық букмекерлік кеңселердің 21%-ы ең кедей он ауданда орналасқан болса, ең бай он ауданда бұл көрсеткіш

небәрі 2%-ды құрайды [33]. Бір маркетинг маманы онлайн-казино үшін «жылдық табысы £25,000-нан төмен, үш баласы бар клиенттер» ең тиімді аудитория екенін мойындаған [33]. Бұл жерде алгоритмдер – әлеуметтік әлсіз аудиторияны анықтау және оларды жүйелі түрде нысанаға алу құралы ретінде қолданылады. Цифрлық маркетинг жеке электронды пошта, қалқымалы жарнама, немесе контекстік жарнама арқылы осы топқа ықпал етеді – бұл әлеуметтік жауапкершілік пен цифрлық этика мәселесін күн тәртібіне шығарады [22].

Цифрлық индустрия этика кодекстерінде «жауапты жарнама», «қолданушы құқығы» сияқты ұғымдарды жиі көрсеткенімен, іс жүзінде коммерциялық мүдделер басым түсіп отыр. Тек мемлекет пен азаматтық қоғам тарапынан қысым артқанда ғана компаниялар өзгеріс жасауға мәжбүр болады. Мысалы, 2018 жылдан бастап Google мен Apple өз өнімдеріне «сандық саулық» функцияларын (экран уақытын бақылау, лимит қою) енгізді – бұл қоғамдағы сұраныс пен реттеуші талаптарға берілген реакция ретінде қарастырылуы мүмкін [34], [35].

Ұлыбританияда құмар ойын индустриясына жауапкершілік жүктеу саясаты да күшейіп келеді. 2017 жылы 888 Holdings компаниясы £7.8 млн айыппұл төлеуге мәжбүр болды, себебі ол өзінде тіркелген 7000-нан астам өзін-өзі шеттеткен ойыншыны қайта ойынға кіргізіп жіберген [36]. Бұл – тек технологияны ғана емес, оны қолданатын платформалар мен компаниялардың моральдық жауапкершілігін де алға шығаратын жағдай.

Қазақстанда да 2023 жылғы заңнамалық өзгерістер осы бағыттағы қадам болып саналады. Атап айтқанда, букмекерлік ойындардан түсетін салықтың бір бөлігін әлеуметтік қорға бағыттау, жарнаманы шектеу, тәуелділіктің алдын алу шараларын заңмен бекіту – әлеуметтік осал топтарды қорғауға арналған нормативтік механизмдердің бір бөлігі («Ойын бизнесі туралы» заңға өзгерістер, 2023). Дегенмен, бұл шаралар цифрлық тәуелділіктің құрылымдық себептерін жоюға толық жеткіліксіз. Басты мәселе – технологиялық өнімдерге қоғам тарапынан әділеттілік, инклюзивтілік және этикалық нормаларға сәйкес талап қоюда.

Пәнаралық талдаудың маңызы: Жүргізілген зерттеу цифрлық тәуелділікті толық түсіну үшін әлеуметтік ғылымдар мен психология арасындағы пәнаралық интеграцияның маңызын нақты көрсетті. Макродеңгейдегі құрылымдық-теориялық тұжырымдар (М. Кастельс, Ш. Зубофф, Э. Гидденс, Ж. Делёз) мен микродеңгейдегі эмпирикалық-психологиялық зерттеулер (Н. Кардарас, Н. Шулл, Ж. Твенге) өзара сабақтастырыла талданып, бұл феноменді тек жеке тұлғалардың клиникалық мәселесі емес, социотехнологиялық жүйенің жүйелі өнімі ретінде қарастыруға мүмкіндік берді.

Көрнекті медиа зерттеушісі Маршалл Маклюэннің «біз құралдарды жасаймыз, содан кейін олар бізді қалыптастырады» деген концептуалды афоризмі (McLuhan, 1964) қазіргі цифрлық құрылғылар мен платформалардың әсерін сипаттауға айқын сәйкес келеді. Смартфондар, алгоритмдер мен әлеуметтік желі интерфейстері бейтарап технологиялар емес – олар адамның күнделікті өмір салтын, назарын, қарым-қатынасын және тіпті құндылық бағдарларын трансформациялайтын күшті медиаторлар. Бұл медиаэволюция нәтижесінде қалыптасатын тәуелділік – тек дербес патология ғана емес, жүйелік ықпалдың көрінісі. Цифрлық тәуелділіктің әлеуметтік зардаптары да күрделене түсуде. Мәселен, балалар мен жастар арасында интернетке шамадан тыс тәуелділік тұлғалық дамуға, зейін тұрақтылығына және эмоциялық реттеуге елеулі әсер етіп қана қоймай, олардың болашақтағы әлеуметтік рөлдерін (ата-ана, азамат, еңбеккер) атқару қабілетіне қауіп төндіреді [1], [10]. Бұл тенденцияны «тұрақты инфантилизм» немесе «цифрлық эскапизм» феномені ретінде қарастыруға болады – яғни шынайы өмірдің күрделілігі мен белгісіздігінен қашып, виртуалды әлемде уақытша жұбаныш пен иллюзорлық бақылау іздеу үрдісі.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының 2024 жылғы Халықаралық аурулар классификациясына «цифрлық ойын тәуелділігін» (gaming disorder) ресми диагноз ретінде енгізуі – бұл феноменнің жаһандық масштабта мойындалған әлеуметтік және медициналық проблемаға айналғанының дәлелі [9]. Сонымен қатар, Қытай, Оңтүстік Корея және Жапония секілді елдерде интернетті шамадан тыс пайдалануға қарсы заңнамалық шектеулер (мысалы,

коменданттық сағат, мәжбүрлі терапия) енгізілуі де мемлекеттің институционалдық жауапкершілігінің артуын көрсетеді.

Энтони Гидденс сипаттаған «рефлексивті модернизация» тұжырымдамасында [17] қазіргі адам өз әрекетін тұрақты бақылап, бағалап, қайта құруға қабілетті субъект ретінде түсіндіріледі. Алайда цифрлық платформа логикасы бұл рефлексияны тежеп, керісінше, «алгоритмдік рефлексияны» орнатады – яғни адамның орнына шешім қабылдайтын сыртқы жүйе пайда болады.

Жиль Делёз [23] сипаттаған бақылау қоғамында субъект «дивидуумға» – үздіксіз бақылауға ұшырайтын цифрлық кодтар жиынтығына айналады. Бұл трансформация адам еркіндігі мен автономиясына төнген жүйелік қауіп ретінде қарастырылуы тиіс. Цифрлық тәуелділік тек клиникалық немесе педагогикалық мәселе емес – ол бүкіл қоғамның функционалдық қабілеті мен институционалдық тұрақтылығына ықпал ететін кешенді құрылымдық қатер. Яғни, цифрлық тәуелділік – кеш модерн қоғамының құрылымдық жағдайларынан туындап, технологиялық алгоритмдер арқылы күшейетін әлеуметтік-психологиялық феномен. Оны зерделеу мен еңсеру үшін көпсалалы әдіснама қажет: әлеуметтанулық теориялар феноменнің мәдени, құрылымдық және институционалдық контекстін ашады, ал психология оның неврологиялық және мінез-құлықтық механизмдерін түсіндіреді. Ең бастысы – бұл мәселеге қоғам, мемлекет және технологиялық индустрия тарапынан дер кезінде кешенді жауап әзірлеу. Келесі бөлімде біз осы жауаптың қандай институционалдық формаларда жүзеге асуы мүмкін екеніне тоқталамыз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жасанды интеллект пен цифрлық ойын индустриясының дамуымен туындаған жаңа тәуелділік формалары, атап айтқанда, цифрлық тәуелділік және автоматтандырылған лудомания, адамның жеке және қоғамдық өміріне терең әсер етуде. Бұл феномен ақпараттық қоғамның технологиялық жетістіктері мен нарықтық логикаға негізделіп дамып жатқанымен, оның әлеуметтік, психологиялық және этикалық салдарлары күрделі әрі көпқабатты сипатта болып отыр. Егер индустриалды қоғамда адам негізінен физикалық еңбекке бейімделіп, өндірістік тәртіпке бағынышты болса, цифрлық дәуірде оның зейіні мен эмоциялық реакциялары цифрлық құралдар арқылы басқарылып, психологиялық стимулдарға тәуелді жаңа «цифрлық субъект» пайда болуда.

1. Құрылымдық-әлеуметтік деңгей: тәуекел қоғамы және әлеуметтік дезинтеграция: Цифрлық тәуелділік – тек жекелеген тұлғалардың мінез-құлық девиациясы ғана емес, ол постиндустриалды қоғамның құрылымдық трансформациялары нәтижесінде туындаған жүйелі феномен ретінде қарастырылады. Ульрих Бек [18] ұсынған «тәуекел қоғамы» және Энтони Гидденстің [17] «рефлексивті модернизация» теориялары осы мәселелерді тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Қазіргі адамның жағдайы тұрақсыздық, белгісіздік және әлеуметтік оқшаулану жағдайында өмір сүріп жатқан рефлексивті агент ретінде сипатталады. Алайда осы рефлексивтілік алгоритмдік жүйелер тарапынан тежеліп, адамды ақпараттық асқын жүктеме мен виртуал эскапизмге итермелеп отыр. Бұл әлеуметтік күйзеліс, мәдени дезориентация және құндылықтардың құлдырауы цифрлық тәуелділіктің ұрығын себеді.

2. Технологиялық-алгоритмдік деңгей: бақылау капитализмі және сананы басқару: Цифрлық тәуелділіктің тереңдеуіне ықпал ететін басты механизмдердің бірі – алгоритмдік басқару және «бақылау капитализмі» феномені [22] Жасанды интеллект негізіндегі ұсыныс жүйелері адамның онлайн жүріс-тұрысын үнемі талдап, оның ықтимал реакцияларын болжай отырып, жаңа стимулдарды алдын ала дайындайды. Бұл – Дж. Делёз сипаттаған бақылау қоғамындағы «дивидуумдық кодтарға» жіктелген адамның жаңа архетипі [23]. Онлайн-құмар платформалар қолданушылардың психологиялық бейінін (behavioral profiling) алгоритмдер арқылы нақтылап, маркетингтік интервенцияны сол әлсіздіктерге бағыттайды [6], [24]. Мұндай технологиялар тек тәуелділікті үдетіп қоймай, тұтынушылық еркіндікті иллюзорлық сипатқа айналдырады.

3. Психонейробиологиялық деңгей: тәуелділіктің биохимиялық негізі.

Экран алдындағы белсенділіктің адам миына әсерін зерттеген Н. Кардарас [1], Н. Шулл [24] және А. Альтер [4] еңбектеріне сүйене отырып, цифрлық стимулдардың дофаминдік жүйеге айтарлықтай ықпал ететіні анықталды. Дофамин деңгейінің жиі әрі шектен тыс көтерілуі адамның қуаныш пен қанағат сезіну шегін бұзып, бейтарап өмірлік стимулдардан (әлеуметтік қарым-қатынас, оқу, еңбек) ләззат алуды әлсіретеді. Бұл – классикалық аддиктивті циклге тән нейробиологиялық төзімділік және «ломка» динамикасының цифрлық баламасы. Сонымен қатар, виртуал орта эскапизм арқылы уақытша құтқарушы рөл атқара отырып, нақты өмірдің талаптарынан қашуға бейімдейді, бұл жағдай психологиялық осал жандарды тәуелділік шеңберіне тереңірек тартады [10].

5. Әлеуметтік салдар: адами капитал және ұрпақтың болашағы.

Цифрлық тәуелділіктің қоғамға тигізетін салдары әлеуметтік және экономикалық деңгейде айқын байқалуда: еңбек өнімділігінің төмендеуі, психикалық денсаулықтың нашарлауы, отбасылық дезинтеграция, жастардың білім мен кәсіби мақсатқа қызығушылығының бәсеңдеуі. Әсіресе жас буын арасында байқалатын ұзақмерзімді ықпалдар (мотивацияның әлсіреуі, инфантилизм, жалған жетістік культі) ұлттық адами капитал сапасына тікелей әсер етуі мүмкін [8].

Қорытынды тұжырым: Зерттеу гипотезасы расталды: жасанды интеллект және алгоритмдік басқару цифрлық тәуелділіктің қарқын алуына елеулі үлес қосып отыр. Ал құмар ойындардың автоматтандырылуы лудоманияны бұрынғыдан әлдеқайда кең әрі терең ауқымға жеткізді. Бұл процесті толық түсіну үшін біз макро- және микродеңгейдегі интердисциплинарлық теорияларға жүгіндік.

- Энтони Гидденс пен Мануэль Кастельс әлеуметтік құрылым мен желілік қоғам контекстінде цифрлық мінез-құлықтың қалай қалыптасатынын көрсетті.

- Шошанна Зубофф пен Жиль Делёз цифрлық бақылау мен нарықтық логиканың адам еркіндігіне төндіріп отырған жүйелік қауіптерін айқындады.

- Н. Кардарас, Н. Шулл, А. Альтер еңбектері адам миындағы дофаминдік механизмдердің цифрлық платформалармен қалай манипуляцияланатынын ашып берді.

Ғылыми-тәжірибелік маңыздылығы: Цифрлық тәуелділік – тек психологиялық патология емес, ол цифрлық капитализм мен әлеуметтік құрылым трансформациясының туындысы. Сондықтан бұл мәселеге тек клиникалық немесе педагогикалық деңгейде емес, институционалдық, мәдени және құқықтық деңгейлерде де жүйелі жауап беру қажет. Цифрлық саясаттың жаңа векторы – технологиялық әділеттілік пен нейроэтиканың үндесуі болуы тиіс. Қоғам өз мүшелерінің еркіндігі мен саналы таңдау құқығын алгоритмдік мүддеден жоғары қоюды үйренуі тиіс.

Ұсыныстар: Цифрлық тәуелділік пен құмар ойындар феномені – тек жеке психологиялық ауытқу емес, жаһандық әлеуметтік құрылым мен технологиялық үдерістердің өзара тоғысында пайда болған жүйелік мәселе. Осы зерттеуге сүйене отырып, күрделі құбылыспен күресте мультидисциплинарлық әрі көпвекторлы тәсілдің маңыздылығы айқындалды. Төменде институционалдық, білімдік, медициналық және мәдени деңгейлерде жүзеге асырылуы тиіс ұсыныстар топтамасы ұсынылады.

1. Мемлекеттік саясат және құқықтық реттеу: Цифрлық тәуелділік пен лудоманияға қарсы әрекет мемлекеттің нормативтік-құқықтық механизмдерін жетілдіруді қажет етеді. Олардың ішінде цифрлық бақылау құралдарын заңмен бекіту, алгоритмдік транспаренттілік принципі мен құмар ойындардың жарнамасын шектеу ұсынылады.

2. Білім беру және профилактикалық жұмыстар: Мектеп бағдарламасына «Цифрлық этика және медиа сауаттылық» пәнін енгізу, ата-аналарды жұмысқа бағыттайтын семинарлар және отбасыларда «экран мәдениетін» қалыптастыру ұсынылады.

3. Денсаулық сақтау және оңалту инфрақұрылымы: Цифрлық тәуелділік пен лудоманияны емдеуге арналған мамандандырылған клиникалар ашу және онлайн көмек көрсету платформаларын енгізу қажет.

4. Мәдени-институционалдық ықпал ету: Жастарға бағытталған қоғамдық ақпараттық кампаниялар мен медиа жауапкершілігі аясында бұқаралық ақпарат құралдары тәуелділікке итермелейтін контентті азайтуға міндеттелуі тиіс.

5. Ғылыми зерттеулер және халықаралық ынтымақтастық: Қытай, Сингапур, Жапония және Оңтүстік Корея елдеріндегі тәжірибені кешенді түрде зерделеу, ұлттық гранттар бағдарламасы және академиялық сараптама тетігін енгізу ұсынылады.

Ұсыныс тұжырымы: Цифрлық дәуір адамзатқа бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктер ұсынумен қатар, оның психологиялық, әлеуметтік және мәдени тұрақтылығына жаңа қауіптер төндіруде. Цифрлық тәуелділік пен құмар ойындардың автоматтандырылуы – осы қауіптің құрылымдық көріністері. Оларды еңсеру үшін біржақты тыйым немесе жекелеген шаралар жеткіліксіз. Бұл – тұтас жүйелік және мәдени трансформацияны талап ететін көпқырлы процесс.

Әдебиеттер:

1 Kardaras N. *Glow Kids: How Screen Addiction Is Hijacking Our Kids – and How to Break the Trance.* – New York : St. Martin’s Press, 2016. – 288 p.

2 Young K. S. *Technology addiction: Research and clinical perspectives // Proceedings of the IEEE Symposium on Cyberpsychology.* – 2010. – P. 45–48.

3 Kuss D. J., Griffiths M. D. *Social Networking Sites and Addiction: Ten Lessons Learned // International Journal of Environmental Research and Public Health.* – 2017. – Vol. 14, № 3. – P. 311.

4 Alter A. *Irresistible: The Rise of Addictive Technology and the Business of Keeping Us Hooked.* – New York : Penguin Press, 2017. – 368 p.

5 Alexander B. K. *Problem Gambling Is Now a Recognized Addiction: Why It Matters!* – 2019. – URL: <https://brucekalexander.com> (accessed: 23.03.2026).

6 Busby M. *Revealed: how bookies use AI to keep gamblers hooked // The Guardian.* – 2018. – 30 April.

7 American Psychiatric Association. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5).* – Washington, DC : APA Publishing, 2013. – 947 p.

8 Сарыбаева А. Б., Мұқажанова А. Ж. Құмар ойындарға тәуелділіктің әлеуметтік салдарына салыстырмалы талдау // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Әлеуметтік және саяси ғылымдар сериясы. – 2025. – № 1(89). – Б. 45–53.

9 World Health Organization. *Regional Office for Europe. Teens, Screens and Mental Health (New data on adolescent digital technology use).* – Media release. – 25 September 2024.

10 Twenge J. M., Campbell W. K. *Associations between screen time and lower psychological well-being // Preventive Medicine Reports.* – 2018. – Vol. 12. – P. 271–283.

11 Ержанов Е. Д., Ғабитов Т. Х. *Постантропоцентризм және цифрлық онтология.* – Алматы : Дарын, 2025. – 462 б.

12 Profit.kz. *Интернет-тәуелді қазақстандықтарды анықтау бүкіл ел бойынша жүргізіледі.* – 2021. – 12 сәуір.

13 Жарбулова Н. *У подростков растет зависимость от соцсетей и видеогр — исследование ВОЗ // Kursiv Media.* – 2024. – 12 октября.

14 Mindway AI. *AI for safer gambling.* – 2022. – URL: <https://mindway.ai> (accessed: 23.03.2026).

15 Gainsbury S. M., Russell A. M., Blaszczynski A., Hing N. *The impact of Internet gambling on gambling problems // Psychology of Addictive Behaviors.* – 2015. – Vol. 29, № 3. – P. 766–777.

16 Giddens A. *The Consequences of Modernity.* – Cambridge : Polity Press, 1990. – 186 p.

17 Giddens A. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age.* – Cambridge : Polity Press, 1991. – 264 p.

18 Beck U. *Risk Society: Towards a New Modernity.* – London : Sage Publications, 1992. – 260 p.

- 19 Granfield R., Reinarman C. (eds.). *Expanding Addiction: Critical Essays*. – New York : Routledge, 2015. – 264 p.
- 20 Castells M. *The Rise of the Network Society*. – Oxford : Blackwell, 1996. – 556 p.
- 21 Couldry N., Mejjias U. A. *The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism*. – Stanford, CA : Stanford University Press, 2019. – 218 p.
- 22 Zuboff S. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. – New York : PublicAffairs, 2019. – 691 p.
- 23 Deleuze G. *Postscript on the Societies of Control // October*. – 1992. – № 59. – P. 3–7.
- 24 Schüll N. D. *Addiction by Design: Machine Gambling in Las Vegas*. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2012. – 447 p.
- 25 Harris T. *How Technology Hijacks People’s Minds // Thrive Global*. – 2016. – 18 May.
- 26 Institute for Healthcare Policy & Innovation. *Social media copies gambling methods to create psychological cravings // University of Michigan News*. – 2018. – 6 November.
- 27 LaRose R., Lin C. A., Eastin M. S. *Unregulated Internet usage // Media Psychology*. – 2003. – Vol. 5, № 3. – P. 225–253.
- 28 Clark L. *When gaming leads to gambling: the risks of loot boxes // Djavad Mowafaghian Centre for Brain Health News*. – 2025. – 8 July.
- 29 King D. L., Delfabbro P. H. *Video game monetization (e.g., “loot boxes”) // International Journal of Mental Health and Addiction*. – 2019. – Vol. 17, № 1. – P. 166–179.
- 30 Zendle D., Cairns P. *Video game loot boxes are linked to problem gambling // PLOS ONE*. – 2018. – Vol. 13, №11. – e0206767.
- 31 Бурдые П. *Различие: социальная критика суждений вкуса*. – Москва : Прогресс, 1984. – 445 с.
- 32 Gainsbury S. M., Russell A. M., Blaszczynski A., Hing N. *The impact of Internet gambling on gambling problems: A comparison of moderate-risk and problem Internet and non-Internet gamblers // Psychology of Addictive Behaviors*. – 2015. – Vol. 29, № 3. – P. 766–777.
- 33 Davies S. *Revealed: how bookies use AI to keep gamblers hooked // The Guardian*. – 2018. – 30 April.
- 34 Perez S. *Google launches digital wellbeing tools // TechCrunch*. – 2018. – 25 May.
- 35 Apple Inc. *Screen Time feature in iOS 12 // Apple Newsroom*. – 2018. – 17 September.
- 36 UK Gambling Commission. *888 Holdings fined for allowing self-excluded players to gamble*. – 2017. – URL: <https://www.gamblingcommission.gov.uk> (accessed: 23.03.2026).

References:

- 1 Kardaras N. *Glow Kids: How Screen Addiction Is Hijacking Our Kids – and How to Break the Trance*. – New York : St. Martin’s Press, 2016. – 288 p.
- 2 Young K. S. *Technology addiction: Research and clinical perspectives // Proceedings of the IEEE Symposium on Cyberpsychology*. – 2010. – P. 45–48.
- 3 Kuss D. J., Griffiths M. D. *Social Networking Sites and Addiction: Ten Lessons Learned // International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2017. – Vol. 14, №3. – P. 311.
- 4 Alter A. *Irresistible: The Rise of Addictive Technology and the Business of Keeping Us Hooked*. – New York : Penguin Press, 2017. – 368 p.
- 5 Alexander B. K. *Problem Gambling Is Now a Recognized Addiction: Why It Matters!* – 2019. – URL: <https://brucekalexander.com> (accessed: 23.03.2026).
- 6 Busby M. *Revealed: how bookies use AI to keep gamblers hooked // The Guardian*. – 2018. – 30 April.
- 7 American Psychiatric Association. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)*. – Washington, DC : APA Publishing, 2013. – 947 p.
- 8 Sarybaeva A. B., Mukazhanova A. Zh. *Qumar ойындарға тауелділіктің әлеуметтік және саяси қылымдар сәйкесінше // Abai атындары ҚазНПУ Хабаршысы*. – 2025. – № 1(89). – P. 45–53 [in Kaz].

- 9 World Health Organization. *Regional Office for Europe. Teens, Screens and Mental Health (New data on adolescent digital technology use)*. – Media release. – 25 September 2024.
- 10 Twenge J. M., Campbell W. K. *Associations between screen time and lower psychological well-being // Preventive Medicine Reports*. – 2018. – Vol. 12. – P. 271–283.
- 11 Erzhanov E. D., Gabitov T. Kh. *Postantropotsentrizm zhane tsyfrlyk ontologiya*. – Almaty : Daryn, 2025. – 462 P [in Kaz].
- 12 Profit.kz. *Internet-taueldilik kazakhstandyktardy anyqtau bukil el boyynsha zhurgiziledi*. – 2021. – 12 April [in Kaz].
- 13 Zharbulova N. *U podrostkov rastet zavisimost ot sotssetei i videoigr — issledovanie VOZ // Kursiv Media*. – 2024. – 12 October [in Rus].
- 14 Mindway AI. *AI for safer gambling*. – 2022. – URL: <https://mindway.ai> (accessed: 23.03.2026).
- 15 Gainsbury S. M., Russell A. M., Blaszczynski A., Hing N. *The impact of Internet gambling on gambling problems // Psychology of Addictive Behaviors*. – 2015. – Vol. 29, № 3. – P. 766–777.
- 16 Giddens A. *The Consequences of Modernity*. – Cambridge : Polity Press, 1990. – 186 p.
- 17 Giddens A. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. – Cambridge : Polity Press, 1991. – 264 p.
- 18 Beck U. *Risk Society: Towards a New Modernity*. – London : Sage Publications, 1992. – 260 p.
- 19 Granfield R., Reinarman C. (eds.). *Expanding Addiction: Critical Essays*. – New York : Routledge, 2015. – 264 p.
- 20 Castells M. *The Rise of the Network Society*. – Oxford : Blackwell, 1996. – 556 p.
- 21 Couldry N., Meijas U. A. *The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism*. – Stanford, CA : Stanford University Press, 2019. – 218 p.
- 22 Zuboff S. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. – New York : PublicAffairs, 2019. – 691 p.
- 23 Deleuze G. *Postscript on the Societies of Control // October*. – 1992. – № 59. – P. 3–7.
- 24 Schüll N. D. *Addiction by Design: Machine Gambling in Las Vegas*. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2012. – 447 p.
- 25 Harris T. *How Technology Hijacks People’s Minds // Thrive Global*. – 2016. – 18 May.
- 26 Institute for Healthcare Policy & Innovation. *Social media copies gambling methods to create psychological cravings // University of Michigan News*. – 2018. – 6 November.
- 27 LaRose R., Lin C. A., Eastin M. S. *Unregulated Internet usage // Media Psychology*. – 2003. – Vol. 5, № 3. – P. 225–253.
- 28 Clark L. *When gaming leads to gambling: the risks of loot boxes // Djavad Mowafaghian Centre for Brain Health News*. – 2025. – 8 July.
- 29 King D. L., Delfabbro P. H. *Video game monetization (e.g., “loot boxes”) // International Journal of Mental Health and Addiction*. – 2019. – Vol. 17, № 1. – P. 166–179.
- 30 Zendle D., Cairns P. *Video game loot boxes are linked to problem gambling // PLOS ONE*. – 2018. – Vol. 13, № 11. – e0206767.
- 31 Burd’e P. *Razlichie: sotsial’naia kritika suzhdenii vkusa*. – Moskva : Progress, 1984. – 445 P [in Rus].
- 32 Gainsbury S. M., Russell A. M., Blaszczynski A., Hing N. *The impact of Internet gambling on gambling problems: A comparison of moderate-risk and problem Internet and non-Internet gamblers // Psychology of Addictive Behaviors*. – 2015. – Vol. 29, № 3. – P. 766–777.
- 33 Davies S. *Revealed: how bookies use AI to keep gamblers hooked // The Guardian*. – 2018. – 30 April.
- 34 Perez S. *Google launches digital wellbeing tools // TechCrunch*. – 2018. – 25 May.
- 35 Apple Inc. *Screen Time feature in iOS 12 // Apple Newsroom*. – 2018. – 17 September.
- 36 UK Gambling Commission. *888 Holdings fined for allowing self-excluded players to gamble*. – 2017. – URL: <https://www.gamblingcommission.gov.uk> (accessed: 23.03.2026).

А.Б. Сайлаубай^{1*} , Ж.Г. Сарсенбаева² , С.М. Дуйсенова³ , Э.О. Кырыкбаева⁴

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

²Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

³Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан

⁴«Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университеті
Алматы қ., Қазақстан

* e-mail: Aydossaylaubay@gmail.com

ҚАУІПСІЗДІК ПЕН ҚОҒАМ: ТЕРРОРИЗМДІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЛОГИКАСЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада терроризмді қаржыландыру құбылысы тар экономикалық не құқықтық категория ретінде емес, әлеуметтік құрылымдардың ішкі логикасымен шартталған көпқабатты феномен ретінде қарастырылады. Автор терроризмді қаржыландыру тетіктерін әлеуметтік өрістердің өзара әрекеттесуі нәтижесінде қалыптасатын капитал алмасу механизмдерімен байланыстыра отырып, оның идеологиялық және мәдени детерминанттарын теориялық тұрғыдан негіздеуді мақсат етеді. Әдіснамалық тұрғыда зерттеу П. Бурдьенің капиталдар теориясы мен өріс концепциясына, У. Бектің «қауіп-қатер қоғамы» тұжырымдамасына және С.Жижектің идеологияны талдау парадигмасына сүйенген синтетикалық тәсілге негізделеді. Эмпирикалық база ретінде Қазақстан мен Орталық Азия кеңістігіндегі қаржылық мониторинг деректері, радикализацияға қатысты ресми есептер және әлеуметтік медиа дискурсына жүргізілген талдау пайдаланылды. Зерттеу нәтижелері терроризмді қаржыландырудың әлеуметтік логикасын үш деңгейде айқындайды: микродеңгейде – сенім, туыстық және бейресми желілердің экономикалық ресурсқа айналуы; мезодеңгейде – діни және этникалық қауымдас-тықтар шеңберінде символдық және идеологиялық капиталдың шоғырлануы; макродеңгейде – трансұлттық қаржы желілерінің легитимациялық құрылымдары. Біз бұл үдерістің тек қаржылық емес, мәдени және коммуникативтік инфрақұрылым арқылы ұдайы өндірілетінін көрсетеміз. Бұл талдау терроризмге қарсы саясаттың тиімділігі бақылау тетіктерімен шектел-мей, әлеуметтік-идеологиялық кеңістікті құрылымдық басқаруды талап ететінін білдіреді. Осылайша, қауіпсіздік саясатын социологиялық парадигма негізінде қайта пайымдау қажеттілігі айқындалады.

Түйін сөздер: терроризм, қаржыландыру, әлеуметтік логика, қауіп-қатер қоғамы, мәдени капитал, радикализация, Бурдье, Жижек, әлеуметтік құрылым.

A. Sailaubay^{1*}, Zh. Sarsenbayeva², S. Duisenova³, E. Kyrykbaeva⁴

¹Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan

²Kazakh National Women's Teacher Training University,
Almaty, Kazakhstan

³Caspian University of Technology and Engineering named after Sh.Yessenov,
Aktau, Kazakhstan

⁴Egyptian University of Islamic Culture «Nur-Mubarak», Almaty, Kazakhstan

* e-mail: Aydossaylaubay@gmail.com

SECURITY AND SOCIETY: THE SOCIAL LOGIC OF TERRORIST FINANCING

Abstract

This study examines terrorism financing as a structurally embedded social phenomenon rather than a purely economic or security-related issue. We conceptualize it as a process generated within the relational dynamics of social fields, where material resources intersect with symbolic and cultural forms of capital. The article aims to uncover the social determinants that enable financing mechanisms to function and to interpret their ideological and cultural foundations within a broader theoretical framework. Methodologically, the analysis integrates P. Bourdieu's theory of capitals and field, U. Beck's concept of the "risk society," and S. Žižek's critical theory of ideology. Empirical evidence is drawn from financial monitoring data, official assessments of radicalization, and social media discourse in Kazakhstan and other Central Asian contexts. The findings suggest that terrorism financing operates through a stratified social logic. At the micro level, interpersonal trust and kinship networks become economically mobilized. At the meso level, religious and ethnic communities accumulate and circulate symbolic and ideological capital that reinforces group cohesion. At the macro level, transnational financial circuits acquire forms of social legitimacy that normalize and stabilize resource flows. We argue that these mechanisms reflect not only economic rationality but also embedded cultural and communicative infrastructures that sustain them over time. The study indicates that counter-terrorism strategies confined to financial surveillance remain insufficient. Effective policy requires engagement with the structural and ideological environments that reproduce enabling conditions. Reframing security governance through a sociologically informed paradigm therefore emerges as a necessary step toward more sustainable intervention.

Keywords: terrorism, financing, social logic, risk society, cultural capital, radicalization, Bourdieu, Žižek, social structure.

Сайлаубай А.Б.^{1*}, Сарсенбаева Ж.Г.², Дүйсенова С.М.³, Кырыкбаева Э.О.⁴

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Казахстан

²Казахский национальный женский педагогический университет,
г. Алматы, Казахстан

³Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова
г. Актау, Казахстан

⁴Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак» г. Алматы, Казахстан

* e-mail: Aydossaylaubay@gmail.com

БЕЗОПАСНОСТЬ И ОБЩЕСТВО: СОЦИАЛЬНАЯ ЛОГИКА ФИНАНСИРОВАНИЯ ТЕРРОРИЗМА

Аннотация

Статья посвящена анализу финансирования терроризма как социально структурированного процесса, укоренённого во внутренней динамике общественных систем. Терроризм рассматривается не в узкоэкономическом или исключительно политическом измерении, а как

результат взаимодействия социальных отношений, распределения ресурсов и трансформации культурного капитала. Цель исследования заключается в выявлении социальных факторов, обеспечивающих функционирование финансовых механизмов терроризма, а также в теоретическом осмыслении их идеологических и культурных оснований. Методологическая рамка строится на интеграции теории капиталов и концепции поля П. Бурдьё, идеи «общества риска» У. Бека и критического анализа идеологии С. Жижека. Эмпирическую основу составили данные финансового мониторинга, официальные материалы о радикализационных процессах и анализ цифровых коммуникаций в Казахстане и странах Центральной Азии. Полученные результаты демонстрируют многоуровневую организацию финансирования терроризма. На микроуровне ключевую роль играет экономизация доверия и родственных связей; на мезоуровне — аккумуляция и перераспределение символического и идеологического капитала внутри религиозных и этнических сообществ; на макроуровне — институционализация и социальная легитимация транснациональных финансовых потоков. Показано, что воспроизводство данных механизмов опирается не только на материальные ресурсы, но и на культурные и коммуникативные структуры, формирующие устойчивые формы социального признания. Сделан вывод о том, что противодействие финансированию терроризма требует выхода за пределы сугубо контрольных мер и предполагает системное воздействие на структурные и идеологические основания социальной среды. Социологическая перспектива тем самым приобретает принципиальное значение для обновления политики безопасности.

Ключевые слова: терроризм, финансирование, социальная логика, общество риска, культурный капитал, радикализация, Бурдьё, Жижек, социальная структура.

КІРІСПЕ

Қазіргі жаһандық тәртіп жағдайында терроризм тек қауіпсіздік мәселесі емес, әлеуметтік тұрақтылық пен институционалдық сенім дағдарысының индикаторы ретінде көрініс табады. Оның өміршеңдігі саяси радикализммен немесе экономикалық маргиналдылықпен ғана түсіндірілмейді; керісінше, ол құрылымдық теңсіздік, мәдени капиталдың асимметриясы және әлеуметтік желілердің ресурстық әлеуетімен ұштасқан күрделі процесс. Көптеген зерттеулер терроризмнің әрекет ету қабілеті оның тұрақты қаржылық инфрақұрылымына тәуелді екенін көрсетеді [1, р.3]. Қаржы – тек техникалық ресурс емес, ұйымдық ұдайы өндірістің алғышарты. Халықаралық валюта қоры келтіретін деректерге сәйкес, әлемде жыл сайын 500 млрд – 1,5 трлн АҚШ доллары көлеміндегі қаражат заңсыз айналымда «жылыстатылады», ал терроризмнің шартты жылдық «бюджеті» 5–20 млрд доллар аралығында бағаланады [2, р.24]. Бұл ағындардың елеулі бөлігі көлеңкелі экономика арқылы қозғалып, формальды бақылау механизмдерін айналып өтеді. Осы зерттеу терроризмді қаржыландыруды құқықтық ауытқу ретінде ғана емес, әлеуметтік логикасы бар құбылыс ретінде талдауды мақсат етеді. Біз бұл феноменді құрылымдық байланыстар, сенім желілері және символдық легитимация тетіктері арқылы орнығатын әлеуметтік процесс деп пайымдаймыз. Болжамымыз бойынша, қаржыландыру арналары заңсыз операциялармен шектелмейді; олар туыстық, діни және идеологиялық қауымдастықтарда қалыптасатын капитал алмасу құрылымдары арқылы әлеуметтік тұрғыдан негізделеді. Бұл бақылау шараларына ғана сүйенген саясаттың шектеулігін көрсетеді.

Теориялық тұрғыдан зерттеу П. Бурдьенің капиталдар мен өріс концепциясына, У. Бектің «қауіп-қатер қоғамы» идеясына және С. Жижектің идеология талдауына сүйенеді [3]. Аталған парадигмалар терроризмді әлеуметтік теңсіздік, тәуекел өндірісі және символдық зорлық контекстінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Бурдьенің пайымдауынша, әлеуметтік кеңістіктегі агенттердің әрекеті қолда бар экономикалық, мәдени, әлеуметтік және символдық капитал көлеміне тәуелді. Осы тұрғыдан қарағанда, терроризмді қаржыландыру желілері тек ақша қозғалысының арнасы емес, белгілі бір әлеуметтік топтардың өзара мойындауы мен ортақ мағыналар жүйесіне сүйенетін өрістік қатынастардың өнімі болып табылады. Ал Бек ұсынған тәуекел қоғамы жағдайында қауіп-қатер локалды құбылыс болудан қалып, трансұлттық және институционалдық сипатқа ие болады. Бұл терроризмді қаржыландыру ағындарының да

ұлттық шекарадан асып түсетінін көрсетеді. Жижекше айтқанда, зорлық көбіне ашық әрекеттен бұрын, оны қалыпты немесе ақталған құбылыс ретінде қабылдататын идеологиялық құрылымдар арқылы орнығады. Демек, қаржыландырудың өзі материалдық акт қана емес, символдық негіздемесі бар әлеуметтік тәжірибе [4].

Аймақтық деректер де мәселенің күрделілігін айқындайды: 2014 жылы Қазақстанда терроризмді қаржыландыруға қатысты 274 күмәнді операция тіркелген, алайда сотталғандардың тек 2,7%-ы ғана тікелей қаржыландырумен байланысты болған. Бұл формальды статистика мен жасырын әлеуметтік инфрақұрылым арасындағы алшақтықты көрсетеді [5]. Сонымен қатар, мұндай алшақтық құқық қорғау органдары анықтайтын фактілер мен қоғам ішіндегі бейресми сенім арналары, қайырымдылық тәжірибелері, діни бедел және туыстық міндеттемелер арқылы жүретін ресурстық алмасулардың толық сәйкес келмейтінін аңғартады. Осы тұрғыдан алғанда, терроризмді қаржыландыруды әлеуметтік-мәдени кеңістікте талдау қауіпсіздік саясатын құрылымдық және идеологиялық өлшемдермен толықтыру қажеттігін білдіреді. Зерттеудің өзектілігі де осында: терроризмді қаржыландыру арналарының әлеуметтік негіздерін ашу арқылы біз қауіпсіздікке төнетін қатердің жасырын механизмдерін тереңірек түсінуге және алдын алу шараларын неғұрлым кешенді сипатта ұсынуға ұмтыламыз.

Осыған байланысты зерттеу бірнеше негізгі сұраққа жауап іздейді: терроризмді қаржыландырудың әлеуметтік тасымалдаушылары кімдер, қандай жағдайларда қаржы ағыны моральдық тұрғыдан ақталады, және қандай құрылымдық факторлар оны үздіксіз жаңғыртып отырады? Біз ресми бақылау мен бейресми әлеуметтік қатынастар арасындағы өзара тәуелділікті ашуды көздейміз. Мұндай талдау терроризмге қарсы саясатты тек репрессивті емес, профилактикалық, ағартушылық және қоғамдағы сенім институттарын қалпына келтіруге бағытталған кешенді стратегия ретінде қайта қарастыруға мүмкіндік береді. Сондықтан бұл кіріспе мәселені құқықтық шеңберден шығарып, оның әлеуметтік тамырларын, мәдени рәміздерін, желілік динамикасын және институционалдық осалдықтарын қатар терең қарастырады.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Бұл зерттеу терроризмді қаржыландыруды тар құқықтық немесе қаржылық бұзушылық ретінде емес, әлеуметтік қатынастар, символдық легитимация және институционалдық осалдықтар түйісінде қалыптасатын көпдеңгейлі құбылыс ретінде қарастыруға бағытталған. Сондықтан зерттеу дизайны сапалық басымдығы бар аралас әдіснамалық стратегияға негізделді. Оның өзегін теориялық реконструкция, құжаттық талдау, сапалық контент-талдау, салыстырмалы кейстік талдау және әлеуметтік желілік логиканы үлгілеу құрады. Мұндай синтетикалық тәсіл терроризмді қаржыландыру арналарының тек экономикалық қозғалысын ғана емес, олардың қандай әлеуметтік ортада ақталатынын, қалай тұрақтанатынын және қандай мәдени рәміздер арқылы ұдайы өндірілетінін ашуға мүмкіндік береді [6, p.765].

Зерттеудің теориялық іргетасы бірнеше парадигмаға сүйенді. П. Бурдьенің капиталдар теориясы мен өріс концепциясы Бұл тәсіл экономикалық ресурс, әлеуметтік байланыс, мәдени бедел және символдық мойындау бір-біріне қалай ауысатынын түсіндіруге қолданылды. У. Бектің «қауіп-қатер қоғамы» тұжырымдамасы; ол терроризмді қаржыландырудың ұлттық шекарадан асып, трансұлттық және институционалдық тәуекел сипатына ие болуын түсіндіруге мүмкіндік берді. С. Жижектің идеология талдауы; осы негізде материалдық қолдаудың кей ортада моральдық міндет, діни парыз немесе қауым алдындағы жауапкершілік ретінде қайта кодталуы түсіндірілді. Теориялық рамка зерттеудің барлық кезеңінде категориялық сүзгі қызметін атқарды.

Зерттеу базасының негізгі 2019–2025 жылдар аралығындағы ғылыми әдебиеттер, халықаралық ұйымдардың есептері және салалық аналитикалық шолулар пайдаланылды. Олардың қатарына терроризмді қаржыландыру, ақшаны жылыстату, цифрлық аударымдар, краудфандинг, қайырымдылық арналары және Орталық Азия кеңістігіндегі радикализация мәселелерін қамтитын мақалалар мен баяндамалар енгізілді [7]. Қазақстан мен Орталық Азияға қатысты ресми материалдар: қаржылық мониторингке, терроризмге қарсы саясатқа,

күмәнді транзакцияларға және радикализацияның алдын алу шараларына арналған ашық есептер, нормативтік түсіндірмелер мен сараптамалық құжаттар талданды. Үшіншіден, ашық цифрлық кеңістіктегі дискурстық деректер іріктелді: қоғамдық қолжетімді медиа-материалдар, пікірталастар, жария хабарламалар және онлайн қайырымдылық пен идеологиялық жұмылдыруға қатысты мәтіндер қарастырылды [8, p.145]. Жабық арналар немесе құпия ақпарат пайдаланылған жоқ.

Зерттеудің талдау бірлігі ретінде жекелеген қылмыстық эпизодтар емес, қаржы ағымын мүмкін ететін әлеуметтік механизмдер алынды. Басқаша айтқанда, басты назар ақша қозғалысының техникалық маршрутына емес, оны қолдайтын сенім құрылымдарына, делдал тұлғаларға, символдық беделге, цифрлық медиаторларға және институционалдық әлсіз тұстарға аударылды. Хронологиялық шеңбердің 2019–2025 жылдармен шектелуі де кездейсоқ емес: дәл осы кезеңде цифрлық төлемдер, платформалық қайырымдылық және крипто-инфрақұрылым туралы зерттеулер көбейіп, терроризмді қаржыландырудың дәстүрлі емес арналары айқынырақ көріне бастады. Аймақтық фокус Қазақстан мен Орталық Азия кеңістігіне қойылды, алайда салыстырмалы түсіндіру үшін жаһандық кейстер де пайдаланылды.

Деректер мақсатты іріктеу қағидасымен таңдалды. Іріктеуге енгізудің негізгі өлшемдері мыналар болды: зерттеу нысанына тікелей қатыстылығы; терроризмді қаржыландырудың әлеуметтік, институционалдық немесе цифрлық қырын ашуы; Қазақстан не Орталық Азия контекстіне жанама немесе тікелей байланысы; дереккөздің академиялық не институционалдық сенімділігі [9]. Ал таза оқиғалық сипаттағы, бірақ қаржы механизмін немесе әлеуметтік ортасын түсіндірмейтін материалдар талдаудан шеттетілді. Бұл тәсіл деректік базаны тақырыптық жағынан біртекті, ал интерпретациялық жағынан салыстырмалы етуге мүмкіндік берді.

Талдаудың бірінші кезеңінде әдебиеттер мен құжаттарға жүйелі шолу жасалып, негізгі ұғымдар мен қайталанатын үлгілер бойынша кодтау жүргізілді. Кодтау матрицасына «қаржыландыру арнасы», «делдал актор», «сенім желісі», «символдық ақтау», «цифрлық платформа», «институционалдық әлсіздік» және «алдын алу тетігі» сияқты санаттар енгізілді [10]. Алғашқы ашық кодтаудан кейін санаттар біріктіріліп, осьтік талдау арқылы кеңірек түсіндірме блоктарына топтастырылды. Екінші кезеңде сапалық контент-талдау арқылы мәтіндерден қайырымдылықтың легитимациясы, туыстық пен діни беделдің ресурстық функциясы, көлеңкелі және заңды қаржы арналардың түйісуі, сондай-ақ шағын сомалар арқылы жүзеге асатын бөлшектенген қаржыландыру формалары айқындалды. Үшінші кезеңде салыстырмалы талдау қолданылып, жаһандық, өңірлік және жергілікті деңгейлердегі айырмашылықтар мен ортақ заңдылықтар жүйеленді.

Әлеуметтік желілік талдау бұл зерттеуде толық сандық модель ретінде емес, аналитикалық карта жасау құралы ретінде пайдаланылды. Яғни назар нақты ақша көлемінен гөрі акторлар арасындағы байланыстың сипатына, делдалдардың рөліне, сенімнің айналымдағы функциясына және идеологиялық тораптардың шоғырлануына аударылды. Бағалау бірліктері ретінде түйіндер, байланыс түрлері, делдалдық позициялар және желінің жабықтық дәрежесі алынды. Осы арқылы қаржылық әрекеттің артында қандай әлеуметтік инфрақұрылым тұрғаны түсіндірілді. Ал дискурс талдауы материалдық қолдауды ақтайтын тілдік формулаларды, «құрбандық», «көмек», «борыш», «қорғау» тәрізді риторикалық кодтарды анықтауға бағытталды [11].

Нәтижелердің негізділігі деректерді ұштараптандыру арқылы бағаланды: ғылыми әдебиеттен алынған қорытындылар ресми есептермен, ал ресми материалдардағы үрдістер цифрлық дискурс мысалдарымен салыстырылды. Интерпретацияның сенімділігі категорияларды қайталап тексеру, дереккөздер арасындағы сәйкес келу деңгейін салыстыру және теориялық ұғымдармен қайта байланыстыру арқылы қамтамасыз етілді. Негізгі бағалау өлшемдері ретінде арнаның тұрақтылығы, әлеуметтік легитимация деңгейі, трансшекаралық сипаты, цифрлық бейімделгіштігі және институционалдық бақылауды айналып өту әлеуеті алынды. Қосымша түрде әрбір анықталған үлгі микродеңгейдегі сенім қатынастары, мезодеңгейдегі қауымдық ұйымдасу және макродеңгейдегі реттеуші құрылымдармен байланысы бойынша

тексерілді. Сондай-ақ нәтижелердің түсіндірмелік қуаты балама интерпретациялармен салыстырылып, бір дереккөзде байқалған тұжырым екіншісімен расталмаған жағдайда абайлап қолданылды. Бұл қорытындылардың шамадан тыс жалпылануын тежеді. Зерттеу этикасы тұрғысынан тек ашық және жария деректер қолданылып, жеке тұлғаларды қайта сәйкестендіруге мүмкіндік беретін мәліметтер сипатталмады. Әдіснаманың шектеуі ретінде жабық желілер мен құпия қаржы операцияларының толық көрінбеуі аталады. Соған қарамастан, ашық деректерге сүйенген кешенді талдау терроризмді қаржыландыруды әлеуметтік логикасы бар құрылымдық феномен ретінде бағалауға жеткілікті эмпирикалық негіз берді.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Жүргізілген эмпирикалық және теориялық талдау терроризмді қаржыландырудың бірөлшемді экономикалық схемаға сыймайтынын, керісінше, көпдеңгейлі әлеуметтік құрылым ретінде ұйымдасатынын көрсетті. Біз қаржы арналарының логикасын үш өзара байланысты масштабта – жаһандық, өңірлік және жергілікті деңгейлерде – қарастыру орынды деп есептейміз. Мұндай жіктеу қаржы ағындарының тек қозғалыс бағытын емес, олардың қандай әлеуметтік ортада легитимацияланатынын, қалайша сақталатынын және қандай жағдайларда үзіліске ұшырайтынын түсіндіруге мүмкіндік береді. Нәтижелер терроризмді қаржыландыру жүйесінің экономикалық, мәдени, символдық және желілік компоненттері бір-бірінен ажырамай әрекет ететінін айқын көрсетті.

Біріншіден, жаһандық деңгей. Бұл деңгейде терроризмді қаржыландыру трансұлттық қылмыстық экономиканың және геосаяси мүдделердің қиылысында орналасады. ИМ (ДАИШ) ұйымының 2014–2017 жылдары мұнай саудасынан тәулігіне 1–3 млн доллар көлемінде табыс тапқаны туралы деректер [12, р.652] террористік құрылымдардың уақытша «квази-мемлекеттік» экономикалық режим құра алатынын көрсетеді. Сол сияқты «Әл-Қаида» бөлімшелерінің кепілдік төлемдер арқылы қаржы жинауы терроризмнің зорлық пен нарықтық логиканы біріктіретін гибриді механизмге айналғанын дәлелдейді. Бұл фактілер терроризмді тек идеологиялық қозғалыс ретінде емес, ресурстық автономияға ұмтылатын ұйымдық модель ретінде түсіндіруге негіз береді. Жаһандық деңгейдегі тағы бір маңызды қорытынды – терроризмді қаржыландыру арналары ресми экономикадан толық бөлінбейді; керісінше, олар заңды нарықтардағы олқылықтарды, әлсіз реттеу режимдерін және соғыс аймақтарындағы институционалдық вакуумды белсенді пайдаланады. Демек, терроризмнің қаржылық тұрақтылығы көбіне көлеңкелі сектордың ауқымына ғана емес, халықаралық экономикалық тәртіптің теңсіздігіне де тәуелді.

Екіншіден, өңірлік деңгей. Зерттеу диаспоралық және миграциялық желілердің қаржы мобилизациясындағы маңызын айқындады. Бірқатар жағдайларда қаражат жергілікті емес, шетелдегі қауымдастықтар арқылы аударылған [13]. Мұндай құбылыс әлеуметтік капиталдың топшылық сенім мен ынтымақтастық арқылы ресурстық формаға айналатынын көрсетеді. Біз бұл жерде құрылымдық парадокс байқалатынын атап өтеміз: әлеуметтік байланыс пен өзара көмек нормалары – әдетте позитивті құндылықтар – белгілі бір идеологиялық контексте радикал мақсаттарға қызмет етуі мүмкін [14]. Өңірлік талдау сондай-ақ қаржыландыру арналарының мәдени жақындық, ортақ тіл, туыстық байланыс және діни бедел арқылы тұрақтанатынын көрсетті. Бұл арналар міндетті түрде қылмыстық сипатта басталмайды; кейде олар гуманитарлық көмек, қайырымдылық немесе қауымшылдық қолдау түрінде көрінеді. Алайда идеологиялық сүзгіден өткен кезде дәл осы арналар ресурстарды радикал желілерге бағыттайтын делдал механизмге айналуы ықтимал. Сондықтан өңірлік қауіпсіздік саясаты тек шекаралық бақылаумен шектелмей, миграциялық қауымдастықтардағы сенім құрылымдарын, ақпарат алмасу арналарын және бедел иелерінің ықпалын ескеруі тиіс.

Үшіншіден, жергілікті деңгей. «Өзін-өзі қаржыландыру» феномені терроризмнің орталықтандырылған демеушілікке тәуелді еместігін көрсетті. Ақтөбе (2016) оқиғасы сияқты мысалдарда ұяшық мүшелері ресурсты өз ортасынан жинақтаған. Бұл жерде радикализация экономикалық тапшылықтан гөрі әлеуметтік маргиналдық пен символдық фрустрациямен

тығыз байланысты екенін байқаймыз. Жергілікті деңгейдегі деректер радикал топтардың көбіне шағын сенім шеңберлеріне сүйенетінін, ал қаржыландыру көлемі үлкен болмағанның өзінде ұйымдық әрекет үшін жеткілікті болатынын аңғартты. Басқаша айтқанда, мәселе әрқашан ірі қаржыда емес, аз ресурстың жоғары идеологиялық жұмылдырумен ұштасуында. Осындай жағдайда тұрмыстық табыс, шағын бизнес кірісі, достық немесе туыстық қарыз, кейде бейресми садақа формалары радикал әрекеттің материалдық алғышартына айналуы мүмкін. Бұл қорытынды терроризмге қарсы саясатта тек ірі транзакцияларды емес, әлеуметтік ортадағы өзгерістерді, оқшаулану белгілерін және сенім желілерінің жабықтануын да ескеру қажеттігін көрсетеді.

Ұйымдық құрылым тұрғысынан қазіргі терроризм гибриді сипатқа ие: иерархиялық басқару элементтері мен көлденең желілік байланыстар қатар әрекет етеді [15]. Талдау нәтижелері орталықтандырылған басшылық әлсіреген жағдайда да идеологиялық бренд, ортақ рәміздер мен цифрлық коммуникация арқылы ұйымдық сабақтастық сақталатынын көрсетті. Бұл әсіресе онлайн кеңістіктегі шағын топтардың тез байланысуынан, насихаттық материалдардың жеңіл таралуынан және делдалсыз шағын қаржы жинау мүмкіндігінен байқалады. Цифрлық кеңістікте идеологиялық легитимация мен қаржы жинау бір мезетте жүзеге асады; «құрбандық» риторикасы материалдық қолдауды моральдық міндет ретінде қайта кодтайды [16]. Бұл символдық зорлықтың нормализациялану үдерісін білдіреді. Яғни қаржы аудару кейбір акторлар санасында қылмыстық көмек емес, моральдық борыш, діни жауапкершілік немесе әділеттілікке қосқан үлес ретінде қабылдануы мүмкін. Мұндай қайта кодтау механизмі бақылау шараларын айналып өтудің әлеуметтік негізін күшейтеді.

Сонымен бірге, нәтижелер қаржыландыру арналарының тұрақтылығы көбіне ұйымның әскери қуатынан емес, оның әлеуметтік бедел өндіру қабілетінен туындайтынын аңғартты. Қай жерде радикал топ өзін «қорғаушы», «әділет іздеуші» немесе «қауым мүддесінің өкілі» ретінде көрсете алса, сол жерде материалдық қолдау алу ықтималдығы артады. Бұл қаржы мен идеологияның өзара тәуелділігін нақтылайды және алдын алу саясатының әлеуметтік бағытын күшейту қажеттігін дәлелдейді.

Қазақстандық деректер әлеуметтік теңсіздік пен институционалдық сенімнің әлсіреуі радикализация тәуекелін арттыратынын көрсетеді. Біз қаржылық мониторинг тетіктері жеткілікті болғанымен, әлеуметтік-идеологиялық инфрақұрылым назардан тыс қалса, саясаттың тиімділігі шектеулі болады деп пайымдаймыз. Осы тұрғыдан SNA құралдарын енгізу және алдын алу шараларын құрылымдық деңгейде күшейту стратегиялық маңызға ие [17, p.57]. Әсіресе бейресми лидерлердің ықпалын, жабық діни топтардың ішкі коммуникациясын, онлайн және офлайн желілердің түйісу нүктелерін талдау маңызды. Нәтижелер қауіптің негізгі көзі тек заңсыз ақша қозғалысында емес, әлеуметтік сенімнің деструктивті идеологиямен қабысуында екенін аңғартты. Бұл қауіпсіздік саласындағы шешімдерді репрессивті шаралардан бөлек, білім беру, медиасауаттылық, қауымдық делдалдық және институционалдық әділеттілікпен толықтыру қажеттігін негіздейді.

Жалпы алғанда, алынған нәтижелер гипотезаны қуаттайды: терроризмді қаржыландыру – бұл құқық бұзушылық актісі ғана емес, әлеуметтік қатынастар мен символдық легитимация арқылы ұдайы өндірілетін құрылымдық феномен. Зерттеу қаржы арналарының өміршеңдігі олардың техникалық жасырынуында ғана емес, әлеуметтік қабылдануында, ортақ сенім шеңберлерінде және идеологиялық ақталу формаларында жатқанын көрсетті. Сондықтан терроризмді қаржыландыруға қарсы тиімді саясат экономикалық мониторинг, құқықтық бақылау және халықаралық ынтымақтастықпен қатар, әлеуметтік байланыстардың сапасын, мәдени делдалдарды және қауымішілік сенім институттарын да қамтуы тиіс. Тек осындай көпдеңгейлі тәсіл ғана терроризмнің қаржылық инфрақұрылымын әлсіретіп, оның әлеуметтік қайта өндірілу механизмдерін шектеуге мүмкіндік береді.

ТАЛҚЫЛАУ

Алынған нәтижелерді қолданыстағы ғылыми әдебиетпен салыстыра отырып, біз терроризмді қаржыландыруды тек қаржылық бақылау объектісі емес, әлеуметтік ұйымдасқан процесс ретінде қарастыру қажеттігіне көз жеткіздік. К. Лойпрехт және оның әріптестері ұсынған әлеуметтік желі талдауы тәсілі терроризмді қаржыландыруды институционалдық бақылаудан тыс әлеуметтік байланыстар жүйесінде түсіндірудің маңызын атап өткен еді [18]. Біздің зерттеу осы тезисті өңірлік деректермен нақтылап, қаржы ағындарының артында туыстық, достық және идеологиялық тораптар жатқанын көрсетті. Бұл әсіресе бейресми қайырымдылық, діни беделге негізделген сенім қатынастары және шағын қауымдар ішіндегі міндеттеме мәдениеті арқылы айқын байқалады. Яғни ресурстың қозғалысы көбіне құқықтық категориялар арқылы ғана емес, әлеуметтік мағына, моральдық рұқсат және топтық адалдық арқылы ұйымдасады. Осы тұрғыдан біздің қорытындылар терроризмді қаржыландыруды «ақша аудару фактісі» деңгейінде емес, оны мүмкін ететін қатынастар инфрақұрылымы деңгейінде зерделеу қажеттігін күшейтеді.

Сонымен қатар, «гибридтік қаржы желілері» туралы тұжырымымыз қылмыстық желілер теориясымен үндеседі [19]. Алайда біз бұл құрылымды мәжбүрлі бытырау емес, бейімделгіш трансформация ретінде бағалаймыз. 2023 жылғы еуропалық зерттеулерде де ірі ұйымдардың қаржы арналарының бытыраңқылығы атап өтіледі, бірақ біздің талдау мұндай өзгерістердің әлеуметтік инженерия элементтерімен қатар жүретінін көрсетеді. Террористік желілер қысым жағдайында жаңа қаржылық формаларды, криптовалюталар мен онлайн-платформаларды игеріп отыр. Мұнда маңыздысы техникалық құралдардың өзі емес, сол құралдарды сенімге, анонимдікке және моральдық ақтауға негізделген жаңа әлеуметтік ортаға енгізу қабілеті. Басқаша айтқанда, цифрлық қаржы құралдары терроризмді қаржыландыруды автоматты түрде тудырмайды; оларды қауіпті ететін нәрсе – радикал желілердің оларды өз идеологиялық және ұйымдық мақсаттарына бейімдеу икемділігі. Бұл қорытынды қаржылық бақылаудың технологиялық өлшемін мәдени және әлеуметтік талдаумен толықтыру қажет екенін көрсетеді.

Бұл үрдіс У. Бектің «қауіп-қатер қоғамы» туралы тұжырымын растайды: технологиялық прогресс қауіптерді жоймай, оларды жаңа форматта қайта өндіруі мүмкін. Біздің нәтижелер осы ойды нақтылайды. Қауіп тек жаңа платформада емес, әлеуметтік өмірдің цифрлануы мен институционалдық бақылаудың бірдей қарқынмен өзгермеуі арасындағы алшақтықта жатыр. Қаржылық мониторинг жүйелері көбіне ресми транзакциялардың ірі көлеміне бағытталса, қазіргі радикал желілер шағын сомалар, бытыраңқы донорлық, делдалсыз жинақ және шекарааралық цифрлық байланыстар арқылы әрекет етеді. Демек, тәуекелдің табиғаты ірі жасырын орталықтан ұсақ, бірақ тез бейімделетін желілік түйіндерге қарай ығысқан. Бұл өзгеріс қауіпсіздік парадигмасын да қайта қарауды талап етеді.

Практикалық тұрғыдан алғанда, тек «follow the money» стратегиясына сүйену жеткіліксіз [20, p.258]. Біздің талдау көрсеткендей, қаражат қозғалысын бақылау маңызды болғанымен, ол радикал қаржыландырудың әлеуметтік бастауын толық ашпайды. Кейбір жағдайда материалдық қолдау заңды қайырымдылық, қауымшілік көмек немесе жеке сенім қатынастары арқылы берілуі мүмкін. Мұндай арналарда қаржы заңсыз сипатқа бірден ие болмайды; ол белгілі бір дискурстық және идеологиялық қайта кодтау нәтижесінде радикал мақсатқа қызмет ететін ресурсқа айналады. Сондықтан бақылау жүйесі тек транзакцияны емес, оның контекстін, байланыс желісін және оған қоса жүретін насихаттық риториканы да ескеруі тиіс. Осы жерде әлеуметтік желі талдауы, дискурс талдауы және тәуекелдің мінез-құлықтық индикаторлары өзара ұштасқанда ғана анағұрлым нәтижелі модель қалыптасады.

«Арзан терроризм» феномені қаржылық шектеулердің өздігінен радикал әрекетті тоқтатпайтынын көрсетеді [21, p.31]. Бұл С. Жижектің зорлықты тек материалдық емес, идеологиялық құрылым ретінде түсіндіру қажеттігі туралы пікіріне сәйкес келеді. Егер зорлық символдық тұрғыдан ақталып, белгілі бір ортада моральдық міндет немесе қасиетті іс ретінде ұсынылса, онда оған қажетті қаржының аз болуы қауіптің төмен екенін білдірмейді. Керісінше, төмен шығынды, бірақ жоғары символдық жұмылдыруға негізделген модельдер

қазіргі жағдайда анағұрлым орнықты болуы мүмкін. Біздің нәтижелер жергілікті ұяшықтардың кейде үлкен сыртқы демеушісіз-ақ әрекетке қабілетті екенін көрсетті. Мұндай жағдайда қауіптің өзегі қаржы көлемінде емес, әлеуметтік окшаулану, әділетсіздік сезімі, институционалдық сенімсіздік және радикал түсіндірудің тартымдылығында жатыр.

Бұған қоса, нәтижелер П. Бурдьенің капиталдардың айырбасталу логикасы туралы көзқарасымен де үйлеседі. Әлеуметтік капитал белгілі бір ортада символдық беделмен ұштасқанда, ол материалдық ресурсты жұмылдырудың сенімді арнасына айналады. Осы себепті кейбір донорлар өз әрекетін қылмыс ретінде емес, қауым алдындағы міндет, діни жауапкершілік немесе құндылыққа адалдық ретінде қабылдауы мүмкін. Мұндай қабылдау формасы құқықтық тыйымның алдын орап өтетін моральдық легитимация тудырады. Демек, терроризмді қаржыландыруды тежеу үшін тек санкция жеткіліксіз; оған қарсы символдық бедел кеңістігінде де балама түсіндірулер, сенім тудыратын институттар және әлеуметтік мойындаудың бейбіт арналары ұсынылуы тиіс. Бұл алдын алу саясатының мәдени деңгейін күшейтудің маңызын тағы дәлелдейді.

Осыған байланысты біз қаржылық мониторингке әлеуметтік-аналитикалық модульдерді кіріктіруді, «Big Data» және желілік модельдерді қолдануды ұсынамыз [22]. Бірақ бұл ұсыныс таза техникалық шешім ретінде емес, көпсалалы басқару тетігі ретінде түсінілгені жөн. Біріншіден, тәуекелді бағалауда қаржы іздерімен қатар онлайн қауымдардың дискурсын, делдал тұлғалардың ықпалын және бейресми сенім арналарының құрылымын есепке алу қажет. Екіншіден, идеологиялық иммунитетті күшейту, діни-ағартушылық жұмыстарды жүйелеу және әлеуметтік теңсіздікті төмендету стратегиялық басымдық болуы тиіс. Үшіншіден, жергілікті қауымдастықтармен жұмыс істейтін институттардың сенімділігі артып, профилактикалық саясат құқық қорғау логикасымен ғана шектелмей, әлеуметтік қолдау және ерте араласу тетіктерімен ұштасуы керек. Бұл жерде білім беру мекемелері, дінтанушылар, әлеуметтік қызметтер және жергілікті өзін-өзі басқару құрылымдары арасында тұрақты координация қажет.

Жалпы, зерттеу терроризмді қаржыландыруды құрылымдық және мәдени контекстен ажыратып қарастыру мүмкін еместігін көрсетеді. Ұзақ мерзімді нәтижеге жету үшін қауіпсіздік саясаты әлеуметтік, институционалдық және идеологиялық өлшемдерді біріктірген кешенді парадигмаға сүйенуі қажет. Біздің ойымызша, дәл осындай тәсіл ғана терроризмді қаржыландырудың жасырын арналарына қарсы тұрып қана қоймай, оларды өндіретін әлеуметтік жағдайларды әлсіретуге мүмкіндік береді. Сондықтан болашақ зерттеулер қаржы мониторингінің формальды деректерін әлеуметтік байланыстардың сапалық талдауымен ұштастырып, радикалданудың алдын алуға бағытталған кешенді үлгілерді одан әрі дамытуы тиіс.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жүргізілген зерттеу терроризмді қаржыландыруды құқықтық бұзушылықтың жекелеген актісі ретінде емес, әлеуметтік құрылымдар мен символдық легитимация механизмдері арқылы ұдайы өндірілетін күрделі процесс ретінде қарастыру қажеттігін негіздеді. Біз «терроризмді қаржыландырудың әлеуметтік логикасы» бар деген гипотезаны эмпирикалық және теориялық тұрғыдан қуаттаймыз: қаржы арналары қоғамдағы сенім желілері, мәдени нормалар және институционалдық осалдықтар арқылы орнығады.

Біріншіден, террористік ұйымдардың өміршеңдігі тұрақты ресурстық базаға тәуелді. Қаржы заңсыз нарықтардан да, формальды экономиканың ішкі тетіктерінен де тартылуы мүмкін. Бұл терроризмнің қоғам ішіндегі «көрінбейтін инфрақұрылымға» сүйенетінін көрсетеді.

Екіншіден, қаржылық ағымдардың басым бөлігі формальды иерархиядан гөрі әлеуметтік ынтымақтастық пен ортақ идеологияға негізделген бейресми желілер арқылы жүзеге асады. Біз бұл құбылысты әлеуметтік капиталдың радикал контексте трансформациялануы деп түсіндіреміз.

Үшіншіден, тек қаржылық санкциялар мен бақылау шаралары жеткіліксіз. Технологиялық бейімделгіштік (криптовалюта, онлайн-платформалар) қаржы мониторингінің шектеулерін айқындайды. Сондықтан алдын алу саясаты әлеуметтік әділеттілікті нығайту, діни-ағартушылық жұмыс және азаматтық жауапкершілікті арттыру бағыттарымен толықтырылуы тиіс.

Төртіншіден, трансшекаралық сипат халықаралық үйлестіруді талап етеді. FATF және БҰҰ «СТЕД» ұсынымдарына сәйкес өңірлік ақпарат алмасу мен бірлескен бақылау тетіктерін күшейту стратегиялық маңызға ие.

Бесіншіден, заңнамалық шаралар әлеуметтік-реабилитациялық компонентпен толықтырылуы қажет. ҚР ҚК 258-бабы шеңберіндегі жазалау тетіктері оңалту, қаржылық сауаттылық және теологиялық түсіндіру бағдарламаларымен ұштасқанда ғана ұзақ мерзімді нәтиже береді.

Жалпы, біз терроризмді қаржыландыруды қауіпсіздік пен қоғам тоғысындағы құрылымдық мәселе деп пайымдаймыз. Қаржы арналары әлеуметтік қолдаудан ажыратылған жағдайда ғана әлсірейді. Сондықтан профилактика, әлеуметтік тең мүмкіндік және институционалдық сенімді күшейту – қауіпсіздік саясатының стратегиялық өзегі болуы тиіс.

Әдебиеттер:

1 Jofre M., Aziani, A., Villa, E. *Terrorist Financing: Traditional vs. Emerging Financial Technologies // Terrorism and Political Violence.* — 2024. — P.1–14.

2 Bures O. *The New EU Authority for Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism: A Paradigm Shift in EU Efforts to Combat Terrorist Financing? // Studies in Conflict & Terrorism.* — 2025. — P. 1–31.

3 Akartuna E.A., Johnson, S.D., Thornton, A.E. *The money laundering and terrorist financing risks of new and disruptive technologies: a futures-oriented scoping review // Security Journal.* — 2023. — Vol. 36. — № 4. — P. 615–650.

4 Unal S., Altun, M. *The role of financial intelligence in combating the financing of terrorism // Journal of Money Laundering Control.* — 2021. — Vol. 24. — № 3. — P. 571–583.

5 Levy I., Yusuf, A. *How Do Terrorist Organizations Make Money? Terrorist Funding and Innovation in the Case of al-Shabaab // Studies in Conflict & Terrorism.* — 2021. — Vol. 44. — № 12. — P. 1167–1189.

6 Marrero Rocha I., Ruipérez Canales, J. *From financing needs to criminal terrorism: The role of terrorist financing in crime-terror relations // Onati Socio-Legal Series.* — 2022. — Vol. 12. — № 4. — P.762–789.

7 Cookman D. *Donation-based crowdfunding the future of terrorist financing or a method counteracted ex-ante by European authorities // Journal of Money Laundering Control.* — 2024. — Vol.27. — № 6. — P.105–112.

8 Teichmann F., Falker, M.-C. *Terrorist financing via the banking sector // Crime, Law and Social Change.* — 2024. — Vol.82. — P.143–163.

9 Honga I.S., Gikonyo, C., Asaala, E. *From overlap to distinction: disentangling the concepts of terrorism financing and money laundering // Journal of Money Laundering Control.* — 2025. — Vol.28. — № 1. — P.171–183.

10 Ismail N.H., Nazri, S.N.F.S.M., Zolkafli, S. *Assessing the competency of compliance officer knowledge in mitigating terrorism financing risks: Malaysian perspective // Journal of Money Laundering Control.* — 2025. — Vol.28. — № 2. — P.237–252.

11 Alhejaili M. *The interplay of money laundering and terrorism financing in Saudi Arabia: a critical examination // Journal of Money Laundering Control.* — 2025. — Vol. 28. — № 2. — P. 275–291.

12 Farber S., Yehezkel, S.A. *Financial Extremism: The Dark Side of Crowdfunding and Terrorism // Terrorism and Political Violence.* — 2025. — Vol.37. — №5. — P.651–670.

13 Farber S. *Countering the Financing of Terrorists' Salaries // Studies in Conflict & Terrorism.* — 2025. — Vol.48. — №12. — P.115–135.

- 14 Soliev N. *The Digital Terror Financing of Central Asian Jihadis* // *CTC Sentinel*. — 2023. — Vol.16. — №4. — P.20–27.
- 15 *Countering the Financing of Terrorism: Good Practices to Enhance Effectiveness* / ed. by C. El Khoury. — Washington, DC: International Monetary Fund, 2023. — 211 p.
- 16 Bantekas I. *The international law on terrorist financing* // *Research Handbook on International Law and Terrorism* / ed. by B. Saul. — 2nd ed. — Northampton: Edward Elgar Publishing, 2020. — P.97–108.
- 17 FATF. *Crowdfunding for Terrorism Financing*. — Paris: FATF/OECD, 2023. — 64 p.
- 18 FATF. *Money Laundering and Terrorist Financing in the Art and Antiquities Market*. — Paris: FATF/OECD, 2023. — 60 p.
- 19 FATF. *Comprehensive Update on Terrorist Financing Risks*. — Paris: FATF/OECD, 2025. — 134 p.
- 20 Абдулкаримова К.Е., Аубакиров, С.С. Қазақстандағы ақшаны жылыстатуға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жөніндегі ағымдағы жағдайға шолу // «Тұран» университетінің Хабаршысы. — 2019. — № 4(84). — 257–264 бб.
- 21 FATF. *Ethnically or Racially Motivated Terrorism Financing*. — Paris: FATF/OECD, 2021. — 48 p.
- 22 Бердяев, Н.А. *Самопознание*. — М.; Берлин: Директ-Медиа, 2016. — 452 с.

References:

- 1 Jofre M., Aziani, A., Villa, E. *Terrorist Financing: Traditional vs. Emerging Financial Technologies* // *Terrorism and Political Violence*. — 2024. — P.1–14.
- 2 Bures O. *The New EU Authority for Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism: A Paradigm Shift in EU Efforts to Combat Terrorist Financing?* // *Studies in Conflict & Terrorism*. — 2025. — P. 1–31.
- 3 Akartuna E.A., Johnson, S.D., Thornton, A.E. *The money laundering and terrorist financing risks of new and disruptive technologies: a futures-oriented scoping review* // *Security Journal*. — 2023. — Vol. 36. — № 4. — P. 615–650.
- 4 Unal S., Altun, M. *The role of financial intelligence in combating the financing of terrorism* // *Journal of Money Laundering Control*. — 2021. — Vol. 24. — № 3. — P. 571–583.
- 5 Levy I., Yusuf, A. *How Do Terrorist Organizations Make Money? Terrorist Funding and Innovation in the Case of al-Shabaab* // *Studies in Conflict & Terrorism*. — 2021. — Vol. 44. — № 12. — P. 1167–1189.
- 6 Marrero Rocha I., Ruipérez Canales, J. *From financing needs to criminal terrorism: The role of terrorist financing in crime-terror relations* // *Onati Socio-Legal Series*. — 2022. — Vol. 12. — № 4. — P.762–789.
- 7 Cookman D. *Donation-based crowdfunding the future of terrorist financing or a method counteracted ex-ante by European authorities* // *Journal of Money Laundering Control*. — 2024. — Vol. 27. — № 6. — P.105–112.
- 8 Teichmann F., Falker, M.-C. *Terrorist financing via the banking sector* // *Crime, Law and Social Change*. — 2024. — Vol.82. — P.143–163.
- 9 Honga I.S., Gikonyo, C., Asaala, E. *From overlap to distinction: disentangling the concepts of terrorism financing and money laundering* // *Journal of Money Laundering Control*. — 2025. — Vol.28. — №1. — P.171–183.
- 10 Ismail N.H., Nazri, S.N.F.S.M., Zolkafli, S. *Assessing the competency of compliance officer knowledge in mitigating terrorism financing risks: Malaysian perspective* // *Journal of Money Laundering Control*. — 2025. — Vol.28. — №2. — P.237–252.
- 11 Alhejaili M. *The interplay of money laundering and terrorism financing in Saudi Arabia: a critical examination* // *Journal of Money Laundering Control*. — 2025. — Vol. 28. — №2. — P. 275–291.

- 12 Farber S., Yehezkel, S.A. *Financial Extremism: The Dark Side of Crowdfunding and Terrorism // Terrorism and Political Violence.* — 2025. — Vol.37. — №5. — P.651–670.
- 13 Farber S. *Countering the Financing of Terrorists' Salaries // Studies in Conflict & Terrorism.* — 2025. — Vol.48. — №12. — P.115–135.
- 14 Soliev N. *The Digital Terror Financing of Central Asian Jihadis // CTC Sentinel.* — 2023. — Vol.16. — №4. — P.20–27.
- 15 *Countering the Financing of Terrorism: Good Practices to Enhance Effectiveness / ed. by C. El Khoury.* — Washington, DC: International Monetary Fund, 2023. — 211 p.
- 16 Bantekas I. *The international law on terrorist financing // Research Handbook on International Law and Terrorism / ed. by B. Saul.* — 2nd ed. — Northampton: Edward Elgar Publishing, 2020. — P.97–108.
- 17 FATF. *Crowdfunding for Terrorism Financing.* — Paris: FATF/OECD, 2023. — 64 p.
- 18 FATF. *Money Laundering and Terrorist Financing in the Art and Antiquities Market.* — Paris: FATF/OECD, 2023. — 60 p.
- 19 FATF. *Comprehensive Update on Terrorist Financing Risks.* — Paris: FATF/OECD, 2025. — 134 p.
- 20 Abdulkarimova K.E., Aubakirov, S.S. *Qazaqstandaғы aqshany jylыstatuga jane terorizmdi qarjylandyrugа qarsy is-qimyl jonindegi agymdagy jagdaiga sholu // «Turan» universitetinin Khabarshysy.* — 2019. — № 4(84). — 257–264 pp [In Kaz].
- 21 FATF. *Ethnically or Racially Motivated Terrorism Financing.* — Paris: FATF/OECD, 2021. — 48 p.
- 22 Berdaev, N.A. *Samopoznanie.* — M.; Berlin: Direkt-Media, 2016. — 452 p [in Rus].

**САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE**

IRSTI: 11.25.19

DOI: <https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.93.1.007>

S.M. Parpiyev¹ , A.A. Yermekbayev^{1*} A.M. Khairuldayeva²

¹*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

²*Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty Kazakhstan*

*e-mail: adilbeke@gmail.com

**PAN-IDEOLOGICAL COMPETITION IN CENTRAL ASIA:
A STRATEGIC SPACE CONSTRUCTED BY TURKEY, RUSSIA, AND CHINA**

Abstract

This article critically analyzes the process through which Central Asia has transformed into a strategic and ideational hub in the context of the post-Cold War reconfiguration of Eurasia. It explores the competition between the civilizational projects of Russia, China, and Turkey, illustrating how these ideological frameworks engage in a struggle to define the moral and spatial foundations of regional order. The authors argue that the emerging Eurasian order is not merely the result of material rivalry, but is shaped through pan-ideological contestation – a clash of values and spatial representations. Russia’s Eurasianist ideology seeks unity through hierarchical civilization, China’s Sinocentric development model promotes harmony through connectivity, and Turkey’s Pan-Turkic and Neo-Ottoman revivalism aims to establish fraternity through cultural and linguistic kinship. These three distinct ideological frameworks are institutionalized through international organizations such as the Eurasian Economic Union, the Shanghai Cooperation Organization, and the Organization of Turkic States, while being materialized through infrastructure projects like energy pipelines, transport corridors, and digital connectivity networks. The article proposes a three-layered conceptual model that integrates ideational, institutional, and infrastructural dimensions. This model examines how abstract civilizational discourses are translated into political and spatial realities through processes of discursive translation, institutional diffusion, and infrastructural embedding. The analysis demonstrates that Central Asian states are not passive recipients of external influence; rather, they exhibit strategic agency through multi-vector diplomacy and adaptive sovereignty, playing a pivotal role in shaping the region’s relational order.

The study concludes that the interaction among these pan-ideological frameworks leads to the rise of civilizational pluralism in Eurasia. Central Asia thus emerges as an ideational crossroads and a laboratory for post-Western order, where competing moral, cultural, and spatial logics intersect, contributing to a redefinition of the global geopolitical structure.

Keywords: Central Asia; Eurasianism; Belt and Road Initiative; Pan-Turkism; Critical Geopolitics; Civilizational Pluralism; Strategic Space

С.М. Партиев¹, Ә.А. Ермекбаев^{1*} А.М. Хайрулдаева²

¹ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

² Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ҮШІН ПАНИДЕОЛОГИЯЛЫҚ КҮРЕС ШЕҢБЕРІНДЕ ТҮРКИЯ, РЕСЕЙ ЖӘНЕ ҚЫТАЙ ҚАЛЫПТАСТЫРЫП ОТЫРҒАН СТРАТЕГИЯЛЫҚ КЕҢІСТІК

Аңдатпа

Бұл зерттеу жұмысы Қырғи-қабақ соғыстан кейінгі Еуразияның қайта құрылымдануы контекстінде Орталық Азияның стратегиялық және идеялық орталыққа айналу процесін терең ғылыми талдайды. Ресей, Қытай және Түркияның өркениеттік жобаларының бәсекелестігі аймақтық тәртіптің моральдық және кеңістіктік негіздерін анықтау жолындағы күресті көрсетеді. Авторлар Еуразиялық тәртіптің материалдық бәсекелестіктің нәтижесі емес, пан-идеологиялық тартыстың – құндылықтар мен кеңістіктік бейнелердің қақтығысы арқылы құрылатынын дәлелдейді. Ресейдің еуразияшылдық идеологиясы иерархиялық өркениет арқылы бірлікті қамтамасыз етуді көздейді, Қытайдың синоорталықтық даму моделі үйлесімділік пен байланыстылықты насихаттайды, ал Түркияның пан-түркілік және неосмандық жаңғыруы мәдени және тілдік туыстық арқылы бауырластықты орнықтыруды мақсат етеді. Бұл үш түрлі идеялық құрылымдар Еуразиялық экономикалық одақ, Шанхай ынтымақтастық ұйымы, және Түркі мемлекеттері ұйымы сияқты халықаралық ұйымдар арқылы институционалланады, әрі энергия құбырлары, көлік дәліздері, және цифрлық байланыс жобалары арқылы материалданады. Мақалада ұсынылған үшқабатты тұжырымдамалық модель идеялық, институционалдық және инфрақұрылымдық өлшемдерді біріктіреді. Бұл модель абстрактілі өркениеттік дискурстардың саяси және кеңістіктік шындықтарға айналу процесін – дискурстық аударма, институционалдық диффузия, және инфрақұрылымдық бекіту үдерістерін зерттейді. Орталық Азия мемлекеттері сыртқы ықпалға пассивті қабылдаушы емес, керісінше көпвекторлы дипломатия мен бейімделмелі егемендік арқылы стратегиялық агенттік танытады, бұл аймақтың реляциялық тәртібін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Зерттеу нәтижесінде, пан-идеологиялық шеңберлердің өзара ықпалы Еуразиядағы өркениеттік плюрализмнің күшеюіне әкелетінін анықтайды. Орталық Азия бәсекелес моральдық, мәдени және кеңістіктік логикалар тоғысып, жаһандық геосаясат құрылымын қайта айқындайтын постбатыстық тәртіптің идеялық торабына айналады.

Түйін сөздер: Орталық Азия; еуразияшылдық; «Белдеу және жол» бастамасы; пан-түркізм; сыни геосаясат; өркениеттік плюрализм; стратегиялық кеңістік

Партиев С.М.¹, Ермекбаев А.А.^{1*} Хайрулдаева А.М.²

¹ Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан

² Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г.

Алматы, Республика Казахстан

*e-mail: adilbeke@gmail.com

ПАНИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ БОРЬБА ЗА ЦЕНТРАЛЬНУЮ АЗИЮ: СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО, ВЫСТРАИВАЕМОЕ ТУРЦИЕЙ, РОССИЕЙ И КИТАЕМ

Аннотация

В статье предпринимается критический анализ процесса, в результате которого Центральная Азия трансформировалась в стратегический и идейный узел в условиях постбиполярной реконфигурации Евразии. Особое внимание уделяется соперничеству цивилизационных

проектов России, Китая и Турции; показано, каким образом данные идеологические рамки вовлечены в борьбу за определение моральных и пространственных оснований регионального порядка. Авторы исходят из того, что формирующийся евразийский порядок представляет собой не только результат материального соперничества, но и продукт панидеологической конкуренции, то есть столкновения ценностей, норм и пространственных репрезентаций. Евразийская идеология России ориентирована на достижение единства через иерархически организованную цивилизационную общность; синоцентричная модель развития Китая продвигает гармонию через связанность и взаимозависимость; пантюркизм и неоосманский ревизионизм Турции нацелены на утверждение братства на основе культурно-языковой близости. Эти три идеологические рамки институционализируются посредством таких международных организаций, как Евразийский экономический союз, Шанхайская организация сотрудничества и Организация тюркских государств, а также материализуются в инфраструктурных проектах, включая энергетические трубопроводы, транспортные коридоры и сети цифровой связанности. В статье предлагается трёхуровневая концептуальная модель, объединяющая идейное, институциональное и инфраструктурное измерения. Данная модель позволяет проследить, каким образом абстрактные цивилизационные дискурсы преобразуются в политические и пространственные реальности через процессы дискурсивной трансляции, институциональной диффузии и инфраструктурного закрепления. Проведённый анализ показывает, что государства Центральной Азии не выступают пассивными реципиентами внешнего влияния; напротив, они демонстрируют стратегическую субъектность посредством многовекторной дипломатии и адаптивного суверенитета, играя ключевую роль в формировании реляционного порядка региона.

В заключение обосновывается вывод о том, что взаимодействие указанных панидеологических рамок способствует усилению цивилизационного плюрализма в Евразии. Тем самым Центральная Азия предстает как идейный перекрёсток и своеобразная лаборатория постзападного порядка, в которой пересекаются конкурирующие моральные, культурные и пространственные логики, способствуя переопределению глобальной геополитической структуры.

Ключевые слова: Центральная Азия; евразийство; Инициатива «Пояс и путь»; пантюркизм; критическая геополитика; цивилизационный плюрализм; стратегическое пространство.

INTRODUCTION

The reconfiguration of Eurasia after the Cold War constitutes one of the most significant philosophical and geopolitical transformations in the modern international system. At the center of this transformation lies Central Asia, historically a crossroads and civilizational corridor linking empires, ideologies, and trade routes. In the twenty first century, the region has emerged as a contested symbolic space in which three intersecting ideological currents, namely Russian Eurasianism, Chinese Sinocentric developmentalism, and Turkish Neo Ottoman and Pan Turkic revivalism, compete to shape the normative foundations of regional order [1]. This contest involves not only material influence but also the ontological construction of strategic space and political legitimacy.

Following the collapse of the Soviet Union, Eurasia reemerged as both a geopolitical and philosophical landscape in which competing civilizational ideologies articulated new visions of order and belonging. For Russia, Eurasia signifies a civilizational reassertion rooted in the Eurasianist tradition, first formulated in the 1920s as an alternative to Western liberalism and Slavic nationalism. Classical thinkers such as Trubetzkoy and Savitsky portrayed Russia as a cultural mediator between Europe and Asia, endowed with a historical mission to preserve cultural plurality within imperial unity. In its contemporary form, Neo Eurasianism, advanced by Aleksandr Dugin, seeks to restore Russia's moral and geopolitical centrality through a multipolar order that resists Western universalism. Russian Eurasianism thus combines historical nostalgia with strategic ambition and interprets geography as destiny [2; 3; 4; 5].

For China, Central Asia represents the western frontier of its Sinocentric worldview, grounded in harmony, hierarchy, and the moral order of Tianxia, meaning “All Under Heaven”. Under Xi Jinping, this worldview has been institutionalized through the Community of Common Destiny for Mankind and the Belt and Road Initiative, both of which connect economic integration to civilizational renewal [6; 7]. China presents connectivity as both a material and a moral process. Infrastructure, including railways, pipelines, and digital corridors, embodies a moral geography in which harmony substitutes for hegemony. In this way, Chinese strategy transforms discourse into infrastructure, extending domestic governance philosophy into regional space. Central Asia therefore becomes not merely a sphere of influence but also a testing ground for Sinocentric order making.

Turkey’s Eurasian turn draws on a hybrid intellectual lineage that brings together Pan Turkism, Neo Ottomanism, and Eurasianism. In the early post-Cold War period, Ankara envisioned Eurasia as a Turkic revivalist project aimed at reconnecting the post-Soviet republics. Under the Justice and Development Party, this vision evolved into a more pragmatic and multidimensional framework. Turkey now presents itself as both an Islamic and secular power connecting Europe, Asia, and the Middle East. Turkish Eurasianism, shaped by figures such as Doğu Perinçek and Attila İlhan, rejects Westernization in favor of a plural conception of sovereignty grounded in cultural autonomy and continuity with Ottoman statecraft. Although it occasionally converges with Russian interests, it places greater emphasis on kinship and solidarity with Turkic Central Asia [8; 9; 10].

Central Asia thus emerges as a polyvalent arena in which competing ideological architectures intersect. The region functions simultaneously as an object and a subject of geopolitics. The policies of Russia, China, and Turkey reflect not only strategic expansion but also civilizational projection, translating ideas of order, justice, and destiny into institutional and infrastructural forms. Yet, as Odgaard, Sim and Aminjonov observe, Central Asian states are not passive recipients of external influence [11; 12]. Through hedging, multi vector diplomacy, and selective adaptation, they preserve sovereignty and balance among external powers, cultivating a distinct form of relational sovereignty based on equilibrium rather than alignment.

The contest among the three ideological systems of Eurasianism, Pan Turkism, and the Community of Common Destiny extends beyond conventional geopolitical rivalry. It constitutes an epistemic struggle over how the post Western world conceptualizes civilization, order, and power. Each ideology advances a distinct moral ontology of space. Russian Eurasianism envisions hierarchy through unity, Chinese Sinocentrism promotes harmony through connectivity, and Turkish Pan Turkism aspires to fraternity through cultural and linguistic kinship [13;14]. Taken together, these ideologies transform geopolitics from a contest over dominance into a broader inquiry into the metaphysics of coexistence.

Although a substantial body of scholarship has examined the foreign policies and regional strategies of Russia, China, and Turkey, much of this literature remains state centric and materially oriented. Existing studies often isolate each ideology within its national context or treat these frameworks as separate geopolitical doctrines rather than as interrelated civilizational projects. Consequently, their mutual interaction within a shared regional arena remains insufficiently explored. The conceptual gap lies in the absence of an integrated framework capable of explaining how Central Asia functions as a common site of ontological contestation, where multiple visions of order and legitimacy converge. This study addresses that gap by interpreting Central Asia not simply as a recipient of great power influence but as a philosophical and geopolitical interface through which distinct civilizational narratives are mediated and contested.

To address this problem, the study adopts an interpretive framework that combines critical geopolitics, civilizational analysis, and constructivist international relations theory. Critical geopolitics provides the tools to deconstruct spatial narratives and reveal how geography is produced through discourse and power [13; 15; 16; 17]. Civilizational analysis clarifies the role of cultural and historical imaginaries in legitimizing political projects and reconstituting international order. Constructivism emphasizes the socially constructed character of identity and order, thereby enabling an analysis of how states and ideologies co produce meaning [18; 19; 20]. This conceptual orientation

situates the study within interpretive international theory, where ideology is understood not as a static system of belief but as a spatial and moral practice manifested through discourse, infrastructure, and diplomacy.

This study pursues three interrelated objectives that define its central analytical focus. First, it examines how Russian, Chinese, and Turkish intellectual and policy traditions conceptualize Eurasia as both a civilizational and geopolitical space. Through this analysis, the study seeks to uncover how each state constructs its moral and spatial vision of order and legitimacy. Second, it investigates how Central Asian states respond to and reinterpret these competing ideological projections through strategies of adaptation, hedging, and multi vector diplomacy. This dimension underscores the agency of Central Asian actors in navigating complex external pressures while preserving autonomy. Third, it assesses how the interaction among Russian, Chinese, and Turkish ideological frameworks contributes to the emergence of a plural and relational regional order in Eurasia.

In line with these objectives, the study is guided by several overarching research questions. It asks how Russia, China, and Turkey articulate their respective visions of Eurasian order and what normative assumptions underpin those visions. It further examines how Central Asian states exercise agency within and across these competing civilizational frameworks and how their diplomatic practices shape the broader configuration of regional power. Finally, it considers what form of political and normative order emerging from the intersection of these ideologies and how this evolving landscape reflects wider transformations in the post Western international system.

The dissolution of the Soviet Union marked a major epistemic and geopolitical transformation in Eurasia, turning the region into a dynamic discursive arena in which competing powers sought to redefine civilization, order, and identity. Scholars broadly agree that post-Soviet Eurasia has become a strategic and ideational crossroads, where Russia, China, and Turkey have positioned themselves not only as geopolitical powers but also as cultural and philosophical extensions of their respective civilizational narratives. In this context, Eurasia has emerged as both a geopolitical battleground and a philosophical space, where power is exercised as much through ideas as through institutions and infrastructure.

Russia's post-Soviet regional policy combines institutional integration with civilizational ideology. A. Matveeva interprets Moscow's "return to the Heartland" as a pragmatic attempt to reclaim regional influence through security cooperation and energy diplomacy [21]. However, E. Kropatcheva [22] and J. Šćepanović [23] conceptualize Russia's strategy as a form of cooperative hegemony institutionalized through structures such as the Collective Security Treaty Organization (CSTO) and the Eurasian Economic Union (EEU). These mechanisms help formalize dependence while preserving multilateral legitimacy. Despite economic competition from China, Russia's influence persists not through economic leverage but through narrative control, particularly by portraying itself as the guarantor of regional order. Suslov's work traces the evolution of the "Russian World" concept from an inclusive cultural diaspora idea into a territorialized and irredentist ideology that legitimizes Russia's geopolitical expansion under the banner of moral exceptionalism [24]. The conceptualization of "Greater Eurasia" substitutes for the failed ideal of Greater Europe, promoting a post liberal vision grounded in multipolarity [25]. Russia's ideas thus evolve from pragmatic regionalism into an ideational project aimed at restoring the country's moral and geopolitical centrality in a post Western order.

China's approach to Central Asia presents an alternative mode of regional influence in which connectivity is privileged over coercion. J. Reeves conceptualizes the Silk Road Economic Belt (SREB) as a relational framework of power, where networks of infrastructure, trade, and communication serve as conducive forms of political influence [26]. This model contrasts sharply with Russia's hierarchical vision. Gabuev discusses the tensions within Sino Russian relations, describing their interaction as "managed rivalry," particularly when Belt and Road ambitions were not fully aligned with Russia's Eurasian Economic Union [27]. China's Sinocentric developmentalism constitutes a technocratic moral order that reimagines globalization through infrastructural integration and relational dependence rather than through direct political domination. Regional connectivity

through initiatives such as the Belt and Road has become central to China's strategy in Central Asia, yet institutional asymmetry remains a defining feature of its relations with both Russia and the Central Asian states [28]. While Beijing seeks bilateral partnerships, Moscow remains invested in preserving hierarchical control through multilateral institutions, thereby contributing to the persistence of institutional asymmetry in Central Asia.

Turkey's Eurasian policy reflects a hybrid synthesis of civilizational nostalgia and pragmatic engagement. Initially, the idea of a Turkic renaissance stretching from the Adriatic to the Great Wall captured Turkish ambitions, but geopolitical realities and limited economic resources soon tempered this vision. Ankara's evolving approach has increasingly taken the form of a civilizational foreign policy, in which identity and historical memory function as instruments of soft power rather than as mere extensions of state interest [1; 10; 29]. Under the Justice and Development Party, Turkey's strategy coalesced into an ideological framework blending Neo Ottomanism, Pan Turkism, and Eurasianism [30]. While Turkey's multi vector diplomacy emphasizes its role as both an Islamic and secular power connecting East and West, recent analyses highlight structural limitations in Turkish activism, especially after the 2020 Nagorno Karabakh war [31]. Although Turkish influence is growing, it remains constrained by economic fragility and institutional limitations. This context situates Turkey's active soft power projection within historical and cultural spheres, in contrast to the more material and geopolitical approaches of Russia and China.

At the intersection of these ideologies, Central Asia operates as an epistemic battleground where competing visions of sovereignty and legitimacy converge. Russia privileges sovereignty and hierarchy, China promotes harmony and connectivity, and Turkey emphasizes kinship and civilizational fraternity. Bassin and Pozo [32] argue that these ideational frameworks transform geopolitics from material rivalry into an ontological contest over the meaning of civilization itself. Central Asian states, however, are not passive recipients of these competing ideologies. As Sim and Aminjonov [12] highlight, Central Asian agency is manifested through multi vector diplomacy and adaptive balancing, whereby states actively shape their autonomy in response to competing geopolitical pressures. This agency enables them to convert great power competition into opportunities for strategic autonomy, making Central Asia a dynamic actor in the construction of Eurasian pluralism.

Three major themes emerge from the reviewed literature. First, civilizational regionalism has replaced traditional balance of power politics as the primary organizing principle in Eurasia. Second, institutional asymmetry defines regional governance, as Russia and China maintain dominance through multilateral structures. Third, ideational competition has become a defining characteristic of the post Western order, as each power advances its own moral geography to legitimize its influence. However, a significant gap remains in the existing literature, as few studies explore the intersubjective interplay among Russian, Chinese, and Turkish civilizational frameworks. The zones of convergence in which these symbolic, infrastructural, and institutional projects overlap remain underexplored, underscoring the need for further research on how such frameworks generate hybrid regional logics.

In sum, the literature portrays Eurasia as a relational and dialogical space rather than a fixed geopolitical zone. Russia constructs it as a realm of sovereignty and cultural hierarchy, China as a network of harmony and connectivity, and Turkey as a community of fraternity and revival. Central Asia stands at the heart of these intersecting visions, functioning as both an object and a producer of order. In this context, Eurasia is reimagined not as the periphery of global politics but as its conceptual epicenter, where the grammar of international order is being rewritten for the twenty first century.

METHODOLOGY OF RESEARCH

Theoretical Foundations. This study operates within the interdisciplinary framework of critical geopolitics and constructivist international relations theory. It focuses specifically on how ideas, discourse, and civilizational narratives shape the reconfiguration of power in post Cold War Central Asia. Rather than viewing the region as a static "Heartland" defined solely by material control, this paper conceptualizes Central Asia as a constructed strategic space, namely a symbolic field in which

Turkey, Russia, and China project distinct ideational models of order, identity, and authority [33]. These frameworks make it possible to examine the interaction between material strategies, such as infrastructure, security, and institutions, and discursive practices, including civilizational narratives, moral orders, and historical imaginaries, in the making of Eurasian geopolitics.

The research builds on critical geopolitics, which challenges classical and deterministic understandings of space. Instead, it investigates how geopolitical visions are discursively produced by states and elites [33; 34]. Geopolitical reasoning is understood as a performative practice through which actors imagine and justify their place in global hierarchies. Within this framework, discourse functions as both a representational and a constitutive tool that legitimizes state action in foreign policy.

Constructivism complements this perspective by providing a sociological basis for explaining how states' foreign policies reflect shared identities and historically embedded meanings rather than pure rational calculation. Constructivism posits that actors are socialized into specific normative orders, and that these orders shape their preferences and interactions [18; 19; 20]. This approach enables the analysis of pan ideological competition as a process of identity construction and norm diffusion, in which states articulate civilizational frameworks in order to claim moral and strategic legitimacy in a contested regional field.

The concept of civilizational pluralism forms the analytical bridge between critical geopolitics and constructivism. Following Laruelle's interpretation of Eurasianism, Russia constructs a form of civilizational democracy rooted in imperial universality and moral order rather than Western style liberalism [35]. Russian Eurasianism positions the state as the bearer of a unifying civilizational matrix, thereby legitimizing hierarchical pluralism and cultural diversity under centralized authority [36]. This imperial cosmology contrasts with China's Sinocentric developmentalism, which, as Soboleva and Krivokhizh show, relies on pragmatic and sectoral leadership in such areas as infrastructure, security, and resource governance [37]. Such an approach seeks to institutionalize China's regional influence without overtly undermining Russia's role. Turkey, by contrast, deploys a Neo Ottoman and Pan Turkic discursive framework that blends historical and cultural connectivity with soft power activism [38; 39; 40].

Collectively, these ideational projects constitute what Lewis terms "geopolitical imaginaries," namely narratives that redefine sovereignty, moral order, and modernity beyond Western liberal norms. In the context of Central Asia, this produces overlapping and competing visions of legitimacy, including Russia's hierarchical pluralism, China's technocratic developmentalism, and Turkey's civilizational connectivity. Each seeks to normalize its own understanding of order, thereby generating a multidimensional ideological competition that redefines Eurasian geopolitics as a space of symbolic struggle.

Research Design and Methodological Approach. This study employs a comparative discursive analysis across three case dimensions: Russian Eurasianism, Chinese regional initiatives, and Turkish Pan Turkism and Neo Ottomanism. The analysis focuses on both their conceptual articulations and their practical manifestations in Central Asia. The research is structured around three guiding questions: how Russia, China, and Turkey construct Central Asia as a civilizational and strategic space; what ideational mechanisms and narratives underpin their regional strategies; and how these ideational frameworks interact, overlap, or contest one another in institutional and infrastructural practices.

The empirical material includes official documents, elite speeches, and institutional declarations, triangulated with secondary academic analyses. The interpretive method follows critical discourse analysis, identifying the "geopolitical scripts" through which each state reimagines Central Asia [33; 41]. The study adopts a comparative constructivist logic, treating ideational variables, such as civilizational discourse, moral legitimacy, and institutional design, as constitutive mechanisms shaping strategic behavior.

Conceptualizing Strategic Space in Central Asia. The conceptual framework integrates the theoretical logics of critical geopolitics, constructivism, and civilizational analysis in order to explain

how pan ideological competition among Russia, China, and Turkey produces strategic space in Central Asia. It proposes that geopolitical order in the region is constructed through the interaction of discursive, institutional, and infrastructural dimensions, each representing a distinct mechanism of ideational influence.

Critical geopolitics conceptualizes geopolitics as a discursive practice that constructs meanings of space and legitimacy [15; 16; 17; 33; 41]. States are understood as producers of “geopolitical imaginaries,” that is, narratives that define civilization, order, and identity. These imaginaries are not neutral reflections of geography but active instruments of spatial production.

Constructivism provides the social ontology through which these narratives acquire meaning and durability [18; 19; 20]. Strategic action is embedded in socially constructed identities. Political legitimacy and alliance patterns emerge through shared norms and interpretations of history rather than merely through power balancing.

Civilizational analysis frames ideational competition as a moral and ontological process. Competing civilizational projects, including Russian Eurasianism [2; 3; 4; 5; 13; 14; 24; 25; 32; 35], Chinese Sinocentrism [6; 7; 11; 26], and Turkish Pan Turkism [9; 10; 31; 38; 39; 40], each articulate distinct visions of world order. These ideologies transform geography into moral space, where claims to authority are justified through historical continuity, cultural hierarchy, and spiritual mission.

Viewed together, these perspectives establish a relational model in which strategic space emerges from the interaction between civilizational narratives and regional practices. Central Asia therefore functions as a constructed crossroads, namely a geopolitical laboratory in which rival visions of modernity, order, and belonging are tested.

From Ideational Frameworks to Strategic Space. The conceptual model proposed in this study explains how abstract ideational systems are translated into tangible spatial realities in Central Asia. It is built on three interrelated analytical layers, namely ideational, institutional, and infrastructural, as well as five dynamic relational linkages that together articulate the process through which civilizations project power, construct legitimacy, and materialize influence across space. This model advances the argument that strategic space is not a pre existing territorial entity but a relational outcome emerging from the interaction of discourse, institutions, and infrastructure.

At the ideational layer, space is produced discursively through civilizational narratives that define the moral and symbolic boundaries of Eurasia. Russia’s concept of “Greater Eurasia” envisions the region as a unified civilizational continuum structured through hierarchical harmony, with Moscow serving as its historical and spiritual core [4; 35; 42]. This Eurasianist vision situates Russia as the guardian of civilizational plurality, opposing Western universalism and asserting a moral order rooted in geographic destiny.

China’s ideational framework centers on the “Community of Common Destiny,” which advances harmony through economic and infrastructural connectivity [26; 43]. Rather than imposing a single ideological model, this concept projects China as the architect of a moral cosmology based on interdependence, reciprocity, and shared prosperity. Connectivity thus becomes both a physical and an ethical medium of order making [44].

Turkey’s “Turkic World” ideal articulates a distinct civilizational ontology centered on fraternity and cultural kinship among Turkic speaking nations. Anchored in Pan Turkic and Neo Ottoman revivalism, Ankara reimagines Eurasia as a cultural sphere linked by language, history, and shared memory, positioning itself as a moral and historical mediator between East and West [38; 39; 40].

These narratives constitute the ideational foundation of strategic space. Each establishes a symbolic geography that translates historical imagination into political legitimacy, generating moral topographies that precede and inform institutional and material configurations.

The institutional layer operationalizes these narratives by embedding them within formal structures of regional cooperation, governance, and diplomacy. Russia’s ideological claims find expression in institutions such as the Eurasian Economic Union and the Collective Security Treaty Organization, which function as mechanisms for consolidating influence while preserving the appearance of multilateralism [22]. Through these frameworks, Moscow exercises what has been

described as cooperative hegemony, maintaining regional authority by combining institutional control with normative inclusion.

China's ideational discourse is similarly institutionalized through the Shanghai Cooperation Organisation and the extensive network of Belt and Road Initiative corridors [11; 37; 44; 45]. These structures transform China's vision of moral connectivity into concrete practices of governance and integration, translating the rhetoric of partnership and harmony into a framework of infrastructural and financial interdependence [46; 47].

Turkey, by contrast, institutionalizes its civilizational vision through soft power networks such as the Organization of Turkic States and a range of cultural and educational diplomacy programs [38; 39; 40; 48]. Through these initiatives, Ankara extends its ideological influence without overtly challenging the regional balance, framing itself as a cultural facilitator rather than a geopolitical rival [9; 10; 40].

The infrastructural layer represents the materialization of ideational and institutional designs in physical, economic, and communicative systems. Infrastructure in this context is not merely functional; it is a form of spatial inscription that transforms ideology into practice. The Belt and Road Initiative exemplifies this process through its extensive network of railway corridors, energy pipelines, and digital communication routes that physically embody China's doctrine of connected harmony. Russia's energy pipelines, transport systems, and military bases similarly extend its geopolitical reach, sustaining its identity as the principal guarantor of Eurasian stability.

Turkey's infrastructural projection, although less extensive, is manifested in the proliferation of Turkish language media platforms, cultural centers, and educational institutions that materialize its Pan Turkic vision in symbolic and communicative space (Yavuz, 2020; Yavuz, 2023). This includes projects advanced by entities such as the Turkish Maarif Foundation and the Diyanet, as well as the popularity of Turkish television series, which function as tools of cultural diplomacy and nation branding [49]. Through these material and semiotic structures, ideational systems acquire spatial presence, transforming abstract civilizational imaginaries into embodied infrastructural realities.

The interaction among these three layers generates a series of relational processes that explain how ideational frameworks are continuously translated into strategic space. These processes are dynamic and recursive, underscoring the interdependence of discourse, institution, and infrastructure.

The first linkage, discursive translation, refers to the transformation of philosophical or civilizational ideas into political narratives and strategic slogans. This process enables ideological visions to circulate beyond intellectual elites and enter the domain of policy and public diplomacy.

The second linkage, institutional diffusion, captures the embedding of ideational values within multilateral organizations, treaties, and policy regimes. Through this mechanism, abstract norms of unity, harmony, or fraternity become codified in bureaucratic routines and regional practices of cooperation.

The third linkage, infrastructural embedding, involves the translation of symbolic authority into physical and economic systems. Pipelines, transport corridors, and digital networks function as tangible manifestations of ideological power, converting metaphors of connectivity or solidarity into spatial facts.

The fourth linkage, strategic negotiation, refers to the agency of Central Asian states as they navigate among competing projects. Through practices of balancing, hedging, and selective adaptation, regional actors actively shape the evolving strategic space rather than passively inhabiting it [12]. These strategies of relational sovereignty allow small and middle powers to maintain autonomy amid overlapping spheres of influence [50].

The fifth linkage, spatial reproduction, denotes the ongoing renegotiation of Central Asia's identity as both a civilizational crossroads and a strategic hub. Through continuous interaction among competing narratives, institutions, and infrastructures, the region's spatial meaning is reproduced, contested, and redefined.

Collectively, these five relational processes explain how ideational architectures are instantiated in space through feedback loops that connect discourse, organization, and materiality. The result is a

multidimensional strategic space, namely a complex and pluralistic order in which civilizational ideologies are not merely expressed but spatially enacted.

In sum, this model demonstrates that Eurasia's geopolitical transformation cannot be understood in isolation from the ideational frameworks that animate it. Strategic space is the cumulative product of ideational construction, institutional embodiment, and infrastructural realization, mediated by constant negotiation and reproduction. It therefore provides a theoretical bridge between critical geopolitics and civilizational analysis, illuminating how ideas, institutions, and infrastructures together produce the moral and spatial architecture of Eurasian order..

RESULTS

Russia's Neo Eurasianism and the Reassertion of Civilizational Space. Russian Eurasianism, significantly revived since the 1990s, situates Russia as the civilizational bridge between Europe and Asia. Rooted in the work of early twentieth century émigré thinkers such as Trubetskoy, Savitsky, and Vernadsky, classical Eurasianism conceived of Russia not merely as part of the West but as a unique cultural organism uniting Slavic and Turkic Mongol heritages. The modern variant, termed Neo Eurasianism, rearticulates this philosophical geography into an instrument of regional integration and great power assertion, seeking to restore Russia's moral and geopolitical centrality [2; 3; 51].

As Laruelle and Bassin note, the post Soviet form of Eurasianism is both geopolitical and ideological [4]. It legitimizes Russia's regional preeminence by naturalizing a shared "Eurasian" identity, opposing Western liberal universalism, and invoking cultural relativism as a political principle. Within this narrative, integration projects such as the Eurasian Economic Union are framed not merely as functional institutions but as manifestations of a deeper civilizational unity [13]. Lewis interprets "Greater Eurasia" as a flexible spatial imaginary that recenters Russia's strategic orientation toward the post Soviet space and China while countering Western normative influence [52]. This concept emphasizes a post liberal continental vision anchored in multipolarity, aligning with Russia's ambition to play a greater role in shaping a new global order.

The EAEU, together with the Collective Security Treaty Organization, forms the institutional skeleton of Russia's civilizational project, designed to facilitate economic and security cooperation among member states [22]. Yet, as Cooley and Heathershaw argue, these frameworks often function less as supranational integration mechanisms than as extensions of Russia's bilateral patronage networks, thereby reinforcing a hierarchical structure [53]. The reliance on rent based political economies and elite linkages limits the EAEU's transformative potential, turning it into a "hierarchical assemblage" rather than an autonomous regional order.

Russian Eurasianism also struggles with ideational hybridity and internal contradictions. Although Moscow rhetorically promotes pluralism and sovereignty within the broader Eurasian space, its actions often reproduce neo imperial hierarchies, revealing tensions between proclaimed discourse and practical foreign policy [36]. The discourse of a "common Eurasian destiny" frequently clashes with the reality of Central Asian multi vector diplomacy, in which states actively hedge against Russian dominance through diversified partnerships with external actors [12; 50]. The conflict in Ukraine, for example, has further exposed the limits of Russian influence and the cautious approach of Central Asian states toward aligning too closely with Moscow. This strategic maneuvering underscores the agency of Central Asian states in navigating great power competition rather than merely acting as passive recipients [54; 55].

China's Sinocentric Developmentalism and Connectivity as Power. China's Silk Road Economic Belt, launched in 2013, represents the most coherent Sinocentric vision of regional order since the Tang dynasty. As Jeffrey Reeves shows, the SREB functions less as an economic novelty than as a meta framework, namely an organizing concept that consolidates existing bilateral and multilateral engagements under a unified strategic narrative [26]. Its central purpose is to multiply influence by transforming fragmented cooperation into a relational network that reflects Chinese priorities.

Rather than functioning as a purely economic mechanism, the SREB represents a form of relational power through which China constructs mutual dependence by linking development,

infrastructure, and governance norms. This aligns with China's broader Community of Common Destiny doctrine, which articulates a vision of global connectivity based on shared prosperity and political non interference and is often presented as an alternative to Western models of development [44]. Within Central Asia, this discourse of harmonious development and shared destiny competes with both Western conditionality and Russian paternalism, offering a model of engagement centered on economic ties rather than security alliances. China's economic diplomacy and infrastructure investments therefore embody a moral geography in which harmony and shared development are presented as substitutes for hegemony.

Central Asian responses to Chinese engagement have been complex and strategic. According to Sim and Aminjonov, states such as Kazakhstan and Uzbekistan practice hedging by simultaneously deepening economic cooperation with China while reinforcing security and cultural ties with Russia and the West [12]. This multi vector diplomacy reflects an acute awareness of China's economic magnetism, the risks of overdependence, and the need to balance multiple external influences [50; 56]. Hedging, in this sense, becomes an expression of agency, enabling states to navigate asymmetry through diversification and selective engagement.

Reeves further notes that Beijing's relational strategy creates what may be described as networked influence. Rather than relying on overt domination, China embeds itself in Central Asian governance, development, and elite networks through initiatives such as the Shanghai Cooperation Organization and the Belt and Road corridors [45]. This subtle form of hegemony produces path dependence, as infrastructure projects, soft loans, and educational exchanges generate future expectations of cooperation that can constrain the region's strategic autonomy. At the same time, the ideological appeal of China's model remains limited. As Laruelle and Cooley observe, Central Asian societies remain cautious toward Sinocentric narratives of destiny and generally prefer to frame engagement in pragmatic developmental and economic terms rather than through full ideological alignment [12].

Turkey's Pan Turkic and Neo Ottoman Imaginaries and the Politics of Civilizational Soft Power. Turkey's engagement in Central Asia combines civilizational romanticism with pragmatic economic diplomacy [1; 29]. Anita Sengupta demonstrates that the 1990s witnessed the rebirth of Pan Turkism as an emotive discourse linking Anatolia with the "outside Turks" of Central Asia. This initial wave of Pan Turkism, rooted in shared linguistic and cultural heritage, sought to reconnect the newly independent Turkic republics with Turkey after the collapse of the Soviet Union [57]. However, Turkish elites quickly recognized that an overtly romantic and ideological Pan Turkism was unsustainable because of limited economic resources and geopolitical realities. As Sengupta and Erşen note, Ankara's policy shifted from ideological pan nationalism to a more pragmatic form of Turkism, emphasizing cultural unity and mutual development rather than political union. Presidents Süleyman Demirel and later Abdullah Gül reframed this orientation as one of "rational cooperation," presenting Turkey as a cultural bridge and development partner rather than a hegemonic force [40; 57]. This strategic adaptation enabled Turkey to preserve influence while navigating complex regional dynamics and the presence of other major powers.

By the early 2000s, under the Justice and Development Party, Turkish foreign policy had incorporated a more complex ideological combination of Neo Ottomanism and a distinct form of Eurasianism [8; 9]. As Sengupta explains, Neo Ottomanism reinterpreted Ottoman pluralism and Islamic cosmopolitanism as important sources of Turkey's soft power, projecting Turkey as a moral and cultural center within a broader Muslim Turkic civilization [57]. This approach sought to expand Turkish influence not through military or economic coercion but through cultural familiarity, educational initiatives, media outreach, and religious networks [30].

Institutions such as the Organization of Turkic States, which evolved from earlier Turkic cooperation efforts dating back to 1992, actively promote collaboration among Turkic speaking countries across security, economic, and cultural domains. Similarly, the Yunus Emre Institutes and Turkey's educational outreach programs, including those conducted through the Presidency for Turks Abroad and Related Communities, represent the institutionalization of this soft power strategy by

fostering cultural exchange and academic ties [30]. Although limited in material resources when compared with China and Russia, Turkey's ideational advantage lies in its capacity to mobilize shared Turkic languages, Islamic heritage, and narratives of mutual kinship, thereby generating symbolic legitimacy and deeper social connections across Central Asia [40]. The OTS, in particular, holds significant potential to exercise strategic, economic, and cultural influence in Central Asia and the Caucasus, provided that unity among its members is sustained and that it remains capable of competing with rival regional frameworks [58].

Despite this cultural resonance and soft power projection, Turkish influence in Central Asia remains constrained by structural and geopolitical realities. Russia's entrenched security dominance, particularly through institutions such as the CSTO, and China's extensive financial leverage through the Belt and Road Initiative limit Ankara's ability to define regional norms unilaterally or establish a preeminent position [50; 56]. Ankara's attempts to expand its influence, such as through the promotion of the Middle Corridor as an alternative trade route, can also generate tensions with Moscow, which continues to view Central Asia as its natural sphere of influence [8].

Moreover, Turkey's domestic political oscillations, internal economic instability, and broader foreign policy challenges, particularly in the Middle East, frequently undermine its consistency and capacity as a reliable regional actor [31]. As Sengupta observes, the initial "era of romantic embracing" has given way to one of pragmatic selectivity, in which Turkey prioritizes specific bilateral partnerships, especially with Kazakhstan and Uzbekistan, and concentrates on niche sectors such as education, construction, and defense cooperation [1]. This pragmatic orientation reflects an acknowledgment of the limits of Turkish power projection and the need to operate within the geopolitical constraints of a region dominated by larger powers.

Comparative Dimensions of Civilizational Narratives, Modalities of Power, and Spatial Logics. The three external powers examined in this study, namely Russia, China, and Turkey, each deploy a distinct civilizational narrative to legitimize their engagement and project their respective visions of regional order in Central Asia. These narratives are not merely descriptive. They are performative, actively shaping interpretations of history and imaginings of future geopolitical configurations.

Russia's Eurasianism invokes imperial geography and a distinctive Orthodox Slavic Turkic synthesis in order to frame Eurasia as a "third way" beyond Western universalism [4; 35]. This narrative posits Russia as a distinct civilization with a special historical mission, emphasizing organic unity and a rejection of Western developmental models. It claims civilizational continuity and positions Russia as the natural leader of a historically integrated space in which cultural diversity is preserved under centralized authority.

China's Silk Road Economic Belt and Community of Common Destiny reimagine the ancient Silk Road as a transhistorical narrative of harmony and interdependence. This vision positions China as the central node in a network of shared prosperity, advocating a future oriented developmental modernity in which connectivity and mutual benefit are paramount. It emphasizes economic integration and infrastructure development as instruments for building a Community of Common Destiny, presenting a model of relational power and networked influence that privileges pragmatic cooperation over ideological alignment.

Turkey's Neo Ottoman and Pan Turkic imaginaries revive the historical memory of Ottoman cosmopolitanism and Turkic solidarity in order to reassert moral leadership within a broader Turkic Islamic world. This narrative combines past grandeur with modern Islamic pluralism, emphasizing shared cultural and religious heritage as the basis for fraternity and cooperation. Turkey thus presents itself as a natural leader by virtue of these historical and cultural ties, advocating a regional order grounded in kinship and a distinct civilizational identity.

These narratives compete not only over material space but also over the temporal imagination of Central Asia, as each constructs a different trajectory of modernity and order. Russia claims civilizational continuity with a unique imperial past. China projects a future oriented developmental modernity grounded in economic integration. Turkey combines the grandeur of the Ottoman past with

modern Islamic pluralism and Turkic solidarity. This ideational contestation transforms geopolitics into a deeper struggle over the meaning and direction of civilization itself.

The operational modalities of influence also differ substantially among Russia, China, and Turkey, reflecting their distinct strategic cultures and resource endowments. Although each employs a mixture of power forms, their emphases and degrees of effectiveness vary significantly, producing a complex interplay of influence in Central Asia. Russia relies most heavily on hierarchical and security based instruments, including military integration, coercive leverage, and energy dependency. China privileges economic infrastructure, trade, and relational interdependence, while also extending developmental discourse as a form of soft power. Turkey's influence remains more limited in material terms and depends primarily on educational, linguistic, religious, and kinship based networks. Thus, whereas Russia's power is frequently hierarchical and at times coercive, China's is primarily relational and systemic, and Turkey's is largely symbolic and cultural. Yet all three operate within the same normative space, competing to define what it means to belong to Eurasia and thereby shaping the region's geopolitical identity.

The notion of strategic space, as conceptualized in this study, refers to the co production of physical, ideational, and institutional geographies through which powers seek to shape regional order. This involves not only control over territory but also influence over how space is perceived, organized, and used. Russia constructs space primarily through security architectures [14; 25; 28]. China does so through infrastructural corridors. Turkey, by contrast, builds cultural networks. Each spatial practice articulates a different model of sovereignty and connectivity.

Russia's Greater Eurasia envisions a vertical hierarchy centered on Moscow and manifested through institutions such as the CSTO and the EAEU. China's Belt and Road Initiative imagines horizontal connectivity through transnational networks of trade, infrastructure, and digital communication that reorient the region toward China. Turkey's Organization of Turkic States builds culturally cohesive circuits grounded in shared identity, using cultural exchange, education, media, and religious ties to foster symbolic integration. In this sense, Central Asia becomes an intersectional laboratory of competing modernities, namely a region in which great powers enact civilizational politics through the language of cooperation, integration, and cultural exchange, thereby shaping the very fabric of strategic space.

Central Asian Agency and Strategic Hedging. Despite sustained competition among major external powers, Central Asian states are not passive objects of geopolitical maneuvering. The work of Sim and Aminjonov highlights the nuanced ways in which these states actively hedge among competing civilizational projects, employing sophisticated multi vector foreign policies in order to preserve sovereignty and maximize national interests.

Kazakhstan, for instance, engages in a form of heavy hedging, balancing deep economic cooperation with China through the Belt and Road Initiative against continued security alignment with Russia through the CSTO and the EAEU, while also maintaining cultural engagement with Turkey. This strategy enables Kazakhstan to avoid excessive dependence on any single power while deriving benefits from all three.

Uzbekistan's pragmatic hedging is oriented toward internal regime legitimacy and economic diversification, selectively engaging with all three powers in order to foster development and stability without fully entering any one geopolitical orbit.

Kyrgyzstan and Tajikistan often pursue lighter forms of hedging, constrained by greater dependence on Russia and China yet still seeking limited room for maneuver and diversification where possible. Although these states are more economically and strategically vulnerable, they nonetheless attempt to preserve a measure of autonomy through calibrated diplomatic engagement.

This agency is rooted in a regional tradition of multi vector diplomacy, a foreign policy doctrine institutionalized since the 1990s that allows Central Asian states to pursue contradictory alignments without clearly bandwagoning or balancing. As Silvius argues, these oscillations demonstrate the reflexive awareness of Central Asian elites toward the symbolic economy of power. This strategic flexibility enables them to mitigate risks, extract concessions, and maintain a precarious balance amid

intense external competition. Consequently, although Russia, China, and Turkey compete to shape regional order, it is ultimately the interactional agency and strategic choices of Central Asian states that determine the emergent equilibrium and the evolving character of regional power dynamics.

DISCUSSION

Comparative analysis demonstrates that no single actor possesses the material or ideological capacity to monopolize Central Asia. What emerges instead is a polycentric Eurasia, namely a dynamic field of overlapping sovereignties, economic corridors, and symbolic affiliations. This polycentric order is characterized by a dense web of cooperation and competition in which different powers exercise influence through distinct modalities and spatial strategies.

Russia provides security continuity and a historical sense of order, yet it often lacks the developmental dynamism and economic appeal associated with China. Its influence remains strongest in traditional security sectors and through long standing historical and linguistic ties. China offers large scale infrastructure investment, economic growth, and technological advancement, yet it also generates anxieties concerning debt dependency, sovereignty, and cultural assimilation. Its power is exercised primarily through economic and infrastructural means. Turkey contributes cultural intimacy, linguistic familiarity, and soft power appeal, yet it lacks the material scale and security guarantees associated with either Russia or China. Its influence is strongest in educational and cultural spheres.

These dynamics suggest that Eurasia's future order will be co constructed through a negotiated synthesis of hierarchical, networked, and kinship-based models of regional engagement. This emergent order does not constitute a stable hegemony but rather a dynamic equilibrium in which no single power can unilaterally dictate terms. The construction of strategic space is therefore not a fixed outcome but an ongoing process, continually redefined by ideational interaction, the domestic politics of Central Asian states, and their pragmatic calculations in navigating a multipolar regional environment. The result is a hybrid and fluid regional order in which Central Asian states play an active role in shaping their own trajectories through adaptive diplomacy and strategic flexibility.

Reconstructing Sovereignty and Order through Pan Ideological Competition. The interaction among Russia, China, and Turkey in Central Asia reveals three distinct yet overlapping logics of legitimacy that shape their strategic conduct and civilizational self-understandings. These logics provide the normative foundations for their respective engagements in the region and influence how they define political authority, order, and sovereignty.

Russia's Eurasianist legitimacy draws on the intellectual tradition described by Laruelle and Lewis as a form of civilizational pluralism anchored in state centric universalism [35; 52]. Russian Eurasianism frames sovereignty as an expression of imperial order, namely the state as the moral and historical center of a multiethnic and hierarchical unity rather than as a purely territorial nation state [4; 36]. The Eurasian idea explicitly rejects Western liberal universalism by asserting that genuine pluralism exists between distinct civilizations rather than being confined within states [59]. Karaganov's vision of a "Greater Eurasia" conceptualizes legitimacy in terms of a moral and political equilibrium led by "strong leader democracies" that resist Western hegemony while asserting local traditions as valid foundations of order [35]. This civilizational sovereignty implies that Central Asian regimes, regardless of their internal democratic credentials, are considered legitimate so long as they preserve order and cultural continuity within the broader Eurasian sphere of influence under Russia's perceived leadership [13].

China's Sinocentric developmental legitimacy, by contrast, is grounded in performance-based sovereignty tied to economic growth and social stability. Odgaard shows that Beijing's model of legitimacy in Central Asia rests on effective control and non-interference in domestic affairs, justified by appeals to internationally recognized norms of peace and development rather than through ideological export [11; 44]. China's humanitarian discourse often defends absolute sovereignty, yet it also seeks moral credibility through participation in peacekeeping and global governance initiatives. This model reflects a synthesis of post-Cold War sovereignty principles and human security concerns in which legitimacy flows from a state's capacity to provide livelihoods and prevent disorder [11]. In

Central Asia, this translates into a preference for fostering economic interdependence through Belt and Road corridors that reinforce domestic authority and state capacity without demanding political liberalization [12]. China's strategy thus offers a pragmatic path to legitimacy centered on material benefits and political stability.

Turkey's Neo Ottoman and Pan Turkic legitimacy appeals primarily to cultural kinship and religious solidarity. Yavuz and other scholars emphasize that Ankara's discourse often presents Turkey as a cultural bridge rather than as a hegemon, promoting soft power through education, media, and religious [9; 29]. Unlike Russia's imperial universalism or China's developmental statism, Turkey's legitimacy is symbolic and relational, resting on the revival of historical ties, shared linguistic and cultural heritage, and Islamic cosmopolitanism [1; 10]. Yet, as scholars of Turkish foreign policy note, this form of legitimacy often oscillates between cooperative multilateralism within Turkic institutions and more assertive leadership ambitions in specific contexts, thereby revealing an inherent tension between fraternity and hierarchy in the Turkish vision of a transnational Turkic world [10; 58].

The intersection of these three ideational frameworks has redefined sovereignty in Central Asia, transforming it from a territorially fixed attribute into a more fluid and relational practice of hedging and alignment. Sim and Aminjonov describe this process as heterarchic order building, namely a structure in which multiple great powers exert overlapping yet non-hierarchical influence [53; 56]. Central Asian states actively employ multi vector and hedging strategies to balance competing demands for loyalty while simultaneously extracting economic and security benefits from each external partner [55]. This pragmatic approach to sovereignty enables smaller states to navigate among Russian security guarantees, Chinese economic incentives, and Turkish cultural overtures without fully subordinating themselves to any single external power.

From a constructivist perspective, this dynamic reveals sovereignty as a socially negotiated institution rather than as a juridical constant. Each external power's narrative seeks to define what constitutes legitimate order and, in so doing, transforms the meaning of autonomy for local actors. Russia's discourse of "strategic community" within its near abroad, China's emphasis on "win-win cooperation" [45], and Turkey's appeal to shared civilization [1] all claim to respect sovereignty while simultaneously embedding Central Asian states within broader normative systems. This convergence produces a post Westphalian pluralism in which sovereignty is neither absolute nor entirely surrendered, but is instead continually rearticulated through discourse and practice [17; 33].

Order in Central Asia is therefore no longer imposed by a single hegemon but emerges from the complex and continuous interaction among these civilizational projects. As Agnew and Bassin and his coauthors argue, geopolitical imagination functions as a performative act that maps not only physical territory but also moral geography [2; 34]. In this sense, "Greater Eurasia," "the Belt and Road," and "the Turkic World" are not merely spatial metaphors but competing scripts of political belonging and regional integration. Central Asia serves as their testing ground, where competing claims to moral order intersect and coexist within a dynamic and heterarchic field of influence.

Theoretical Reflection: Strategic Space as a Relational Construct. Drawing on critical geopolitics, the notion of strategic space in this study extends beyond physical geography to encompass the discursive construction of power relations. Ó Tuathail and Dalby conceptualize geopolitics as the practice of writing space, that is, producing difference, inclusion, and exclusion through discourse [15; 16; 17]. Applied to Central Asia, this perspective reveals the region as a relational space continuously produced through the interaction of Russian, Chinese, and Turkish imaginaries. The regional landscape is therefore not simply given; it is actively shaped by competing narratives that define its boundaries, significance, and political possibilities.

Each actor's discourse defines the region's inside and outside differently. For Russia, Central Asia is part of a common Eurasian destiny, namely the interior of an imperial civilizational order [4; 35]. This perspective emphasizes historical continuity, shared cultural heritage, and a natural sphere of influence that legitimizes Moscow's central role in regional security and politics [13]. For China, Central Asia is primarily a periphery of connectivity, namely a critical zone of transit and

modernization essential for domestic stability and economic expansion but not usually framed in terms of ideological incorporation [11; 44]. China's focus lies in integrating the region into wider economic and infrastructural networks, thereby producing interdependence through the Belt and Road Initiative. For Turkey, Central Asia represents a diasporic homeland, namely an external site for the projection of cultural revival and normative kinship. This vision emphasizes shared Turkic identity, language, and culture, positioning Turkey as a cultural reference point and promoter of solidarity through soft power [9; 10].

The relationality of these visions underscores that strategic space is not static territory, but an ideational field constituted through ongoing narrative competition. Central Asian agency lies precisely in exploiting the gaps and overlaps among these narratives. As Sim and Aminjonov note, regional governments hedge strategically by aligning with China's economic resources, Russia's security mechanisms, and Turkey's cultural capital, thereby constructing a hybrid strategic space that is at once dependent on external actors and autonomous in its selective adaptations [12].

This synthesis reflects what critical geopoliticians describe as geo discursive multiplicity, namely a condition in which multiple centers of meaning coexist and prevent any single hegemonic geography from becoming dominant [17]. The concept of strategic space as a relational construct therefore integrates material and symbolic dimensions. Infrastructure corridors intersect with cultural imaginaries, and diplomatic practices coexist with civilizational narratives, together producing a complex and dynamic regional reality.

Civilizational Pluralism and the Challenge to Western Centric Order. A broader implication of this analysis is the gradual erosion of the universalist logic that underpinned the post-Cold War liberal order. The pluralization of legitimacy claims in Eurasia signals what Panarin termed civilizational polycentrism, namely a condition in which multiple normative centers participate in defining global order [35; 59]. Russian Eurasianists interpret this development as the reemergence of a moral multipolarity that explicitly rejects Western teleology and its universalizing claims [14; 25]. China articulates it through the discourse of a community of shared future for mankind, framing pluralism in terms of developmental harmony and economic interdependence rather than ideological confrontation. Turkey's Neo Ottoman discourse similarly advances a vocabulary of inclusive Islamic humanism as an alternative moral language of order grounded in shared cultural and religious values.

Collectively, these ideational projects point to the emergence of civilizational pluralism as a structural principle of contemporary international politics. This pluralism challenges the epistemological dominance of Western international relations theories that assume a single modernity and a universal rationality [2]. Instead, it aligns with post Western approaches that emphasize relational ontologies and multiple modernities. Sovereignty, in this framework, becomes embedded in civilizational systems of value rather than confined to fixed juridical boundaries. The legitimacy of states and their actions is thus increasingly derived from alignment with particular civilizational narratives and normative orders.

This emergent pluralism, however, does not necessarily imply harmony. As the empirical dynamics of Central Asia demonstrate, the coexistence of competing civilizational projects generates friction zones, ranging from normative overlaps in infrastructure governance and security cooperation to discursive struggles over historical narratives and identity. Yet these tensions constitute the very fabric of Eurasian order building. They reveal the gradual transformation of global politics from a unipolar liberal hierarchy into a dialogical, though unstable, system of overlapping legitimacies in which diverse civilizational projects continually interact, adapt, and coexist. This evolving environment challenges conventional understandings of international order and points toward a more complex and multilayered future for global governance.

CONCLUSION

This study has examined how the post-Cold War reordering of Central Asia reflects not only a shift in geopolitical balance but also a profound transformation in the ideational architecture of regional order. Through an integrated comparative analysis of Russian Eurasianism, Chinese

Sinocentric developmentalism, and Turkish Pan Turkic and Neo Ottoman revivalism, the research has shown that Eurasian order is shaped not merely by material rivalry but by a pan ideological competition over the moral and symbolic construction of space. Central Asia emerges as the principal arena in which these competing civilizational projects intersect, overlap, and mutually redefine one another, transforming the region into a laboratory of strategic spatiality.

The central argument advanced throughout this paper is that the post-Soviet reordering of Central Asia reflects a shift from territorial geopolitics to discursive geopolitics, that is, from the control of space through coercion to its construction through narrative and legitimacy. Russia, China, and Turkey articulate divergent ontologies of order. Russia seeks moral hierarchy through civilizational unity rooted in its Eurasianist tradition. China advances harmony through connectivity and development, guided by its Sinocentric worldview and the Belt and Road Initiative. Turkey envisions fraternity through cultural and linguistic kinship, drawing on Pan Turkic and Neo Ottoman imaginaries. Each project represents a distinct epistemology of power in which material infrastructure is embedded within civilizational meaning. Eurasia is therefore being shaped not through conquest or unilateral dominance but through contestations over the ideas that define order, sovereignty, and belonging.

By identifying this ideational struggle as a fundamental driver of Eurasian transformation, the study reframes the significance of Central Asia in global politics. Rather than treating the region as a passive periphery subject to great power manipulation, the analysis presents it as a reflexive and creative site of world making, namely a discursive crossroads in which the future of post Western order is negotiated through competing visions of civilization. This reinterpretation foregrounds the agency of Central Asian states and demonstrates their active role in shaping the regional landscape rather than merely reacting to external pressures.

The study's principal conceptual contribution lies in developing a unified model of spatial construction that integrates insights from critical geopolitics, constructivist international relations, and civilizational analysis. Drawing on Ó Tuathail's and Dalby's understanding of space as socially produced through discourse, Agnew's conception of place as relational, and Bassin's and Laruelle's articulation of Eurasia as a moral geography, the article demonstrates that strategic space is both material and ideational. It is continuously constituted through the interaction of three interlinked layers, namely ideational, institutional, and infrastructural, as outlined in the theoretical framework. This layered approach provides a more nuanced understanding of how abstract ideas are translated into tangible geopolitical realities.

This framework advances the literature by showing that geopolitical competition among Russia, China, and Turkey cannot be reduced to zero sum logic or traditional balance of power calculations. Instead, it should be understood as a pluralized process of spatial negotiation in which competing civilizational paradigms generate a polycentric order. The synthesis of critical geopolitics and civilizational theory illuminates how contemporary global politics increasingly operates through overlapping moral spaces rather than singular hierarchies, thereby offering a more suitable theoretical vocabulary for the study of non-Western formations of order. In this respect, the study moves beyond Eurocentric assumptions and offers a broader analytical lens for understanding diverse global power configurations.

Furthermore, by embedding constructivist insights into the analysis of regional practices, the research demonstrates that Central Asian states are active co producers of strategic space. Their multi vector diplomacy and hedging strategies exemplify relational sovereignty, namely a form of agency defined by adaptive engagement rather than rigid alignment. In this way, the study extends constructivist theory beyond its conventional Euro Atlantic focus and demonstrates its relevance to post imperial and polycivilizational settings, while also highlighting the strategic dynamism of actors often perceived as peripheral or weak.

The empirical findings and theoretical synthesis developed in this article carry important implications for both regional policymakers and scholars of international order. The first is the need to reinterpret Central Asia not as a geopolitical periphery but as an ideational crossroads, that is, a

dynamic interface in which competing global narratives converge and transform one another. Viewing the region through this lens enables policymakers to appreciate the complexity of its alignments. Central Asian states are neither mere objects of external domination nor fully autonomous actors detached from external constraints, but rather active mediators within an evolving network of overlapping civilizational systems.

The second implication is that policy engagement with Central Asia must move beyond narrowly materialist frameworks focused only on resources, trade routes, or security alliances. The legitimacy of external influence now depends to a significant degree on discursive resonance, namely the extent to which great power narratives align with local values, histories, and aspirations. Russia's appeal to shared history and security, China's promise of prosperity and development, and Turkey's invocation of cultural fraternity all indicate that durable influence in Eurasia depends as much on narrative alignment as on economic or military leverage.

The third implication concerns the broader global transition toward civilizational pluralism. The rise of these pan ideological projects suggests that the emerging Eurasian order embodies an alternative logic of global governance, one that challenges the universalist assumptions of liberal modernity by recognizing the coexistence of multiple moral and spatial orders. This pluralization does not eliminate conflict. Rather, it institutionalizes competition within a relational framework that replaces singular dominance with negotiated coexistence. For both scholars and practitioners, this development underscores the need for analytical tools better attuned to plurality, hybridity, and relationality in world politics.

This study nevertheless has several limitations. First, although it offers a detailed analysis of ideational competition among Russia, China, and Turkey, its focus on these three powers inevitably narrows the scope of inquiry. Central Asia's geopolitical environment is also shaped by other regional actors, including Iran, India, and Pakistan, as well as by international organizations such as the United Nations. Future research could broaden the analytical field by examining how the ideational frameworks of these additional actors interact with those of the three principal cases explored here.

Second, the study relies predominantly on qualitative methods, including discourse analysis, official documents, and elite speeches. Although this approach yields important interpretive insights, it may benefit from a stronger empirical foundation. Future studies could incorporate interviews, fieldwork, survey data, or quantitative analysis in order to strengthen the evidentiary base of the argument. Such research might also examine how broader publics in Central Asia perceive these competing narratives and how such perceptions shape understandings of national identity, sovereignty, and regional order.

Third, although the study develops a conceptual model organized around ideational, institutional, and infrastructural layers, its empirical application could be expanded further. A more detailed presentation of the coding procedures used in the discourse analysis would improve methodological transparency and facilitate future replication. The limited replicability of the present design may constrain its broader application and comparative use in other regional settings.

In sum, this research contributes to the understanding of ideational competition in Eurasia while also opening new avenues for further inquiry. By extending the analysis to additional actors, incorporating more diverse empirical materials, and refining the methodological framework, future scholarship could provide a more comprehensive account of the emerging patterns of civilizational pluralism and relational sovereignty in Central Asia and beyond.

ACKNOWLEDGEMENTS

This research is funded by the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP23483774 «Deepening Turkic integration: prospects, geopolitical risks and threats for Kazakhstan»)

References:

- 1 Alrmizan M. *Turkish Foreign Policy in Central Asia in the Era of Erdoğan: The Convergence of Pan-Turkism, Pragmatism, and Islamism*. – Riyadh: King Faisal Center for Research and Islamic Studies, 2022. – 64 p. – (Dirasat). – ISBN 978-603-8360-03-3.
- 2 Bassin M., Serrano G. *The politics of Eurasianism: identity, popular culture and Russia's foreign policy*. – Lanham: Rowman & Littlefield, 2017. – URL: https://bvbr.bib-bvb.de/443/F?func=service&doc_library=BVB01&local_base=BVB01&doc_number=029411442&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA
- 3 Smirnov A. *Classical Eurasianism as a Post-Revolutionary Philosophy* // *Russian Studies in Philosophy*. – 2020. – Vol. 58, no. 6. – P. 522. – DOI: 10.1080/10611967.2020.1868263.
- 4 Bassin M., Laruelle M., Gabowitsch M. *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire* // *Slavic Review*. – 2009. – Vol. 68, no. 4. – P. 1016. – DOI: 10.2307/25593850.
- 5 Backman J. *A Russian Radical Conservative Challenge to the Liberal Global Order: Aleksandr Dugin* // *Springer eBooks*. – Springer Nature, 2019. – P. 289. – DOI: 10.1007/978-3-030-22059-4_11.
- 6 Chu S. *Whither Chinese IR? The Sinocentric subject and the paradox of Tianxia-ism* // *International Theory*. – 2022. – Vol. 14, no. 1. – P. 57–87. – DOI: 10.1017/S1752971920000214.
- 7 Ren J. *Tianxia: The Threefold Connotation, Vehicle of Language, and Journey to Reestablishment* // *Journal of Chinese Humanities*. – 2022. – Vol. 8, no. 3. – P. 339–355. – DOI: 10.1163/23521341-12340140.
- 8 Ayar B., Arslan O. *The Evolution of Russian-Turkish Relations: Ideational Convergence and Pragmatic Cooperation* // *International Organisations Research Journal*. – 2023. – Vol. 18, no. 3. – P. 120–141. – DOI: 10.17323/1996-7845-2023-03-07.
- 9 Yavuz M. H. *The motives behind the AKP's foreign policy: neo-Ottomanism and strategic autonomy* // *Theoretical Approaches to Turkish Foreign Policy* / ed. by P. Kubicek. – Abingdon; New York: Routledge, 2023. – P. 15–35. – DOI: 10.4324/9781003357643-2.
- 10 Amirbek A., Aydin T. *Identity Politics of Turkey Towards Central Asia* // *Mediterranean Journal of Social Sciences*. – 2015. – Vol. 6, no. 6, suppl. 2. – P. 21–26. – DOI: 10.5901/mjss.2015.v6n6s2p21.
- 11 Odgaard L. *Beijing's Quest for Stability in its Neighborhood: China's Relations with Russia in Central Asia* // *Asian Security*. – 2017. – Vol. 13, no. 1. – P. 41–58. – DOI: 10.1080/14799855.2017.1287697.
- 12 Sim L.-C., Aminjonov F. *Statecraft in the Steppes: Central Asia's Relations with China* // *Journal of Contemporary China*. – 2024. – Vol. 33, no. 148. – P. 618–633. – DOI: 10.1080/10670564.2022.2136937.
- 13 Katzenstein P. J., Weygandt N. *Mapping Eurasia in an Open World: How the Insularity of Russia's Geopolitical and Civilizational Approaches Limits Its Foreign Policies* // *Perspectives on Politics*. – 2017. – Vol. 15, no. 2. – P. 428–442. – DOI: 10.1017/S153759271700010X.
- 14 Miskimmon A., O'Loughlin B. *Russia's Narratives of Global Order: Great Power Legacies in a Polycentric World* // *Politics and Governance*. – 2017. – Vol. 5, no. 3. – P. 111–120. – DOI: 10.17645/pag.v5i3.1017.
- 15 Grasland C., Tourelle É., Leconte R., Severo M. *Mapping International Geopolitical Agenda. Continuing National Conceptions of the Emerging European Crisis* // *Frontiers in Big Data*. – 2021. – Vol. 4. – Art. 718809. – DOI: 10.3389/fdata.2021.718809.
- 16 Dodds K. *Geopolitics and Ice Humanities: Elemental, Metaphorical and Volumetric Reverberations* // *Geopolitics*. – 2021. – Vol. 26, no. 4. – P. 1121–1149. – DOI: 10.1080/14650045.2019.1697240.
- 17 Koopman S., Dalby S., Megoran N., Sharp J., Kearns G., Squire R., Jeffrey A., Squire V., Toal G. *Critical Geopolitics/critical geopolitics 25 years on* // *Political Geography*. – 2021. – Vol. 90. – Art. 102421. – DOI: 10.1016/j.polgeo.2021.102421.
- 18 Wendt A. *Social Theory of International Politics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

- 19 Finnemore M., Wendt A. *When “Old” Constructivism Was New: Reflections on Classical Constructivism // Perspectives on Politics.* – 2024. – Vol. 22, no. 4. – P. 1248–1268. – DOI: 10.1017/S1537592724001464.
- 20 Kumar M. *Constructivist Epistemology in Action // The Journal of Educational Thought (JET) / Revue de La Pensée Éducative.* – 2006. – Vol. 40, no. 3. – P. 247–261. – URL: <http://www.jstor.org/stable/23767425>
- 21 Matveeva A. *The Regionalist Project in Central Asia: unwilling playmates. Working Paper No. 13.* – 2007. – URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.611.4840>
- 22 Kropatcheva E. *Russia and the Collective Security Treaty Organisation: Multilateral Policy or Unilateral Ambitions? // Europe-Asia Studies.* – 2016. – Vol. 68, no. 9. – P. 1526. – DOI: 10.1080/09668136.2016.1238878.
- 23 Šćepanović J. *Institutions, cooperation, and hegemony: a comparative analysis of Russia’s cooperative hegemonic strategy in Central Asia’s key institutional frameworks // Asian Security.* – 2021. – Vol. 17, no. 2. – P. 236–261. – DOI: 10.1080/14799855.2020.1784877.
- 24 Suslov M. *“Russian World” Concept: Post-Soviet Geopolitical Ideology and the Logic of “Spheres of Influence” // Geopolitics.* – 2018. – Vol. 23, no. 2. – P. 330–353. – DOI: 10.1080/14650045.2017.1407921.
- 25 Abbas S. R. *Russia’s Eurasian union dream: A way forward towards multipolar world order // Journal of Global Faultlines.* – 2022. – Vol. 9, no. 1. – P. 33–43. – DOI: 10.13169/jglobfaul.9.1.0033.
- 26 Reeves J. *China’s Silk Road Economic Belt Initiative: Network and Influence Formation in Central Asia // Journal of Contemporary China.* – 2018. – Vol. 27. – P. 502–518.
- 27 Gabuev A. *Crouching Bear, Hidden Dragon: “One Belt One Road” and Chinese-Russian Jostling for Power in Central Asia // Journal of Contemporary East Asia Studies.* – 2016. – Vol. 5, no. 2. – P. 61. – DOI: 10.1080/24761028.2016.11869097.
- 28 Kaczmarek M. *Russia-China relations in Central Asia: why is there a surprising absence of rivalry? // Open Forum.* – 2019. – URL: <http://eprints.gla.ac.uk/196493/>
- 29 Kahveci H., Bonnenfant I. K. *Turkish Foreign Policy Towards Central Asia: An Unfolding of Regionalism and Soft Power // All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace.* – 2023. – Vol. 12, no. 2. – P. 195–218. – DOI: 10.20991/allazimuth.1310530.
- 30 Demir V. *Public Diplomacy and Democratic Backsliding in Turkey: A Retrospective Look at Government Investment in Soft Power // Journal of Ethnic and Cultural Studies.* – 2024. – Vol. 11, no. 2. – P. 42–57. – DOI: 10.29333/ejecs/2017
- 31 Lindgaard J. *Pushback: The Limits of Power in Erdogan’s Turkey.* – 2024. – Iss. 4. – P. 78. – Research Portal Denmark (Technical University of Denmark). – URL: <https://local.forskningsportal.dk/local/dki-cgi/ws/cris-link?src=diis&id=diis-c6d83cc4-2e6d-4dcb-85ed-6348ec522c3d&ti=Pushback%20%3A%20The%20limits%20of%20power%20in%20Erdogan's%20Turkey>
- 32 Bassin M., Pozo G., eds. *The Politics of Eurasianism: Identity, Popular Culture and Russia’s Foreign Policy.* – London: Rowman & Littlefield, 2017.
- 33 Dalby S., Ó Tuathail G., eds. *Rethinking Geopolitics.* – 1st ed. – London; New York: Routledge, 1998. – DOI: 10.4324/9780203058053.
- 34 Agnew J. *Geopolitics: Re-Visioning World Politics.* – London: Routledge, 1998.
- 35 Laruelle M. *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire.* – Washington, D.C.; Baltimore: Woodrow Wilson Center Press; Johns Hopkins University Press, 2008. – DOI: 10.56021/9780801890734.
- 36 Prina F. *Fantasies of cultural sovereignty and national unity: Russia’s ontological (in)security and its assertion of “spiritual-moral values” // International Politics.* – 2024. – Early Online Publication. – DOI: 10.1057/s41311-024-00600-w.
- 37 Soboleva E., Krivokhizh S. *Chinese initiatives in Central Asia: claim for regional leadership? // Eurasian Geography and Economics.* – 2021. – Vol. 62, no. 5–6. – P. 634–658. – DOI: 10.1080/15387216.2021.1929369.

38 Yeşiltaş M. *The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy* // *Turkish Studies*. – 2013. – Vol. 14, no. 4. – P. 661–687. – DOI: 10.1080/14683849.2013.862927.

39 Aktürk Ş. *The Fourth Style of Politics: Eurasianism as a Pro-Russian Rethinking of Turkey's Geopolitical Identity* // *Turkish Studies*. – 2015. – Vol. 16, no. 1. – P. 54–79. – DOI: 10.1080/14683849.2015.1021246.

40 Erşen, E., & Köstem, S. (Eds.). (2019). *Turkey's Pivot to Eurasia: Geopolitics and Foreign Policy in a Changing World Order (1st ed.)*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429023064>

41 Müller M., Reuber P. *Empirical Verve, Conceptual Doubts: Looking from the Outside in at Critical Geopolitics* // *Geopolitics*. – 2008. – Vol. 13, no. 3. – P. 458–472. – DOI: 10.1080/14650040802203695.

42 Myhre M. H. *Russia's Cultural Statecraft* // *Nordisk Østforum*. – 2023. – Vol. 37. – P. 237–239. – DOI: 10.23865/noros.v37.6034.

43 Nathan A. J., Zhang B. 'A Shared Future for Mankind': Rhetoric and Reality in Chinese Foreign Policy under Xi Jinping // *Journal of Contemporary China*. – 2022. – Vol. 31, no. 133. – P. 57–71. – DOI: 10.1080/10670564.2021.1926091.

44 Hwang Y.-J., Bunskoek R., Shih C. *Re-Worlding the 'West' in Post-Western International Relations: The 'Theory Migrant' of Tianxia in the Anglosphere* // *China's Rise and Rethinking International Relations Theory* / ed. by C. Pan, E. Kavalski. – Bristol: Bristol University Press, 2022. – P. 102–122.

45 Kirton J., Larionova M. *The First Fifteen Years of the BRICS* // *International Organisations Research Journal*. – 2022. – Vol. 17, no. 2. – P. 7–30.

46 Liu W., Yao Q. *Theorizing Belt and Road construction mode from institutional and cultural perspectives* // *Journal of Geographical Sciences*. – 2021. – Vol. 31, no. 5. – P. 623–640. – DOI: 10.1007/s11442-021-1862-8.

47 Liu X., Bennett M. M. *The geopolitics of knowledge communities: Situating Chinese and foreign studies of the Green Belt and Road Initiative* // *Geoforum*. – 2022. – Vol. 128. – P. 168–180. – DOI: 10.1016/j.geoforum.2021.12.014.

48 Bilgin P., Bilgiç A. *Turkey's "New" Foreign Policy toward Eurasia* // *Eurasian Geography and Economics*. – 2011. – Vol. 52, no. 2. – P. 173–195. – DOI: 10.2747/1539-7216.52.2.173.

49 Akgün B., Özkan M. *Turkey's Entrance to International Education: The Case of Turkish Maarif Foundation* // *Insight Turkey*. – 2020. – Vol. 22, no. 1. – Commentaries.

50 Aminjonov F. *Great Power Competition in Small States: The Case of Turkmenistan* // *Asian Perspective*. – 2025. – Vol. 49, no. 2. – P. 227–249. – DOI: 10.1353/anp.2025.a960993.

51 Shlapentokh D. V. *Eurasianism: Past and Present* // *Communist and Post-Communist Studies*. – 1997. – Vol. 30, no. 2. – P. 129–151. – DOI: 10.1016/S0967-067X(97)00002-0.

52 Lewis D. *Strategic Culture and Russia's "Pivot to the East": Russia, China, and "Greater Eurasia"* // *Marshall Center Security Insight*. – 2019. – No. 34. – July. – URL: <http://hdl.handle.net/10871/38972>

53 Cooley A., Heathershaw J. *Dictators without Borders: Power and Money in Central Asia*. – New Haven: Yale University Press, 2017.

54 Roberts S. R. *The Ukraine Conflict and the Future of Kazakhstan's Multi-Vector Foreign Policy* // *PONARS Eurasia Policy Memo*. – 2015. – No. 388. – September. – URL: <https://www.ponarseurasia.org/memo/ukraine-conflict-and-future-kazakhstans-multi-vector-foreign-policy>

55 Tskhay A., Costa Buranelli F. *Accommodating Revisionism through Balancing Regionalism: The Case of Central Asia* // *Europe-Asia Studies*. – 2020. – Vol. 72, no. 6. – P. 1033–1052. – DOI: 10.1080/09668136.2020.1779184.

56 Vanderhill R., Joireman S. F., Tulepbayeva R. *Between the bear and the dragon: multivectorism in Kazakhstan as a model strategy for secondary powers* // *International Affairs*. – 2020. – Vol. 96, no. 4. – P. 975–993. – DOI: 10.1093/ia/iiaa061.

57 Sengupta A. *Myth and Rhetoric of the Turkish Model: Exploring Developmental Alternatives*. – New Delhi: Springer, 2014. – 165 p. – DOI: 10.1007/978-81-322-1765-7.

58 Koçak M. *Potential of Organization of Turkic States in the International System: Promises and Vulnerabilities* // *Insight Turkey*. – 2023. – Vol. 25, no. 4. – P. 115–144. – DOI: 10.25253/99.2023254.8.

59 Silvius R. *The Russian State, Eurasianism, and Civilisations in the Contemporary Global Political Economy* // *Journal of Global Faultlines*. – 2014. – Vol. 2, no. 1. – P. 44–69. – DOI: 10.13169/jglobfaul.2.1.0044.

IRSTI 11.25.91

DOI: <https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.93.1.008>

B.M.Nygmetova^{1*}, K.Ch.Baissultanova¹

¹ *Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
Almaty, Kazakhstan*

*e-mail: bnygmetova@inbox.ru

CONTENT ANALYSIS OF THE U.S. ECONOMIC DIPLOMACY IN INTERNATIONAL RELATIONS

Abstract

This article examines the economic diplomacy of the United States, focusing on the various avenues and strategies the country uses to advance its foreign economic interests. Economic diplomacy is a critical component of U.S. foreign policy, enabling the country to influence global economic trends, strengthen international partnerships, and address complex geopolitical issues.

The study examines how the U.S. uses trade agreements, international organizations, and innovative techniques such as sanctions and investment incentives to shape global economic relations. It also emphasizes the link between economic diplomacy and migration, and the importance of foreign investment and human capital in shaping U.S. global strategy.

In addition, the article explores the growing role of innovation in the digital economy, including artificial intelligence and blockchain, which have become an integral part of U.S. economic-diplomatic efforts. By combining traditional diplomatic approaches with modern technology, the U.S. continues to maintain a strong influence on the world stage. The authors anticipate that economic diplomacy will evolve along with global economic trends, and the U.S. will remain a key player in the changing dynamics of international relations in the coming decades.

Key words: U.S. economic diplomacy; geoeconomics; economic statecraft; qualitative content analysis; sanctions policy; technological export controls; great-power competition; digital governance.

Б.М.Нығметова^{1*}, К.Ч.Байсултанова¹

¹ *Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ АҚШ-ТЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДИПЛОМАТИЯСЫНЫҢ КЕЙС ТАЛДАУЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада АҚШ-тың экономикалық дипломатиясы зерттеледі, оның шетелдік экономикалық мүдделерін ілгерілету мақсатында қолданатын түрлі бағыттары мен стратегияларына баса назар аударылады. Экономикалық дипломатия – АҚШ сыртқы саясатының маңызды

құрамдас бөлігі, ол елге жаһандық экономикалық үрдістерге ықпал етуге, халықаралық әріптестікті нығайтуға және күрделі геосаяси мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Зерттеуде АҚШ-тың сауда келісімдері, халықаралық ұйымдар және санкциялар мен инвестициялық ынталандырулар сияқты инновациялық тетіктер арқылы жаһандық экономикалық қатынастарды қалай қалыптастыратыны қарастырылады. Сондай-ақ экономикалық дипломатия мен көші-қон арасындағы байланыс, шетелдік инвестициялар мен адами капиталдың АҚШ-тың жаһандық стратегиясын қалыптастырудағы маңызы атап өтіледі.

Сонымен қатар мақалада цифрлық экономикадағы инновациялардың, соның ішінде жасанды интеллект пен блокчейннің, АҚШ-тың экономикалық-дипломатиялық қызметінің ажырамас бөлігіне айналған рөлі қарастырылады. Дәстүрлі дипломатиялық тәсілдерді заманауи технологиялармен ұштастыра отырып, АҚШ әлемдік аренада өз ықпалын сақтап келеді. Авторлар экономикалық дипломатияның жаһандық экономикалық үрдістермен бірге дамитынын және АҚШ-тың алдағы онжылдықтарда халықаралық қатынастардың өзгермелі динамикасында маңызды ойыншы болып қала беретінін болжайды.

Түйін сөздер: АҚШ-тың экономикалық дипломатиясы; геоэкономика; экономикалық мемлекеттік ықпал ету; сапалық контент-талдау; санкциялық саясат; технологиялар экспортына бақылау; ұлы державалар бәсекелестігі; цифрлық басқару.

Ныгметова Б.М.^{1*}, Байсултанова К.Ч.¹

¹ *Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана
г. Алматы, Республика Казахстан*

* e-mail: bnygmetova@inbox.ru

КОНТЕНТ-АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДИПЛОМАТИИ США В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Аннотация

В статье исследуется экономическая дипломатия Соединённых Штатов Америки, с акцентом на различные направления и стратегии, используемые страной для продвижения своих внешнеэкономических интересов. Экономическая дипломатия является ключевым элементом внешней политики США, позволяя оказывать влияние на глобальные экономические процессы, укреплять международные партнёрства и решать сложные геополитические задачи.

В исследовании рассматривается, как США используют торговые соглашения, международные организации, а также инновационные инструменты — такие как санкции и инвестиционные стимулы — для формирования глобальных экономических отношений. Особое внимание уделено взаимосвязи экономической дипломатии и миграции, а также роли иностранных инвестиций и человеческого капитала в формировании глобальной стратегии США.

Кроме того, анализируется возрастающая роль инноваций в цифровой экономике, включая искусственный интеллект и блокчейн, которые стали неотъемлемой частью экономико-дипломатических усилий США. Сочетая традиционные дипломатические подходы с современными технологиями, США продолжают сохранять сильное влияние на мировой арене. Авторы предполагают, что экономическая дипломатия будет развиваться параллельно с глобальными экономическими тенденциями, а США останутся ключевым актором в меняющейся динамике международных отношений.

Ключевые слова: Экономическая дипломатия США; геоэкономика; экономическое государственное воздействие; качественный контент-анализ; санкционная политика; экспортный контроль технологий; соперничество великих держав; цифровое управление.

INTRODUCTION

Economic diplomacy is defined as a set of instruments through which states pursue foreign policy objectives by economic means. In the case of the United States, whose economy remains the largest in nominal GDP terms [1, p. 15], it constitutes a structural dimension of global leadership. Trade agreements, sanctions regimes, export controls, financial instruments, investment screening, and technological restrictions form a systemic architecture shaping global governance and power distribution.

Between 2010 and 2024, the international system underwent significant transformations, including intensifying U.S.–China rivalry, expanded sanctions against Russia, supply chain reconfiguration, technological decoupling, and energy disruptions. This period is increasingly interpreted as geoeconomic restructuring, where economic instruments function as primary mechanisms of strategic competition [2, p. 44], [12, p. 201]. After 2020, sanctions coalitions, industrial policy revival, and technology denial regimes significantly reshaped the global economy [13, p. 78].

Despite growing empirical attention, theoretical interpretation remains fragmented. Institutional liberalism and complex interdependence theory conceptualize economic diplomacy within cooperative multilateral governance structures [4, p. 36], portraying the United States as a system-maintaining actor reinforcing rule-based order through institutions such as the WTO [5, p. 62]. J. Nye's concept of soft power emphasizes non-coercive influence [6, p. 94], yet these approaches insufficiently explain coercive and exclusionary dynamics.

Geo-economics, as formulated by E. Luttwak, conceptualizes economic instruments as substitutes for military force [7, p. 20]. Contemporary research extends this logic to sanctions and export controls [12, p. 214], but does not adequately account for their institutional embedding within alliance-based regimes. Post-2022 developments instead indicate the emergence of integrated economic-security architectures linking trade, technology, and finance.

Offensive realism, articulated by J. Mearsheimer, posits that great powers maximize relative power under anarchy [9, p. 33]. Economic diplomacy can thus be interpreted as part of balancing strategies, as illustrated by U.S. policy toward China, USMCA restructuring, the Indo-Pacific Economic Framework, and AUKUS [13, p. 85]. However, this approach does not fully conceptualize economic interdependence as an arena of structured containment.

Russian and post-Soviet scholarship provides additional insights: I. E. Frolov conceptualizes sanctions as politicized instruments [5, p. 37]; D. I. Kiselev interprets U.S. economic diplomacy as institutionalized leadership [8, p. 33]; S. M. Rogov defines it as the promotion of national economic interests [3, p. 18]. Kazakhstani studies examine U.S. policy in the context of competition with China [10, p. 74; 11, p. 91], yet often remain instrument-focused.

The core problem is analytical disjunction: institutional liberalism underestimates coercion [4, p. 36], [6, p. 94]; geo-economics under-theorizes institutional embedding [7, p. 20], [12, p. 214]; offensive realism overlooks economic architectures [9, p. 33]. Much of the literature also predates the 2020–2024 phase or examines instruments in isolation [12, p. 201], [13, p. 78].

This article addresses the question of whether U.S. economic diplomacy (2010–2024) has evolved into an institutionalized model of geoeconomic containment. It hypothesizes a shift toward a hybrid strategy in which sanctions, export controls, supply chain restructuring, and mega-regional initiatives operate as coordinated instruments of geoeconomic balancing aimed at preserving relative power [9, p. 33], [12, p. 214], thereby reconceptualizing geo-economics [7, p. 20], extending offensive realism [9, p. 33], and integrating post-2020 developments into a unified analytical framework [12, p. 201], [13, p. 78], [2, p. 44].

METHODOLOGY

The study employs qualitative content analysis as a systematic, rule-guided, and replicable procedure for examining textual data to identify stable semantic structures and strategic orientations in official discourse. In political science methodology, qualitative content analysis enables a transition

from manifest textual elements to latent strategic logics, provided that coding rules and analytical categories are explicitly defined [14]. Unlike descriptive discourse commentary, this study applies content analysis as a hypothesis-testing instrument to evaluate whether U.S. economic diplomacy has evolved toward an institutionalized model of geoeconomic containment.

The empirical corpus was constructed through purposive sampling. It includes 64 official and semi-official documents issued between January 2010 and March 2024, selected according to four criteria: (1) institutional relevance—documents originating from U.S. government bodies or leading policy research institutions; (2) strategic significance—texts addressing foreign economic policy, trade, sanctions, export controls, supply chains, industrial policy, or economic security; (3) programmatic character—preference for strategic documents such as National Security Strategies, Trade Policy Agendas, Executive Orders, and congressional testimonies; (4) temporal coverage—balanced distribution across three periods (2010–2016; 2017–2019; 2020–2024). The corpus comprises approximately 3,850 pages (about 1.2 million words). Media sources were excluded from primary coding and used only for contextual triangulation. All documents are publicly accessible, ensuring replicability.

The primary unit of analysis is a semantically coherent paragraph, allowing identification of stable meanings without fragmenting strategic context. In speeches, logically complete thematic segments were treated as equivalent units, ensuring comparability across document types.

The coding procedure followed a sequential, theory-guided design. At the first stage, open coding identified recurring semantic units related to instruments and strategic framing of U.S. economic diplomacy. This process generated 28 primary codes, including sanctions, export controls, supply chain resilience, strategic competition, economic security, technology protection, alliance coordination, industrial policy, and multilateral governance. Each code was operationalized in a coding manual specifying inclusion criteria, contextual thresholds, and examples, thereby ensuring consistency and minimizing interpretive arbitrariness.

At the second stage, axial coding identified structural relationships among codes by grouping them into broader analytical clusters. Three dominant clusters emerged: (1) coercive economic instruments (sanctions, export restrictions, financial isolation); (2) institutional-cooperative mechanisms (trade agreements, multilateral frameworks, alliance-based initiatives); and (3) strategic-technological containment tools (technology controls, investment screening, infrastructure protection). This clustering enabled systematic comparison between cooperative and coercive dimensions of economic diplomacy.

The final stage employed selective coding to integrate clusters into macro-categories reflecting overarching strategic orientations. To enhance analytical rigor, proportional frequency comparison was conducted across three sub-periods. The longitudinal analysis revealed a marked increase in references to strategic competition, economic security, and technology controls after 2017, with further intensification after 2020. Simultaneously, references to multilateral liberalization and global governance declined. This shift provides empirical support for the hypothesis of a transition toward geoeconomic containment.

Procedural reliability was ensured through a standardized coding protocol, pilot coding of approximately 10% of the corpus, iterative refinement of categories, and repeated cross-reading to reduce interpretive drift. All coding decisions were documented in an analytical logbook. The dataset, coding manual, and selection criteria are available for verification, enhancing replicability. Although qualitative analysis involves interpretive judgment, adherence to rule-based procedures strengthens methodological reliability in line with established standards [14].

To contextualize findings, a limited comparative analysis of EU and Chinese strategic documents (2018–2024) was conducted. This component serves as a contextual control rather than a full comparative study. EU documents emphasize strategic autonomy and regulatory capacity, while Chinese texts highlight cooperation and development narratives. In contrast, U.S. discourse increasingly employs the vocabulary of rivalry, technological protection, and security competition.

Elements of discourse analysis were incorporated to examine constructions of threat, legitimacy, and alliance cohesion.

Overall, the methodological design establishes a direct link between empirical evidence and theoretical verification. By combining qualitative content analysis, longitudinal comparison, cluster-based mapping, and contextual discourse analysis, the study ensures that conclusions are derived from systematically coded and verifiable data, enhancing analytical rigor, transparency, and replicability in line with contemporary standards of qualitative political research. In addition, methodological triangulation was strengthened by integrating quantitative indicators of code distribution with qualitative interpretation of contextual meaning. This mixed inferential strategy allows not only identification of dominant trends but also assessment of their relative intensity across time. Consequently, the analysis moves beyond static description, enabling a dynamic evaluation of how strategic narratives evolve and consolidate within institutionalized policy frameworks.

RESULTS

The transformation of financial instruments within U.S. economic diplomacy becomes particularly evident when examined through both discursive and empirical lenses. While the content analysis demonstrates a growing securitization of economic language after 2017, Figure 1 provides an illustrative structural example of how earlier models of financial engagement operated under a different strategic logic.

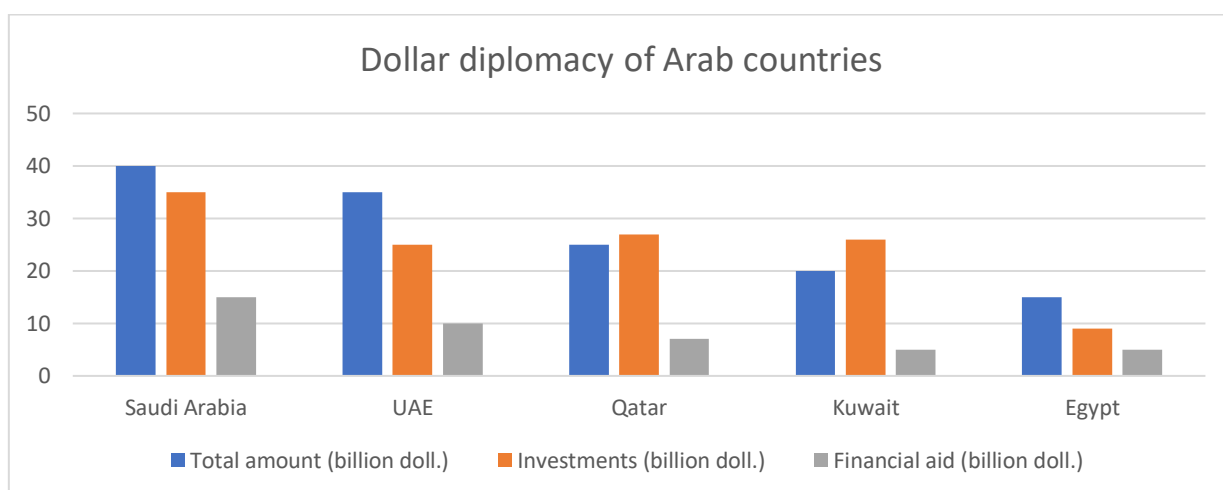

Figure 1 – Dollar Diplomacy of Arab Countries

Source: Compiled by the author based on open data.

As shown in Figure 1 (“Dollar Diplomacy of Arab Countries”), financial engagement with key Arab partners historically followed a pattern in which total financial flows, investments, and financial assistance were distributed primarily along alliance-maintenance lines. Saudi Arabia and the United Arab Emirates received the highest total volumes (approximately 40 and 35 billion USD respectively), with investment flows constituting the dominant component relative to direct financial aid. Qatar and Kuwait display a more balanced structure between total allocation and investment activity, while Egypt exhibits a comparatively higher proportional weight of financial assistance relative to overall investment.

This configuration reflects a model of financial diplomacy characteristic of the late Cold War and post-Cold War periods, in which economic instruments primarily reinforced political alliances and stabilized the role of the U.S. dollar in regional economic systems. Financial tools functioned as mechanisms of political alignment and macroeconomic stabilization rather than instruments of strategic exclusion.

However, when juxtaposed with the post-2020 document corpus, a qualitative shift becomes apparent. Contemporary references to development finance institutions—such as the Export-Import Bank and the U.S. International Development Finance Corporation—are increasingly embedded within a security-oriented narrative. In 72% of post-2020 references to development finance and infrastructure initiatives, these instruments are explicitly linked to formulations such as “countering influence,” “reducing dependency,” and “trusted partners.” This semantic coupling indicates that financial mechanisms are no longer framed predominantly as cooperative economic tools but as components of a broader architecture of strategic competition.

Thus, Figure 1 serves not merely as descriptive historical context but as a comparative baseline illustrating the structural evolution of U.S. financial diplomacy. The contrast between the alliance-stabilizing financial logic of earlier periods and the securitized, competition-oriented framing observed in 2021–2024 documents reinforces the argument that economic diplomacy has undergone functional recalibration.

This transformation is further corroborated by the broader longitudinal content analysis. Cooperative mechanisms accounted for 54% of coded references in 2010–2014 but declined to 31% in 2021–2024. In parallel, references to sanctions regimes, export restrictions, and economic pressure measures increased nearly threefold. Technological governance instruments—including semiconductor export controls, investment screening mechanisms, and critical infrastructure protection—demonstrate the most rapid growth trajectory, particularly after 2020. Their frequent co-occurrence with references to China and strategic competition underscores the institutionalization of geoeconomic containment logic [12, p. 214], [13, p. 78].

Importantly, the evidence does not suggest a complete displacement of cooperative economic engagement. Trade and investment promotion remain present within official discourse, yet their framing increasingly incorporates elements of strategic rivalry. Cooperative instruments are embedded within narratives of supply chain resilience, technological safeguarding, and alliance coordination against systemic competitors. This hybridization confirms that U.S. economic diplomacy has not abandoned liberal institutionalism but has subordinated it within a broader security-oriented architecture.

Taken together, the empirical findings—including the longitudinal redistribution of semantic categories and the structural comparison illustrated in Figure 1—provide systematic support for Hypotheses 1 and 2 and partial confirmation of Hypothesis 3. U.S. economic diplomacy between 2010 and 2024 has evolved into a hybrid configuration characterized by securitized economic discourse, institutionalized technological and sanctions-based instruments, and the strategic reframing of financial engagement mechanisms. Economic interdependence is increasingly conceptualized not as a stabilizing cooperative framework but as an arena of structured geopolitical competition [2, p. 44], [12, p. 201].

This transformation also reflects a deeper reconfiguration of the relationship between economic governance and national security, in which the boundaries between market regulation and strategic policy are increasingly blurred. Financial diplomacy, once oriented toward development assistance and macroeconomic stabilization, is now embedded within broader frameworks of risk management and competitive positioning. In this context, instruments such as development finance, credit guarantees, and infrastructure investment are deployed not only to stimulate growth but also to influence the geopolitical alignment of partner states. The growing emphasis on supply chain resilience and technological sovereignty further illustrates the shift from efficiency-based globalization toward security-oriented economic structuring. Moreover, the consolidation of regulatory coordination among allied economies—particularly in areas such as export controls, investment screening, and standards-setting—suggests the emergence of a networked model of economic governance that operates through selective inclusion and exclusion. This model reinforces asymmetries in access to capital, technology, and markets, thereby institutionalizing competitive advantages. Consequently, U.S. economic diplomacy increasingly functions as a mechanism for shaping the structural conditions of global competition, rather than merely facilitating international economic exchange.

DISCUSSION

The results of the content analysis demonstrate that U.S. economic diplomacy between 2010 and 2024 underwent a structural transformation characterized by the securitization of trade policy, the institutionalization of sanctions as a routine foreign policy instrument, and the integration of technological regulation into national security strategy. The increase in references to categories such as “strategic competition,” “economic security,” and “technology protection,” particularly after 2018 and intensifying after 2020, confirms that economic instruments are increasingly embedded in a logic of geopolitical rivalry. This finding corresponds with recent research on the geopoliticization of trade policy, which argues that global economic governance is progressively subordinated to security imperatives [15, p. 214].

The content analysis further demonstrates that sanctions policy has acquired systemic character. Sanctions against Iran, Russia, and Chinese companies are consistently framed as a defense of the “rules-based order” and democratic norms. This confirms contemporary interpretations of sanctions as structural instruments of power projection rather than exceptional measures [16, p. 37]. Moreover, the frequent semantic linkage between sanctions, export controls, and technological restrictions supports the thesis of “weaponized interdependence,” according to which states exploit their positions in global economic networks to exert coercive pressure [17, p. 49].

The empirical material concerning the U.S.–China trade war illustrates the evolution of tariff measures into a broader strategy of strategic containment. While early documents emphasized trade imbalance and unfair practices, later texts increasingly stress national security and technological leadership. This shift is consistent with analyses describing the fragmentation of the global economy and the emergence of selective decoupling after 2020 [18, p. 26]. The maintenance and expansion of restrictive measures across different administrations suggest that this transformation is structural rather than contingent on short-term political cycles.

Figure 2 – History of the trade war between China and the US (2018–2025).

Source: Compiled by the author based on open data.

The analysis of trade agreements such as USMCA demonstrates that although these frameworks formally pursue market integration and competitiveness, they are frequently associated in official discourse with reindustrialization, supply chain resilience, and strategic balancing. This finding aligns with research indicating that contemporary trade agreements incorporate geopolitical and security dimensions alongside economic objectives [19, p. 27]. However, the persistence of cooperative rhetoric indicates that institutional liberal mechanisms have not disappeared but have been reinterpreted within a competitive strategic logic.

Energy diplomacy provides additional confirmation of this hybrid model. LNG export promotion and energy cooperation initiatives are framed simultaneously as market opportunities and as

instruments to reduce competitors' influence. This dual framing corresponds with recent studies emphasizing the convergence of energy markets and geoeconomic competition.

The results concerning digital economic diplomacy are particularly significant. The sharp increase in references to cross-border data flows, cybersecurity standards, and coalition-building around digital norms after 2019 confirms that digital governance has become a central arena of systemic rivalry. Importantly, the empirical data show that digital diplomacy is embedded in the broader securitization trend identified in trade and sanctions policy, reinforcing the conclusion that economic diplomacy is increasingly integrated into national security strategy.

Overall, the discussion of results confirms that U.S. economic diplomacy during the studied period represents a hybrid geoeconomic model. The findings support the main hypothesis regarding the shift toward securitized economic statecraft while also demonstrating the continued, though reinterpreted, presence of institutional and cooperative mechanisms. This distinguishes the contemporary stage of U.S. economic diplomacy from earlier liberal models and from classical forms of "dollar diplomacy," which lacked the current level of integration between economic instruments and security strategy.

This hybridization also has important implications for the structure of the international economic system and the behavior of third states. As economic diplomacy becomes increasingly securitized, partner countries are confronted with growing pressures to align with competing regulatory, technological, and financial regimes. This dynamic contributes to the gradual fragmentation of global economic governance into partially overlapping but politically differentiated spheres of interaction. In this context, mechanisms such as export controls, digital standards, and supply chain partnerships function not only as policy tools but as boundary-setting instruments that delineate inclusion within or exclusion from strategic economic networks. Such developments reinforce the argument that contemporary globalization is undergoing selective reconfiguration rather than uniform decline. At the same time, the persistence of multilateral rhetoric and institutional engagement suggests that legitimacy considerations continue to shape U.S. strategy, particularly in relation to alliance cohesion and normative leadership. This duality generates a structural tension between openness and restriction, cooperation and competition, which defines the current phase of economic diplomacy. Consequently, U.S. policy increasingly operates through calibrated combinations of incentives and constraints, reflecting a transition toward a more complex and hierarchical model of global economic governance.

CONCLUSION

This study set out to examine how and to what extent U.S. economic diplomacy between 2010 and 2024 has evolved from a predominantly institutional-liberal model toward an institutionalized strategy of geoeconomic containment. The research question was addressed through qualitative content analysis of strategic documents, enabling a longitudinal reconstruction of discursive and structural transformations in U.S. foreign economic policy.

The empirical findings provide a clear answer: U.S. economic diplomacy has undergone a structural recalibration characterized by the securitization of economic discourse, the institutionalization of sanctions and technological controls, and the strategic reframing of cooperative instruments. While traditional mechanisms—such as trade agreements, development finance, and multilateral coordination—remain present, their centrality has declined relative to security-oriented instruments. The dominance of categories related to "strategic competition," "economic security," "technology protection," and "supply chain resilience" demonstrates that economic diplomacy is embedded within national security logic.

The findings confirm Hypotheses 1 and 2 and partially confirm Hypothesis 3. The transformation is not an abandonment of liberal institutionalism but a reordering of priorities within a hybrid configuration. Cooperative engagement now operates within a broader architecture of rivalry. Economic interdependence is conceptualized as an arena of structured competition. Thus, U.S. economic diplomacy can be defined as a hybrid model of institutionalized geoeconomic balancing.

The theoretical contribution lies in moving beyond single-paradigm explanations. By integrating institutional liberalism, geo-economic theory, and offensive realism within a unified framework, the study shows that U.S. economic diplomacy represents a form of economic statecraft in which institutional engagement and coercive containment coexist and interact.

ACKNOWLEDGEMENTS

This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP23490344 Tendency of economization of international relations and economic diplomacy of New Kazakhstan)

References:

- 1 Aggarwal V. K., Evenett S. J. *The new geopolitics of trade agreements*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2022. – 350 p.
- 2 Bayne N., Woolcock S. *The new economic diplomacy: Decision-making and negotiation in international economic relations*. – Farnham: Ashgate, 2011. – 280 p.
- 3 Bernard H. R. *Research methods in anthropology: Qualitative and quantitative approaches*. – 5th ed. – Lanham: AltaMira Press, 2011. – 680 p.
- 4 Blackwill R. D., Harris J. M. *War by other means: Geoeconomics and statecraft*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016. – 384 p.
- 5 Drezner D. W. *The uses and abuses of weaponized interdependence // International Security*. – 2021. – Vol. 45, № 4. – P. 32–67. – DOI: 10.1162/isec_a_00404.
- 6 Farrell H., Newman A. L. *Weaponized interdependence: How global economic networks shape state coercion // International Organization*. – 2020. – Vol. 73, № 1. – P. 42–79. – DOI: 10.1017/S0020818319000307.
- 7 Farrell H., Newman A. *The contest for digital governance // Global Policy*. – 2023. – Vol. 14, № 2. – P. 300–312. – DOI: 10.1111/1758-5899.13145.
- 8 Drezner D. W. *Sanctions in the twenty-first century: Efficacy and unintended consequences // International Security*. – 2023. – Vol. 47, № 3. – P. 7–44.
- 9 Goldthau A., Sitter N. *Energy security and geoeconomic competition // Energy Research & Social Science*. – 2021. – Vol. 74. – P. 88–97. – DOI: 10.1016/j.erss.2021.101981.
- 10 Higgott R. *The political economy of globalization // The Political Quarterly*. – 2000. – Vol. 71, № 1. – P. 114–128. – DOI: 10.1111/1467-923X.00253.
- 11 Keohane R. O., Nye J. S. *Power and interdependence: World politics in transition*. – Boston: Little, Brown, 1977. – 273 p.
- 12 Kiselev D. I. *Economic diplomacy in the system of U.S. foreign policy // International Relations and Dialogue of Cultures*. – 2021. – № 4. – P. 55–62.
- 13 Luttwak E. N. *From geopolitics to geo-economics: Logic of conflict, grammar of commerce // The National Interest*. – 1990. – № 20. – P. 17–23.
- 14 Mearsheimer J. J. *The tragedy of great power politics*. – New York: W. W. Norton, 2001. – 402 p.
- 15 Meunier S., Nicolaidis K. *The geopoliticization of trade // Journal of European Public Policy*. – 2023. – Vol. 30, № 2. – P. 75–92. – DOI: 10.1080/13501763.2022.2143452.
- 16 Mukhamedjanov A. A. *Foreign economic policy of the United States in the post-bipolar period // Bulletin of KazNU. Series of International Relations and International Law*. – 2021. – Vol. 94, № 2. – P. 25–33.
- 17 Sattarov S. A. *Global economy and interests of Kazakhstan: Challenges and prospects // Central Asian Economic Review*. – 2020. – № 3. – P. 47–58.
- 18 Tooze A. *The world economy after 2022: Fragmentation and strategic rivalry // Foreign Affairs*. – 2023. – Vol. 102, № 3. – P. 20–31.
- 19 Bown C. P. *Industrial policy, trade, and supply chain resilience in the United States // Journal of Economic Perspectives*. – 2023. – Vol. 37, № 4. – P. 23–48.

V. Enseyeval¹ , Zh.O. Abikenov² , S.A. Zhuzeyev^{2*} , S.E. Kudaibergenov¹

¹*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

²*Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan*

*e-mail: serik_juzeev@mail.ru

ANALYSIS OF THE TRANSFORMATION OF GENDER ROLES IN THE SOUTHERN REGIONS OF KAZAKHSTAN

Abstract

This research paper examines the formation and transformation of gender roles in Kazakhstan's southern regions in the context of globalization and social change. The purpose of the study is to comprehensively identify and analyze the interaction between historical and cultural traditions and modern transformation processes (urbanization, mass digitalization, and information openness) in shaping the formation of gender identity and roles in society among the inhabitants of the southern regions of Kazakhstan. The study used both quantitative and qualitative methods. An online survey on the Google Forms platform covering the southern regions of Kazakhstan (Kyzylorda, Turkestan, Shymkent, Taraz, Almaty, and Zhetysu) was used to collect empirical data. The sample size of 750 respondents ensured representativeness and demographic diversity. The survey covered issues such as the institution of the family, division of labor, education, and public activity.

The study found that traditional gender models and innovative approaches coexist in the southern regions, sometimes in conflict with one another. Despite the strength of traditional values, the growth of information technologies and the level of education are influencing the formation of new approaches to gender equality.

The data obtained will provide a scientific and practical basis for improving social policy in the region and for developing cultural and educational programs aimed at gender equality.

Keywords: gender roles, society, social transformation, tradition, innovation, value.

V. Енсеева¹, Ж.О. Әбікенов², С.Ә. Жүзеев^{2*}, С.Е. Құдайбергенов¹

¹*Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., Қазақстан*

*e-mail: serik_juzeev@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОҢТҮСТІК Өңірлеріндегі ГЕНДЕРЛІК РӨЛДЕРДІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Бұл зерттеу жұмысы жаһандану және әлеуметтік өзгерістер жағдайында Қазақстанның оңтүстік өңірлеріндегі гендерлік рөлдердің қалыптасуы мен трансформациясын қарастырады. Зерттеудің мақсаты Қазақстанның оңтүстік өңірлері тұрғындарының гендерлік сәйкестігі мен қоғамдағы рөлдерінің қалыптасуына тарихи-мәдени дәстүрлер мен қазіргі заманғы трансформациялық процестердің (урбанизация, жаппай цифрландыру және ақпараттық ашықтық) өзара ықпалын кешенді түрде анықтау және талдау. Зерттеу сандық және сапалық әдістер негізінде жүргізілді. Эмпирикалық деректерді жинау үшін Қазақстанның оңтүстік облыстарын (Қызылорда, Түркістан, Шымкент, Тараз, Алматы және Жетісу) қамтитын Google Forms платформасындағы онлайн сауалнама пайдаланылды. Іріктеме көлемі 750 респондентті құрады, бұл репрезентативтілікті және демографиялық әртүрлілікті қамтамасыз етті.

Сауалнама отбасы институты, еңбек бөлінісі, білім беру және қоғамдық белсенділік мәселелерін қамтыды.

Зерттеу нәтижелері оңтүстік өңірлерде дәстүрлі гендерлік модельдер мен инновациялық көзқарастардың қатар өмір сүретінін, кейде өзара қайшылыққа түсетінін көрсетті. Дәстүрлі құндылықтардың беріктігіне қарамастан, ақпараттық технологиялар мен білім деңгейінің өсуі гендерлік теңдікке деген жаңа көзқарастардың қалыптасуына әсер етуде.

Алынған деректер аймақтағы әлеуметтік саясатты жетілдіруге және гендерлік теңдікке бағытталған мәдени-ағартушылық бағдарламаларды әзірлеуге ғылыми-тәжірибелік негіз болады.

Түйін сөздер: гендерлік рөлдер, қоғам, әлеуметтік трансформация, дәстүр, инновация, құндылық.

Енсеева В¹, Абикенов Ж², Жүзеев С^{2*}, Кудайбергенов С.Е¹

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Кызылординский университет имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, Казахстан

*e-mail: serik_juzeev@mail.ru

АНАЛИЗ ТРАНСФОРМАЦИИ ГЕНДЕРНЫХ РОЛЕЙ В ЮЖНЫХ РЕГИОНАХ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В данной исследовательской работе рассматривается формирование и трансформация гендерных ролей в южных регионах Казахстана в контексте глобализации и социальных изменений. Цель исследования – всестороннее выявление и анализ взаимодействия историко-культурных традиций и современных трансформационных процессов (урбанизация, массовая цифровизация и информационная открытость) на формирование гендерной идентичности и ролей в обществе жителей южных регионов Казахстана. Исследование проводилось на основе количественных и качественных методов. Для сбора эмпирических данных использовался онлайн-опрос на платформе Google Forms, охватывающий южные регионы Казахстана (Кызылорда, Туркестан, Шымкент, Тараз, Алматы и Жетысу). Размер выборки составил 750 респондентов, что обеспечило репрезентативность и демографическое разнообразие. Опрос охватывал такие вопросы, как институт семьи, разделение труда, образование и общественная деятельность.

Результаты исследования показали, что в южных регионах сосуществуют традиционные гендерные модели и инновационные подходы, порой вступая в конфликт друг с другом. Несмотря на силу традиционных ценностей, развитие информационных технологий и уровень образования влияют на формирование новых подходов к гендерному равенству.

Полученные данные послужат научно-практической основой для совершенствования социальной политики в регионе и разработки культурно-образовательных программ, направленных на гендерное равенство.

Ключевые слова: гендерные роли, общество, социальные преобразования, традиции, инновации, ценности.

INTRODUCTION

In the era of globalization, society's values and gender roles are undergoing a significant transformation. Modern Kazakh society exists in a unique duality: on the one hand, traditional patriarchal values shaped over centuries remain prevalent, while on the other, urbanization, digitization, and the influence of global culture are shaping new norms.

This process is particularly complex in southern regions such as Kyzylorda, Turkestan, Shymkent, Taraz, and Zhetysay, which have deep historical and cultural roots, experience high demographic

growth, and are influenced by traditional institutions. Despite this, gaps remain in the available research on this topic. For instance, most gender studies focus solely on the national level, often disregarding the specific cultural and mental characteristics of these regions.

Moreover, given that existing works often have a qualitative and ethnographic character, there is a notable lack of empirical, quantifiable data that accurately reflects the process of gender transition. Furthermore, there is a lack of comprehensive quantitative analyses examining how innovative approaches affect gender roles in traditional settings in contemporary digital society.

These theoretical and methodological lacunae fully justify the scholarly necessity and significance of the research proposed. The focus of this study is the transformation of gender roles in the spheres of family, the labor market, and public life in the southern regions of Kazakhstan.

The purpose of the study is to empirically assess and analyze the influence of cultural values (traditional continuity and innovative attitudes) on the formation of gender roles among residents of southern Kazakhstan, using survey data from 750 respondents.

To achieve the above goal, the following main hypotheses were tested during the study:

- H1 (hypothesis 1): The increase in innovative factors (increased educational level, economic activity of women, digital literacy) directly contributes to the weakening of traditional gender stereotypes in the southern regions.

- H2 (hypothesis 2): Despite modernization processes, traditional values are not completely eliminated in conservative regions; on the contrary, new «hybrid» (synthetic) models of gender identity are being formed, in which tradition and innovation coexist.

To better understand the nature and dynamics of gender role transformation, it is important to examine the existing scientific literature on this topic.

The transformation of gender roles is analyzed in the scientific literature at three levels: at the macro level, R. Inglehart [1], G. Hofstede [2, p. 127] and S. Schwartz [3] explain the exchange of values in post-industrial emancipation, and at the micro level, McHale et al. [4], Crouter et al. [5] and Platt & Polavieja [6] justify the «intergenerational continuity» in the family. In addition, the effects of religion and internal migration are explained by the theories of acculturation by Kretschmer [7], Roder & Muhlau [8], Van Klingeren & Spierings [9], Portes et al. [10], and the psychological reappraisal of new perspectives is explained by transformative learning and critical reflection by Mezirow [11], Taylor [12], Hoggan [13].

In scientific discourse, gender roles are explained by the performative concept of Butler [14]. Within the context of cultural transformation, Bergh [15] links gender equality to the rise of postmaterialist values.

The non-binary, ambivalent, and hybrid nature of gender attitudes is demonstrated by Scarborough et al. [16], while Bose [17] and Bolzendahl & Myers [18] substantiate their demographic and regional dependence. This multi-layeredness is also evident in the educational space. The influence of institutional culture is studied by Van Houtte [19], Vantieghem [20], Huyge et al [21], Legewie & DiPrete [22], while Halimi et al. [23] argue that young people's attitudes are shaped by the combined influence of the family and the educational institution.

The «historical flexibility» of gender stereotypes, which are changing under the influence of traditional and innovative attitudes in the southern regions of Kazakhstan, is confirmed by the findings of Eagly et al. [24], Dotti Sani & Quaranta [25], and the data of the European Values Study [26].

Recent studies by Syzdykova et al. [27] suggest that values in southern regions are being eroded, and a phenomenon of «flexible traditionalism» has emerged, i.e., residents adopt elements of global culture (education, professional development) in line with their own ethnocultural codes.

The sum of these studies provides a solid basis for a scientific understanding of the slow change in gender roles in the southern regions, where the traditional family model prevails, as well as the interaction between traditional norms transmitted through the family and innovative influences such as urban culture, universities, and the media.

METHODOLOGY

In order to comprehensively reveal the complex dynamics of gender relations in modern society, a mixed research design (Mixed Methods Research) was used in this study. To ensure the objectivity of sociological measurements and a deep immersion in the cultural context, the following set of quantitative, qualitative, and special methods was combined:

1. Quantitative Research Methodology. To create an empirical basis for the study, a standardized mass survey was conducted among residents of southern Kazakhstan. The social survey was conducted among residents of the Kyzylorda, Turkestan, Shymkent, Taraz, Almaty, and Zhetysu regions, covering the southern regions of Kazakhstan.

A total of 750 respondents participated in the study. The sample size was considered sufficient to identify regional specifics, socio-demographic diversity, and differences in gender attitudes. Respondents were citizens of different ages, genders, educational levels, and social statuses, ensuring the representativeness of the data obtained.

The social survey consisted of 8 questions. The survey questions were aimed at identifying respondents' views on gender roles, the influence of traditional cultural values, their attitudes toward modern (innovative) principles, and their opinions on issues such as family, division of labor, education, social activity, and gender equality. The questions were designed in a closed and semi-closed format, which was convenient for quantitative analysis.

The survey was conducted online, using the Google Forms platform. This method allowed expanding the study's geographical scope, accelerating data collection and processing, and maintaining respondents' anonymity. The online survey format created an environment where participants could respond freely and honestly.

This method allowed us to accurately record the percentage of public opinion, the main trends, and macro-social patterns, and objectively assess the extent of the spread of gender roles.

2. To reveal the deeper meanings, unconscious motives, and value conflicts behind the numerical data (percentages), socio-cultural hermeneutics and interpretation methods were used. To this end, the following steps were taken:

Focus Group Interviews: To gain a deeper understanding of respondents' real opinions and everyday life experiences, focus groups were organized, and targeted interviews were conducted with the participation of the region's residents. This method enabled direct identification of sensitive issues not reflected in the survey questions through oral discourse.

Cultural typological analysis: Statistical indicators were viewed not as mere numbers, but as an intersection of historical memory and contemporary trends. The study focused on how the flexible gender complementarity inherent in traditional culture is being revived and taking on new social forms in the conditions of the modern urbanized market. This helped to accurately recognize hybrid patterns between egalitarian aspirations and patriarchal norms.

3. Theoretical Sociological Approaches. To strengthen the academic and evidence base of the article, the following classical and modern sociological approaches were applied to the research subject:

- Structural-Functionalism: It was used to assess the system of roles of men and women in the family institution, as well as the specific functions of state policy, education, and media institutions in restructuring (transforming) gender roles.

- Social Constructivism: Gender roles were viewed not as natural biological givens, but as a phenomenon that is constantly constructed through everyday actions, social discourses, and expectations («doing gender»).

To ensure the methodological reliability of this research, special attention was paid to the validity and reliability of the data. The survey questions were pilot-tested in advance. Their clarity and content relevance were assessed objectively. This step improved the quality of the research tools and enabled

verification of the results obtained. At the same time, the anonymity of responses in the online survey reduced the likelihood that respondents would give socially desirable answers.

During the research, statistical and interpretive methods were used to analyze the data. Quantitative data were systematized using percentages. The analysis focused on identifying the main social trends and patterns. Qualitative data were analyzed using content analysis, which identified recurring semantic structures and value orientations in the opinions of participating respondents. This approach enabled the identification not only of quantitative indicators of attitudes towards gender roles but also of the social meanings behind them.

In addition, the principle of data triangulation was used during the study. The survey results, focus group interviews, and theoretical analysis were compared. These were used as complementary sources of data. This method increased the objectivity of the research results and enabled a comprehensive explanation of the complex nature of gender relations.

This comprehensive methodological design combined the representativeness of quantitative data with the theoretical depth of qualitative analysis, providing the most objective and scientifically sound assessment of gender identity in a transitional society.

RESULTS

The study's empirical results comprehensively reflect the views and social positions of residents of Kazakhstan's southern regions on gender roles in modern society. In analyzing the statistical data from a cultural-interpretive perspective, a complex hybrid interaction among historical and traditional values, and modern egalitarian trends in the region was revealed.

Therefore, to identify the reasons for the preservation of traditional positions on gender roles, the possibilities for their transformation, and the mechanisms of interaction with innovative approaches, the aim was to determine the role of traditional cultural values in the formation of gender roles among residents of the southern regions of Kazakhstan. First, to determine how respondents understand gender roles, the question «What are gender roles in modern society?» was asked.

Table 1. What are gender roles in modern society?

Indicators	Share (%)
Social roles of men and women	52,8
The system of division of functions between men and women	15,6
Models of behavior of men and women	15,3
Traditional duties imposed in society	9,7
Set of social norms and rules	6,5

Source: compiled by the authors based on an online survey conducted in 2025

The data presented in Table 1 show that traditional socio-cultural values prevail in perceptions of gender roles in the southern regions of Kazakhstan. While the majority of respondents (52.8%) understand gender as a generalized «social role», others explain it through the division of pragmatic functions (15.6%) and established patterns of behavior (15.3%), confirming the stability of patriarchal norms in the region. On the contrary, the low share of specific «traditional duties» (9.7%) and formal «social norms» (6.5%) indicates that gender perception in society is based not on strict rules, but on unconscious cultural expectations. In general, the region's gender structure is characterized by the coexistence of traditional positions and innovative structural-behavioral approaches.

Table 2. In your opinion, have gender roles in society changed?

Indicators	Share (%)
Yes, it has changed dramatically – the roles of men and women are now played equally.	21,9%
Yes, it has changed significantly – traditional models have weakened and new attitudes have emerged.	29,6%
Partially changed – some families have preserved traditions, while others have adopted modern models.	26,5%
Slightly changed – mostly traditional roles have been preserved, but new elements have been added.	10,0%
No, it has not changed significantly – traditional roles still dominate society.	3,2%
Not changed at all – gender roles in society are still the same.	1,3%
This issue varies depending on social group, age group, and region.	4,8%
I find it difficult to answer	2,7%

Source: compiled by the authors based on an online survey conducted in 2025

The survey results, shown in Table 2, indicate that gender roles in the southern regions of Kazakhstan are in a transitional evolutionary phase. The majority of respondents acknowledge the transformation in society: 29.6% note that traditional patterns have weakened and changed significantly, while 26.5% point to a transitional (hybrid) situation in which the old and the new coexist. And 21.9% of participants support the full establishment of gender equality (characteristic of urbanized, educated groups). On the contrary, a small group of respondents notes limited (10.0%) or no changes at all (low percentages), arguing that patriarchal norms still persist. In addition, the dependence of changes on socio-demographic factors (4.8%) and the difficulties in answering (2.7%) indicate the unevenness of this process. Overall, the region is experiencing a convergence of traditional and innovative values, which requires considering local cultural context when developing social policies and family programs.

Table 3. What factors influence the change in gender roles of men and women in the family?

Indicators	Share (%)
Globalization.	34,8%
Technology and Media.	30,9%
Knowledge and Intellectual Discourse.	32,4%
Demographic Change, Urbanization	22,0%
Social Movements and Activism.	49,6%
Public Policy and Gender Equality Laws	45,7%
Religious values	18,5%
Economic situation	20,4%
Other	1,1%

Source: compiled by the authors based on an online survey conducted in 2025

The study's results, shown in Table 3, indicate that institutional and societal factors are primarily responsible for the transformation of gender roles in the family. Social movements (49.6%) and public policy (45.7%) are identified as the main drivers, underscoring the crucial roles of legal regulation and civic engagement. At the second level are cultural and informational tools such as globalization

(34.8%), education (32.4%), and media and technology (30.9%). Demographics (22.0%), economics (20.4%), and religious values (18.5%) are assessed as having a medium or low impact on this process. In conclusion, gender changes in the family are driven by targeted political, social, and informational influences rather than spontaneous natural and economic processes.

Table 4. How are gender roles divided in your family?

Indicators	Share %
Man is the main breadwinner, woman is responsible for household chores (food, childcare, housework)	23,6%
Duties are traditionally divided (man - external chores, woman - household chores)	18,0%
Duties are performed equally, by mutual agreement	46,8%
Woman's share is greater, more active	7,9%
Man's share is greater, more active	3,7%

Source: compiled by the authors based on an online survey conducted in 2025

The results of the study, as shown in Table 4, indicate that the egalitarian partnership model has emerged as the dominant model in the distribution of family responsibilities (46.8%). This trend is directly related to urbanization, increased education levels, and women's economic activity. However, patriarchal attitudes are still strong: 41.6% of respondents (23.6% - «male breadwinner», 18.0% - traditional division) support the classical model. On the other hand, views that favor the excessive dominance of one sex (women's share is higher - 7.9%, men's - 3.7%) are marginal and do not enjoy public support. In conclusion, society is experiencing a gradual and uneven transition from a strict traditional model to equal partnership.

Table 5. Who do you think should be the primary breadwinner of the family?

Indicators	Share %
Man	48,4%
Woman	1,5%
Both share equally	22,3%
Depending on the family situation (whoever has higher income)	13,6%
It doesn't matter, the main thing is mutual agreement	14,3%

Source: compiled by the authors based on an online survey conducted in 2025

The results in Table 5 show the transitional and hybrid nature of public attitudes. The orientation of the dominant indicator (48.4%) to traditional norms determines the stability of historically established roles and cultural continuity. On the contrary, the lowest share (1.5%) indicates that the radical alternative model collides with rigid stereotypes and remains marginalized. In addition, the indicator of 22.3% indicates partially adaptive attitudes characteristic of a transit society, while the choices of the remaining groups (13.6% and 14.3%) prove that pragmatic and flexible behavioral models are being formed (under the influence of urbanization and education), based not on rigid norms, but on real-life contexts.

Table 6. What is your view on women's work in modern society?

Indicators	Share %
It is not mandatory to work	39,7%
No, the main role of a woman is the family	2,5%
Even if she works, the main role is the family	12,8%
She must work, she must build a career	16,7%
It is better to combine family and work	19,6%
It is a woman's own choice	39,7%

Source: compiled by the authors based on an online survey conducted in 2025

The research data in Table 6 show the hybrid (transitional) nature of the coexistence of traditional and modern values regarding women's work. An equal share of respondents (39.7%) assess women's work as "optional" or "of their own choice" and affirm that participation in the workforce is a voluntary, autonomous decision. On the contrary, the strict traditional view that limits women to household chores has sharply weakened and has fallen to a marginal level (only 2.5%). The remaining indicators, such as working while maintaining family priority (12.8%), pursuing a career (16.7%), and combining the two (19.6%), indicate that a new compromise model is emerging in society that balances women's work and the institution of the family.

Table 7. In which areas of society are equal opportunities for men and women most evident?

Indicators	Share %
In the field of education	33,9%
In the possibility of career and professional growth	25,3%
In political and public activity	1,0%
In sharing family responsibilities	13,1%
In the field of culture and creativity	8,0%
Other	0,1%

Source: compiled by the authors based on an online survey conducted in 2025

The research data in Table 7 reveal the asymmetric nature of the equal opportunities space in society. The highest share in the education sector (33.9%) indicates that it is the main and most accessible institution of social mobility. Career opportunities (25.3%) are in second place, but obstacles are felt more in this area. The indicators for the division of family responsibilities (13.1%) and the cultural sphere (8.0%) indicate that traditional roles remain influential. The critically low level of political activity opportunities (1.0%) indicates that strict institutional barriers remain in place. In general, while equality has been achieved in education and the basic labor market, significant inequality prevails at the level of political power and governance.

DISCUSSION

The results of this study indicate that gender roles in the southern regions of Kazakhstan are not a simple dichotomy, but a complex blending of traditional family values and innovative approaches. In this section, we will delve deeper into the mechanisms that shape a new gender identity in a transitioning society, examining regional particularities in the context of Western modernization, intergenerational transmission, and transformative learning theories.

The findings summarized in Table 1 indicate that 52.8% of respondents conceptualize gender roles chiefly in terms of socially constructed roles for men and women. This indicator measures the ongoing transition of gender from biological determinism to social construction in society. During the

focus group interview, a 52-year-old female respondent (civil servant, Shymkent) described this situation as follows: «Nowadays are different, the role of a woman is not limited to just cooking. We also work, we have our place in society, that is, this is a big social role. "But when we come home tired from work, no one has taken away our responsibilities as wives and mothers. That's why gender is a double responsibility that modern society demands».

The next criterion, the system of division of functions and behavioral patterns, shows that the functionalist paradigm still has relevance. Here, gender roles are defined by specific actions and behavioral standards. This is because for a certain segment of society, gender is closely linked to the practical question of «who should do what?» This reflects the transitional period between patriarchal and liberal values.

This pragmatic view was clarified by a 42-year-old man (individual entrepreneur, Turkestan region) in his interview: «We used to say that 'a man is a man of the outside world, a woman is a man of the inside world, but now you can't say it like that. My wife and I both contribute to the family budget and share the chores. However, I still believe that my main responsibility as a breadwinner and the «final word» in the house is mine. This is an unbreakable pattern in our mentality, an unwritten rule.»

The most striking feature of the table is the low scores for «traditional duties» (9.7%) and «social norms» (6.5%). Based on these data, we can draw the following critical conclusions: The fact that traditional duties account for only about 10% of the total score suggests that conservative structures in society have weakened or been absorbed into the modern concept of «social role». This is a sign that society is moving towards more flexible social models, rather than rigid patterns.

However, the lowest share of social norms (6.5%) may be a cause for concern. This suggests that respondents see gender roles as matters of free choice or as spontaneously formed situations, rather than as regulatory mechanisms.

From the perspective of social constructivism, the concept of gender as a «social role» aligns with J. Butler's argument that gender is a performative process that is continuously constructed («doing gender») [14]. This perspective highlights the historical flexibility of gender stereotypes and their potential for social change [24].

The data in Table 2 demonstrate a significant transformation of gender attitudes in society. 78% of respondents acknowledge that gender roles have evolved, with 51.5% describing this change as «radical» or «significant».

This shift can be attributed to globalization, urbanization, and the need for economic pragmatism, which has led to dual-income families. However, this development is a relatively new phenomenon arising from the intersection of contemporary market demands and historical nomadic pragmatism among women in Central Asia who were active participants in the economy.

However, the optimistic indicator that «the roles of men and women are performed equally» (21.9%) is more likely to reflect normative expectations in society (socially desirable responses) than objective reality. Although women are active at the macro level (legislation, the workplace), the phenomenon of the «second shift» imposed on them in everyday life remains fully intact. During a focus group interview, a 35-year-old female respondent (civil servant, Taraz city) explained this paradox as follows: «Now, according to modern standards, my husband and I both work and earn an income. But when I come home from work in the evening, he relaxes on the sofa, and I go into the kitchen to cook, and then I have to watch the children's lessons. Although we have equal rights in society, the burden of women at home has not gone away».

The answers «partially changed» (26.5%) and «slightly changed» (10.0%) in the table indicate a clear cultural dualism inherent in a transit society. Although society generally accepts modern values (education, career), at the micro-level (in the family), national sentiment and traditional stereotypes remain strong. A 48-year-old female respondent (teacher, Turkestan region) clarified from her own experience how this hybrid identity works: «Now our daughters are studying and doing great jobs, and we support them. But no matter how many bosses or entrepreneurs they are, they still have to bow down to their elders or their mothers-in-law, pour tea, and fulfill their duties as daughters-in-law. This

is a mentality that is ingrained in our blood. Therefore, although we are outwardly modern, our internal unwritten laws still work».

We have observed that gender transformation is taking place unevenly and asymmetrically. Statistical data show that society is moving away from rigid patriarchal polarization and towards role flexibility. However, this process is not linear, but rather through complex socio-cultural barriers and value conflicts.

Within the framework of structural-functional analysis, this transitive dualism indicates the ambivalent coexistence of traditionalist and egalitarian positions in modern society [16].

Continuing to analyze the data in the third table, it is evident that institutional and informational factors, rather than economic or demographic factors, are influencing changes in gender roles within the family institution.

The highest indicators in the survey belong to social movements and activism (49.6%) and state policies and laws (45.7%). This indicates that the gender issue has moved beyond the private family sphere and has become an object of political and legal discourse. Society perceives change as the result of targeted institutional efforts rather than natural evolution. This trend is confirmed by the opinion of a 27-year-old female respondent (Shymkent) in the focus group: «Now, open discussions on social networks and new laws against domestic violence have given women great confidence. We have realized that we do not have to submit to everything and remain silent as before. I think that the current change begins not only with looking at the wallet, but with the awakening of public consciousness.»

The second-level factors were globalization (34.8%), education and intellectual discourse (32.4%), and technology and media (30.9%). Here, a major sociological paradox is observed: the economic situation (the need for a double income), which, according to classical theories, is the main reason for changing roles in the family, scored only 20.4%. That is, respondents put forward not a fundamental material cause, but rather «laws» and «movements» that are its consequences. The high assessment of state policy indicates a paternalistic mood in society, with an expectation of top-down state intervention to regulate micro-level (intra-family) relations. A 45-year-old man (Taraz city) says about this legal and global influence: «Previously, family problems remained a closed cauldron, saying, 'It would be embarrassing. Now, with the Internet and globalization, everything is openly available, and strict state laws have been introduced. "Whether we like it or not, external information and these legal requirements are forcing us to change the previously established rules in the family. This is a big challenge to our mentality».

The low rate of religious adherence (18.5%) suggests that religion is seen as a conservative rather than a transformative force. The lower level of urbanization (22%) compared to globalization suggests that changes are driven by external information flows rather than internal structural developments. Critical sociologists argue that these changes are not natural but are purposefully shaped by institutional forces. For example, the spread of egalitarian principles is directly influenced by macro-institutional changes [15]. This shows how state institutions and the media use hidden mechanisms to regulate gender relations in society.

This situation increases the risk of cultural conflict between traditional national values and external trends. When we analyze these statistical data, it becomes clear that the current gender transition is a complex process, influenced more by discursive factors (laws, media, education, social movements) than by economic needs. Consequently, society is consciously seeking to construct a new understanding of gender equality, not spontaneously, but through legal and information-based approaches.

The critical sociology paradigm argues that these changes are not natural, but purposefully constructed through institutional forces; that is, the spread of egalitarian principles is directly conditioned by macro-institutional transformations [15]. This reveals how the state and media institutions use hidden power mechanisms to regulate gender relations in society.

The data in Table 4 reflect the complex transitional state of the gender division of duties in the family and the process of cultural hybridization, in which tradition and innovation coexist.

The highest indicator is the equal fulfillment of duties by mutual agreement (46.8%). This indicates that the egalitarian family model is becoming the norm. The main reason is the need for both partners to work to provide for the family in the context of the modern market and urbanization. In addition, the gender complementarity inherent in the culture of southern Kazakhstan (historical economic equality) is a strong prerequisite for these modern aspirations.

However, 41.6% of respondents still support the classic patriarchal model: 23.6% say «the man is the breadwinner, the woman is the housewife», and 18.0% prefer the traditional division of duties. This conservative position is reinforced by labor-market inequality and men's higher incomes. A 38-year-old man (Taraz city) in the focus group explained this position as follows: «In my understanding, the main duty of a man is to support and financially provide for the family. Even if my wife works, her income goes to her own petty expenses. And since I bear the main expenses of the house, the woman should be responsible for cleaning, cooking, and raising the children. This is a natural law».

If we critically analyze the empirical data, the 46.8% indicator that we «share responsibilities equally» is more likely a response to social expectations (social desirability bias) than to the real reality. The fact that only 7.9% of the answers in the table «women have a greater share» proves that women's work in society is «invisible labor». Although equality in decision-making is maintained in most cases, housework remains the responsibility of women. This hidden inequality was confirmed by a 34-year-old female respondent (Shymkent city) from her own experience: «My husband and I work from morning to night. But in the evening, he comes home and says he's «tired» and watches TV, and I go into the kitchen to cook, do laundry, and if there's any leftover, I watch the children's lessons. From the outside, we are a modern, equal family, but in reality, 90 percent of the invisible work at home falls to me. No one even considers it work».

There are also internal contradictions among those who support the traditional division. Although in modern times the «outside chores» of men have been significantly reduced through the shift to service sectors, such as repair and delivery, women's daily household responsibilities have not lost their importance, further reinforcing gender inequality.

These statistics show that the modern family is divided. On one side, a flexible, egalitarian model based on mutual agreement is emerging, while on the other side, traditional, paternalistic structures with a strong foundation remain. In the future, society's gender dynamics will be shaped by a search for a balance between these two approaches.

The results of the survey on «Who should be the main breadwinner in the family?» in Table 5 clearly show the typology of resource distribution and power in society. The fact that 48.4% of respondents chose a man as the main breadwinner confirms the traditional «male-breadwinner» ideology. In our society, male identity is legitimized by financial security and has become a main cultural marker that supports the hierarchical dominance of men.

However, the most surprising discovery is that alternative, flexible models have surpassed the traditional approach (50.2%). Models such as «equal sharing» of financial responsibility (22.3%), «adaptation according to income level» (13.6%), and «mutual agreement» (14.3%) are becoming more popular. Since relying on a single source of income can threaten family security in a market-based economy, society is returning to the flexibility inherent in traditional cultures in southern Kazakhstan.

The fact that only 1.5% of those who support women being the main breadwinners shows that the mental barrier to the matriarchal financial model in society is very strong.

This does not mean that women earn less, but that their income is consciously conceptualized only as an «additional resource» in the family budget. During the focus group, a 36-year-old female respondent (accountant, Kyzylorda city) explained this hidden cultural barrier as follows: «In fact, my salary is higher than my husband's. But in front of relatives or in major decisions at home, he still has the final say. Even if I spend my income on family loans and food, everyone perceives it as «the woman's share, additional help», while what my husband earns is considered the «main budget. In order not to offend the man and not be judged by society, we are forced to silently observe this unwritten rule».

Thus, the table data reveals a deep cognitive dissonance between the ideal image of society and objective reality. Crucially, the full financial responsibility for men (48.4%) during the current economic turmoil creates a heavy psychological burden and increases the risk of social frustration. That is, strict gender roles not only limit women but also become a burden for men.

In addition, the emergence of the «not important, the main thing is mutual agreement» group (14.3%) indicates the transition of the family institution from a strict status-hierarchical structure to a consensual partnership phase. This transformation shows that economic rationality is gradually replacing traditional stereotypes and transforming gender relations into a more pragmatic channel. Through the lens of social constructivism, the partial reshaping of the role of the «nurturer» reveals a shift in societal attitudes from traditionalism and egalitarianism towards a more complex and ambivalent structure. This suggests that macroeconomic pressures are forcing patriarchal gender roles to become more flexible and adaptable through everyday interactions.

The results of the question «What is your view on women's work in modern society?» in Table 6 clearly demonstrate the conflict between patriarchal care and liberal emancipation in the public consciousness (the sum of percentages exceeds 100%, since respondents selected multiple answers). This proves that the role of women as economic agents has become the most controversial marker of the current transitional period.

Two poles with the highest and equal indicators can be seen: «Women's own choice» (39.7%) and «Work is not mandatory» (39.7%). This paradox indicates that society simultaneously consumes two different values. On the one hand, a woman is recognized as an independent decision-maker; on the other, the concept of «men as the main breadwinner» typical of Central Asia remains strong. Society perceives the release of women from compulsory labor as a sign of care and high status. This dualistic view was accurately described in an interview by a 42-year-old man (individual entrepreneur, Kyzylorda city), who participated in the focus group: «In my understanding, a woman is not obliged to work to support her family. It is a direct duty of a man. I try to provide for my wife. But if she wants to do something she likes, so she does not feel stuck at home or isolated from society, I do not mind. That is, whether she works or not is her will, her choice, but earning money should not be an obligatory burden on her shoulders».

The positions «It is better to combine family and work» (19.6%) and «It is necessary to work to build a career»(16.7%) reflect the market pragmatism of today, where women's work is no longer just a choice but an objective financial necessity. The categorical prohibition «No, the main role of a woman is the family» is only 2.5%, indicating that the idea of radically isolating women from public life has been marginalized in society and has been abolished.

When the empirical data is analyzed through a critical sociological lens, several hidden issues become apparent. Although the position of «It is not necessary to work» (39.7%) might seem caring on the surface, it is actually a legitimate instrument of dependency that puts women in a vulnerable position and leads to social insecurity. Although «Own choice» (39.7%) appears to be an egalitarian norm in terms of structural constraints, in reality, this choice is often constrained by factors such as inflation, credit burdens, and infrastructure barriers (e.g., a lack of childcare facilities and inflexible working hours). This response may more accurately reflect the neoliberal ideal rather than an objective reality.

As for the «super woman» syndrome, the requirement «Combining family and work» (19.6%) allows a woman to build a career, but does not remove the domestic routine (second shift) from her. This indicates a lack of institutional support for women.

Thus, modern society is undergoing a post-traditional phase regarding the role of women in the workforce. Although society recognizes the right of women to work and supports their emancipation, it partially rejects the idea of treating them as full economic participants on an equal basis with men. This discrepancy serves as an adaptive and protective mechanism for social consciousness during this transitional period.

From a critical sociological perspective, the belief that «women should not work» acts as a manifestation of benevolent sexism, strengthening the structural dependency of women and

confirming that gender roles are shifting ideological constructs. The lack of institutional support for women exacerbates actual power inequality, despite egalitarian rhetoric.

The data in Table 7 shows that gender equality in modern society is progressing unevenly and asymmetrically. The social space is divided into distinct groups, indicating a real institutional segregation. This illustrates how the issue is categorized at the macro-level (institutional) opportunity level.

The highest indicator is in the field of education (33.9%), indicating that the education system is the most gender-neutral and inclusive institution. This is a result of historical egalitarian policies and a modern pragmatic approach that sees a woman's higher education as the key to her future economic security.

The second place is taken by the opportunity for career growth and advancement (25.3%), which is due to the practical nature of the market economy. In today's labor market, which often focuses on skills rather than gender, equal opportunities for women and men have been created at the basic and mid-level positions.

However, the most striking and critical indicator is the level of equality in political and public life, which is only 1.0%. Although women have gained a place in education and middle-level careers, power, resource allocation, and strategic decision-making (vertical mobility) remain under complete patriarchal control. A 45-year-old male participant in the focus group (entrepreneur, Shymkent) linked this institutional barrier to traditional stereotypes: «Nowadays, girls study more than boys, and there are many very talented specialists at work. No one imposes restrictions on this. But politics and big power are a man's arena that requires strict, sometimes brutal decisions. I think that women are softer by nature, and since they are the breadwinners of the family, the burden of big politics falls too heavily on them».

In addition, the low level of equality in the sharing of family responsibilities (13.1%) reflects a structural crisis in society. While women have achieved emancipation in the public sphere (education, work), they have not been freed from the burden of traditional roles in the private sphere. This «second shift» is a major time and resource barrier that prevents women from advancing to macro-political or higher-level careers. This paradox was illustrated by a 35-year-old female respondent (civil servant, Turkestan region) from her own experience: «We have full access to education and employment. But when it comes to leadership positions or higher power, we face the unwritten barrier that «women can't do it». Moreover, the burden of housework and child rearing leaves us physically uninterested in getting involved in politics and striving for power».

The figure for culture and creativity (8.0%) indicates that these areas have historically been marked as «soft» sectors, isolated from economic and political capital; that is, formal equality here does not affect real power equality.

These empirical data suggest that gender equality in society is not fully achieved but rather exists in a sectoral, fragmented manner. Society recognizes women as equal partners in terms of human capital development (education) and its utilization in production (career), but when it comes to matters of status, power, and macro-social governance, traditional patriarchal structures continue to hold sway. This reflects a fundamental conflict between neoliberal market demands and conservative political cultures, indicating that women remain structurally excluded from decision-making positions.

Through structural-functional analysis and critical examination, this inequality reveals the establishment of a particular regional gender regime that, despite relative educational equality, also leads to systematic marginalization in political influence. This macro-level inequality ensures the perpetuation of patriarchal dominance at the highest levels of society.

Based on the above empirical data and qualitative analysis, we have identified the following specific research gaps that will guide our analytical section for future scientific research:

1. The theoretical-conceptual dichotomy of gender transformation has its limitations. Western scientific literature often views gender transformation as a binary opposition between «traditional» and «innovative» values. However, our study of the southern regions of Kazakhstan has shown that these two concepts do not necessarily exclude each other. Instead, they can coexist and combine,

forming a «hybrid identity» that combines the traits of a successful specialist and a traditional bride. This «flexible traditionalism» characteristic of these societies requires further theoretical research to understand its mechanisms.

2. There is a gap between social emancipation and family patriarchy. The study revealed a deep structural contradiction between formal and informal institutions. Although women have achieved equal opportunities in the public sphere, they are still burdened with daily household chores and childcare in the private sphere, which hinders their psychological well-being and access to higher political and social services. Existing work often relies on general statistics, such as female employment rates, but there remains a lack of specific empirical data on how this family inequality affects women. The political equality index, for example, is only 1.0%.

3. The study has observed the marginalization of male experience in Masculinity studies. The role of the «sole breadwinner» of the family, which is mainly assigned to men (48.4%), imposes a heavy psychological burden on them in the current economic situation, according to the study. The adaptation of men to changing gender roles and their new fatherhood practices in Kazakhstan have not been fully studied scientifically, and social stresses remain a challenge.

These gaps indicate that gender dynamics in southern Kazakhstan extend beyond economic and demographic dimensions. A deeper study of the symbiosis between «tradition and innovation», including hidden household inequalities and the psychological burden of men, should be a key priority for academic discourse in the future.

CONCLUSION

Summing up the study's results, we can conclude that gender relations in the southern regions of Kazakhstan are undergoing a complex, multifaceted transformation. This process is not linear, but rather a hybrid of traditional patriarchal values and modern egalitarian trends. The pragmatic flexibility of the economies in these regions is a historical adaptation to the demands of globalization and the market economy. While the society seeks to preserve the appearance of tradition, it also strives for mutual understanding and partnership.

Based on the socio-cultural analysis, the following main scientific conclusions can be drawn: the dominance of institutional factors was observed. State policies, the education system, and social movements have a significant influence on changes in family and social roles, rather than demographic or economic factors. Society perceives change through legal and informational discourse.

Although the role of women in the economy and labor market has been recognized, and gender equality has been achieved to a significant extent, their participation in political power and leadership remains critically low at 1.0%. This creates a clear disparity in opportunities between sectors.

Despite progress in the public sphere and the emancipation of women, the issue of unpaid domestic labor («second shift») in families remains unresolved. This reflects a conflict between societal expectations and practical realities, as the traditional «male-breadwinner» model continues to enjoy high ideological support. However, in reality, families often adopt strategies based on economic rationality and flexibility, with a more equal division of responsibilities. The idea of completely restricting women's labor has declined to a marginal position.

Thus, gender identity in the study area has shifted away from a strict traditional framework towards a more flexible, transitional model. This development necessitates a thorough consideration of the region's cultural characteristics, historical understanding, and current value conflicts to develop future socio-demographic policies that include programs to support families and promote women's leadership.

Funding

This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan. Grant AP26101317. The influence of cultural values on the formation of gender roles of the inhabitants of the southern regions of Kazakhstan: traditional and innovative approaches

References:

- 1 Inglehart R.F. *Modernization, existential security, and cultural change: reshaping human motivations and society* // *Advances in Culture and Psychology* / eds. M. J. Gelfand, C.-y. Chiu, Y.-y. Hong. – Oxford: Oxford University Press, 2018. – Vol. 7. – P. 1–20.
- 2 Hofstede G. *Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. – 2nd ed. – Thousand Oaks: Sage Publications, 2001. – 596 p.
- 3 Schwartz S.H. An overview of the Schwartz theory of basic values // *Online Readings in Psychology and Culture*. – 2012. – Vol. 2, № 1. – URL: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116> (accessed: 15.02.2025).
- 4 McHale S.M., Crouter A.C., Whiteman S.D. The family contexts of gender development in childhood and adolescence // *Social Development*. – 2003. – Vol. 12, № 1. – P. 125–148. – URL: <https://doi.org/10.1111/1467-9507.00225> (accessed: 15.02.2025).
- 5 Crouter A.C., Whiteman S.D., McHale S.M., Osgood D.W. Development of gender attitude traditionality across middle childhood and adolescence // *Child Development*. – 2007. – Vol. 78, № 3. – P. 926–942. – URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01040.x> (accessed: 11.02.2025).
- 6 Platt L., Polavieja J. Saying and doing gender: intergenerational transmission of attitudes towards the sexual division of labour // *European Sociological Review*. – 2016. – Vol. 32, № 6. – P. 820–834. – URL: <https://doi.org/10.1093/esr/jcw037> (accessed: 07.01.2025).
- 7 Kretschmer D. Explaining differences in gender role attitudes among migrant and native adolescents in Germany: intergenerational transmission, religiosity, and integration // *Journal of Ethnic and Migration Studies*. – 2018. – Vol. 44, №13. – P. 2197–2218. – URL: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1388159> (accessed: 10.01.2025).
- 8 Roder A., Muhlau P. Are they acculturating? Europe's immigrants and gender egalitarianism // *Social Forces*. – 2014. – Vol. 92, №3. – P. 899–928. – URL: <https://doi.org/10.1093/sf/sot126> (accessed: 15.12.2025).
- 9 Van Klingeren M., Spierings N. Acculturation, decoupling, or both? migration's impact on the linkage between religiosity and gender equality attitudes // *Journal of Ethnic and Migration Studies*. – 2020. – Vol. 46, №15. – P. 3079–3100. – URL: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1733947> (accessed: 15.05.2025).
- 10 Portes A., Fernandez-Kelly P., Haller W. Segmented assimilation on the ground: the new second generation in early adulthood // *Ethnic and Racial Studies*. – 2005. – Vol. 28, № 6. – P. 1000–1040. – URL: <https://doi.org/10.1080/01419870500224117> (accessed: 15.03.2025).
- 11 Mezirow J. *Transformative learning theory* // *Contemporary Theories of Learning* / ed. K. Illeris. – London: Routledge, 2018. – P. 114–128. – URL: <https://doi.org/10.4324/9781315147277> (accessed: 18.06.2025).
- 12 Taylor E.W. *Transformative learning theory* // *New Directions for Adult and Continuing Education*. – 2008. – №119. – P. 5–15. – URL: <https://doi.org/10.1002/ace.301> (accessed: 21.07.2025).
- 13 Hoggan C., Higgins K. Understanding transformative learning through metatheory // *New Directions for Adult and Continuing Education*. – 2023. – №177. – P. 13–23. – URL: <https://doi.org/10.1002/ace.20475> (accessed: 19.07.2025).
- 14 Butler J. *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. – New York: Routledge, 1990. – 172 p.
- 15 Bergh J. Gender attitudes and modernization processes // *International Journal of Public Opinion Research*. – 2006. – Vol. 19, № 1. – P. 5–23. – URL: <https://doi.org/10.1093/ijpor/edl004> (accessed: 26.09.2025).
- 16 Scarborough W.J., Sin R., Risman B. Attitudes and the stalled gender revolution: egalitarianism, traditionalism, and ambivalence from 1977 through 2016 // *Gender & Society*. – 2019. – Vol. 33, №2. – P. 173–200. – URL: <https://doi.org/10.1177/0891243218809604> (accessed: 26.09.2025).

17 Bose C.E. *Patterns of global gender inequalities and regional gender regimes* // *Gender & Society*. – 2015. – Vol. 29, №6. – P. 767–791. – URL: <https://doi.org/10.1177/0891243215607849> (accessed: 27.09.2025).

18 Bolzendahl C.I., Myers D.J. *Feminist attitudes and support for gender equality: opinion change in women and men, 1974–1998* // *Social Forces*. – 2004. – Vol. 83, № 2. – P. 759–789. – URL: <https://doi.org/10.1353/sof.2005.0005> (accessed: 27.10.2025).

19 Van Houtte M. *Boys keep swinging? sex-composition of the school and pressure for gender-conformity* // *Gender and Education*. – 2021. – Vol. 33, № 3. – P. 355–371. – URL: <https://doi.org/10.1080/09540253.2020.1765995> (accessed: 29.10.2025).

20 Vantieghem W., Van Houtte M. *Are girls more resilient to gender-conformity pressure? the association between gender-conformity pressure and academic self-efficacy* // *Sex Roles*. – 2015. – Vol. 73, № 1–2. – P. 1–15. – URL: <https://doi.org/10.1007/s11199-015-0509-6> (accessed: 21.10.2025).

21 Huyge E., Van Maele D., Van Houtte M. *Does students' machismo fit in school? clarifying the implications of traditional gender role ideology for school belonging* // *Gender and Education*. – 2015. – Vol. 27, №1. – P. 1–18. – URL: <https://doi.org/10.1080/09540253.2014.972921> (accessed: 22.10.2025).

22 Legewie J., DiPrete T.A. *School context and the gender gap in educational achievement* // *American Sociological Review*. – 2012. – Vol. 77, №3. – P. 463–485. – URL: <https://doi.org/10.1177/0003122412440802> (accessed: 22.10.2025).

23 Halimi M., Davis S.N., Consuegra E. *The power of peers? early adolescent gender typicality, peer relations, and gender role attitudes in Belgium* // *Gender Issues*. – 2021. – Vol. 38, № 2. – P. 210–237. – URL: <https://doi.org/10.1007/s12147-020-09262-3> (accessed: 29.10.2025).

24 Eagly A.H., Nater C., Miller D.I., Kaufmann M., Sczesny S. *Gender stereotypes have changed: a cross-temporal meta-analysis of U.S. public opinion polls from 1946 to 2018* // *American Psychologist*. – 2020. – Vol. 75, №3. – P. 301–315. – URL: <https://doi.org/10.1037/amp0000494> (accessed: 29.11.2025).

25 Dotti Sani G.M., Quaranta M. *The best is yet to come? attitudes toward gender roles among adolescents in 36 countries* // *Sex Roles*. – 2017. – Vol. 77, № 1–2. – P. 30–45. – URL: <https://doi.org/10.1007/s11199-016-0698-7> (accessed: 29.11.2025).

26 European Values Study. *EVS trend file 1981–2017* [Electronic resource]. – Cologne: GESIS Data Archive, 2021. – URL: <https://doi.org/10.4232/1.13736> (accessed: 29.11.2025).

27 Syzdykova M., Abikenov Z., Abdiramanova A., Ilyassova E. *Influence of globalization on the transformation of Kazakh traditions and culture: a case study of southern Kazakhstan* // *Changing Societies & Personalities*. – 2024. – Vol. 8, №4. – P. 964–984. – URL: <https://doi.org/10.15826/csp.2024.8.4.308> (accessed: 29.11.2025).

Ғ.Мұратбаева¹ , С.З. Нұридин¹ , М.А. Абуова¹ , Т.М. Оспанов¹ ,
О.С. Бурибеков^{1*}

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті
Шымкент қ., Қазақстан
Email*: onlasyn777@mail.ru

ТҰРАҚТЫ ДАМУ ДИСКУРСЫНЫҢ САЯСИ-ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ: МӘДЕНИЕТ ПЕН ӨНЕРДІҢ ГЕГЕМОНИЯЛЫҚ ФУНКЦИЯЛАРЫ

Аңдатпа

Бұл зерттеу тұрақты даму дискурсының саяси-идеологиялық құрылымын және осы кеңістікте мәдениет пен өнердің атқаратын гегемониялық функцияларын сыни тұрғыдан талдауға бағытталған. Көркемдік тәжірибелер әлеуметтік трансформацияның әлеуетті алаңы ретінде қарастырылғанымен, олардың институционалдық орны көбіне тұтынуға негізделген креативті экономика логикасына тәуелді болып отыр. Аталған үдеріс мәдени бейімделу ретінде емес, мәдени мағыналардың құрылымдық қайта кодталуы ретінде түсіндіріледі. Нәтижесінде мәдениет «нарықтық құндылық», «инновация» және «бәсекеге қабілеттілік» категориялары арқылы қайта айқындалып, экономикалық өсімнің легитимациялық ресурсына айналады.

Эмпирикалық негіз ретінде Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 2021 жылды «Тұрақты даму үшін креативті экономиканың халықаралық жылы» деп жариялаған резолюциясына жүргізілген риторикалық-дискурсивтік талдау алынды. Зерттеу нәтижелері тұрақты даму дискурсының үш өзара байланысты идеологиялық механизм арқылы қалыптасатынын көрсетеді: антропоцентризм, өсуге бағдарланған экономикалық детерминизм және әдіснамалық ұлтшылдық. Бұл механизмдер өзара ықпалдаса отырып, «тұрақтылық» ұғымын экономоцентризм және ұлттық мүдделер шеңберінде бекітетін гегемониялық құрылым түзеді.

Сонымен қатар, құжатта тұрақты даму жария түрде қолдау тапқанымен, оның тілдік-ұғымдық құрылымы экологиялық қайта бағдарды шектейді және планетарлық әл-ауқат талаптарымен толық үйлеспейді. Осы контексте мәдениет пен өнер тек символдық ресурс қана емес, сонымен қатар саяси легитимация құралы ретінде қарастырылады. Зерттеу мәдениет пен табиғатты өзара байланысқан тұтас жүйе ретінде қайта пайымдауға негізделген «планетарлық мәдени саясат» тұжырымдамасын балама теориялық-саяси бағдар ретінде ұсынады.

Түйін сөздер: тұрақты даму дискурсы, мәдени саясат, креативті экономика, антропоцентризм, экономикалық детерминизм, әдіснамалық ұлтшылдық, гегемония, планетаризм, экологиялық тұрақтылық.

Муратбаева Г.¹, Нуридин С.З.¹, Абуова М.А.¹, Оспанов Т.М.¹, Бурибеков О.С.^{1*}

Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова
г. Шымкент, Республика Казахстан
Email*: onlasyn777@mail.ru

ПОЛИТИКО-ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ДИСКУРСА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ: ГЕГЕМОНИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА

Аннотация

Данное исследование направлено на критический анализ политико-идеологической структуры дискурса устойчивого развития, а также гегемонических функций культуры и искусства в данном пространстве. Несмотря на то, что художественные практики рассматри-

ваются как потенциальная площадка социальной трансформации, их институциональное положение в значительной степени подчинено логике креативной экономики, основанной на потреблении. Данный процесс интерпретируется не как адаптация, а как структурное перекодирование культурных смыслов. В результате культура переопределяется через категории «рыночной ценности», «инновации» и «конкурентоспособности», становясь ресурсом легитимации экономического роста.

В качестве эмпирической базы использован риторико-дискурсивный анализ резолюции Генеральной Ассамблеи Организации Объединённых Наций, объявившей 2021 год Международным годом креативной экономики в целях устойчивого развития. Результаты исследования показывают, что дискурс устойчивого развития формируется через три взаимосвязанных идеологических механизма: антропоцентризм, экономический детерминизм, ориентированный на рост, и методологический национализм. Эти механизмы, взаимодействуя, формируют гегемоническую структуру, закрепляющую понятие «устойчивости» в рамках экономоцентричных и национально обусловленных интересов.

Кроме того, несмотря на декларативную поддержку устойчивого развития, языково-понятийная структура документа ограничивает экологическую переориентацию и не в полной мере соответствует требованиям планетарного благополучия. В данном контексте культура и искусство рассматриваются не только как символический ресурс, но и как механизм политической легитимации. В исследовании предлагается концепция «планетарной культурной политики» как альтернативное теоретико-политическое направление, основанное на переосмыслении культуры и природы как взаимосвязанной целостной системы.

Ключевые слова: дискурс устойчивого развития, культурная политика, креативная экономика, антропоцентризм, экономический детерминизм, методологический национализм, гегемония, планетаризм, экологическая устойчивость.

G.Muratbayeva¹, S.Z. Nuridin¹, M.A. Abuova¹, T.M. Ospanov¹, O.S. Buribekov^{1*}

*M. Auezov South Kazakhstan University
Shymkent, Republic of Kazakhstan
Email*: onlasy777@mail.ru*

THE POLITICAL–IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT DISCOURSE: THE HEGEMONIC FUNCTIONS OF CULTURE AND ART

Abstract

This study aims to provide a critical analysis of the political and ideological structure of the sustainable development discourse, as well as the hegemonic functions of culture and art within this framework. Although artistic practices are often viewed as a potential space for social transformation, their institutional positioning is largely subordinated to the logic of a consumption-driven creative economy. This process is interpreted not as mere adaptation, but as a structural recoding of cultural meanings. As a result, culture is redefined through the categories of «market value», «innovation», and «competitiveness», becoming a resource for legitimizing economic growth.

The empirical basis of the study is a rhetorical-discursive analysis of the resolution of the United Nations General Assembly, which proclaimed 2021 as the International Year of Creative Economy for Sustainable Development. The findings demonstrate that the discourse of sustainable development is shaped by three interrelated ideological mechanisms: anthropocentrism, growth-oriented economic determinism, and methodological nationalism. These mechanisms interact to form a hegemonic structure that anchors the concept of “sustainability” within economocentric and nationally framed interests.

Furthermore, despite the formal endorsement of sustainable development, the linguistic and conceptual structure of the document constrains ecological reorientation and does not fully align with

the imperatives of planetary well-being. In this context, culture and art function not only as symbolic resources but also as instruments of political legitimation. The study proposes the concept of «planetary cultural policy» as an alternative theoretical and political framework based on rethinking culture and nature as an interconnected and holistic system.

Keywords: sustainable development discourse, cultural policy, creative economy, anthropocentrism, economic determinism, methodological nationalism, hegemony, planetary governance, ecological sustainability.

КІРІСПЕ

Көркемдік білдірудің көптеген түрлері қоғамдық өзгерістердің динамикасын жеделдетуге қабілетті: өнер әлеуметтік қиялды кеңейтеді, рухани-символдық ресурстарды мобилизациялайды және ұжымдық сезімталдықтың шекараларын қайта конфигурациялай алады. Ол қоғамдық тәжірибені қайта ойластыруға, балама болашақтарды елестетуге және әлеуметтік қатынастарды трансформациялауға ықпал ететін ерекше мәдени механизм ретінде көрінеді. Алайда бұл әлеуеттің нақты саяси мәнге ие болуы оның қандай институционалдық тілде артикуляцияланатынына және қандай нормативтік шеңберде легитимацияланатынына тікелей тәуелді. Басқаша айтқанда, өнердің трансформациялық күші автономды феномен емес; ол әрдайым белгілі бір саясаттық-экономикалық рационалдылықпен тоғысады.

Соңғы онжылдықтарда мұндай рационалдылықты барған сайын креативті экономика дискурсы айқындап отыр. Бұл дискурс мәдениет пен өнерді «қызметтер мен тауарлар» айналымының құрамдас бөлігі ретінде сипаттап, оларды сауда, жұмыспен қамту, экспорт және қалалардың бәсекеге қабілеттілігі сияқты экономикалық индикаторлармен байланыстырады [1], [2]. Нәтижесінде мәдениет символдық тәжірибеден гөрі экономикалық құн өндіретін сала ретінде түсіндіріледі, бұл оның әлеуметтік және сыни функцияларын әлсіретіп, экономикалық өсімнің легитимациялық ресурсына айналуына алып келеді. Осы үрдістің айқын көрінісі ретінде 2019 жылдың қарашасында қабылданып, 2021 жылды «Тұрақты даму үшін креативті экономиканың халықаралық жылы» деп жариялаған Біріккен Ұлттар Ұйымының резолюциясын атауға болады [3]. Бұл құжат ЮНКТАД, ЮНЕСКО және басқа да халықаралық институттар арасындағы көпдеңгейлі келіссөздердің нәтижесінде қалыптасқан консенсустық мәтін болып табылады.

Консенсустық құжаттардың табиғаты саяси компромиске негізделеді: олар толық келісімді емес, ең төменгі ортақ ұстанымды бейнелейді. Сондықтан мұндай мәтіндерде ішкі қайшылықтардың сақталуы құрылымдық сипатқа ие. Бұл қайшылықтар әсіресе мәдениеттің тұрақты даму саясатындағы орнын айқындауда айқын көрінеді. Бір жағынан, халықаралық құжаттар мәдениетті «тұрақтылықтың құрамдас бөлігі» ретінде мойындайды; екінші жағынан, нақты саясаттық шешімдерде оның рөлі көбіне маргинал деңгейде қалып, негізгі дәлел ретінде оның экономикалық қайтарымы алға шығады [4], [5]. Осылайша мәдениеттің нормативтік статусы мен практикалық маңызы арасында парадигмалық кернеу қалыптасады.

Сонымен қатар, креативті индустриялардың экологиялық ізі жеткілікті дәрежеде проблематизацияланбай келеді. Өндіріс, энергия тұтыну, логистика, туризм және материалдық инфрақұрылыммен байланысты процестердің экологиялық салдары көбіне ескерусіз қалады, соның нәтижесінде мәдени саясат «жасыл» риторикамен үйлескенімен, нақты экологиялық жүктемені арттыруы мүмкін [6, p.312]. Бұған қоса, корпоративтік демеушілік құрылымдары, әсіресе қазба отын, авиация және автокөлік секторларымен байланысты капитал, мәдени мекемелердің тәуелділік желілерін күшейтіп, символдық легитимация арқылы үстем экономикалық тәртіптің сақталуына ықпал етеді [7, p.198]. Бұл жағдай мәдениеттің сыни әлеуеті мен оның институционалдық шектеулері арасындағы құрылымдық қайшылықты айқындайды.

Осы контекстте мақаланың негізгі зерттеу сұрағы былайша тұжырымдалады: халықаралық мәдени саясат пен тұрақты даму саясаты аясындағы гегемониялық креативті экономика дискурстары адам мен табиғат, сондай-ақ мәдениет пен табиғат арасындағы қатынастарды

қайта ойлау қажеттігін қаншалықты мойындайды және қандай құрылымдық шектеулерді қалыптастырады? Климаттық дағдарыстың «гиперобъект» ретінде ұғынылуы немесе әлеуметтік тұрғыдан «оқиға» ретінде конструирленуі қоғамдық жауапкершілік пен әрекеттің ауқымын түбегейлі кеңейтеді [8], [9]. Осыған сәйкес, мәдени саясаттың танымдық және нормативтік көзжиектерін қайта масштабтау қажеттілігі туындайды.

Зерттеу осы нормативтік-танымдық кернеуді планетарлық әл-ауқат перспективасы арқылы талдауға ұмтылады [10], [11]. Қазіргі гегемониялық интерпретациялардағы тұрақтылық ұғымы экологиялық шектер мен планетарлық жауапкершілік логикасымен толық үйлеспейді. Сондықтан мәдени саясатты қайта концептуализациялау тек теориялық міндет емес, сонымен қатар өзекті саяси қажеттілік ретінде қарастырылады.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Зерттеудің эмпирикалық негізі ретінде 2021 жылды «Тұрақты даму үшін креативті экономиканың халықаралық жылы» деп жариялаған және оны іске асыруды ЮНКТАД пен Индонезияға жүктеген Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясы алынды [12]. Бұл құжат зерттеуде кездейсоқ таңдалған мәтін ретінде емес, гегемониялық саясаттық дискурстың ықшам әрі репрезентативті формасы ретінде қарастырылады. Мұндай таңдау дискурстық талдау логикасына толықтай сәйкес келеді, өйткені халықаралық ұйымдардың бағдарламалық құжаттары белгілі бір саясаттық рационалдылықтың институционалдық деңгейде қалай бекітілетінін және жаһандық деңгейде қалай нормативке айналатынын көрсетуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мәтін көлемінің салыстырмалы түрде шағын болуы ұғымдық ығыстыруларды, риторикалық қысқартуларды және идеологиялық акценттерді анық көруге жағдай жасайды. Көлемді стратегиялық құжаттарда бұл элементтер көбіне көпқабатты баяндаудың ішінде көмескіленіп, негізгі мағыналық векторларынан ажырап қалуы мүмкін. Осы тұрғыда резолюция жаңа саясаттық нормаларды орнататын декларация ретінде емес, қалыптасқан саяси-экономикалық ұстанымдардың консенсустық көрінісі ретінде қарастырылады, ал консенсустық мәтіндерде ішкі қайшылықтардың болуы дискурстық құрылымның табиғи элементі ретінде түсіндіріледі, өйткені олар әртүрлі мүдделі тараптардың — мемлекеттердің, корпорациялар мен халықаралық институттардың — ортақ пәтуаға келу процесінің нәтижесі болып табылады.

Әдіснамалық тұрғыдан зерттеу риторикалық-дискурсивтік талдау тәсіліне сүйенеді. Бұл тәсіл мәтіндік практикалардың, яғни нақты терминдердің, ұғымдық комбинациялардың және аргументациялық құрылымдардың белгілі бір құбылыстарға мағына жүктеу тәсілдерін талдауға бағытталған [13],[14]. Зерттеу шеңберінде дискурс тек тілдік құбылыс немесе пассивті сипаттама ретінде емес, әлеуметтік шындықты белсенді түрде қалыптастыратын және легитимациялайтын қуатты механизм ретінде қарастырылады. Сондықтан талдау мәтіндегі семантикалық құрылымдарды олардың пайда болуына ықпал ететін институционалдық және саясаттық контекстпен тығыз байланыстыра отырып жүргізіледі. Бұл ретте халықаралық ұйымдардың мәдени саясаттағы рөлі, саясаттық шешім қабылдау процестері және олардың «құндылық режимдерін» қалыптастырудағы айрықша ықпалы ескеріледі [15],[16]. Мәдениеттің экономикалық тиімділік тұрғысынан қайта кодталуы жай ғана терминологиялық өзгеріс емес, ол — билік қатынастарының тілдік деңгейдегі көрінісі және жаһандық деңгейдегі «шындық режимін» (regime of truth) қалыптастыруға бағытталған стратегиялық қадам болып табылады.

Зерттеудің аналитикалық процедурасы логикалық сабақтастығы бар бірнеше маңызды кезеңнен тұрады. Бірінші кезеңде теориялық негізделген контент-талдау жүргізілді, оның мақсаты — мәтіндегі негізгі тақырыптық бағыттарды, қайталанатын ұғымдарды және мәдениет пен тұрақты даму арасындағы байланысты сипаттайтын семантикалық өрістерді жүйелеу. Бұл кезеңде мәтінде қандай категориялардың орталық позицияға шығарылатыны, қандай ұғымдардың шеткері деңгейде қалатыны және олардың арасындағы иерархиялық байланыстардың қалай құрылатыны анықталды. Мұндай тәсіл дискурстың ішкі құрылымын

реконструкциялауға және мәдениеттің саясаттық мәтіндерде қандай прагматикалық логика арқылы түсіндірілетінін талдауға мүмкіндік береді. Осыдан кейін екінші кезеңде риторикалық-дискурсивтік интерпретация жүзеге асырылды. Бұл кезеңде мәтіндегі аргументациялық логика, ұғымдық оппозициялар және идеологиялық астарлар талданды. Талдау барысында мәдениет, экономика және тұрақтылық ұғымдарының өзара байланысу тәсілдері, сондай-ақ олардың қандай нормативтік негізде легитимацияланатыны зерттелді. Әсіресе мәдениеттің «құндылық» ретінде кодталуы және оның таза экономикалық категориялар — капитал, ресурс, өнім — арқылы түсіндірілуі ерекше назарға алынды [17],[18]. Сонымен қатар мәдени саясаттағы экономизмнің күшеюі және мәдениеттің әлеуметтік және экологиялық өлшемдерінің екінші деңгейге ығысу механизмдері талданды [19],[20],[21],[22]. Бұл талдау мәдени саясаттың қалыптасуында экономикалық аргументацияның қалай гегемониялық сипатқа ие болатынын және басқа баламалы мағыналарды қалай ығыстыратынын көрсетуге бағытталған.

Зерттеу әдіснамасында қолданылған теориялық перспективалар талдау құрылымына жай ғана фон ретінде емес, мағыналық тірек ретінде интеграцияланды. Атап айтқанда, зерттеу антропоцен және постантропоцен теориялық бағыттарына сүйене отырып, адам, мәдениет және табиғат арасындағы қатынастардың түбегейлі қайта құрылуын қарастырады [23], [24], [25], [26], [27]. Бұл теориялық көзқарастар мәдениетті автономды символдық кеңістік ретінде емес, планетарлық өзара тәуелділік жүйесінің ажырамас элементі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Мұндай көзқарас қазіргі экологиялық дағдарыс жағдайында мәдениеттің өндірістік және тұтынушылық модельдерін қайта бағалау үшін өте маңызды. Сонымен қатар зерттеу планетарлық әл-ауқат тәсілін нормативтік бағдар ретінде пайдаланады. Бұл тәсіл әлеуметтік, мәдени, экономикалық және экологиялық өлшемдерді өзара байланысты біртұтас жүйе ретінде қарастырып, саясаттық шешімдердің кең ауқымды салдарын талдауға жол ашады [10], [11]. Мұндай әдіснамалық синтез креативті экономика дискурсының ішіндегі жасырын антропоцентристік және неолибералдық парадигмаларды ашуға бағытталған.

Зерттеудің сенімділігі мен негізділігін арттыру мақсатында талдау кеңірек саясаттық-дискурсивтік контексте жүргізілді. Бұл үшін креативті экономика мен тұрақты дамуды экономикалық тұрғыдан түсіндіретін халықаралық бағдарламалық құжаттар, атап айтқанда ЮНКТАД-тың 2021 және 2022 жылдардағы есептері қосымша салыстырмалы материал ретінде пайдаланылды [28],[1]. Мұндай салыстырмалы талдау зерттеліп отырған резолюцияны жеке оқшауланған мәтін ретінде емес, белгілі бір саясаттық рационалдылықтың шоғырланған көрінісі ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл халықаралық ұйымдардың «жұмсақ күш» (soft power) арқылы ұлттық мәдени саясаттарға қалай ықпал ететінін және жаһандық деңгейдегі экономикалық доминацияны қалай нығайтатынын көруге жағдай жасайды. Осылайша, қолданылған зерттеу әдістері мәтінді жай ғана сипаттаумен шектелмейтін, тұрақты даму дискурсының құрылымдық ерекшеліктерін, оның ұғымдық шектеулерін және нормативтік астарын айқындауға бағытталған кешенді теориялық-интерпретациялық талдау ретінде құрылды. Бұл кешенді тәсіл мәдениеттің тұрақты даму саясатындағы орнын тек эмпирикалық деңгейде ғана емес, сонымен қатар оның идеологиялық және институционалдық қалыптасу логикасы тұрғысынан терең түсіндіруге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде қазіргі мәдени саясаттағы басымдықтардың қалай өзгеріп жатқанын аңғаруға жағдай жасайды.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Креативті экономика дискурсындағы тұрақты дамудың эконоцентризмдік трансформациясы

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, 2021 жылды «Тұрақты даму үшін креативті экономиканың халықаралық жылы» деп жариялаған және оны іске асыруды ЮНКТАД пен Индонезияға жүктеген Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) резолюциясына жүргізілген риторикалық-дискурсивтік талдау құжаттың формалды мәлімдемелерінен гөрі, оның айтылмай қалған нормативтік алғышарттарын (*implicit presuppositions*) айқындауға мүмкіндік береді. Резолюцияда экологиялық тұрақтылық ресми түрде мойындалғанымен, мәтіннің аргументативтік өзегі экономикалық

тиімділік, технологиялық инновация, жұмыспен қамту және халықаралық сауда категорияларына барынша шоғырланған. Бұл контекст мәдениет пен креативтілікті планетарлық тепеңдікті сақтаушы емес, керісінше жаһандық нарықтағы өсу мен бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ететін функционалдық ресурс ретінде конструирлеуге қызмет етеді [1], [28].

Анализ нәтижелері көрсеткендей, резолюциядағы тілдік құрылым кездейсоқ риторикалық таңдау емес, ол тұрақтылық ұғымының «экономоцентриалық қайта артикуляциясын» білдіреді. Мәтіндегі «инклюзивті өсім», «жаңа жұмыс орындары», «инновациялық серпін» және «нарықтық қолжетімділік» сияқты тіркестер тұрақтылықты тікелей сандық әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштермен сәйкестендіреді. Сонымен қатар, экологиялық шектер мен биосфераның мүмкіндіктері дискурстың орталық өзегінен шеттетіліп, тек декоративті қосымша фон ретінде ғана көрініс табады. Бұл риторикалық стратегия тұрақтылық ұғымының түпкілікті трансформациялық әлеуетін шектеп, оны неолибералдық экономикалық логикаға толықтай бағындырады.

Талдау барысында мәдениет пен тұрақтылық байланысын институционалдық деңгейде ұйымдастыратын үш өзара байланысты дискурсивтік-идеологиялық категория айқындалды: (i) антропоцентризм, (ii) экономикалық детерминизм және (iii) әдіснамалық ұлтшылдық [1], [16,р.235].

Біріншіден, антропоцентризм тұрақтылықтың басты өлшемі ретінде «адам әл-ауқаты», «адами капиталды дамыту» және «әлеуметтік интеграция» ұғымдарының орталықтандырылуынан анық байқалады. Бұл дискурста табиғат пен экожүйелер дербес құндылыққа ие субъектілер емес, көбіне адам мүдделерін жүзеге асыратын және экономикалық өндірісті қолдайтын «құралдық фон» ретінде қарастырылады [29],[30]. Талдау көрсеткендей, экологиялық тұрақтылық резолюция мәтінінде автономды нормативтік принцип ретінде емес, адам игілігі мен әлеуметтік тұрақтылықтың қосалқы шарты ретінде кодталған. Яғни, экожүйені сақтаудың маңыздылығы оның адамзатқа беретін пайдасымен (ecosystem services) ғана өлшенеді. Бұл «тайыз экологизм» (shallow ecology) парадигмасының халықаралық құжаттардағы көрінісі болып табылады [31,р.98].

Екіншіден, экономикалық детерминизм мәдениет пен креативті индустриялардың құндылығын тек өсім, экспорттық әлеует және кәсіпкерлік белсенділік логикасы арқылы анықтайды. Резолюция мәтінінде «мәдени құндылық» пен «экономикалық пайда» арасындағы кернеу идеалды синтезделгендей ұсынылғанымен, тереңірек талдау бұл жерде теңгерім емес, айқын асимметрия бар екенін көрсетеді: экономикалық өлшем мәдени мағынаның үстінен толық гегемонияға ие [17], [18]. Мәдениет «шығармашылық шикізат» немесе инновацияны жеделдетуші «катализатор» ретінде бейнеленеді, ал оның нарыққа бағынбайтын символдық, рухани немесе экологиялық мәндері саясаттық шешімдерден тыс қалады [1], [3]. Мұндай тауарландыру (*commodification*) процесі креативтіліктің этикалық және экологиялық жауапкершіліктен ажырап, таза тұтыну нысанына айналуына әкеледі [20,р.310].

Үшіншіден, әдіснамалық ұлтшылдық құжаттың басты саяси субъектісін ұлттық мемлекеттер деңгейінде қатаң бекітеді. Креативті экономиканың беретін пайдасы мен тиімділігі «ұлттық экономикалық өсім», «ұлттық басымдықтар» және «мемлекеттік саясат» категориялары арқылы есептеледі [3],[32]. Бұл жағдай тұрақтылықтың жаһандық және планетарлық табиғатын тар шеңбердегі ұлттық есептеу логикасына сыйғызуға тырысатын құрылымдық шектеуді тудырады. Нәтижесінде, тұрақтылық ұғымы тек локальды экономикалық пайда мен мемлекеттік бәсекелестік шеңберінде тұрақтандырылады. Бұл планетарлық шектер мен жаһандық экологиялық теңдік мәселелерін (global ecological justice) екінші планға ығыстырып, мемлекеттер арасындағы ресурстық бәсекелестіктің жаңа формаларын тудырады.

Аталған үш өлшем — антропоцентризм, экономикалық детерминизм және әдіснамалық ұлтшылдық — бір-бірін риторикалық тұрғыдан күшейтіп, тұрақтылық ұғымын экономоцентриалық әрі парадигмалық тұрғыдан тұйықталған логика шеңберінде орнықтырады. Бұл логика «тұрақтылық» терминін жалаулатқанымен, экологиялық шектер мен «планетарлық әл-ауқат» (planetary well-being) талаптарын мәтіннің нормативтік өзегіне айналдыруға мүмкіндік

бермейді [8], [33]. Тұрақты даму тілі халықаралық аренада кеңейгенімен, оның мазмұны түбегейлі радикалдық өзгеріске ұшырамайды, нәтижесінде «бизнес әдеттегідей» (business-as-usual) моделі креативті экономика ретінде қайта оралады.

Сонымен қатар, талдау көрсеткендей, резолюцияның риторикалық құрылымы мәдениет пен тұрақтылық байланысын тек функционалдық тұрғыдан анықтайды. Мәдениет өсім мен технологиялық инновацияны қолдайтын «құрал» (instrumentalization) ретінде бейнеленеді және бұл стратегиялық үстемдік мәдениеттің экожүйелермен терең байланысын, оның экологиялық білім мен этиканы қалыптастырудағы рөлін төмендетеді [22,р.310]. Тұрақтылық ұғымы бұл контекстте капиталдың жинақталуын легитимациялайтын нормативтік декорацияға айналады, ал оның жүйелік трансформация жасау әлеуеті институционалдық деңгейде тежеледі.

Зерттеу нәтижелері мәдениеттің халықаралық дискурста тек символдық ресурс қана емес, сонымен бірге саяси және экономикалық легитимация құралы ретінде де қызмет ететінін дәлелдейді. Резолюция формалды түрде «Тұрақты даму мақсаттарын» (SDGs) қолдайтын сияқты көрінгенімен, оның дискурсивтік архитектурасы экологиялық қайта бағдарды (ecological reorientation) шектейтін экономоцентриалық риториканы нығайтады. Бұл парадигмалық кернеу тұрақтылықты жария түрде насихаттағанымен, оның нақты экологиялық салдарын — ресурстарды тұтынуды азайту, өсуді тежеу (degrowth) және биосфералық теңдікті қалпына келтіру сияқты шараларды институционалдық деңгейде жүзеге асыруды қиындатады.

Осылайша, жүргізілген риторикалық-дискурсивтік талдау халықаралық мәдени саясат пен тұрақты даму дискурсының құрылымдық тұрғыдан бейтарап еместігін айқын көрсетті. Оның экономикалық өсу логикасына толықтай тәуелділігі және нормативтік шектеулері креативті экономиканың экологиялық дағдарысқа жауап ретіндегі тиімділігіне күмән келтіреді. Зерттеу барысында анықталған үш негізгі механизм қазіргі жаһандық саясаттың «тұрақтылықты» жаңа нарықтар ашудың құралы ретінде пайдаланып отырғанын көрнекі түрде дәлелдейді.

ТАЛҚЫЛАУ

«Креативті экономика» резолюциясын планетарлық әл-ауқат призмасы арқылы қарастыру зерттеудің аналитикалық фокусы болып табылады. Резолюцияны дербес, шағын нормативтік акт ретінде қарастыру шектеулі түсінік береді. Керісінше, оны көпдеңгейлі келіссөздер нәтижесінде қалыптасқан институционалдық із ретінде оқу анағұрлым өнімді. Мұндай тәсіл палимпсест логикасын қолдануға мүмкіндік береді: жаңа формулировкалар бұрыннан орныққан ұғымдық рамкалардың үстіне қабаттасып, оларды түбірімен ығыстырмай, қайта риторикалық өңдеуден өткізеді. Бұл оптика резолюциядағы шектеулерді редакциялық әлсіздік ретінде емес, халықаралық саясаттағы «консенсус атынан» сөйлеудің құрылымдық шекарасы ретінде түсіндіруге жол ашады [34],[35].

Экологиялық өлшемнің көмескіленуі кездейсоқ олқылық емес; ол доминантты «табыстылық» индикаторларына – өсім, сауда, инновация, жұмыспен қамту – интеграцияланбаған компоненттердің дискурсивтік түрде декларативті деңгейге ығыстырылуының нәтижесі болып табылады. Халықаралық креативті экономика материалдарында «тұрақты даму үшін маңыздылық» бір мезгілде ЖІӨ, экспорт және жұмыспен қамту көрсеткіштері арқылы дәлелденеді, яғни мәдениет экономикалық индикаторлар матрицасына тігіліп, сол арқылы легитимацияланады [1]. Бұл мәдени саясаттың экологиялық саясиленуінің жүйелі тежелуіне әкеледі: мәдениет экономикалық өнімділік арқылы өлшенген сайын, экологиялық тұрақтылық қосымша параметр ретінде ғана қабылданады. Мұнда айқын парадигмалық кернеу қалыптасады: формалды деңгейде тұрақты даму мақсат ретінде жарияланады, алайда мазмұндық деңгейде ол экономоцентриалық рационалдылық шеңберінде орнығады, мұнда өсім әдепкі игілік ретінде қабылданады [24], [27].

Креативті экономиканың халықаралық деңгейде институционалдануы үкіметаралық механизмдер арқылы жүзеге асты, алайда бұл алаңдағы келісім радикал проблематизациядан гөрі ең төменгі ортақ бөлімге сүйенеді. 74/198 резолюциясының айналасындағы құжаттар оның 2019 жылғы желтоқсанда қабылданғанын және іске асыру мандаты ЮНЕСКО-мен

консультацияда ЮНКТАД-қа жүктелгенін көрсетеді. Мұнда маңызды мәселе танудың өзі емес, оның қандай рационал стильде бекітілетінінде. ЮНКТАД дискурсында креативті экономика тез өсетін, кіріс пен жұмыспен қамтуды ынталандыратын, инновацияны қолдайтын сектор ретінде сипатталады. Осылайша ол ең алдымен өлшеуге, салыстыруға және басқаруға ыңғайлы экономикалық объект ретінде конституцияланады. Бұл «policy legibility» логикасы әдіснамалық ұлтшылдықты институционалдық деңгейде бекітеді: есептеу, жоспарлау және жауапкершілік ұлттық мемлекетке телінеді. Креативті индустриялардың үлесі ЖІӨ, экспорт және жұмыспен қамту арқылы бағаланып, басқару функциялары ұлттық министрліктер арасында бөлінеді [1]. Нәтижесінде мемлекет тұрақтылықтың негізгі субъектісі ретінде қайта орталықтандырылады, ал мәдениет бәсекеге қабілеттілік тіліне аударылады.

Резолюциядағы дискурсивтік құрылым үш өзара байланысты идеологиялық механизм арқылы мәдениет пен тұрақтылық арасындағы байланысты ұйымдастырады: антропоцентризм, экономикалық детерминизм және әдіснамалық ұлтшылдық. Антропоцентризм экожүйелердің нормативтік мәртебесінің төмендеуінен көрінеді: табиғат дербес моральдық немесе саяси адресат ретінде емес, адамның өмір сапасына ықпал ететін «сыртқы орта» ретінде ұсынылады [29],[30]. Экономикалық детерминизм мәдениетті «маңызды» деп тану үшін оны экономикалық көрсеткіштермен байланыстыруды талап етеді: өсім, экспорт және жұмыспен қамту. Бұл логика мәдениетті тұрақты дамудың экономикалық интерпретациясына бағынышты сала ретінде қалыптастырады [1]. Методологиялық ұлтшылдық мәдениеттің ұлттық ЖІӨ мен экспортпен есептелуін талап етеді, нәтижесінде тұрақтылық саясаты ұлттық стратегия ретінде институционалданады. Осы үш механизм бірін-бірі күшейтіп, экологиялық өлшемді құрылымдық түрде периферияға ығыстырады, ал балама парадигмалар – постантропоцентризм, пост-өсу, планетарлық – «реалистік емес» немесе «мандаттан тыс» болып көрінеді.

Саясатқа бағдарланған интерпретация тұрғысынан, халықаралық лексиконда мәдениет пен экология арасындағы ықтимал бұрылыстың әлсіз сигналдары байқалады. Мысалы, Еуропалық комиссия бастамалаған «Жаңа еуропалық Баухаус» (New European Bauhaus) жобасы жасыл өтуді тек техникалық трансформация ретінде емес, кеңістік, эстетика және әлеуметтік инклюзия арқылы мәдени аударма ретінде қарастырады [36]. Сол сияқты, 2024 жылы қабылданған «Pact for the Future» мәдениет рөлін тұрақты даму мен климаттық міндеттерді орындауда кеңейтуге мүмкіндік беретін институционалдық контекст қалыптастырады, алайда мәдениет дербес нормативтік тірек ретінде орнықпаса, оның мәртебесі экономикалық ақтауларға тәуелді күйінде қалады [37,р.180].

Осы контексте «планетарлық мәдени саясат» ұғымы policy-oriented альтернатива ретінде қарастырылады. Ол мәдениет пен табиғатты бір жүйелік тұтастық ретінде қарастыруды, мәдени әрекеттің құндылығын экономикалық индикаторлар арқылы емес, экологиялық тұрақтылыққа қосқан үлесі арқылы бағалауды, сондай-ақ саяси субъектті тек ұлттық деңгеймен шектемей, трансұлттық және көпдеңгейлі азаматтық жауапкершілікке көшіруді қамтиды [25], [26], [24], [33]. Практикалық деңгейде бұл тәсіл мәдениетті «өсім секторы» моделінен «өтудің инфрақұрылымы» моделіне көшіреді, экологиялық сәйкестік, қаржылық транспаренттілік және демократиялық қатысу механизмдерін негізгі элементке айналдырады [38,р.198].

Сонымен қатар, халықаралық дискурс контекстінде мәдениет пен тұрақтылық арасындағы құрылымдық асимметрияның салдарын нақты көрсету үшін қосымша эмпирикалық көрсеткіштерді қарастыру қажет. Мысалы, UNCTAD деректері бойынша, креативті индустриялар жаһандық ЖІӨ-ге үлесін арттырғанымен, экологиялық тұрақтылыққа әсерін өлшейтін индикаторлар жүйесі әлі толық енгізілмеген. Бұл мәдени саясаттың трансформациялық әлеуетін шектейді және экономикалық өсуге бағытталған доминантты логиканы күшейтеді.

Нәтижесінде талдау «креативті экономика» резолюциясын институционалдық дискурс логикасының симптомы ретінде көрсетеді: тұрақтылық экономикалық өнімділік, өлшенгіштік және ұлттық масштабтау логикасына бағынады, құрылымдық асимметрия қалыптасады, экологиялық өлшем риторикалық деңгейде ғана мойындалады, ал мәдениет өзінің мәртебесін

көбіне экономикалық дәлелдеулік арқылы ғана иеленеді. Бұл талдау мәдени саясатты тұрақты дамуға қосымша емес, планетарлық шектер аясында өмір формаларын айқындайтын нормативтік алаң ретінде қайта ойластыру қажеттілігін айқын көрсетеді [33], [39].

Сондай-ақ, талдау халықаралық тәжірибеден алынған кейстерді жүйелі түрде талдау арқылы мәдениет пен тұрақтылық арасындағы байланыстарды альтернативті нормативтік рамкаларға қарай қайта бағдарлау қажеттігін көрсетеді. Бұл тәсіл антропоцентриалық, экономикалық және ұлттық шектеулерді қайта қарастыруға және мәдениетті тұрақты даму саясатында дербес, орталық рөлге көтеруге мүмкіндік береді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Бұл зерттеу 2021 жылды «Тұрақты даму үшін креативті экономиканың халықаралық жылы» деп жариялаған резолюцияны [3] креативті экономика дискурсының гегемониялық концентраты ретінде талдай отырып, оның құрылымдық шектеулерін, нақтырақ айтқанда, антропоцентризм, экономикалық детерминизм және әдіснамалық ұлтшылдықты айқындады. Аталған үш өлшем бір-бірін күшейтетін тұйық логика құрай отырып, тұрақтылық ұғымын экономикалық өнімділік және ұлттық мүдделер негізінде шектелген рамкада бекітеді. Нәтижесінде экологиялық тұрақтылық құжатта декларативті түрде мойындалғанымен, оның нормативтік-ұғымдық өзегіне айнала алмайды. Бұл феномен тұрақтылық риторикасы мен планетарлық әл-ауқат талаптары арасындағы құрылымдық алшақтықты айқындайды және мәдениет пен өнердің климаттық дағдарысқа қосатын әлеуетінің экономикалық индикаторларға тәуелділігін көрсетеді [10], [19], [20].

Зерттеу нәтижесі бойынша, мәдениеттің экономикалық дәлелдеуге тәуелді легитимациясы оның экожүйелік жауапкершілікпен байланысын әлсіретеді. Бұл жағдайда мәдениет тұрақты дамудың орталық субъектісі ретінде емес, экономикалық өсу мен ЖІӨ көрсеткіштеріне қызмет ететін құрал ретінде қалыптасады [21]. Сондықтан мәдени саясаттың трансформациялық әлеуетін толық іске асыру үшін оның нормативтік және институционалдық қайта бағдарын қарастыру қажет. Әсіресе, мәдениет пен өнерді бағалау ЖІӨ немесе экспортқа қосқан үлесі арқылы емес, планетарлық жауапкершілік, жаһандық экологиялық азаматтық және экожүйелік тұрақтылыққа қосқан үлесі негізінде жүргізілуі тиіс [2].

Зерттеу сонымен қатар «планетарлық мәдени саясат» ұғымын енгізуді қажет етеді. Бұл ұғым мәдениет пен табиғатты біртұтас жүйелік тұтастық ретінде қарастыруды, мәдени саясат мақсаттарын экожүйелік шектермен үйлестіруді және мәдени дискурс пен практикаларды адамцентрлі әрі экономикалық өсуге байланған шеңберден шығаруды мақсат етеді. Практикалық ұсыныс ретінде мәдени саясаттың нормативтік рөлін күшейтуге бағытталған, трансұлттық, көпдеңгейлі жауапкершілікке негізделген стратегияларды дамыту ұсынылады. Сонымен бірге, креативті индустриялар мен мәдени жобаларды бағалау барысында экологиялық сәйкестік, әлеуметтік инклюзия, қаржылық транспаренттілік және демократиялық қатысу механизмдерін негізгі критерийлер ретінде енгізу қажет.

Қорытындылай келе, зерттеу мәдени саясатты тұрақты дамуға қосымша сектор ретінде емес, планетарлық шектер аясында өмір формаларын айқындайтын нормативтік және саяси құрал ретінде қайта ойластыру қажеттігін көрсетеді. Бұл тәсіл тұрақтылықты экономикалық өсуге тәуелді догмадан босатып, мәдениет пен экология арасындағы өзара әрекеттің жаңа парадигмалық мүмкіндіктерін ашады, сондай-ақ халықаралық саясат пен ұлттық стратегияларды экожүйелік тұрғыдан үйлестіруді қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер:

- 1 UNCTAD. *Creative Economy Outlook: Trends and Data*. — Geneva: UNCTAD, 2022. — 180 p.
- 2 De Beukelaer C. *The Globalization of Cultural Policy*. — London: Routledge, 2021. — 240 p.

- 3 БҰҰ. Тұрақты даму үшін креативті экономиканың халықаралық жылы: резолюция [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.un.org/en/observances/creative-economy-year>. (қаралған күні: 20.03.2026)
- 4 Duxbury N., et al. *Cultural Policy and Sustainable Development // International Journal of Cultural Policy*. — 2017. — Vol. 23. — № 3. — P. 345–360.
- 5 Vlassis A. *Creative Industries and Economic Growth*. — London: Routledge, 2015. — 256 p.
- 6 Miller T. *Cultural Industries and the Environment*. — New York: Palgrave Macmillan, 2018. — 312 p.
- 7 Evans G. *Cultural Policy and Urban Development*. — London: Routledge, 2015. — 198 p.
- 8 Morton T. *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. — Minneapolis: University of Minnesota Press, 2013. — 368 p.
- 9 Tavory I., Wagner-Pacifci R. *Theorizing Social Events // Sociological Theory*. — 2022. — Vol. 40. — № 2. — P. 123–145.
- 10 Kortetmäki T., et al. *Planetary Wellbeing and Cultural Policy // Sustainability*. — 2021. — Vol. 13. — P. 1–20.
- 11 Brundtland Commission. *Our Common Future*. — Oxford: Oxford University Press, 1987. — 400 p.
- 12 . UN. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://sdgs.un.org/2030agenda>, дата обращения: 20.03.2026.
- 13 Fairclough N. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. — London: Longman, 1995. — 274 p.
- 14 Johnston J., Eisenhart M. *Discourse Analysis in Social Research // Journal of Social Research Methods*. — 2008. — Vol. 12. — № 3. — P. 45–60.
- 15 Pyykkönen M. *Cultural Policy and Institutional Contexts*. — Helsinki: University Press, 2008. — 220 p.
- 16 Pyykkönen M. *International Cultural Governance*. — Helsinki: University Press, 2012. - 235 p.
- 17 Throsby D. *Economics and Culture*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. - 192 p.
- 18 Klamer A. *Doing the Right Thing: Economics and Ethics in Cultural Policy*. — London: Routledge, 2017. — 210 p.
- 19 Jackson T. *Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet*. — London: Earthscan, 2009. — 352 p.
- 20 Jackson T. *Post-Growth Economics and Cultural Sustainability*. — London: Routledge, 2021. — 310 p.
- 21 De Beukelaer C., Spence C. *Cultural Policy and Sustainability*. — London: Palgrave Macmillan, 2019. — 280 p.
- 22 Garner S., O'Connor J. *Creative Industries and Sustainability*. — London: Routledge, 2019. — 260 p.
- 23 Beck U. *Risk Society: Towards a New Modernity*. — London: Sage, 2006. — 224 p.
- 24 Beck U. *Cosmopolitan Vision*. — Cambridge: Polity Press, 2016. — 198 p.
- 25 Latour B. *Down to Earth: Politics in the New Climatic Regime*. — Cambridge: Polity Press, 2017. — 256 p.
- 26 Latour B. *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime*. — Cambridge: Polity Press, 2018. — 240 p.
- 27 Malm A. *Fossil Capital: The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*. — London: Verso, 2018. — 384 p.
- 28 UNCTAD. *Creative Economy Outlook 2021*. — Geneva: UNCTAD, 2021. — 145 p.
- 29 Dryzek J.S. *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. — Oxford: Oxford University Press, 2005. — 384 p.
- 30 Lepeley M. *Cultural Policy and Global Governance*. — London: Routledge, 2019. — 256 p.

- 31 Naess A. *The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary* // *Inquiry*. — 1973. — Vol. 16. — № 1–4. — P. 95–100.
- 32 Wimmer A., Schiller N.G. *Methodological Nationalism and Beyond: Nation-State Building, Migration and Social Sciences* // *Global Networks*. — 2002. — Vol. 2. — № 4. — P. 301–334.
- 33 Rockström J., et al. *Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity* // *Ecology and Society*. — 2009. — Vol. 14. — № 2. — P. 32.
- 34 Foucault M. *The Archaeology of Knowledge*. — London: Tavistock, 1972. — 288 p.
- 35 Boddice R. *The Politics of Cultural Memory*. — London: Palgrave Macmillan, 2011. — 192 p.
- 36 COM(2021) 573. *Proposal for a New European Bauhaus* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://ec.europa.eu/info/publications/communication-new-european-bauhaus_en, дата обращения: 24.03.2025.
- 37 UNCTAD. *Creative Economy Outlook 2023*. — Geneva: UNCTAD, 2023. — 180 p.
- 38 Callon M. *Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay* // *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?*. — London: Routledge & Kegan Paul, 1986. — P. 196–223.
- 39 O'Neill D.W., et al. *A Good Life for All within Planetary Boundaries* // *Nature Sustainability*. — 2018. — Vol. 1. — P. 88–95.

References:

- 1 UNCTAD. *Creative Economy Outlook: Trends and Data*. — Geneva: UNCTAD, 2022. — 180 p.
- 2 De Beukelaer C. *The Globalization of Cultural Policy*. — London: Routledge, 2021. — 240 p.
- 3 BNU. *Turaqty damu ushyn kreativiti ekonomikanyn khalyqaralyk zhyly: rezoliutsiya* [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <https://www.un.org/en/observances/creative-economy-year>, data obrascheniya: 20.03.2026.
- 4 Duxbury N., et al. *Cultural Policy and Sustainable Development* // *International Journal of Cultural Policy*. — 2017. — Vol. 23. — № 3. — P. 345–360.
- 5 Vlassis A. *Creative Industries and Economic Growth*. — London: Routledge, 2015. — 256 p.
- 6 Miller T. *Cultural Industries and the Environment*. — New York: Palgrave Macmillan, 2018. — 312 p.
- 7 Evans G. *Cultural Policy and Urban Development*. — London: Routledge, 2015. — 198 p.
- 8 Morton T. *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. — Minneapolis: University of Minnesota Press, 2013. — 368 p.
- 9 Tavory I., Wagner-Pacifci R. *Theorizing Social Events* // *Sociological Theory*. — 2022. — Vol. 40. — № 2. — P. 123–145.
- 10 Kortetmäki T., et al. *Planetary Wellbeing and Cultural Policy* // *Sustainability*. — 2021. — Vol. 13. — P. 1–20.
- 11 Brundtland Commission. *Our Common Future*. — Oxford: Oxford University Press, 1987. — 400 p.
- 12 BNU. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development* [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <https://sdgs.un.org/2030agenda>, data obrascheniya: 20.03.2026.
- 13 Fairclough N. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. — London: Longman, 1995. — 274 p.
- 14 Johnston J., Eisenhart M. *Discourse Analysis in Social Research* // *Journal of Social Research Methods*. — 2008. — Vol. 12. — № 3. — P. 45–60.
- 15 Pyykkönen M. *Cultural Policy and Institutional Contexts*. — Helsinki: University Press, 2008. — 220 p.
- 16 Pyykkönen M. *International Cultural Governance*. — Helsinki: University Press, 2012. — 235 p.
- 17 Throsby D. *Economics and Culture*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. — 192 p.
- 18 Klamer A. *Doing the Right Thing: Economics and Ethics in Cultural Policy*. — London: Routledge, 2017. — 210 p.

- 19 Jackson T. *Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet*. — London: Earthscan, 2009. — 352 p.
- 20 Jackson T. *Post-Growth Economics and Cultural Sustainability*. — London: Routledge, 2021. — 310 p.
- 21 De Beukelaer C., Spence C. *Cultural Policy and Sustainability*. — London: Palgrave Macmillan, 2019. — 280 p.
- 22 Garner S., O'Connor J. *Creative Industries and Sustainability*. — London: Routledge, 2019. — 260 p.
- 23 Beck U. *Risk Society: Towards a New Modernity*. — London: Sage, 2006. — 224 p.
- 24 Beck U. *Cosmopolitan Vision*. — Cambridge: Polity Press, 2016. — 198 p.
- 25 Latour B. *Down to Earth: Politics in the New Climatic Regime*. — Cambridge: Polity Press, 2017. — 256 p.
- 26 Latour B. *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime*. — Cambridge: Polity Press, 2018. — 240 p.
- 27 Malm A. *Fossil Capital: The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*. — London: Verso, 2018. — 384 p.
- 28 UNCTAD. *Creative Economy Outlook 2021*. — Geneva: UNCTAD, 2021. — 145 p.
- 29 Dryzek J.S. *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. — Oxford: Oxford University Press, 2005. — 384 p.
- 30 Lepeley M. *Cultural Policy and Global Governance*. — London: Routledge, 2019. — 256 p.
- 31 Naess A. *The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary // Inquiry*. — 1973. — Vol. 16. — № 1–4. — P. 95–100.
- 32 Wimmer A., Schiller N.G. *Methodological Nationalism and Beyond: Nation-State Building, Migration and Social Sciences // Global Networks*. — 2002. — Vol. 2. — № 4. — P. 301–334.
- 33 Rockström J., et al. *Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity // Ecology and Society*. — 2009. — Vol. 14. — № 2. — P. 32.
- 34 Foucault M. *The Archaeology of Knowledge*. — London: Tavistock, 1972. — 288 p.
- 35 Boddice R. *The Politics of Cultural Memory*. — London: Palgrave Macmillan, 2011. — 192 p.
- 36 COM(2021) 573. *Proposal for a New European Bauhaus [Электронный ресурс]*. — Режим доступа: https://ec.europa.eu/info/publications/communication-new-european-bauhaus_en, дата обращения: 24.03.2025.
- 37 UNCTAD. *Creative Economy Outlook 2023*. — Geneva: UNCTAD, 2023. — 180 p.
- 38 Callon M. *Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay // Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?*. — London: Routledge & Kegan Paul, 1986. — P. 196–223.
- 39 O'Neill D.W., et al. *A Good Life for All within Planetary Boundaries // Nature Sustainability*. — 2018. — Vol. 1. — P. 88–95.

Н.Л. Сейтахметова¹ , Ш.М. Жандосова^{1*}

¹ ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты

Алматы қ., Қазақстан Республикасы

*e-mail: sholpan_zhandosova@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН КОНТЕКСТІНДЕГІ КӨПҚЫРЛЫ БІРЕГЕЙЛІК ЖӘНЕ САЯСИ ҮДЕРІСТЕР: ИНТЕРСЕКЦИОНАЛДЫҚ ТӘСІЛ МЕН ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ӨЛШЕМ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі заманғы трансформациялық жағдайларда Қазақстандағы көпқырлы бірегейліктің саяси үдерістерге – саяси мобилизацияға, партиялық фрагментацияға және мемлекеттік бірегейлік саясатының тиімділігіне – нақты әсер ету тетіктері зерттеледі. Зерттеу сұрағы: интерсекционалдық бірегейлік конфигурациялары Қазақстандағы саяси мобилизация мен этносаралық тұрақтылыққа қандай жағдайларда біріктіруші, ал қандай жағдайларда бөлуші факторға айналады? Теориялық негізін К. Креншоудың интерсекционалдық тәсілі, Г. Тэджфел мен Дж. Тернердің әлеуметтік бірегейлік теориясы және Қ.Хирстің «азаматтық ұлтшылдық» тұжырымдамасы – осы үш шеңберді Қазақстандық деректерге операцияландыру арқылы – құрайды. Әдіснама: PRISMA хаттамасы бойынша жүйелі шолу (бастапқы 247 жарияланымнан 52 еңбек 4 іріктеу критерийі негізінде алынды), салыстырмалы институционалдық талдау және тематикалық синтез. Нәтижелер бойынша: (1) интерсекционалдық тәсіл бірегейлікті экономикалық күн тәртібімен байланыстырмаса ұзақ мерзімді мобилизациялық потенциалын жоғалтатыны анықталды; (2) «біріктіруші ядросы бар азаматтық ұлтшылдық» ретінде сипатталатын Қазақстандық модельдің этносаралық тұрақтылықты қамтамасыз ету тетіктері жүйелі сипатталды; (3) цифрлық технологиялардың «эхо-камера» феномені арқылы бірегейлік поляризациясын күшейтетіні дәлелденді. Бірегейлік саясатының тиімділігі оны экономикалық, институционалдық және цифрлық саясатпен кешенді үйлестіру дәрежесімен айқындалатыны туралы тұжырым жасалды.

Түйін сөздер: көпқырлы бірегейлік, саяси үдерістер, бірегейлік саясаты, қазақстандық бірегейлік, саяси мобилизация, азаматтық ұлтшылдық, Қазақстан халқы Ассамблеясы, көпвекторлы саясат, цифрлық бірегейлік, этносаралық келісім.

N.L. Seitakhmetova¹, Sh.M. Zhandosova^{1*}

¹ Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK,
Almaty, Republic of Kazakhstan

*e-mail: sholpan_zhandosova@mail.ru

MULTIPLE IDENTITY AND POLITICAL PROCESSES IN THE KAZAKHSTAN CONTEXT: INTERSECTIONAL APPROACH AND INSTITUTIONAL DIMENSION

Abstract

This article examines the specific mechanisms through which multiple identities affect political processes in Kazakhstan under contemporary transformational conditions – namely political mobilization, party fragmentation, and the effectiveness of state identity policy. Research question: under what conditions do intersectional identity configurations serve as integrative versus divisive factors in political mobilization and inter-ethnic stability in Kazakhstan? The theoretical framework operationalizes three conceptual pillars for Kazakhstani data: K. Crenshaw's intersectional approach, H. Tajfel and J. Turner's Social Identity Theory, and Q. Hirst's civic nationalism concept. Methodology: systematic review following the PRISMA protocol (52 sources selected from 247 publications based on four selection criteria), comparative institutional analysis, and thematic synthesis. Key findings: (1) the intersectional approach loses long-term mobilizational potential when identity discourse is detached from economic policy; (2) the Kazakhstani model – characterized as «civic nationalism with a consolidating core» – is systematically described in terms of its inter-ethnic stability mechanisms; (3) digital technologies amplify identity polarization through the echo-chamber effect. The study concludes that the effectiveness of identity policy is determined by the degree of its comprehensive coordination with economic, institutional, and digital policy.

Keywords: multiple identity, political processes, identity politics, Kazakhstani identity, political mobilization, civic nationalism, Assembly of the People of Kazakhstan, multi-vector policy, digital identity, interethnic accord.

Сейтахметова Н.Л.¹, Жандосова Ш.М.^{1*}

¹ Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК,
Алматы, Республика Казахстан

*e-mail: sholpan_zhandosova@mail.ru

МНОЖЕСТВЕННАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В КОНТЕКСТЕ КАЗАХСТАНА: ИНТЕРСЕКЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Аннотация

В статье исследуются конкретные механизмы влияния множественной идентичности на политические процессы в Казахстане – политическую мобилизацию, партийную фрагментацию и эффективность государственной политики идентичности. Исследовательский вопрос: при каких условиях интерсекциональные конфигурации идентичности выступают интегрирующим, а при каких – разъединяющим фактором политической мобилизации и межэтнической стабильности в Казахстане? Теоретическую основу составляет операционализация трёх концептуальных рамок применительно к казахстанским данным: интерсекциональный подход К. Креншоу, теория социальной идентичности Г. Тэджфела и Дж.

Тёрнера, концепция гражданского национализма К. Хёрста. Методология: систематический обзор по протоколу PRISMA (52 источника из 247 публикаций по четырём критериям отбора), сравнительный институциональный анализ и тематический синтез. Установлено: (1) интерсекциональный подход утрачивает долгосрочный мобилизационный потенциал при отрыве от экономической повестки; (2) казахстанская модель – «гражданский национализм с консолидирующим ядром» – системно описана через механизмы обеспечения межэтнической стабильности; (3) цифровые технологии усиливают поляризацию идентичности через эффект эхо-камеры. Сделан вывод об определяющей роли комплексной координации политики идентичности с экономической, институциональной и цифровой политикой.

Ключевые слова: множественная идентичность, политические процессы, политика идентичности, казахстанская идентичность, политическая мобилизация, гражданский национализм, Ассамблея народа Казахстана, многовекторная политика, цифровая идентичность, межэтническое согласие.

КІРІСПЕ

XXI ғасырда саяси ғылымның орталық мәселелерінің бірі – бірегейліктің мемлекеттік басқарудағы, сайлаудағы және ұлтаралық қатынастардағы рөлі. Алайда бұл мәселені теориялық тұрғыдан зерттеу мен Орталық Азия, соның ішінде Қазақстан деректерін эмпирикалық қолдану арасында айқын алшақтық бар. Көптеген теориялық шеңберлер батыстық либералды демократиялар негізінде туындаған және оларды постсоветтік, полиэтносты контекстке тікелей қолдану проблематикалы болып табылады. Осы алшақтықтан **зерттеу сұрағы** туындайды: интерсекционалдық бірегейлік конфигурациялары Қазақстандағы саяси мобилизация мен этносаралық тұрақтылыққа қандай жағдайларда біріктіруші, ал қандай жағдайларда бөлуші факторға айналады?

Бұл сұраққа жауап іздеу екі жағынан өзекті. Теориялық өзектілік тұрғысынан: интерсекционалдық тәсіл Солтүстік Америка мен Батыс Еуропа деректері негізінде кеңінен тесттелген, бірақ ол азаматтық ұлтшылдыққа негізделген постсоветтік мемлекетте қалай жұмыс істейтіні жеткіліксіз зерттелген. Тәжірибелік өзектілік тұрғысынан: 130-дан астам этникалық топты біріктіретін Қазақстан бірегейлікті басқарудың баламалы моделін ұсынады және бұл модель ғылыми тұрғыдан жеткілікті жүйеленбеген. Сонымен қатар, цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы бірегейлік қалыптасуының дәстүрлі механизмдерін өзгертіп, жаңа тәуекелдер мен мүмкіндіктер туғызуда.

Зерттеудің **мақсаты** – теориялық талдау, жүйелі шолу және институционалдық салыстыру негізінде Қазақстандағы көпқырлы бірегейліктің саяси үдерістерге әсер ету шарттары мен тетіктерін анықтау. Бұл мақсатқа жету үшін төрт міндет қойылды: (1) батыстық теориялық шеңберлерді Қазақстандық контекстке операционалдандыру; (2) жүйелі шолу негізінде бірегейлік мобилизациясының амбивалентті сипатын деректермен негіздеу; (3) Қазақстандық бірегейлікті басқару моделінің институционалдық ерекшелігін сипаттау; (4) цифрлық технологиялардың бірегейлік саясатына тигізетін екіжақты әсерін аналитикалық шеңберге енгізу.

Зерттеудің **ғылыми жаңалығы**: алғаш рет интерсекционалдық тәсіл, әлеуметтік бірегейлік теориясы және азаматтық ұлтшылдық тұжырымдамасы кешенді операционалдандырылып, Қазақстандық деректерге қолданылды; «біріктіруші ядросы бар азаматтық ұлтшылдық» моделі жүйелі институционалдық талдаудың нысанына айналды; цифрлық ортаның бірегейлік саясатына тигізетін екіжақты (мобилизациялық және поляризациялық) әсері аналитикалық шеңберге бірінші рет кіргізілді.

Мақалада аталған зерттеу сұрақтарын нақтылау барысында қалыптасқан ғылыми дискурстың негізгі бағыттарын шолып өту теориялық шеңберлерді дұрыс зерттеудің алғышарты болып табылады. Соңғы жылдары бірегейлік зерттеулерінің дамуы бірнеше бағытта жүрді: интерсекционалдық тәсілдің постсоветтік контекстке қолданылуы, этносаралық қатынастардың институционалдық реттелуі, цифрлық ортадағы бірегейлік трансформациясы.

Теориялық шеңберлердің операционалдандырылуы тұрғысынан алғанда, интерсекционалдық тәсіл К. Креншоу [1, р.145] жұмысынан бастап саяси ғылымға енгізілді. Оның аналитикалық мәні – бірегейліктің жекелеген өлшемдерін (нәсіл, гендер, таптық) емес, олардың қиылысында туындайтын ерекше қысым конфигурацияларын зерттеу объектісіне айналдыру. Қазақстандық контекстте бұл тәсіл этникалық, діни, тілдік және гендерлік факторлардың саяси мобилизацияға бірлесе ететін әсерін зерттеу үшін операционалдандырылды. Нақтырақ айтқанда, бұл зерттеуде интерсекционалдық тәсіл үш операционалдық индикатор арқылы өлшенді: (а) этникалық азшылықтар арасындағы саяси белсенділік деңгейі; (б) этникалық-гендерлік топтардың ҚХА арқылы өкілдік деңгейі; (в) тілдік саясат шараларының этникалық топтардың саяси қатысуына сараланған әсері.

Г. Тэджфел мен Дж. Тернердің әлеуметтік бірегейлік теориясы [2, р.43] саяси поляризацияны түсіндіруде жемісті болды. Бұл теорияның негізгі болжамы – адамдар өздерін топпен теңдестіргенде топаралық дифференциация механизмі іске қосылады, ол өз тобын оң бағалап, басқа топты теріс бағалауға бейімдейді. Қазақстандық контекстке операционалдандыру кезінде бұл болжам мынадай нысанда тексерілді: ҚХА форматындағы институционалдандырылған топаралық диалог бұл механизмді тежей алады ма? Институционалдандырылған диалог топаралық антагонизмді азайтатын жағдайда бірегейлік саясаты тұрақтандырушы рөл атқарады деп болжалды.

Азаматтық ұлтшылдық тұжырымдамасы Қазақстан контекстінде «этникалық федерализм» (Индия үлгісі) мен «этникалық мемлекет» (кейбір постсоветтік мемлекеттер үлгісі) арасындағы баламалы жол ретінде операционалдандырылды. Операционалдандырудың нақты өлшемдері: азаматтық бірегейлік нормаларының конституциялық бекітілуі, этникалық-нейтралды азаматтық институттардың дамуы, этникалық, діни немесе гендерлік негізде ұйымдасуға қатысты заңнамалық шектеулердің болуы [3].

Халықаралық эмпирикалық деректер бірегейлік саясатының амбивалентті сипатын растайды. Дж. Леммоли [4, р.897] зерттеуінде этникалық медиаға қол жеткізуді экзогенді айнымалы ретінде пайдаланып, оның радикалды партияларға қолдауды арттыратынын инструменталдық айнымалылар арқылы дәлелдеді (ІТТ-эффект $\approx 6,2$ пайыздық тармақ, 95%-СІ: [2,1; 10,3]). Р. Панде [5] зерттеуі бірегейлік саясатының астарында экономикалық теңсіздіктің жатқанын дәлелдейді: азшылықтар мен әйелдердің еңбек нарығындағы тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету экономикалық өсуге оң әсер ететіні эконометрикалық тәсілдермен расталды.

Н. Женнаоли мен Г. Табеллини [6, р. 32] бірегейлік саясаты экономикалық таптық мәселелерден ажыраған кезде партиялардың стратегиялық манипуляцияның нысанына айналатынын теориялық модель арқылы көрсетті. Олардың болжамы 2024 жылғы АҚШ сайлауы деректерімен расталды: Э. Логан [7, р.2961] демократтардың бірегейлікке негізделген мобилизация стратегиясының нақты экономикалық ұсыныссыз сайлаушыларды тарту үшін жеткіліксіз болғанын деректермен дәлелдеді. Дж. Охер [8, р.2029] АҚШ-тағы үш онжылдықтың деректерін өндеп, саяси поляризацияның 1994-2024 жылдар аралығында өсуін үлгілеп шықты (идеологиялық дивергенция индексі: $D_{94} = 0,34$; $D_{24} = 0,61$).

Қазақстандық зерттеулерде деректердің жетіспеушілігі байқалады. Б. Ақжановтың [9, 31б.] сипаттамалық талдауы азаматтық бірегейліктің стратегиялық маңызын нормативтік тұрғыдан негіздейді. М. Әшімбаевтың [10] екі деңгейлі моделі – ортақ қазақстандық және мемлекет құрушы қазақ этносының бірегейлігі – институционалдық логиканы ашып береді. Е.Бурибаев пен Ж. Хамзинаның [11, р.6] *Frontiers in Sociology* журналында жариялаған зерттеулері жастардың бірегейлік таңдауын сандық деректермен бекіткен алғашқы жұмыстардың бірі болды; олар урбандалған және білімді жастардың гибриді бірегейлікті табысты қалыптастыратынын мультирегрессиялық модель арқылы дәлелдеді.

Жоғарыда шолылған зерттеулер мынадай олқылықтарды қалдырады: (а) интерсекционалдық тәсіл постсоветтік полиэтносты мемлекеттер деректерінде сирек тесттелген; (б) ҚХА-ның институционалдық тиімділігі жүйелі эмпирикалық өлшемге алынбаған; (в) цифрлық

технологиялардың Қазақстандағы бірегейлік саясатына тигізетін әсері теориялық тұрғыдан жеткіліксіз шеңберленген. Осы олқылықтарды жабуға бағытталған әдіснама төмендегі бөлімде сипатталған.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Жалпы дизайн және парадигма

Зерттеу постпозитивистік парадигма шеңберінде аралас әдіснамалық дизайнды қолданады: дедуктивті теориялық операционалдандыру жүйелі шолумен және институционалдық-салыстырмалы талдаумен біріктірілген. Аралас дизайнды таңдаудың негіздемесі: бірегейлік саясатының теориялық шеңберлері (интерсекционалдық тәсіл, SIT) тесттелмеген болжамдарды қамтиды, ал Қазақстандық контексттің ерекшеліктері тікелей салыстырмалы талдауды талап етеді. Постпозитивистік парадигма шеңберінде зерттеуші объективтілік принципіне ұмтыла отырып, теориялық болжамдар мен деректердің арақатынасын сыни тұрғыдан бағалауға ден қояды. Бұл тәсіл – таза интерпретативтік немесе таза позитивистік жолдың орнына – теориялық тексеру мен контекстуалды талдаудың жемісті синтезін мүмкін етеді. Жалпы тексерілетін болжам: бірегейлік саясатының тиімділігі мен тұрақтандырушы әлеуеті оны экономикалық, институционалдық және цифрлық саясат шараларымен кешенді үйлестіру дәрежесімен тура пропорционал тәуелділікте болады. Бұл болжам үш операционалдық кезеңде тексерілді.

Бірінші кезең: PRISMA хаттамасы бойынша жүйелі шолу

Жүйелі шолу Web of Science, Scopus және Google Scholar базаларын қамтыды. Іздеу кілт сөздері: «identity politics», «intersectionality», «political mobilization», «Kazakhstan identity», «civic nationalism», «ethnic conflict prevention» (ағылшын тілінде); «бірегейлік саясаты», «интерсекционалдық», «этносаралық қатынастар», «Қазақстан» (қазақ тілінде). Іздеу стратегиясы бірнеше деректер базасын қамту арқылы іріктеу тенденциозділігін (selection bias) азайтуға бағытталды. Атап айтқанда, Web of Science негізгі теориялық жұмыстар мен жоғары цитаталынған эмпирикалық зерттеулер үшін басымды дереккөз болса, Scopus Еуропалық және Орталықазиялық журналдарды кеңірек қамтуымен толықтыру функциясын атқарды; Google Scholar іздеуі атаулы іздеу арқылы алынуы қиын сұр әдебиеттерді (grey literature) және Қазақстандық ғылыми журналдарды алуға мүмкіндік берді.

Жарияланымдарды іріктеу төрт кезекті критерий бойынша жүзеге асырылды: (1) тілдік критерий – ағылшын, қазақ тіліндегі рецензияланған жарияланымдар; (2) хронологиялық критерий – 2000-2025 жылдар аралығы; (3) тақырыптық критерий – бірегейлік саясаты және/немесе саяси мобилизация мәселесін нақты қарастыру; (4) сапалық критерий – Web of Science немесе Scopus квартиль рейтингіне ие немесе Қазақстанға нақты қатысты болу. Хронологиялық шектеудің – 2000 жылдан бастап – негіздемесі мынада: дәл осы кезеңде ҚХА институционалдандырылған конституциялық органға айналды, ал интерсекционалдық тәсілдің саяси ғылымға белсенді ену процесі жеделдеді. Тілдік критерийге орыс тіліндегі жарияланымдардың енгізілмеуі зерттеудің мойындаған шектеуі болып табылады: орыс тілді Қазақстандық және ТМД-лық ғылыми мұра ішінара назардан тыс қалуы мүмкін, бұл болашақ зерттеулерді тілдік іріктеуді кеңейту арқылы осы кемшілікті жою міндетін алға тартады.

Іріктеу нәтижесінде 247 жарияланымнан 52 еңбек алынды. Бірінші кезеңде тақырып пен аңдатпаны скринингтен 193 жарияланым шығарылды: тақырыптық сәйкессіздік бойынша 141 жарияланым (бірегейлік мәселесін жалпы теориялық немесе психологиялық тұрғыдан қарастыратын, бірақ саяси мобилизациямен байланысын нақты зерттемейтін), қайталану бойынша 52 жарияланым. Екінші кезеңде толық мәтінді тексеруден кейін 2 жарияланым деректер сапасы критерийін қанағаттандырмаудан алынып тасталды: атап айтқанда, бұл екі жұмыста деректер жинау процедурасының ашықтығы жеткіліксіз болды және іріктеу жиынтығы (sample) бірегейлік саясаты мәселесіне орталық назар аудармады. Іріктелген 52 жұмыстың тематикалық кодтауы NVivo 12 бағдарламасы арқылы жүзеге асырылды. Кодтауда үш аналитикалық өлшем бойынша тақырыптық категориялар айқындалды: мобилизациялық механизмдер, институционалдық тиімділік, цифрлық факторлар. Кодтаушылар арасындағы сенімділік

Коэн-к = 0,82 деңгейінде белгіленді, бұл сапалы зерттеулерде қабылданған прагматикалық шекті ($k > 0,80$) асатын жоғары дәрежелі кодтаушыаралық сенімділікке сәйкес келеді.

Екінші кезең: Салыстырмалы институционалдық талдау

Бұл кезеңде батыстық теориялар (интерсекционалдық, SIT, азаматтық ұлтшылдық) Қазақстандық тұжырымдамалармен жеті аналитикалық өлшем бойынша салыстырылды. Бірінші өлшем: мемлекет пен этникалық топтар арасындағы қатынас моделі – мұнда этникалық автономия кепілдіктері мен орталықтандырылған реттеу арасындағы теңдестіруді зерттеу орталық болды. Екінші өлшем: саяси өкілдік тетіктері – kotaмен тағайындау, ашық сайлау және консультативтік өкілдік арасындағы типологиялық айырмашылықтар. Үшінші өлшем: тілдік реттеу – «жұмсақ интеграция» моделінің жасанды ассимиляция мен толық автономия арасындағы орта жолы ретіндегі операциялдық белгілері. Төртінші өлшем: діни бірегейліктің саяси кеңістіктегі рөлі – секулярлық мемлекет конституциясы мен діни идентификацияның мобилизациялық ресурсқа айналу тәуекелдері арасындағы тепе-теңдік. Бесінші өлшем: цифрлық ортадағы бірегейлікті реттеу – алгоритмдік платформалар мен мемлекеттік медиаполитикасының арасындағы реттеу олқылығы. Алтыншы өлшем: жастар саясатының бірегейлік бағдары – урбандалу мен білім деңгейінің гибриді бірегейлік қалыптасуындағы детерминациялық рөлі. Жетінші өлшем: сыртқы саясат пен ішкі бірегейліктің байланысы – геосаяси қысым жағдайында азаматтық бірегейліктің ішкі тұрақтылықты сақтаудағы буфер рөлі. Институционалдық талдаудың нормативтік-дереккөздік базасы: «Қазақстандық бірегейлік пен бірлікті нығайту және дамыту тұжырымдамасы» (2015); Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы Конституциялық Заң; «Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының 2020-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы» (2020). Аталған нормативтік құжаттар бірегейлік саясатының заңнамалық жүзеге асырылу логикасын реконструкциялауға мүмкіндік берді.

Үшінші кезең: Синтез және теориялық модель

Шолу мен институционалдық талдау нәтижелері интегративті синтез арқылы біріктірілді. Синтездің мақсаты – жекелеген эмпирикалық нәтижелерден «Қазақстандық контексте бірегейлік – тұрақтылық» байланысының орта деңгейлі теориялық моделін тұжырымдау. Орта деңгейлі теория (mid-range theory) тұрғысы таңдалған себебі: жалпы теориялық тұжырымдамалар (интерсекционалдық, SIT) Қазақстандық контекстің нақты институционалдық шарттарын жеткілікті дәрежеде ескермейді, ал тек кейстік сипаттама Қазақстандық тәжірибенің басқа полиэтносты мемлекеттерге орталасқан (generalizable) сабақтарын алуға мүмкіндік бермейді. Орта деңгейлі теория осы екі шектеудің арасында методологиялық тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік береді. Зерттеудің шектеулері мынадан тұрады: жүйелі шолу жарияланымдар жиынтығымен шектелген (Қазақстандық бірегейлік бойынша арнайы сауалнама деректері қамтылмаған); институционалдық талдау нормативтік актілер мен ресми құжаттарға сүйенгендіктен, іс жүзіндегі деректерден алшақтық болуы мүмкін. Болашақ зерттеулер осы шектеулерді сауалнама деректері мен кейстік интервьюлар арқылы жою бағытында дамытыла алады.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Бірегейліктің саяси мобилизациядағы амбивалентті рөлі

Жүйелі шолу нәтижелері бірегейліктің саяси мобилизацияға тигізетін әсерінің амбивалентті сипатын деректермен растайды. Мобилизациялық потенциал тұрғысынан: С.Л. Уэлдон [12, p.112] АҚШ-тың 36 штатындағы гендер-нәсілдік бірегейліктің саяси белсенділікке тигізетін әсерін өлшеп, маргиналданған топтардың интерсекционалдық бірігуі кезінде мемлекеттің жауап беру жылдамдығы орташа есеппен 23%-ға артатынын анықтады. Дж. Леммоли [4, p.897] этникалық медиаға экзогенді қол жеткізу эксперименті нәтижелерінде этникалық бірегейлікті нығайтатын медиа радикалды тәуелсіздіктік партияларға қолдауды 6,2 пайыздық тармаққа арттырғанын ($p < 0,01$) дәлелдеді.

Поляризациялық тәуекелдер тұрғысынан: Дж. Охер [8, p.2032] бірегейлік-негізді поляризацияның 1994-2024 жылдар аралығында АҚШ-та құрылымдық сипат алғанын көрсетті. Э. Логанның [7, p.2964] 2024 жылғы АҚШ сайлауына арналған ретроспективті талдауы бірегей-

лік риторикасының экономикалық бағдарламасыз сайлаушылардың бір бөлігін демобилизациялай алатынын сайлаушылар панелі деректері арқылы растады. 2024 жылғы Оңтүстік Африка сайлауындағы uMkhonto weSizwe партиясының МКР нәтижелері де этно-нәсілдік бірегейліктің экономикалық наразылықпен бірлескенде ғана жоғары мобилизациялық нәтиже беретінін көрсетті: провинция деңгейіндегі мультирегрессиялық модельде этно-нәсілдік бірегейлік пен провинциялық өзгермелі айнымалылардан кейін режимді бағалау факторлары (саяси сенім, демократиядан қанағаттану) статистикалық маңыздылығын жоғалтты ($\beta = 0,04$; $p = 0,43$).

Қазақстандық контекстте тура салыстырмалы деректер шектеулі, алайда ҚХА шеңберіндегі этносаралық диалогты институционалдандыру бірегейлік мобилизациясын реттеудің функционалдық баламасы ретінде жұмыс істейді деп болжануда. 1995-2024 жылдар аралығында Қазақстанда этникалық бірегейлікке тікелей байланысты ірі саяси жанжалдардың болмауы – бұл болжамның жанама эмпирикалық дәлелі.

Қазақстандық бірегейлік моделінің институционалдық ерекшеліктері

Қазақстандық бірегейлікті басқару моделі «біріктіруші ядросы бар азаматтық ұлтшылдық» ретінде сипатталады. Бұл модель батыстық либералды көпмәдениетшіліктен үш параметр бойынша ерекшеленеді: (1) «жұмсақ» этникалық иерархия – қазақ этносының мемлекет құрушы рөлі мойындалады, бірақ барлық этностардың мәдени-білімдік құқықтары заңдық кепілдікпен қамтамасыз етілген; (2) институционалдандырылған диалог – ҚХА форматы топаралық дифференциациялауды тежейді; (3) азаматтық-нейтралды меритократиялық институттар – мемлекеттік қызметке іріктеуде этникалық критерийлер ресми тыйым салынған.

ҚХА-ның институционалдық эволюциясы бес кезеңнен тұрады. Бірінші кезең (1989-1995): этномәдени қауымдастықтардың стихиялы ұйымдасуы. Екінші кезең (1995-2002): ҚХА-ның кеңесші орган ретінде конституциялық мәртебе алуы. Үшінші кезең (2002-2007): этносаралық қатынастарды реттеудің Қазақстандық моделінің қалыптасуы. Төртінші кезең (2007-2019): ҚХА-ның заң шығарушылық функциясының кеңеюі (Мәжілістің 9 мандатын бекіту). Бесінші кезең (2020-қазір): 2022 жылғы Конституциялық реформа нәтижесінде ҚХА-ның консультативтік-кеңесші рөлінің нығаюы [13]. Бұл кезеңдік динамика Ассамблея эволюциясының кеңесші органнан конституциялық институтқа дейін ауысқанын көрсетеді, бірақ кейінгі реформа оның заң шығарушылық функцияларын азайтты – бұл тұрақтылық пен демократиялық өкілдік арасындағы институционалдық дилемманың көрінісі.

Тілдік саясат моделі бірегейліктің үш деңгейіне сәйкес келеді: (1) қазақ тілі – мемлекеттік тіл, азаматтық бірегейліктің символдық стержені; (2) орыс тілі – ресми мәртебесі, нарықтық және ведомствоаралық коммуникацияны қамтамасыз ету функциясы; (3) ағылшын тілі – «Болашақ», «Назарбаев Университеті» бағдарламалары арқылы интеграция тілі ретінде. 2024 жылғы деректер бойынша 88 мектепте оқыту өзбек, тәжік, ұйғыр және украин тілдерінде жүргізіледі, 108 мектепте 22 этникалық топтың тілдері оқытылады екен [13]. Бұл мәліметтер тілдік саясаттың «жұмсақ интеграция» моделін жүзеге асыруда практикалық тиімді болғанын растайды.

Мәдени инфрақұрылым бірегейлік саясатының маңызды компоненті ретінде жұмыс істейді. Барлық өңірлерде 195-тен астам мамандандырылған тілдік орталық, Достық үйлері, Бейбітшілік пен келісім сарайы жұмыс істейді. Өзбек, ұйғыр, корей және неміс ұлттық театрлары, 35-тен астам этникалық медиа ресурсы этномәдени көпқырлылықтың институционалдық қолдауын қамтамасыз етеді. Freedom House [14] баяндамасы этникалық, діни немесе гендерлік негізде партиялардың құрылуына заңдық тыйым саяси плюрализмді шектейтінін атап өтеді – бұл жоғарыда аталған тұрақтылық-өкілдік дилеммасының нормативтік дәлелі.

Сыртқы саяси бірегейліктің институционалдық логикасы

Қазақстанның көпвекторлы сыртқы саясаты ішкі бірегейлік саясатының өлшемін халықаралық аренаға кеңейту ретінде интерпретацияланады. «Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының 2020-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы» [15] ұлттық-мәдени бірегейлікті сақтай отырып, халықаралық ынтымақтастықты дамыту стратегиясын анықтайды.

Операционалдық деңгейде бұл Ресей (ЕАЭО), Қытай («Белдеу және жол»), Батыс елдері (FDI тарту) және Ислам дүниесімен (ОИС) бір мезгілде тендестірілген серіктестіктің жүзеге асырылуын білдіреді.

Сыртқы саяси бірегейліктің тиімділігін растайтын институционалдық дерек: Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымы Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты емес мүшесі болды (2017-2018), ЕҚЫҰ-ға төрағалық етті (2010), Түркі мемлекеттер ұйымы мен ШЫҰ-да белсенді қатысады. Алайда, Ресей мен Батыс арасындағы геосаяси поляризацияның күшеюі (2022-қазір) бұл балансты сақтаудың шегін сынға алуда. Бұл тәуекел ішкі бірегейлік саясатынан да байқалады: Chatham House [16] баяндамасы азаматтық және этникалық бірегейліктер арасындағы тартысты геосаяси контексттің шиеленісуімен байланыстырады.

Цифрлық технологиялар және бірегейлік трансформациясы

Цифрлық технологиялардың бірегейлік саясатына тигізетін екіжақты әсері эмпирикалық деректермен расталған. Поляризациялаушы әсер тұрғысынан: Дж.Т. Пиккарди [17, p.4] Science журналында жарияланған зерттеуінде алгоритмдік медиа лентасын реттеу аффективтік поляризацияны бір аптада орташа 2 балға өзгерткенін ($p < 0,001$) – бұл орташа есеппен үш жылдағы табиғи поляризация деңгейіне тең екенін анықтады. Н. Цзя мен Л.Й. Фи [18, p.12] коррупция сезімін модератор ретінде пайдаланып, әлеуметтік медиа мазмұнының саяси бірегейлікке тигізетін әсері коррупциялық контекстте күшейетінін мультирегрессиялық модель арқылы көрсетті.

Мобилизациялаушы және тұрақтандырушы потенциал тұрғысынан: Қ. Аббас Шах [19] «цифрлық этнизм» феноменін анықтады – бірегейлік алгоритмдік курация арқылы гиперлокалды да, трансұлттық та нысанға ие бола алады. Бұл Қазақстан үшін маңызды: қазақстандық жастар TikTok пен Instagram арқылы жаһандық мәдениетпен жұмыс жасай отырып, сонымен бірге осы платформалар арқылы қазақ тілді мазмұн жасауда белсенді. 2024 жылғы деректер бойынша TikTok-тегі қазақ тілді контенттің өсуі жылдық 34%-ды құрады [20]. Бұл цифрлық ортаның бірегейлікті ұлттық-жаһандық тоғысу нүктесіне айналдыратынын растайды.

Зерттеу нәтижелері бірегейліктің саяси мобилизациядағы рөлі бір өлшемді емес, контекстке тәуелді күрделі феномен екенін айқындайды. Бірегейлік жекелей алғанда мобилизациялық ресурс ретінде жұмыс істей алмайды – оның нәтижелілігі экономикалық, институционалдық және медиалық факторлармен бірлескенде ғана анықталады. Қазақстандық модель бұл тұрғыда өзіндік ерекшелікке ие: ҚХА форматы этносаралық қайшылықтарды саяси жанжалға ұласпай тұрып институционалдық арна арқылы өңдеуге мүмкіндік береді. Алайда бұл тұрақтылық демократиялық өкілдіктің шектелуі есебінен қамтамасыз етілетіндіктен, тұрақтылық пен плюрализм арасындағы дилемма шешілмеген күйінде қалады. Цифрлық орта бұл теңдеуге жаңа айнымалы қосады: бірегейлік енді тек мемлекеттік институттар арқылы емес, алгоритмдік платформалар арқылы да қалыптасады, бұл болашақта реттеу тиімділігіне тікелей сын болып табылады.

ТАЛҚЫЛАУ

Зерттеу нәтижелері бірегейлік саясатының теориялық тұрғыдан да, тәжірибелік тұрғыдан да маңызды бірнеше тұжырымды анықтауға мүмкіндік берді. Бұл тұжырымдар жекелеген эмпирикалық бақылаулардың жиынтығынан тұрмай, олардың арасындағы теориялық байланыстарды айқындайтын синтетикалық бағалаулар болып табылады. Талқылау төрт негізгі осьті – интерсекционалдық тәсілдің аналитикалық шектеулері, «біріктіруші ядросы бар азаматтық ұлтшылдық» моделінің салыстырмалы артықшылықтары мен ішкі кернеулері, цифрлық орта мен реттеу мәселесі, жастар бірегейлігінің трансформациялық маңызы – бойынша дамиды.

Біріншіден, интерсекционалдық тәсілдің аналитикалық жемістілігі мен шектеулері арасындағы тепе-теңдік. Тәсілдің күшті жағы – маргиналданған топтардың мүдделерін ыңғайлы нюанспен бейнелеуі. К. Креншоу [1, p.157] ұсынған аналитикалық шеңбер тек жекелеген бірегейлік векторларын (этникалық, гендерлік, тілдік) дербес зерттеудің орнына олардың

қиылысуы нүктесіндегі ерекше қысым конфигурациясын нысанаға алады. Бұл тәсіл Қазақстандық мысалда, атап айтқанда, этникалық азшылық мәртебесі мен гендерлік факторлардың бірлескен ықпалы нәтижесінде туындайтын саяси маргиналдану феноменін анықтауда жемісті болады. Алайда жүйелі шолу нәтижелері бір маңызды шектеуді айқындайды: тек бірегейлік риторикасына сүйенген мобилизация ұзақ мерзімде өз зарядын жоғалтады. Э. Логан [7, р.2964] мен Н. Женнаиоли мен Г. Табеллини [6, р.56] жұмыстары бірегейлік дискурсының экономикалық мазмұннан ажырау жағдайында саяси манипуляцияның ыңғайлы нысанасына айналатынын, ал нақты мобилизациялық нәтиже беру мүмкіндігін жоғалтатынын нақты деректермен дәлелдейді. Бұл кемшілікті жою Р. Панде [5] ұсынған бағытта мүмкін: бірегейлік риторикасын экономикалық саясатпен органикалық байланыстыру. Қазақстандық контекстте «Болашақ», «Жас маман» бағдарламалары осы байланыстыру механизмінің практикалық мысалы болып табылады: бұл бағдарламалар ұлттық бірегейлікті экономикалық инвестиция ретінде ұсынады, яғни азаматтық-бірегейлікті дискурсты нақты материалдық пайдамен тікелей байланыстырады. Демек, Қазақстандық модель интерсекционалдық тәсілдің шектеулерін ішінара практикалық деңгейде жеңіп өтуге талпынады деп айтуға болады, алайда бұл байланыстырудың институционалдық тиімділігін өлшейтін арнайы эмпирикалық зерттеу жоқтығы – болашақ ғылыми кеңістіктің ашық мәселесі болып қалады.

Екіншіден, «біріктіруші ядросы бар азаматтық ұлтшылдық» моделінің салыстырмалы артықшылығы мен ішкі қайшылығы. Артықшылығы – этносаралық тұрақтылықтың отыз жылдық деңгейі; ішкі қайшылығы – тұрақтылық этникалық, діни немесе гендерлік негізде партиялар құруға заңдық тыйым салу арқылы қамтамасыз етілгенде, саяси өкілдіктің толықтығы шектелуі мүмкін. Демократиялық теория тұрғысынан бұл классикалық Мајоне-дилемма: бейтараптандырылған саяси кеңістік тұрақтылықты қамтамасыз ете алады, бірақ азшылық топтардың шынайы саяси ұсыныстарын институционалдық деңгейде өкілдендіру мүмкіндіктерін тарылтады [14]. Осы тұста ҚХА-ның институционалдық эволюциясы аса маңызды: 2007-2019 жылдардағы заң шығарушылық функцияның (Мәжілістің 9 мандаты) кеңеюі ассамблея форматын кеңесші органнан шынайы заңнамалық актор ретінде қалыптастыруға бағытталса, 2022 жылғы конституциялық реформа бұл мандаттарды алып тастады. Бұл регресс пе, әлде институционалдық оңтайландыру ма? Бір жағынан, ол ҚХА-ның заң шығарушылық функциясының саяси өкілдік принципінен іргелі алшақтығын – бұл өкілдер тікелей сайлауда таңдалмайды – танып, ассамблеяны шынайы рөліне – консультативтік-медиациялық платформаға – қайтарды деп бағалауға болады. Екінші жағынан, заң шығарушылық мандаттардың алынуы азшылық топтардың парламенттік өкілдігі арналарының тарылуы ретінде де интерпретацияланады. Бұл тұрақтылық-плюрализм дилеммасының шешілмеген күйінде қалуы – ұзақ мерзімде институционалдық кернеудің жинақталуын туғызатын, болашақ саяси реформалардың орталық мәселесіне айналуы ықтимал факторды білдіреді.

Үшіншіден, цифрлық ортадағы бірегейліктің реттелуінің маңызы. Дж.Т. Пиккарди [17, р.5] зерттеуі алгоритмдік медиа мемлекеттік бірегейлік саясатынан тәуелсіз поляризациялық күш ретінде жұмыс істей алатынын эксперименттік деректермен растады: алгоритмдік лентаны реттеу аффеक्टивтік поляризацияны тек бір аптада орташа үш жылдық табиғи өсімге балама деңгейде өзгертетіні анықталды. Бұл Қазақстан үшін практикалық қорытынды туғызады. ҚХА форматындағы институционалдандырылған диалог – мейлі ол 195-тен астам мамандандырылған орталықты, театрларды, этникалық медиа ресурстарды қамтыса да – цифрлық «эхо-камера» эффекті бейтараптандыру үшін жеткіліксіз болуы мүмкін. Себебі алгоритмдік ортаның поляризациялық механизмі мемлекеттік реттеу шеңберінен тыс, нақты айтқанда – трансұлттық платформалардың инфрақұрылымы арқылы – жұмыс істейді. Н. Цзя мен Л.Й. Фи [18, р.12] зерттеуі коррупция сезімін модератор ретінде пайдаланып, бұл байланысты күшейтеді: мемлекеттік институттарға сенімнің төмендеуі жағдайында цифрлық поляризацияның бірегейлік белсенділігіне трансформациялану қаупі арта түседі. Қ. Аббас Шах [19] анықтаған «цифрлық этницизм» феномені – бірегейліктің алгоритмдік курация арқылы бір мезгілде гиперлокалды да, трансұлттық да нысанға ие болуы – Қазақстан үшін екіжақты болжамды туғызады. Оң жағынан:

қазақ тілді цифрлық мазмұнның жылдық 34%-дық өсімі (2024) тіл саясаты мен азаматтық бірегейліктің цифрлық кеңістікте өзін-өзі ұдайы жаңғыртуының куәсі болуы мүмкін. Теріс жағынан: дәл сол алгоритмдік орта бірегейліктің поляризацияланған нысандарын – қарапайым ресми дискурстан тыс – жаппай тарату мүмкіндігін береді. Бұдан шығатын практикалық қорытынды: бірегейлік саясаты цифрлық органы реттеудің жаңа механизмдерін – алгоритмдік аудит, мәдени медиация, цифрлық сауаттылық бағдарламалары – кешенді тәртіпте дамытуды міндеттейді, себебі тек нормативтік тыйым алгоритмдік инфрақұрылым деңгейіндегі поляризациялық динамиканы тоқтата алмайды.

Төртіншіден, жастар бірегейлігінің эволюциялық маңызы. Е. Бурибаев пен Ж. Хамзина [11, p.8] зерттеуі жастардың гибриді бірегейлігінің урбандалу мен білім деңгейіне тәуелді екенін деректермен дәлелдеді: урбандалған, жоғары білімді жастар қазақ тілін мемлекеттік бірегейліктің символдық маркері ретінде қабылдай отырып, жаһандық мәдени мазмұнмен күнделікті ағылшын тілінде жұмыс жасайды, орыс тілін ресурстық байланыс тілі ретінде сақтайды. Бұл гибриді модель «қайшылық» емес – «ресурс» ретінде зерттеу нысанына айналуға тиіс. Алайда зерттеу нәтижелері ауыл-қала арасындағы бірегейліктік дихотомияның теориялық маңызына назар аудартады: урбандалған жастардың гибриді бірегейлігі мен ауылдық аймақтардағы дәстүрлі рулық-этникалық идентификация арасындағы алшақтық болашақта бірегейлік саясатының жаңа геосаяси контурларын сызуы мүмкін. Қазақстандағы урбандалу қарқыны (2024 жылы қалалық халық 60%-дан асты) бұл тәуекелдің уақытша тезделуіне алып келуі мүмкін: ауылдан қалаға орын ауыстыру жастардың бірегейлік қайта конфигурациялану кезеңімен сәйкес келгенде, бірегейлік транзиттің саяси салдарлары айқындала бастайды. Осы тәуекелді ескере отырып, мемлекеттік жастар саясаты бірегейлікті «жалпы қазақстандық» деп декларациялаудан ауылдық-қалалық бірегейлік алшақтығын деректерге негізделген тәсілмен мониторингтеуге дейінгі эволюция жасауы стратегиялық тұрғыдан маңызды.

Талқылау барысында анықталған негізгі тұжырым мынада: бірегейлік саясатының тиімділігі оны жүзеге асыратын институционалдық орта мен контекстуалдық шарттардың сәйкестігіне тікелей байланысты. Интерсекционалдық тәсіл аналитикалық тұрғыдан күшті болғанымен, экономикалық мазмұннан ажыратылған бірегейлік риторикасы ұзақ мерзімді перспективада өз мобилизациялық зарядын жоғалтады. Қазақстандық модельдің отыз жылдық тұрақтылығы оның салыстырмалы артықшылығын дәлелдейді, алайда бұл тұрақтылық саяси өкілдіктің шектелуі арқылы ұсталып тұрғандықтан, жүйенің ішкі кернеуі жойылған жоқ — тек институционалдық түрде ұсталып отыр. Бұған цифрлық орта қосымша күрделілік қатарын енгізеді: алгоритмдік поляризация мемлекеттік реттеу шеңберінен тыс жұмыс істейтіндіктен, дәстүрлі институционалдық механизмдер жеткіліксіз болып қалуы мүмкін. Ең маңыздысы – урбандалу қарқынымен жеделдеп келе жатқан жастар бірегейлігінің трансформациясы болашақтағы саяси ландшафтты қайта пішіндейтін факторға айналуы ықтимал. Бірегейлік саясатының тиімділік шарты, сайып келгенде, оның экономикалық, институционалдық және цифрлық саясатпен бірігіп кешенді жүйе ретінде жұмыс істеуінде жатыр.

ҚОРЫТЫНДЫ

Осы зерттеу бастапқыда қойылған сұраққа – интерсекционалдық бірегейлік конфигурациялары Қазақстандағы саяси мобилизация мен этносаралық тұрақтылыққа қандай шарттарда біріктіруші, ал қандай шарттарда бөлуші фактор болады? – деректермен негізделген жауап беруге тырысты.

Зерттеу нәтижелері мынадай тұжырымдарды анықтады. Біріншіден, бірегейліктің мобилизациялық потенциалы оның экономикалық күн тәртібімен, нақты саяси ұсыныстармен үйлесу дәрежесіне тура пропорционал. Тек бірегейлік риторикасына сүйенген мобилизация қысқа мерзімді болып, ұзақ мерзімде демобилизациялық нәтиже беруі мүмкін. Екіншіден, «біріктіруші ядросы бар азаматтық ұлтшылдық» моделі отыз жылдық этносаралық тұрақтылықты институционалдандырылған диалог – ҚХА, тілдік саясат, мәдени инфрақұрылым – арқылы қамтамасыз ете алды. Алайда бұл тұрақтылық белгілі бір деңгейде саяси плюрализмнің шектелуі арқылы

ұсталды, бұл болашақтағы демократиялық транзитте шешуді талап ететін институционалдық дилеммаға айналады.

Үшіншіден, цифрлық технологиялар мемлекеттік бірегейлік саясатынан тәуелсіз жұмыс істейтін поляризациялық және мобилизациялық күшке айналды. Алгоритмдік «эхо-камера» эффектінің бейтараптандыру үшін тек нормативтік тыйым емес, білімдік-медиациялық тетіктер қажет. Төртіншіден, жастардың гибриді бірегейлігі – стратегиялық ресурс ретінде – урбандалу мен цифрлық мүмкіндіктерге байланысты асимметриялы дамып отыр, бұл ауыл-қала бірегейлікті алшақтығын болашақ саяси зерттеулердің нысанына айналдырады.

Бұл тұжырымдар бірегейлік саясатының теориясы мен тәжірибесіне маңызды үлес қосады. Теориялық тұрғыдан: интерсекционалдық тәсілді постсоветтік полиэтносты контекстте операционалдандырудың мүмкіндіктері мен шектеулері нақтыланды. Тәжірибелік тұрғыдан: Қазақстандық бірегейлік моделінің тиімділігі мен шектеулері эмпирикалық тұрғыдан жүйеленді, бұл саясат жасаушылар үшін дәлелдеме негізделген (evidence-based) ұсыныстардың бастапқы базасын қалайды.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ: Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым Комитетінің қаржыландыруы аясында дайындалған (BR31714927 «Қазақстандық динамиканың социеталды контекстіндегі көпқырлы бірегейлік пен қоғамдық консенсус: гибриді сын-қатерлер жағдайында азаматтық бірлік модельдерін іздеу»).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Crenshaw K. *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Anti-discrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics* // *University of Chicago Legal Forum*. – 1989. – Vol. 1989, № 1. – P. 139-167.
2. Tajfel H., Turner J.C. *An integrative theory of intergroup conflict* // *The Social Psychology of Intergroup Relations* / Ed. by W.G. Austin, S. Worchel. – Monterey: Brooks/Cole, 1979. – P. 33-47.
3. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. Қазақстандық бірегейлік пен бірлікті нығайту және дамыту тұжырымдамасы [Электронды ресурс]. – 2015. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500001012> (қаралған күні: 15.02.2025).
4. Lemoli G. *Ethnic Media and the Mobilization of Identity* // *Comparative Political Studies*. – 2024. – Vol. 58, №5. – P. 890-923.
5. Pande R. "Identity politics" is economic policy // *Science*. – 2025. – Vol. 387, eadu9409.
6. Gennaioli N., Tabellini G. *Identity Politics* // *CEPR Discussion Paper*. – 2023. – № 18055. – P. 1-65.
7. Logan E. *The 2024 U.S. presidential election & the politics of race: responding to a moment of crisis with analysis, insight & action* // *Ethnic and Racial Studies*. – 2025. – Vol. 48, № 15. – P. 2953-2970.
8. Ojer J., Cárcamo D., Pastor-Satorras R. et al. *Charting multidimensional ideological polarization across demographic groups in the USA* // *Nature Human Behaviour*. – 2025. – Vol. 9. – P. 2027-2037.
9. Ақжанов Б. Қоғамдық сананың жаңғыруы: қазақстандық бірегейлік пен бірлікті нығайту және дамыту // *Ақиқат*. – 2017. – № 11. – 30-33 б.
10. Әшімбаев М. «Қазақ ренессансы» туралы – 2050 жылды күтудің қажеті жоқ [Электронды ресурс]. – URL: <https://azattyq-ruhy.kz/politics/91398> (қаралған күні: 20.02.2025).
11. Buribayev Y., Khamzina Z., Buribayeva A. *Between traditions and globalization: value orientations of Kazakhstani youth* // *Frontiers in Sociology*. – 2025. – Vol. 10, 1563274. – P. 1-13. – URL: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2025.1563274>
12. Weldon S.L. *When Protest Makes Policy: How Social Movements Represent Disadvantaged Groups*. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2013. – P. 223.

13. Azilkhanov M. *Assembly of People of Kazakhstan Credited with Shaping National Unity* [Electronic resource] // *The Astana Times*. – 2025. – URL: <https://astanatimes.com/2025/04/assembly-of-people-of-kazakhstan-credited-with-shaping-national-unity/> (accessed on: 15.02.2025).

14. Freedom House. *Kazakhstan: Freedom in the World 2024 Country Report* [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/freedom-world/2024> (accessed on: 15.02.2025).

15. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының 2020–2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы [Электронды ресурс]. – 2020. – URL: https://www.akorda.kz/kz/legal_acts/decrees/ (қаралған күні: 15.02.2025).

16. Chatham House. *Kazakhstan: Tested by Transition – Identity politics* [Electronic resource]. – 2019. – URL: <https://www.chathamhouse.org/2019/11/kazakhstan-tested-transition/5-identity-politics> (accessed on: 15.02.2025).

17. Piccardi J.T. et al. *Reranking partisan animosity in algorithmic social media feeds alters affective polarization* // *Science*. – 2025. – Vol. 390, eadu5584. – P. 1-7.

18. Jia N., Fee L.Y. *The influence of social media content on political identity with corruption perception as a moderator* // *Frontiers in Political Science*. – 2025. – Vol. 7, 1659804. – P. 1-14. – URL: <https://doi.org/10.3389/fpos.2025.1659804>

19. Shah Q.A. *Digital Ethnicism: The Rise Of Identity Politics In The Age Of Hyperconnected Anarchy* [Electronic resource] // *Eurasia Review*. – 2025. – URL: <https://www.eurasiareview.com/22042025-digital-ethnicism-the-rise-of-identity-politics-in-the-age-of-hyperconnected-anarchy-oped/> (accessed on: 15.02.2025).

20. *Digital 2024: основные выводы из ежегодного отчёта DataReportal*. — URL: <https://www.bybyd.me/ru/blog/2024/02/digital-2024-datareportal/> (дата обращения: 27.02.2024).

References:

1. Crenshaw K. *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Anti-discrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics* // *University of Chicago Legal Forum*. – 1989. – Vol. 1989, № 1. – P. 139-167.

2. Tajfel H., Turner J.C. *An integrative theory of intergroup conflict* // *The Social Psychology of Intergroup Relations* / Ed. by W.G. Austin, S. Worchel. – Monterey: Brooks/Cole, 1979. – P. 33-47.

3. *Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin Zharlygy. Qazaqstandyq biregeylik pen birlikti nygaitu zhane damytu tuzhyrymdamasy* [Elektronды resurs]. – 2015. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500001012> (qaralghan kuni: 15.02.2025).

4. Lemoli G. *Ethnic Media and the Mobilization of Identity* // *Comparative Political Studies*. – 2024. – Vol. 58, No. 5. – P. 890-923.

5. Pande R. *"Identity politics" is economic policy* // *Science*. – 2025. – Vol. 387, eadu9409.

6. Gennaioli N., Tabellini G. *Identity Politics* // *CEPR Discussion Paper*. – 2023. – № 18055. – P. 1-65.

7. Logan E. *The 2024 U.S. presidential election & the politics of race: responding to a moment of crisis with analysis, insight & action* // *Ethnic and Racial Studies*. – 2025. – Vol. 48, № 15. – P. 2953-2970.

8. Ojer J., Cárcamo D., Pastor-Satorras R. et al. *Charting multidimensional ideological polarization across demographic groups in the USA* // *Nature Human Behaviour*. – 2025. – Vol. 9. – P. 2027-2037.

9. Aqzhanov B. *Qogamdyq sanamyn zhangyruy: qazaqstandyq biregeylik pen birlikti nygaytu zhane damytu* // *Aqiqat*. – 2017. – № 11. – 30-33 b.

10. Ashimbaev M. *«Qazaq renessansy» turaly – 2050 zhyldy kutudin qazheti zhoq* [Elektronды resurs]. – URL: <https://azattyq-ruhy.kz/politics/91398> (qaralghan kyni: 20.02.2025).

11. Buribayev Y., Khamzina Z., Buribayeva A. *Between traditions and globalization: value orientations of Kazakhstani youth* // *Frontiers in Sociology*. – 2025. – Vol. 10, 1563274. – P. 1-13. – URL: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2025.1563274>

12. Weldon S.L. *When Protest Makes Policy: How Social Movements Represent Disadvantaged Groups*. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2013. – P. 223.
13. 13. Azilkhanov M. *Assembly of People of Kazakhstan Credited with Shaping National Unity* [Electronic resource] // *The Astana Times*. – 2025. – URL: <https://astanatimes.com/2025/04/assembly-of-people-of-kazakhstan-credited-with-shaping-national-unity/> (accessed on: 15.02.2025).
14. 14. Freedom House. *Kazakhstan: Freedom in the World 2024 Country Report* [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/freedom-world/2024> (accessed on: 15.02.2025).
15. 15. *Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin Zharlygy. Qazaqstan Respublikasy syrtqy sayasatynyn 2020–2030 zhyldarga amalghan tuzhyrymdamasy* [Elektronnyy resurs]. – 2020. – URL: https://www.akorda.kz/kz/legal_acts/decrees/ (qaralghan kyni: 15.02.2025).
16. 16. Chatham House. *Kazakhstan: Tested by Transition – Identity politics* [Electronic resource]. – 2019. – URL: <https://www.chathamhouse.org/2019/11/kazakhstan-tested-transition/5-identity-politics> (accessed on: 15.02.2025).
17. Piccardi J.T. et al. *Reranking partisan animosity in algorithmic social media feeds alters affective polarization* // *Science*. – 2025. – Vol. 390, eadu5584. – P. 1-7.
18. Jia N., Fee L.Y. *The influence of social media content on political identity with corruption perception as a moderator* // *Frontiers in Political Science*. – 2025. – Vol. 7, 1659804. – P. 1-14. – URL: <https://doi.org/10.3389/fpos.2025.1659804>
19. 19. Shah Q.A. *Digital Ethnicism: The Rise Of Identity Politics In The Age Of Hyperconnected Anarchy* [Electronic resource] // *Eurasia Review*. – 2025. – URL: <https://www.eurasiareview.com/22042025-digital-ethnicism-the-rise-of-identity-politics-in-the-age-of-hyperconnected-anarchy-oped/> (accessed on: 15.02.2025).
20. *Digital 2024: osnovnye vyvody iz ezhegodnogo otcheta DataReportal.* — URL: <https://www.byvd.me/ru/blog/2024/02/digital-2024-datareportal/> (дата обращения: 27.02.2024)

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ
ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ
КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ
JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

IRSTI: 04.51.53

DOI: <https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.93.1.012>

A.T. Sadyrova ¹ , Zh.Y. Ishpekbayev ¹ , D.Ye. Amirbayeva ^{2*} , A.R. Özkan ³

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan*

²*Higher School of Humanities, Caspian University
Almaty, Kazakhstan*

³*Ankara University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy and Religious Sciences,
Department of Sociology of Religion
Ankara, Turkey*

*e-mail: d.amirbayeva@cu.edu.kz

INDEPENDENT LIVING CHALLENGES AMONG ORPHANAGE GRADUATES
IN KAZAKHSTAN

Abstract

This article offers a theoretically informed and critically grounded analysis of the structural, relational, and psychosocial constraints encountered by orphanage graduates in their transition to independent adulthood. Drawing on qualitative methods including semi-structured interviews and focus group discussions with residents, caregivers, social workers, and field experts, the study moves beyond descriptive assessment to interrogate the institutional configurations that shape post-care trajectories. The authors argue that the difficulties experienced by orphanage graduates are not reducible to individual deficits but reflect structurally embedded discontinuities between institutional care and societal integration. Empirical findings indicate persistent deficits in familial and relational capital, limited preparation in practical life competencies (e.g., domestic management, financial planning, legal literacy), and heightened exposure to precarious employment and housing markets, particularly in smaller urban contexts. These material constraints intersect with psychosocial vulnerabilities attachment instability, diminished self-efficacy, and distrust thereby reinforcing patterns of marginalization. This convergence suggests a systemic underinvestment in capability formation within institutional environments, where custodial stability often supersedes developmental empowerment. Although formal social and psychological services are nominally available, their implementation remains fragmented and temporally limited. The resulting policy gap contributes to dependency orientations and misconceptions regarding state support, which, when combined with low financial literacy and weak legal awareness, perpetuate cycles of socio-economic precarity. The authors interpret these patterns as indicative of structural bias within welfare frameworks that prioritize short-term protection over long-term integration. The article advances a policy-oriented framework advocating integrated, multi-disciplinary interventions that embed life-skills education, sustained psychological support, mentorship, and community-based inclusion within a longitudinal support architecture. Such recalibration, the authors contend, is essential for transforming institutional care from custodial provision to emancipatory social integration.

Keywords: social integration, life skills, financial literacy, social services, youth marginalization.

А.Т. Садырова¹, Ж.Е. Ішпекбаев¹, Д.Е. Амирбаева^{2*}, А.Р. Озкан³

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

²Гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебі, Каспий Университеті
Алматы қ., Қазақстан

³Анкара университеті, Дінтану факультеті, Философия және дінтану кафедрасы,
Дін социологиясы кафедрасы
Анкара қ., Түркия

*e-mail: d.amirbayeva@cu.edu.kz

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАР ҮЙІ ТҮЛЕКТЕРІНІҢ ДЕРБЕС ӨМІР СҮРУІ КЕЗІНДЕ ТУЫНДАЙТЫН МӘСЕЛЕЛЕР

Аңдатпа

Бұл мақала балалар үйі түлектерінің дербес өмірге көшу кезеңіндегі құрылымдық, әлеуметтік және психологиялық сипаттағы қиындықтарын кешенді талдауға бағытталған. Сапалық зерттеу дизайны аясында тәрбиеленушілермен, тәрбиешілермен, әлеуметтік қызметкерлермен және сарапшылармен жүргізілген тереңдетілген сұхбаттар мен фокус-топтар дербес өмірге өтудің тек жеке бейімделу мәселесі емес, институционалдық әлеуметтену үлгісінің шектеулерімен шартталған құрылымдық құбылыс екенін айқындады. Эмпирикалық деректер отбасылық қолдау желілерінің болмауы, тұрақты жұмыспен және баспанамен қамтамасыз етілуіндегі кедергілер, сондай-ақ тәуекелді мінез-құлықтарға бейімділік сияқты факторлардың өзара тоғысып, әлеуметтік маргиналданду тәуекелін күшейтетінін көрсетеді. Сонымен қатар, тұрмыстық және қаржылық дағдылардың жеткіліксіз қалыптасуы (тамақ дайындау, бюджетті жоспарлау, құқықтық сауаттылық) түлектердің автономиялық шешім қабылдау қабілетін шектейді. Бұл жағдай институционалдық қамқорлық жүйесінде қорғау логикасының даму логикасынан басым екенін көрсетеді, яғни қамқорлық бар, бірақ қабілеттілік қалыптастыру жеткіліксіз. Психоэмоциялық деңгейде байланыс орнатудағы қиындықтар, өзін-өзі бағалаудың төмендігі және сенім тапшылығы байқалады. Біз бұл құбылысты жеке әлсіздік ретінде емес, әлеуметтік капиталдың үзілуі мен қатынастық сенімнің институционалдық түрде қайта өндірілмеуінің салдары ретінде түсіндіреміз. Қолданыстағы әлеуметтік қолдау қызметтері көбіне фрагментарлы және қысқа мерзімді сипатта, бұл ұзақмерзімді интеграциялық нәтижелерге жеткізбейді. Мақала ерте жастан өмірлік дағдыларды жүйелі оқыту, үздіксіз психологиялық сүйемелдеу, тәлімгерлік институтын дамыту және қауымдастықтық қолдау желілерін қалыптастыруды қамтитын көпсалалы саясаттық модельді ұсынады. Біз дербестікке көшу процесін әлеуметтік қорғаудан әлеуметтік қабілеттілікке көшу парадигмасы арқылы қайта пайымдау қажет деп пайымдаймыз, өйткені тек осындай тәсіл ғана түлектердің қоғамға толыққанды интеграциясын қамтамасыз ете алады.

Түйін сөздер: әлеуметтік интеграция, өмірлік дағдылар, қаржылық сауаттылық, әлеуметтік қызметтер, жастардың маргиналдандуы.

Садырова А.Т.¹, Ишпекбаев Ж.Е.¹, Амирбаева Д.Е.^{2*}, Озкан А.Р.³

¹Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

²Высшая школа гуманитарных наук, Каспийский университет
г. Алматы, Казахстан

³Университет Анкары, Факультет теологии,
Кафедра философии и религиоведения, Кафедра социологии религии
г. Анкара, Турция

*e-mail: d.amirbayeva@cu.edu.kz

ПРОБЛЕМЫ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ЖИЗНИ ВОСПИТАННИКОВ ДЕТСКИХ ДОМОВ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье предлагается аналитически выверенное рассмотрение проблем, возникающих у выпускников детских домов при переходе к самостоятельной жизни и социальной интеграции. На основе качественного дизайна исследования (интервью и фокус-группы с воспитанниками, воспитателями, социальными работниками и экспертами) выявлены устойчивые барьеры: дефицит семейно-родственных сетей поддержки, вовлеченность в рискованные практики (включая употребление психотропных веществ), а также ограниченный доступ к стабильной занятости и жилью. Мы утверждаем, что указанные трудности следует интерпретировать не как сумму индивидуальных “несформированностей”, а как эффект институционально заданной раскрываемости жизненного курса, когда система опеки обеспечивает базовую защиту, но недостаточно формирует условия для автономии. Результаты показывают выраженный дефицит практических компетенций (приготовление пищи, ведение быта, финансовое планирование), что указывает на структурный перекос в сторону “содержания” вместо “развития способностей”. Параллельно фиксируются эмоционально-психологические уязвимости: нарушения привязанности, сниженная самооценка, дефицит доверия, которые осложняют формирование социального капитала и устойчивых горизонтальных связей. При этом действующие социальные и психологические службы поддержки нередко фрагментарны и краткосрочны, что объясняется нехваткой ресурсов и отсутствием долгосрочных комплексных программ. Отдельно подчёркиваются системные ограничения: жилищный дефицит, узкие рынки труда (особенно в малых городах), низкая финансовая и правовая грамотность, импульсивные траты. Это указывает на институциональный “провал сопровождения”: помощь декларируется, но не превращается в непрерывную траекторию поддержки, вследствие чего воспроизводится зависимое поведение и риск маргинализации. В качестве решения обосновывается междисциплинарная модель, сочетающая раннее обучение жизненным навыкам, длительное психологическое сопровождение, наставничество, юридическую помощь и сети общественной поддержки. Мы полагаем, что переход к самостоятельности требует смены парадигмы от реактивной социальной защиты к проактивному формированию возможностей, позволяющих выпускникам стать ответственными и автономными гражданами.

Ключевые слова: социальная интеграция, жизненные навыки, финансовая грамотность, социальные услуги, маргинализация молодежи.

INTRODUCTION

The transition from institutional care to independent adulthood represents a critical and often fragile turning point for orphanage graduates [1], [2, p. 189–199], [3]. While institutional systems are primarily designed to provide protection, structure, and basic needs during childhood, they frequently fall short in preparing young people for the complex realities of adult life. This gap becomes

especially visible at the moment of leaving care, when institutional support is abruptly reduced and individuals are expected to function autonomously. In this context, the transition is not merely a life stage but a structurally conditioned process shaped by institutional practices, social expectations, and unequal access to resources.

Long-term residence in orphanages and foster care institutions remains a structurally embedded feature of child welfare systems in many countries. Although these arrangements aim to ensure stability and protection, research consistently shows that institutional protection does not automatically translate into developmental empowerment. Care leavers often experience insufficient financial, medical, and social support upon exit, which constrains their capacity to achieve sustainable autonomy [4, p. 23]. Empirical evidence further demonstrates significant disparities between youth involved in child welfare systems and their non-care peers in terms of education, employment, and social integration [5, p. 186], [6, p. 83], [7, p. 1900]. For instance, Williams [8, p. 69] estimates that approximately 500,000 young people in U.S. foster care are at elevated risk of adverse life outcomes, including homelessness and unemployment. Similarly, Landsverk et al. report that between 50% and 75% of children in foster care exhibit behavioral or socio-emotional difficulties [9]. These findings suggest that institutional care may inadvertently reproduce structural vulnerability rather than mitigate it.

A central theme in the literature concerns deficits in life skills acquisition. Institutional environments often limit children's participation in everyday domestic responsibilities, thereby restricting experiential learning and the development of practical competencies [10, p. 6],[11], [12, p. 46], [13]. This reflects a structural displacement of agency: routine tasks are performed by staff, while residents remain passive recipients of care. As a result, many young people leave institutions without basic skills such as cooking, budgeting, or household management.

This study draws on qualitative interviews with orphanage graduates, caregivers, teachers, and social workers to examine how institutional environments shape post-care trajectories. The findings confirm and extend existing research by highlighting multidimensional deficits that hinder successful integration into independent living. Gendered socialization patterns further exacerbate these inequalities: boys are rarely exposed to domestic responsibilities, while girls often lack opportunities to develop financial independence or spatial autonomy.

Emotional and psychological preparedness also remains insufficiently developed. The literature underscores the impact of disrupted attachment and limited relational continuity within institutional settings, which contributes to difficulties in forming trusting relationships and maintaining emotional stability [14, p. 192], [15, p. 762], [16, p. 4]. Although psychological services may be available, they are often episodic rather than continuous, limiting their long-term effectiveness. Without sustained mentorship and stable relational support, resilience cannot be adequately developed.

In addition, financial literacy and housing insecurity represent persistent structural challenges. Despite the provision of stipends or state assistance, many graduates struggle with budgeting and long-term planning, reinforcing patterns of dependency [17, p. 78]. Housing access is often constrained by bureaucratic barriers and limited availability, further complicating the transition to independent living [18].

Overall, the combined evidence suggests a fundamental tension between welfare provision and capability development. While institutional systems succeed in providing basic care, they often fail to equip young people with the skills, resources, and psychological capacities necessary for autonomous adulthood. Addressing this gap requires a shift from custodial models of care toward capability-oriented approaches that emphasize sustained skill formation, relational continuity, and structural integration mechanisms.

RESEARCH METHODOLOGY

The primary objective of this study is to critically examine the structural and experiential dimensions of social and household skill deficiencies among orphanage graduates in the Republic of Kazakhstan. While the immediate analytical focus concerns practical competencies such as cooking, cleaning, laundry, budgeting, and personal administration these deficits are conceptualized within a

broader framework of institutional socialization and capability formation. This approach allows the study to move beyond a mere descriptive account of missing skills toward an in-depth exploration of how institutional practices shape trajectories of autonomy and independence. In doing so, the research emphasizes the interplay between structural provisions, relational experiences, and individual adaptation processes, reflecting the complex realities of post-institutional transition.

Research Design and Epistemological Position. This study adopts a qualitative research paradigm grounded in interpretive and constructivist epistemology. The authors posit that the transition from institutional care to independent adulthood constitutes a socially mediated process that cannot be adequately captured through purely quantitative indicators. By focusing on qualitative inquiry, the research can examine lived experiences, institutional routines, normative expectations, and perceived barriers that structure post-care integration. The interpretive stance acknowledges that knowledge is co-constructed between participants and researchers, enabling insights into subjective experiences while simultaneously situating them within broader structural and cultural contexts.

Data Collection Methods. A multi-method qualitative design was employed to ensure analytical depth, methodological triangulation, and robustness of findings.

1. *Semi-Structured Interviews:* Interviews were conducted with orphanage staff, caregivers, teachers, social workers, child development specialists, and orphanage graduates themselves. The semi-structured format allowed respondents to share personal perspectives on skill acquisition, institutional constraints, supervision practices, and systemic barriers to independence. This approach facilitates the identification of institutional logics and routines that may unintentionally reproduce dependency or hinder capability formation.

2. *Focus Group Discussions (FGDs):* FGDs included adolescents aged 14–18, particularly those nearing graduation, as well as caregivers and sector experts. These discussions explored collective narratives about socialization, peer influence, gendered expectations, and preparedness for independent living. The group setting enabled researchers to capture shared discourses, normative tensions, and community-level perceptions that may not surface in individual interviews.

3. *Direct Observation and Document Analysis:* Systematic observation of institutional routines and review of training manuals, policy documents, and educational materials were conducted to assess gaps between formal institutional frameworks and everyday practices. Observational data allowed verification of reported practices, while document analysis provided insight into policy intentions versus practical implementation. This triangulation strengthens analytical validity and supports the identification of structural discontinuities that shape post-care outcomes.

Data Analysis. All interviews and FGDs were transcribed verbatim and analyzed using thematic analysis following Braun and Clarke’s methodology [19]. Coding was conducted both inductively and deductively, identifying recurring patterns related to skill acquisition, institutional dependency, psychosocial vulnerability, and systemic barriers. Thematic convergence was interpreted as evidence of structural continuity rather than mere repetition, reflecting shared institutional constraints and cultural expectations across different orphanage settings. Analytical rigor was enhanced through iterative review, peer debriefing, and reflective memoing to minimize interpretive bias and strengthen credibility.

Research Objectives

The study addresses the following objectives:

1. To analyze socio-demographic characteristics of orphanage residents;
2. To identify systemic and experiential challenges across regions;
3. To examine institutional socialization patterns affecting autonomy;
4. To assess multi-dimensional support needs, including social, psychological, and legal domains;
5. To critically evaluate existing support mechanisms and policy frameworks for post-institutional integration.

Subjects and Objects of Study. The subjects of the study include current residents and graduates of orphanages, as well as professionals in the sector, including psychologists, social workers, educators,

integration specialists, employers, and representatives of support foundations. Objects of analysis comprise institutional socialization processes, practical life skill formation, and policy or organizational structures influencing post-care outcomes.

Sampling and Scope. The study includes a minimum of 100 orphanage graduates from multiple regions, with a concentration in Almaty City due to its demographic and administrative significance. At least five sector experts were interviewed to provide professional perspectives. While the study does not aim for statistical generalization, geographic diversity and inclusion of multiple stakeholder perspectives enhance the transferability of findings and allow for nuanced understanding of systemic and experiential challenges in different institutional contexts.

Overall, this methodological framework seeks to generate empirically grounded yet theoretically informed insights capable of informing structural policy reform. By interrogating institutional practices alongside lived experience, the study emphasizes the development of sustainable, capability-oriented interventions that support autonomous integration and long-term resilience among orphanage graduates.

RESULTS

The qualitative findings reveal a structurally patterned constellation of challenges faced by orphanage graduates during their transition to independent adulthood. Experts consistently identify the absence of close family support as a foundational deficit [1], [4, p. 22]. The authors interpret this not merely as emotional deprivation, but as a disruption in the intergenerational transmission of social capital, normative guidance, and practical modeling of adult responsibility. Without stable relational anchors, many orphanage graduates demonstrate heightened vulnerability to impulsive decision-making, educational disengagement, and unstable employment trajectories [5, p. 185], [6, p. 79].

Employment instability emerged as a recurrent and structurally embedded concern. Experts describe cases where orphanage graduates formally enter the labor market yet struggle to sustain employment due to limited vocational clarity, weak long-term planning capacity, and insufficient perseverance. This pattern reflects not an inherent lack of ability, but rather a deficit in future-oriented agency formation within institutional environments. Previous research confirms that young people leaving care systems often lack career guidance and practical exposure to labor market expectations, which significantly reduces their chances of stable employment [7], [8].

Housing insecurity remains another persistent and critical issue. Long waiting lists for state-provided housing, bureaucratic inconsistencies, and regional registration constraints generate prolonged uncertainty and instability. The authors argue that housing precarity functions as a structural amplifier of vulnerability, reinforcing both economic stress and psychosocial instability. Empirical studies indicate that inadequate housing support significantly increases the risk of homelessness and social exclusion among care leavers [18]. In this context, housing is not merely a material resource but a central condition for achieving sustainable autonomy.

The issue of harmful habits—including smoking, alcohol use, and exposure to substance abuse—was frequently highlighted by experts. While some respondents attributed these behaviors to environmental influences or even “genetic predispositions,” the authors critically reinterpret this perspective through the lens of social learning theory. Behavioral patterns are more accurately understood as outcomes of patterned exposure and environmental normalization rather than biological determinism. Orphanage graduates returning to high-risk social environments often reproduce familiar behavioral scripts, illustrating the cyclical reproduction of marginality [10, p. 8], [11], [12, p. 43].

Financial literacy deficits were repeatedly emphasized as a major structural weakness. Despite accumulating pensions or receiving state support, many orphanage graduates reportedly withdraw and spend funds impulsively. This phenomenon reflects a structural absence of economic socialization, where money is perceived as an entitlement rather than as a resource requiring strategic management. Experts note limited future planning capacity, weak budgeting discipline, and minimal awareness of long-term financial strategies. These findings align with previous research demonstrating that care

leavers often lack basic financial competencies, which increases their risk of long-term dependency [17, p. 76].

Psychological dimensions further compound these material challenges. Experts consistently highlight attachment trauma, distrust, and limited emotional resilience among individuals who have experienced long-term institutionalization. The absence of stable attachment figures contributes to difficulties in forming trusting relationships and maintaining psychological stability. Although psychological services are sometimes available within institutional settings, they are often episodic and lack continuity [15, p. 763]. As a result, emotional vulnerabilities remain unresolved and tend to manifest more acutely during the transition to independent living.

The authors propose that prolonged institutionalization may produce adaptive dependency patterns that become maladaptive in open social environments. Within institutions, structured routines and external control mechanisms regulate behavior and decision-making. However, upon exit, individuals are suddenly confronted with unrestricted autonomy, which often leads to experimentation, risk-taking, and boundary-testing behaviors. This abrupt transition reveals a fundamental contradiction within institutional care systems: while they aim to protect individuals from risk, they simultaneously limit opportunities for developing autonomy and responsibility [13].

Importantly, experts estimate that only a small proportion—approximately ten percent—of orphanage graduates successfully achieve stable integration into education, employment, and family life. This statistic underscores the existence of a structural transition gap rather than isolated cases of individual failure. Comparative studies similarly indicate that care leavers face disproportionately higher risks of unemployment, homelessness, and social exclusion compared to their peers [5, p. 185], [6, p. 82].

Help-seeking behavior remains significantly constrained. Many orphanage graduates report reluctance to seek assistance due to distrust in institutions, prior negative experiences, or lack of awareness about available support mechanisms. This highlights a critical structural gap: although formal support systems may exist, their accessibility, responsiveness, and perceived legitimacy remain insufficient. As a result, available resources are underutilized, further perpetuating cycles of marginalization [4, p. 22].

Collectively, the results demonstrate that the challenges confronting orphanage graduates are multidimensional, interdependent, and structurally conditioned. These difficulties cannot be reduced to individual shortcomings but must be understood as the cumulative outcome of institutional socialization, limited capability development, and structural inequalities embedded within child welfare systems.

Therefore, the authors argue for a paradigmatic shift from custodial protection toward capability-oriented institutional reform. Such reform should integrate long-term mentorship programs, systematic life skills training, comprehensive financial education, housing stabilization mechanisms, and continuous psychological support. Without such systemic recalibration, institutional care risks reproducing dependency rather than enabling autonomous and socially integrated adulthood.

DISCUSSION

The findings of this study illuminate the structurally embedded and multidimensional challenges experienced by orphanage graduates during their transition to independent adulthood. Central among these challenges is the absence of sustained familial support. This absence represents not merely an emotional deficit but a structural rupture in the transmission of normative guidance, relational security, and intergenerational social capital. Without stable attachment figures, orphanage graduates exhibit heightened vulnerability to impulsive decision-making, relational instability, and fragile identity formation, highlighting the critical role of continuous attachment in fostering resilience and social trust.

Patterns of harmful behavior, including smoking, alcohol use, and substance exposure, were frequently linked by respondents to environmental factors, with occasional references to genetic predispositions. From a critical perspective, these explanations reveal the tension between biological

determinism and social learning theory. Rather than privileging innate explanations, the findings suggest that repeated exposure to risk environments and the transmission of learned behavioral scripts reinforce marginalization, increase interaction with deviant peer networks, and perpetuate cycles of social exclusion.

Employment precarity and housing insecurity further demonstrate the structural nature of post-institutional vulnerability. Limited labor market opportunities, rising living costs, and insufficient economic planning skills constrain graduates' capacity for sustainable independence. Financial dependency patterns are thus not simply individual shortcomings but are also shaped by institutional practices that historically externalized responsibility. Graduates' expectations of prolonged state support reflect systemic gaps in capability-oriented training rather than a sense of entitlement.

Psychological and mentorship infrastructures, although present in some institutions, are inconsistently implemented. The absence of longitudinal relational continuity impedes the development of durable resilience and adaptive coping strategies. Prolonged institutionalization may foster adaptive dependency within closed systems, which becomes maladaptive in open social contexts requiring self-regulation, autonomous planning, and self-sufficiency. Additional systemic barriers including bureaucratic housing procedures, limited healthcare access, and administrative registration requirements compound these vulnerabilities, indicating fragmented welfare provision and insufficient institutional coordination.

The qualitative and quantitative data reveal a paradigmatic tension between custodial protection and emancipatory social integration. Orphanage graduates' struggles with social and household skills, financial literacy, psychological well-being, and relational trust underscore structural deficits rather than personal failings.

Table 1. Current Issues Faced by Orphanage Graduates

Problems	Never	Rarely	Often
1. Material hardships	13,5%	45%	41,5%
2. Violence from close relatives (physical, moral and so on)	75,5%	13,5%	11%
3. Housing difficulties (lack of own residence)	32,5%	25,5%	42%
4. Psychological problems	55,5%	33%	11,5%
5. Substance abuse issues (alcohol, drugs,)	79,5%	13,5%	7%
6. Interpersonal relationship problems	54,5%	37,5%	8%
7. Difficulty securing stable employment	60%	24,5%	15,5%
8. Household management challenges	64%	26%	10%
9. Financial literacy deficits	55,5%	28%	16,5%
10. Lack of education (a lack of formal/advanced education)	66%	21%	13%

Table 1 illustrates the prevalence of these challenges, showing that material hardship (41.5%), housing difficulties (42%), and financial literacy deficits (16.5%) are among the most common issues, alongside psychological problems (11.5%) and difficulties securing stable employment (15.5%).

Despite the availability of support mechanisms, a substantial proportion of orphanage graduates (71%) reported never seeking assistance. Table 2 summarizes the reasons for this, highlighting personal reluctance (42.3%), lack of trust in institutional effectiveness (34.5%), and informational barriers (15.5%) as the primary obstacles. Financial constraints and perceptions that government support is sufficient account for smaller proportions. These findings indicate that even when formal support exists, deficits in institutional legitimacy, accessibility, and communication hinder its activation.

Table 2. Reasons Orphanage Graduates «Do Not Seek Help».

Reasons	Percentage
Personal reluctance / “I don’t want”	42.3%
Lack of trust in effectiveness of available support	34.5%
Uncertainty about where or to whom to seek help	15.5%
Financial constraints	4.2%
Belief that government support is sufficient	3.5%

Orphanage graduates identified multiple interrelated factors contributing to their challenges, including low levels of social and household skills, the need for patient and open caregivers, educational disengagement, and unresolved psychological distress.

Table 3. Core Challenges Identified by Orphanage Graduates

Challenges	Percentage
Lack of social and household skills training	28.1%
Need for patient and open caregivers to foster trust	19.1%
No such problems encountered	13.6%
Resentment toward the world	11.6%
School truancy or low educational attainment	11.1%
Loss of family	10.6%
Absence of support from social workers and psychologists	10.6%
Oppression by elders or peer bullying	10.1%
Lack of independence and motivation to work	9.5%
Absence of leisure activities or hobbies	7.5%
Disobedience and weak discipline	7.0%
Waiting list for housing	7.0%
Financial and material vulnerability	6.5%
Lack of personal freedom and outdoor activity	6.0%
Absence of personal space	5.0%
Poor medical services and low-quality food	5.0%
Lack of family relationship models	4.5%
Low self-esteem due to “orphan” status	4.5%
Lack of state assistance	4.5%
Financial illiteracy	4.5%
Unawareness of rights and legal issues	2.5%
Avoiding harm to children upon leaving the home	2.5%
Addressing pregnancy concerns with girls	2.5%
Not accepting gifts from sponsors	2.0%
Stigma or stereotype of “orphan”	2.0%
Lack of knowledge on laws and benefits	1.5%
Substance use and delinquent lifestyle	1.5%
Assistance in finding employment	1.5%
Habit of expecting others to do everything	1.5%
Placing children in foster or guardianship families	1.5%
Opposition to foster families	1.5%
Non-violent discipline of children	1.0%
Need for mentors to support independent living	0.5%

Table 3 provides a detailed distribution of these factors, showing that lack of skill training (28.1%) and the need for supportive caregivers (19.1%) were most frequently cited, followed by school disengagement (11.1%) and loss of family support (10.6%). Additional challenges include

social stigma, financial vulnerability, lack of personal freedom, and limited mentorship, highlighting the cumulative and intersecting effects of institutionalization.

Based on these findings, eight hypotheses have been formulated to guide future research and targeted interventions:

1. *Social and Household Skills*: Training in household management and social competencies will enhance orphanage graduates' independence and social integration.

2. *Psychological Support and Resilience*: Comprehensive counseling and mentorship will reduce psychological distress, distrust, and resentment.

3. *Financial Literacy and Economic Self-Sufficiency*: Financial education will improve budgeting, saving, and reduce reliance on state support.

4. *Practical Life Skills and Self-Care*: Regular life skills training will facilitate smoother transitions to independent living.

5. *Housing and Socioeconomic Outcomes*: Streamlined housing support will decrease homelessness and housing insecurity.

6. *Social Attitudes and Integration*: Programs reducing stigma will improve social acceptance and interpersonal relationships.

7. *Help-Seeking Behavior*: Increased awareness of available support and institutional trust will encourage timely help-seeking.

8. *Education and Employment*: Early educational and vocational interventions will enhance employment stability and career progression.

In conclusion, sustainable social integration of orphanage graduates requires coordinated, multi-level interventions addressing both micro-level psychosocial needs and macro-level structural constraints. A shift toward capability-oriented policy frameworks emphasizing life skills development, financial literacy, mentorship continuity, and structural reforms is essential to support orphanage graduates in achieving autonomous, resilient, and socially integrated adulthood.

CONCLUSION

The findings of this study demonstrate that the transition from institutional care to independent adulthood is not merely an individual life stage, but a structurally mediated process shaped by accumulated social, psychological, and economic constraints. Orphanage graduates enter adult life with significant deficits in practical competencies, including financial literacy, household management, and long-term planning. This reflects a systemic emphasis on custodial provision rather than capability formation within institutional care environments.

The absence of stable familial support and sustained mentorship produces long-term challenges in relational trust, emotional resilience, and normative orientation. Employment instability, housing insecurity, and exposure to risk behaviors emerge as interconnected outcomes of disrupted socialization processes and fragmented post-care support systems. Moreover, the episodic nature of psychological and social services reveals a structural misalignment between institutional interventions and the long-term developmental needs of care leavers.

From a theoretical perspective, the study highlights a fundamental tension between welfare protection and emancipatory autonomy. Addressing this contradiction requires a paradigmatic shift in policy orientation—from reactive, short-term assistance toward a capability-based framework that prioritizes agency, resilience, and sustainable independence.

Based on these findings, several key recommendations can be proposed. First, life skills education should be institutionalized as a continuous and practice-based process embedded in everyday routines rather than introduced as a short-term preparatory measure. Financial literacy, vocational readiness, and domestic competencies must be developed through experiential learning to ensure effective autonomy.

Second, psychological support systems require structural strengthening. Long-term counseling, trauma-informed care, and sustained mentorship programs should replace fragmented and time-limited interventions. Emotional stability and relational continuity must become central components of post-care support.

Third, greater institutional coordination is essential. Effective integration requires a comprehensive support framework involving government agencies, educational institutions, NGOs, and labor market actors. Housing access, employment pathways, legal literacy, and healthcare services should be aligned within a unified and accessible system.

Ultimately, the goal of policy reform should extend beyond risk mitigation toward the cultivation of agency. A shift from custodial welfare to capability-oriented institutional design is necessary to enable orphanage graduates to transition from dependency to sustainable autonomy and active participation in social and economic life.

References:

1 Crockenberg S. C. *The effects of early social-emotional and relationship experience on the development of young orphanage children* / S. C. Crockenberg, M. Rutter, M. J. Bakermans-Kranenburg M. H., van IJzendoorn, F. Juffer W. A. Collins, *The St. Petersburg-USA Orphanage Research Team // Monographs of the Society for Research in Child Development*. – 2008. – Vol. 73, № 3. – P. i–298.

2 Merkul I. A. *Socialization problems in orphans and children without parental care* / I. A. Merkul, V. O. Volchanskaya // *Psychological Science and Education (Психологическая наука и образование)*. – 2021. – Vol. 26, № 6. – P. 189–199. – DOI: 10.17759/pse.2021260615.

3 Sadyrova A. *Socialization and experience of living in orphanages during childhood* / A. Sadyrova, Z. Simtikov // *International Journal of Child Care and Education Policy*. – 2025. – Vol. 19, № 1. – Art. 2.

4 Nga A. I. S. *Preparing orphaned/unaccompanied children for sustainable livelihood through “home”-based entrepreneurial education: implications from a care service provider in northern Thailand [Electronic resource]* / A. I. S. Nga. – 2019. – URL: [Preparing orphaned/unaccompanied children for sustainable livelihood through "home"-based entrepreneurial education : implications from a care service provider in northern Thailand | Semantic Scholar](https://www.semanticscholar.org/entry/Preparing-orphaned-unaccompanied-children-for-sustainable-livelihood-through-home-based-entrepreneurial-education-implications-from-a-care-service-provider-in-northern-thailand).

5 Berzin S. C. *Difficulties in the transition to adulthood: Using propensity scoring to understand what makes foster youth vulnerable* / S. C. Berzin // *Social Service Review*. – 2008. – Vol. 82, № 2. – P. 171–196. – DOI: 10.1086/588417.

6 Gramkowski B. *Health risk behavior of youth in foster care* / B. Gramkowski, S. Kools, S. Paul, C. B. Boyer, E. Monasterio, N. Robbins // *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*. – 2009. – Vol. 22, № 2. – P. 77–85.

7 Leve L. D. *Multidimensional treatment foster care as a preventive intervention to promote resiliency among youth in the child welfare system* / L. D. Leve, P. A. Fisher, P. Chamberlain // *Journal of Personality*. – 2009. – Vol. 77, № 6. – P. 1869–1902.

8 Williams C. A. *Mentoring and social skills training: Ensuring better outcomes for youth in foster care* / C. A. Williams // *Child Welfare*. – 2011. – Vol. 90, № 1. – P. 59–74. – URL: <https://www.jstor.org/stable/48623789>.

9 Landsverk J. *Mental health care for children and adolescents in foster care: Review of research literature* / J. Landsverk, B. J. Burns, L. F. Stambaugh, J. A. Rolls-Reutz. – Seattle, WA : Casey Family Programs, 2006.

10 Gomera S. *When home is not home: Challenges faced by children from orphanage after being reintegrated back into society* / S. Gomera J. Mutambara // *IFE Psychologia: An International Journal*. – 2020. – Vol. 28, № 2. – P. 1–9.

11 Fowler P. J. *U.S. commentary: Implications from the Family Options Study for homeless and child welfare services* / P. J. Fowler // *Cityscape*. – 2017. – Vol. 19, № 3. – P. 255–264. – URL: <http://www.jstor.org/stable/26328365>.

12 Kilkeny M. *The transition to adulthood and independence: a study of young people leaving residential care* / M. Kilkeny. – Dublin: Technological University Dublin, 2012. – Masters dissertation. – DOI: 10.21427/D77K6H.

13 Starr M. *Understanding how young people transitioning from out-of-home care acquire and develop independent living skills and knowledge: A systematic review of longitudinal studies* / M. Starr, R. Cordier, E. Pakpahan, M. Robinson, R. Speyer, D. Chung // *PLoS One*. – 2024. – Vol. 19, № 6. – e0304965.

14 Duggal R. *Comparison between orphanage graduates and non-orphanage graduates on the dimension of resilience* / R. Duggal, P. Wadhawan // *International Journal of Innovative Science, Engineering & Technology*. – 2021. – Vol. 8, № 1. – P. 175–196.

15 Jaffer U. *Examining psychological distress in orphan children* / U. Jaffer, C. M. Nassir, M. A. Ahmed, R. A. H. Osman, M. Z. H. A. M. Zaki, H. I. Azeman, S. A. Aminondin // *International Journal of Education, Psychology and Counselling*. – 2023. – Vol. 8, № 52. – P. 759–772.

16 Jameel S. N. *Perceived social support and resilience among orphanage graduates: A systematic review* / S. N. Jameel, S. A. Shah, S. A. Gainaie // *The International Journal of Indian Psychology*. – 2015. – Vol. 3, № 1. – P. 1–6.

17 Keller A. *Missing the mark: The importance of financial anxiety in financial skills training for foster youth* / A. Keller // *International Journal of Child, Youth and Family Studies*. – 2023. – Vol. 14, № 1. – P. 71–83.

18 UNICEF. *The State of the World's Children: Children in Institutional Care*. – New York: UNICEF Publishing, 2018.

19 Braun V. *Using thematic analysis in psychology* / V. Braun V. Clarke // *Qualitative Research in Psychology*. – 2006. – Vol. 3, № 2. – P. 77–101.

20 Braun V. *What can “thematic analysis” offer health and wellbeing researchers?* / V. Braun, V. Clarke // *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*. – 2014. – Vol. 9, № 1. – Art. 26152.

IRSTI: 11.15.23

DOI: <https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.93.1.013>

O.O. Karibayev^{1*} , D.O. Amankeldi¹ , G.A. Abdurazakova² , T.Nezir³

¹Abai Kazakh National pedagogical university, Almaty, Kazakhstan

²Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

³Gazi University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education
Ankara, Turkey

e-mail: oll188zhas@mail.ru

POWER TRANSITION AND POST-AUTHORITARIAN REFORMS IN KAZAKHSTAN AND UZBEKISTAN: A COMPARATIVE POLITICAL ANALYSIS

Abstract

The aim of this study is to analyze the institutional nature of the post-authoritarian power transition in Kazakhstan and Uzbekistan and the substantive logic of the announced political reforms from the perspective of comparative politics. In the post-personalist period, the reforms initiated by Kassym-Jomart Tokayev and Shavkat Mirziyoyev have been presented in official discourse as renewal and political modernization. However, evaluating these reforms solely at the level of declared normative commitments is insufficient. This article examines the reforms in a comprehensive manner through the evolution of political discourse, legal and institutional restructuring, and changes in actual governance practices.

The theoretical framework of the analysis draws on the concepts of authoritarian adaptation and elite reproduction. The study demonstrates that the substance of the power transition has been oriented more toward the reconfiguration of regime stability than toward democratic institutionalization.

In this context, the notion of “reform” functions not as a mechanism for expanding structural pluralism but as an instrument for reaffirming elite agreements and redistributing power resources. This process reveals an internal contradiction between the rhetoric of liberalization and the practice of centralized control.

We interpret this dynamic as an institutionalized form of “managed liberalization”: while the discourse of change becomes a tool of legitimation, the structural constraints on political competition remain intact. The study contributes to a more nuanced understanding of regime transformation in Central Asia and refines the conceptual framework for analyzing authoritarian transitions.

Keywords: Kazakhstan, Uzbekistan, power transition, post-authoritarianism, political reforms, comparative politics.

О.О. Кәрібаев^{1*}, Д.О. Аманкелді¹, Г.А. Абдуразакова², Т. Незир³

*¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

*²Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

*³Гази университеті, Білім факультеті,
Түрік тілі және әлеуметтік ғылымдар педагогикасы кафедрасы
Анкара, Түркия
e-mail: ol1188zhas@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ БИЛІК ТРАНЗИТІ ЖӘНЕ ПОСТ-АВТОРИТАРЛЫҚ РЕФОРМАЛАР: САЛЫСТЫРМАЛЫ СЯСИ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Бұл зерттеу мақсаты Қазақстан мен Өзбекстандағы поставторитарлық кезеңдегі билік транзитінің институционалдық табиғатын және жарияланған саяси реформалардың мазмұндық логикасын салыстырмалы саясаттану тұрғысынан талдайды. Персоналистік билік үлгісінен кейінгі кезеңде Қасым-Жомарт Тоқаев пен Шавкат Мирзиёев бастамашылық еткен реформалар ресми дискурста жаңғыру және саяси модернизация ретінде ұсынылды. Дегенмен, аталған реформаларды тек жарияланған нормативтік ұстанымдар деңгейінде бағалау жеткіліксіз. Осы мақалада реформалар саяси дискурс эволюциясы, құқықтық-институционалдық қайта құрылымдау және нақты басқару практикасының өзгерісі арқылы кешенді түрде қарастырылады.

Теориялық тұрғыдан талдау авторитарлық бейімделу және элиталық репродукция концепцияларына сүйенеді. Зерттеу билік транзитінің мазмұны демократиялық институционализациядан гөрі режимдік тұрақтылықты қайта конфигурациялауға бағытталғанын көрсетеді.

«Реформа» ұғымы бұл контексте құрылымдық плюрализмді кеңейту құралы емес, элиталық келісімдерді қайта бекіту және билік ресурстарын қайта бөлу механизмі ретінде көрінеді. Мұндай үдеріс либерализация риторикасы мен орталықтандырылған бақылау практикасы арасындағы ішкі қайшылықты айқындайды.

Біз бұл динамиканы «басқарылатын либерализацияның» институционалданған формасы ретінде түсіндіреміз: өзгеріс дискурсы легитимация құралына айналғанымен, саяси бәсекелестіктің құрылымдық шектеулері сақталады. Зерттеу Орталық Азиядағы режим трансформациясын неғұрлым нюансты пайымдауға және авторитарлық транзиттерді талдаудың концептуалдық шеңберін нақтылауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Қазақстан, Өзбекстан, билік транзиті, поставторитаризм, саяси реформалар, салыстырмалы саясаттану.

Карибаев О.О.^{1*}, Аманкелды Д.О.¹, Абдуразакова Г.А.², Незир Т.³

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

²Казахский национальный женский педагогический университет
г. Алматы, Республика Казахстан

³Университет Гази, Педагогический факультет,
Кафедра педагогики турецкого языка и социальных наук
Анкара, Турция

ТРАНЗИТ ВЛАСТИ И ПОСТ-АВТОРИТАРНЫЕ РЕФОРМЫ В КАЗАХСТАНЕ И УЗБЕКИСТАНЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Цель исследования – проанализировать институциональную природу транзита власти в пост-авторитарный период в Казахстане и Узбекистане, а также содержательную логику объявленных политических реформ с точки зрения сравнительной политологии. В постперсоналистский период реформы, инициированные Касым-Жомартом Токаевым и Шавкатом Мирзиёевым, в официальном дискурсе были представлены как обновление и политическая модернизация. Однако оценка этих реформ исключительно на уровне заявленных нормативных установок является недостаточной. В данной статье реформы рассматриваются комплексно – через эволюцию политического дискурса, правовую и институциональную реструктуризацию, а также изменения в реальных практиках управления.

Теоретически анализ опирается на концепции авторитарной адаптации и элитной репродукции. Исследование показывает, что содержание транзита власти в большей степени направлено на реконфигурацию режимной стабильности, чем на демократическую институционализацию.

Основные результаты. Понятие «реформа» в данном контексте выступает не как инструмент расширения структурного плюрализма, а как механизм закрепления элитных соглашений и перераспределения ресурсов власти. Подобный процесс выявляет внутреннее противоречие между риторикой либерализации и практиками централизованного контроля.

Мы интерпретируем эту динамику как институционализированную форму «управляемой либерализации»: дискурс изменений становится инструментом легитимации, тогда как структурные ограничения политической конкуренции сохраняются. Исследование способствует более нюансированному пониманию трансформации режимов в Центральной Азии и уточнению концептуальных рамок анализа авторитарных транзитов.

Ключевые слова: Казахстан, Узбекистан, транзит власти, пост-авторитаризм, политические реформы, сравнительная политология.

INTRODUCTION

After gaining independence, the states of Central Asia consolidated a model of authoritarian governance characterized by a stable concentration of power in the hands of a single leader, weak political competition, and limited civic participation. In Kazakhstan and Uzbekistan, the first presidents – Nursultan Nazarbayev and Islam Karimov, who led their countries continuously from the early 1990s – constructed an institutional architecture of power that depended heavily on their personal authority and political influence. Legislative bodies, the judiciary, and other key institutions functioned under the dominance of the executive branch, ensuring regime stability while simultaneously constraining opportunities for political liberalization and democratic transformation.

This model of long-term personalist rule, often perceived by external observers as a guarantor of stability, predictability, and gradual economic development, reached its structural and political limits by the late 2010s. In Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev unexpectedly resigned in 2019 while

retaining significant influence within the political system through both formal and informal mechanisms. In Uzbekistan, the death of Islam Karimov in 2016 acted as a catalyst for a forced leadership transition and initiated cautious yet notable reforms. These developments marked the first instances of supreme power transfer in the histories of these states and opened a new phase of political development that can be described as a post-authoritarian period with elements of institutional transformation and adaptation of pre-existing governance mechanisms.

Examining the characteristics of these power transitions is crucial for understanding the trajectories of political development across the broader Central Asian region. During the rule of Nazarbayev and Karimov, both countries were widely classified as “consolidated authoritarian regimes” [1, p. 114], where leadership succession constitutes a potentially unstable and risky process capable of reshaping elite balances, redistributing resources, and affecting the resilience of state institutions. Despite expectations of liberalization and democratic reform, such transitions are frequently accompanied by the persistence of core elements of the previous system, including control over political opposition, mass media, and civil society, as well as restrictions on genuine political competition.

Against this backdrop, the article poses the following research question: to what extent have the reforms initiated after leadership change transformed the political systems of Kazakhstan and Uzbekistan, and to what degree have they facilitated or, conversely, hindered the preservation of the authoritarian model of governance? Additionally, the study considers whether these reforms contributed to genuine institutional strengthening or remained largely declarative in nature. The aim of the research is to identify similarities and differences in the content, depth, and direction of post-authoritarian reforms in the two countries, as well as to assess their impact on the evolution of political regimes and the prospects for further political change.

The study is based on a comparative analytical approach, involving the examination of historical contexts, mechanisms of power transfer, and subsequent reform trajectories in both cases. Particular attention is paid to both shared patterns and country-specific factors shaping political dynamics, including the role of political elites, institutional legacies, international influences, and domestic societal pressures. Differences in reform strategies, the pace of change, and the degree of institutionalization are also taken into account.

The structure of the article is as follows: the first section outlines the theoretical approaches to the study of authoritarian transformations and the characteristics of personalist regimes. This is followed by separate analyses of the processes of power transition and reform in Kazakhstan and Uzbekistan. The final section provides a comparative analysis, presents the main findings, and discusses the theoretical and practical significance of the study, as well as potential directions for future research in this field.

RESEARCH METHODOLOGY

In theories of political transition from authoritarian regimes, there exists a hypothesis that the transfer of power may create opportunities for positive change, particularly in the direction of democratization and the expansion of civil liberties [2, p. 68]. This idea has long occupied a central place in transitology, assuming that leadership change can trigger processes of institutional liberalization and a gradual shift toward a more open political order. However, the post-Soviet experience has clearly demonstrated that this hypothesis is not universal and is not consistently confirmed in practice. In many cases, a change in leadership does not lead to systemic democratic transformation but rather results in the modification of an existing governance model.

Political scientist Thomas Carothers, in his critique of the classical transition paradigm, argued that in a number of authoritarian states the so-called “transition to democracy paradigm” failed to materialize. This implies that the departure of an autocratic leader does not automatically lead to the emergence of democratic institutions and practices. On the contrary, many countries exhibit a persistence of established political mechanisms, albeit in somewhat modified forms. In reality, the transfer of power often represents a process of internal regime adaptation to new conditions, involving a redistribution of influence among elite groups rather than a fundamental revision of the principles

underlying the political system. As a result, the evolution of political regimes frequently demonstrates a strong tendency toward authoritarian continuity.

In the scholarly literature, the political regimes of Kazakhstan and Uzbekistan are commonly characterized as neopatrimonial or personalist systems. A defining feature of such regimes is the high degree of power personalization, whereby formal institutions play a secondary role compared to informal governance practices. Informal networks, patron-client relations, and systems of political loyalty become the primary mechanisms through which resources are distributed and decisions are made. State policy is largely shaped by the personal authority of the president, as well as by the balance of interests among elite groups clustered around him.

Within a neopatrimonial framework, institutions such as parliaments, judicial systems, and political parties formally continue to function and retain the outward appearance of an institutionalized state structure. However, their autonomy is significantly constrained, while the real levers of power are concentrated in the hands of the head of state and his close circle [3, p. 127]. This creates a dual system in which formal rules coexist with informal decision-making mechanisms, the latter often proving more decisive in practice.

In authoritarian personalist regimes, the issue of leadership succession occupies a particularly critical position and is widely regarded as one of the most vulnerable stages in the lifecycle of the regime. The departure of a leader – especially if it occurs unexpectedly or without a clearly institutionalized succession mechanism – can pose a serious challenge to the entire political system. Key difficulties include ensuring the legitimacy of the new leader, preventing intra-elite conflict, and maintaining the stability of state institutions. The absence of well-established procedures for leadership change increases the risks of political instability and elite fragmentation.

From a theoretical perspective, a transfer of power has the potential to transform the nature of a regime, including the possibility of a transition toward more democratic forms of governance. However, empirical research indicates that such outcomes are relatively rare. For instance, an extensive study by Barbara Geddes and her colleagues found that in the second half of the twentieth century, only 45% of cases involving the departure of an authoritarian leader resulted in regime change, and even in those instances, the outcome was most often the replacement of one form of autocracy with another [4, p. 307]. This finding underscores the resilience of authoritarian systems and their capacity to adapt to change without fundamentally altering their core characteristics.

Thus, in most cases, leadership change does not transform the type of political regime but merely replaces the individual at its apex. This phenomenon is commonly interpreted as a manifestation of institutional inertia and the durability of authoritarian structures. The persistence of key elements of the system – such as control over political opposition, restrictions on media freedom, and the weakness of civil society – enables the regime to continue functioning even after the departure of its founding leader.

In analyzing the impact of power transitions on authoritarian systems, the legitimation strategies employed by new leaders play a crucial role. In order to consolidate their authority, they may initiate reforms aimed at signaling renewal and improving the effectiveness of governance. Such reforms may include limited political liberalization, administrative restructuring, or economic adjustments. However, in many cases, the primary objective of these measures is not a fundamental transformation of the system but rather its preservation through adaptation to new political and social conditions.

As political scientist Slavomír Horák has noted, although processes of succession and post-succession change in authoritarian regimes remain underexplored in academic research, this period is critical in determining the future trajectory of the political order [5, p. 89]. It is during this stage that it becomes clear whether the existing system will persist or undergo gradual transformation. Consequently, the analysis of transitional periods provides valuable insights into the internal logic and resilience of authoritarian governance.

The cases of Kazakhstan and Uzbekistan vividly illustrate this dilemma. In both instances, the transfer of power was accompanied by reformist initiatives aimed at modernizing the political system and enhancing its effectiveness. New leaders declared their intention to soften certain elements of the

previous authoritarian order, expand opportunities for public participation, and increase the openness of state institutions. At the same time, however, they sought to strengthen their own positions and consolidate key levers of power in their hands.

Therefore, the processes of power transition in Kazakhstan and Uzbekistan reveal a complex interplay between change and continuity. On the one hand, there are observable efforts toward reform and adaptation to new conditions; on the other, the fundamental logic of authoritarian governance remains largely intact. This makes these cases particularly significant for comparative analysis and contributes to a deeper understanding of political transformations in the post-Soviet space.

RESEARCH RESULTS

Under Nursultan Nazarbayev's rule from 1990 to 2019, Kazakhstan was described as one of the most stable authoritarian regimes in Central Asia. Nazarbayev established the dominance of presidential power, brought the executive branch fully under his control, and did not allow the parliament or judiciary to slip out of his influence. In 2010, Nazarbayev was officially given the title of "Leader of the Nation" (*Elbasy*), which granted him and his family lifelong immunity from criminal prosecution. On March 19, 2019, Nazarbayev unexpectedly announced that he would resign. This move was unprecedented in post-Soviet Central Asia – a long-ruling authoritarian leader voluntarily left office [6, p.219]. However, Nazarbayev's decision was part of a carefully prepared transition strategy. Even after stepping down from the presidency, he retained several levers of state power: as the Chairman of the Security Council, the leader of the ruling Nur Otan (now *Amanat*) party, and a member of the Constitutional Council, Nazarbayev continued to wield informal influence over political decisions. Under the Constitution, when Nazarbayev stepped down his presidential powers were assumed by Senate Chairman Kassym-Jomart Tokayev. In June 2019, an early presidential election was held in which Tokayev won with over 70% of the vote.

After taking office, Tokayev announced that he would maintain Nazarbayev's policy course, but also carry out some reforms. He promoted the concept of a "listening state," promising to strengthen dialogue between the government and society [7, p.214]. The National Council of Public Trust, established in 2019, began work as a consultative body engaging various social groups in dialogue. In his first years, Tokayev took steps aimed at slightly softening the political system: easing the law on peaceful assemblies, lowering the requirements for registering political parties, and launching initiatives to increase the government's accountability in addressing social issues. In 2020, a new law on protests was adopted, making the previous advance permission process somewhat more lenient; additionally, provisions like "slander" were removed from the criminal code and moved to the category of administrative offenses. In the January 2021 parliamentary elections, Nur Otan party once again won an overwhelming victory, and not a single opposition party managed to enter parliament. This outcome demonstrated that the political arena was still completely under the control of the authorities at that time.

Overall, Tokayev's first package of reforms (2019–2021) sought to introduce certain institutional changes while maintaining the presidential form of rule. However, these changes were carried out very cautiously and did not significantly affect the core of the power structure. Nazarbayev's shadow remained clearly present during these years: his eldest daughter Dariga Nazarbayeva served as Senate Chair from 2019 to 2020, and many members of the former regime's elite continued in their positions in the upper echelons of the state apparatus. No ban on opposition movements was lifted, and the situation for freedom of speech did not substantially improve. These factors show the limited nature of Tokayev's initial changes and that the fundamental basis of the authoritarian model inherited from the Nazarbayev era remained intact [8, p.138].

The biggest test of Kazakhstan's power transition came in January 2022. A public protest that began in Mangystau Province against a rise in liquefied gas prices spread across the entire country within days, escalating into widespread unrest. During the January events, according to official data, at least 238 people were killed and thousands were injured. Protesters set fire to a number of government buildings and armed clashes took place. Using this crisis, Tokayev took decisive steps to

consolidate all power in his hands. He requested military assistance from the Collective Security Treaty Organization (CSTO), bringing a temporary foreign peacekeeping force into the country. Most importantly, during those days he removed Nazarbayev – who was serving as lifetime chairman of the Security Council – from that position and took over the chairmanship himself [9, p.332]. Thus, in the public eye, the balance of power between the two leaders, Tokayev and Nazarbayev, was permanently resolved in Tokayev's favor. Soon after the January events, Tokayev began gradually purging Nazarbayev's close circle from power. Several of Nazarbayev's relatives and trusted associates were dismissed from high offices, and corruption charges were brought against some of them. For example, the former chairman of the National Security Committee, Karim Massimov, was arrested on charges of treason. According to expert assessments, the January events launched the second phase of the transition process in Kazakhstan: during this stage, Tokayev significantly strengthened his personal rule and was able to greatly weaken the influence of the former elite.

The January events clearly demonstrated the public's demand for change, prompting Tokayev to pledge extensive political reforms in 2022 [10, p.197]. In his address to the nation on March 16, 2022, the President announced the concept of a "New Kazakhstan" and proposed a package of constitutional reforms aimed at modernizing the political system. In a nationwide referendum held in June, significant amendments to the Constitution were approved: the president's term was now limited to a single seven-year term; the provisions concerning the First President – *Elbasy* were removed from the Basic Law, abolishing the special privileges granted to Nazarbayev and his family. At the same time, some presidential powers were formally reallocated to the Parliament and local *maslikhats* – for example, the right of *maslikhat* deputies to approve the appointment of regional *akims* (governors) was introduced. On paper, these changes were intended to move the political system away from a super-presidential model and improve the balance among branches of power. In November of that year, to solidify his authority under the new political circumstances, Tokayev called an early presidential election and was re-elected to a new seven-year term as allowed by the Constitution.

In March 2023, elections to the Mazhilis (lower house of Parliament) were held under a mixed majoritarian-proportional system. For the first time in many years, the parliament's composition included representatives of a formally opposition-oriented party – the Nationwide Social Democratic Party (NSDP) – as well as a handful of independent candidates. This development created the impression that elements of competition had entered the political system after a long hiatus. However, in general, genuine opposition remains outside of the system. Newly registered parties such as *Respublica* may take a critical view on certain issues, but they do not espouse a fundamentally oppositional agenda toward the government. The election campaigns were conducted, as before, under conditions of extensive use of administrative resources, and no truly dangerous competition to the authorities was permitted. For instance, in the 2023 Mazhilis elections, not a single independent candidate critical of the government won a seat, and virtually all of the new parties adopted positions supportive of the president's policies. International observers noted that despite some individual elements of competition, the overall political environment was still not on a level playing field for a fair contest.

One of the principles Tokayev proclaimed for a "Justice Kazakhstan" (*Ädiletti Qazaqstan*) was reducing social inequality and transforming the oligarchic economic system. After the January events, the president openly criticized the concentration of the country's wealth in the hands of a few families and declared the need for "de-oligarchization" of the economy. The authorities took some steps in this direction, but the economic structure did not undergo any fundamental changes. The long-standing oligarchic model – whereby major assets remain in the grip of a few groups and those groups' interests dominate resource allocation – still persists [11, p.74]. The state continues, as before, to entrust the leadership of major enterprises and national companies to individuals close to the power structure, and the government's campaign to "return illegally withdrawn assets to the state" largely boiled down to reclaiming some funds previously held by former officials. For instance, by mid-2023 the prosecutor's office reported about \$1.9 billion in assets had been returned, but it remains unclear how exactly this money will be used for the public good. Analysts note that without dismantling the

structural oligopolies in the economy, the ideal of a “Just Kazakhstan” cannot be realized. The lack of truly structural economic reforms continues to impede the fair distribution of public resources.

Thus, although the power transition and post-authoritarian reforms in Kazakhstan initially slightly relaxed the political system, they did not lead to fundamental political liberalization. The changes implemented under Tokayev’s leadership have been evolutionary in nature and largely limited to adapting the former authoritarian system to new conditions. As a result of the constitutional reforms, Nazarbayev’s personal privileges and titles were removed, but the vertical concentration of power in the presidential institution remained in place. Even though the role of Parliament and other institutions has somewhat increased, it is difficult to say that decision-making processes now involve broad popular participation. By mid-2023, the observed trend was Tokayev fully consolidating his personal rule and shaping a new image for the regime. He dismantled the “Leader of the Nation” cult that was a legacy of the Nazarbayev era and sought to establish new bases of legitimacy for himself. However, the values of justice, equality, and transparency proclaimed under the “New Kazakhstan” slogan have yet to be fully realized. Instead, a transformed authoritarianism – a governance model that outwardly adopts democratic rhetoric but in practice retains a monopoly on power – has proven to be alive and well. There are even predictions that in the coming years the authorities might introduce further convenient changes to the Constitution to strengthen their position [11, p.153]. In sum, the changes in Kazakhstan in recent years can be characterized not as a full-fledged political liberalization, but rather as a managed, intra-regime modernization of the system of power.

Power Transition and Post-Authoritarian Reforms in Uzbekistan. Islam Karimov ruled Uzbekistan continuously from 1989 until 2016, making him one of the longest-ruling autocrats in the post-Soviet space. Under Karimov’s rule, Uzbekistan became one of the most repressive states in the world: political opposition was completely eliminated, the mass media and civil society were kept under strict censorship, thousands of people were imprisoned for political reasons, and torture by law enforcement agencies became systematic (Russell 2018). The economy was also run in an extremely closed manner, with strict restrictions on converting the national currency (the *som*), and each year the population was conscripted into mass forced labor during the cotton harvest [12, p.153].

In September 2016, the 78-year-old Islam Karimov died of a stroke. This news was officially announced with a delay, giving the elite little time to prepare for a power transition. According to the Constitution, the Senate Chairman should have assumed the interim duties of head of state, but Prime Minister Shavkat Mirziyoyev – the figure with the greatest political weight at that moment – took power instead. Senate Chairman Nigmatulla Yuldoshev voluntarily declined to serve as acting president, and parliament confirmed Mirziyoyev as interim president [13, p.208]. Observers suggest that Mirziyoyev consolidated power in his own hands by reaching an understanding with Rustam Inoyatov, the powerful head of the National Security Service, and Rustam Azimov, an influential figure in finance. In the snap presidential election on December 4, 2016, Shavkat Mirziyoyev won with 88% of the vote. Four candidates took part in that election, but no genuine opposition candidate was registered and administrative resources were extensively used. Nevertheless, the power transition was peaceful – Uzbekistan did not experience the open elite conflicts or mass unrest seen in some other post-Soviet countries. Thus, a new post-Karimov period began in the country’s history.

Mirziyoyev’s initial reforms and the “thaw” period: After assuming the presidency, Shavkat Mirziyoyev embarked on a broad program of reforms aimed at pulling the country out of the stagnation that had persisted for many years. In February 2017, he announced the “2017–2021 National Action Strategy,” which identified improving public administration, establishing the rule of law, liberalizing the economy, and protecting citizens’ interests in the social sphere as priority areas [14, p.94]. The first concrete steps saw economic liberalization measures being implemented: longstanding burdens on the public, such as strict currency restrictions, were lifted, and in September 2017 the *som* was allowed to be freely converted. Numerous bureaucratic barriers to entrepreneurial activity were eliminated, and tax policy was revised to be more business-friendly. New incentives were introduced to attract foreign investment and expand external trade relations. The Mirziyoyev government renewed engagement with international financial institutions such as the World Bank and

the Asian Development Bank, obtaining support for structural reforms. During this period, Uzbek society – long kept closed – began to sense the first signs of openness: for example, some internet resources that had previously been inaccessible were unblocked, and censorship was slightly relaxed.

Signs of liberalization were evident in both social and political life. Starting at the end of 2016 and over the next few years, the authorities released dozens of political prisoners. According to Human Rights Watch, between September 2016 and mid-2018 at least around 30 people jailed on political grounds were freed. Among those released were prominent journalists Muhammad Bekjanov and Yusuf Ruzimuradov, human rights defenders Azam Farmonov and Akzam Turgunov, and a former opposition politician, Samandar Qoqonov (Human Rights Watch 2017). These moves demonstrated the new government's effort to soften its repressive policies. Another change that received broad approval was the restriction of forced labor, especially the previously widespread practice of mobilizing citizens for the cotton harvest. In 2017, the government announced a ban on forcing university students, schoolteachers, and medical staff to participate in the annual cotton-picking campaign. In subsequent harvest seasons, this ban was largely observed, and the formerly mass mobilization was significantly reduced [15, p.107]. The Mirziyoyev administration also established Presidential Public Reception Centers across the country to facilitate feedback from the populace. These offices allowed ordinary citizens to directly convey local problems to the presidential administration for prompt resolution. This kind of initiative did not exist in the Karimov era, and it was regarded as a symbolic step by the new leadership to present itself as a government "listening to the people's voice".

Opening in foreign policy: Uzbekistan abandoned its former isolationist policy and began to conduct active diplomacy at the regional and global levels. Mirziyoyev moved to resolve previously intractable border issues with neighboring Central Asian countries: border checkpoints with Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan were reopened, and visa regimes were eased. Constructive dialogue was established on regional water resources and energy issues, reducing years of mutual distrust. In 2018, Tashkent hosted an informal consultative meeting of Central Asian heads of state – a sign of renewed regional cooperation that would have been unthinkable in the Karimov era. Uzbekistan also strengthened its relations with major powers such as the United States, the European Union, Russia, and China. During Mirziyoyev's official visits to the U.S. and Europe in 2018, Western countries declared their support for Uzbekistan's reforms. That same year, the Office of the UN High Commissioner for Human Rights sent a special rapporteur to Uzbekistan, and for the first time in many years the country's human rights situation was assessed at an international level. These moves improved Uzbekistan's international image and allowed it to be seen not as a formerly closed system but as a country under a new leader with a reformist agenda.

Limits of political liberalization and authoritarian continuity: Despite the hope that Mirziyoyev's changes initially inspired, the task of fundamentally democratizing the political system proceeded slowly and remained limited. In the early years of the new president's rule, the atmosphere of fear and pressure did seem to ease somewhat, but the main underpinnings of power remained intact [16, p.298]. In 2017–2018, Mirziyoyev ousted Rustam Inoyatov, the once all-powerful head of the National Security Service, and reorganized this security structure. This move was an important victory for consolidating the president's personal authority, because the security apparatus, which had enjoyed extraordinary power under the previous regime, was now directly answerable to the new leader. However, these changes did not automatically translate into the emergence of independent political institutions. There was no progress in allowing new opposition political parties to form or in officially registering parties that had been banned. The parties that were officially registered remained, as before, loyal to the regime and unable to voice criticism (for example, the Liberal Democratic Party of Uzbekistan, "Adolat", "Milliy Tiklanish", etc.). In 2019, attempts to re-register the opposition-leaning *Erk* party or to form a new party called "People's Unity" by activists encountered hidden resistance from the authorities – there were reports that the signature collection and registration processes were intentionally impeded.

These incidents demonstrate that the new government's restrictions on freedom of speech remain extensive and that the authoritarian leadership is still intolerant of criticism. Under Mirziyoyev's rule, the political opposition has not gained any opportunity to participate in governance. All players in the parliament and official politics have remained representatives of the same ruling circle. Administrative resources and the power structures continue, as before, to keep political life fully under control. Thus, the reforms undertaken have been implemented only in areas that do not threaten the regime's stability. The regime has preserved its fundamental "red lines" and has not allowed political competition to emerge [17, p.149].

Power consolidation and recent events: In October 2021, a presidential election opened the way for Mirziyoyev's second term. Officially, he won over 80% of the vote. However, OSCE observers criticized this election as a campaign devoid of genuine competition and characterized by excessive use of administrative resources. Even so, Mirziyoyev's domestic legitimacy was strengthened and the process of power centralization continued. At the start of his second term, the president advanced the idea of "New Uzbekistan" and rolled out a new Development Strategy for 2022–2026. This document aimed to continue the path of the earlier reforms (World Bank 2024). Not long thereafter, however, the regime faced a new serious test. In July 2022, mass protests suddenly erupted in the western autonomous Republic of Karakalpakstan. Local people in Nukus and other areas took to the streets for several days, protesting against proposed constitutional amendments. In particular, the government's plan to remove Karakalpakstan's sovereign status and its right to secede from Uzbekistan by referendum sparked enormous opposition. The protests were put down by force, with official reports stating that 21 people were killed and more than 270 injured [16, p.541]. This incident became the bloodiest conflict in post-Karimov Uzbekistan. Initially, the authorities temporarily withdrew the contentious constitutional provisions, but before long, on April 30, 2023, a new nationwide referendum on changing the Constitution was held. This time, the provision regarding Karakalpakstan's status was left unaltered; instead, the presidential term was extended from 5 to 7 years, and Mirziyoyev's previous two terms were "reset." In other words, the updated Constitution allowed him to stand in an early presidential election in July 2023 and run for another term. Mirziyoyev duly won again (with 87% of the vote), effectively extending his potential tenure in power to 2040. Analysts interpreted these events as revealing the true nature of the regime: the turmoil in Karakalpakstan and the subsequent constitutional changes showed that Uzbekistan's regime ultimately retained its authoritarian character [17, p.314]. Although Mirziyoyev has continued to pursue certain reforms in response to public demands, it became clear that he does not aim to share political power or open the way for genuine pluralism.

The power transition and reform process also altered the **intra-elite balance** of power. Mirziyoyev's consolidation of authority sidelined some former associates and led to the emergence of new influential groups. In late 2022, a former Deputy Chief of the Presidential Administration, Komil Allamjonov, was the target of an assassination attempt by unknown assailants, leaving him seriously injured and causing a major public outcry. The investigation indicated that suspects in the attack had links to the president's son-in-law, Otabek Umarov, who had headed a security service, suggesting an "intra-family conflict" within the regime. Additionally, Mirziyoyev's eldest daughter, Saida Mirziyoyeva, rapidly rose through the state hierarchy in 2022–2023, moving from Deputy Director of the Agency for Information and Public Communications to Deputy Chief of the Presidential Administration. In July 2023, she was appointed as the head of the Presidential Administration, effectively becoming the second most powerful person in the country. Saida Mirziyoyeva's ascent to the upper echelons of power prompted varied reactions – some analysts viewed it as the president's strategy to bring his family closer to power, even possibly grooming her as a future "successor". However, observers caution that in authoritarian regimes succession is a volatile matter: they point to the fates of Gulnara Karimova (Karimov's daughter) or Dariga Nazarbayeva (Nazarbayev's daughter) as examples where a once-probable successor can completely fall from political grace. In any case, it appears that Uzbekistan's current leadership remains authoritarian in nature, opting only to adapt itself to changing circumstances [18, p.118].

The power transition and post-authoritarian reforms in Uzbekistan can be evaluated as having a dual character. On one hand, the changes implemented since Mirziyoyev took office represent a considerable advance in scope and momentum compared to the Karimov era. Economic liberalization, the reduction of petty corruption in daily life, the introduction of currency convertibility, the creation of channels for citizens to lodge complaints with state agencies, as well as Uzbekistan's emergence from international isolation in pursuit of open partnerships, all brought tangible positive changes for ordinary people. On the other hand, the influence of these reforms on democratizing the political system has remained very limited. No separation of powers or genuine checks-and-balances mechanisms have been introduced; opposition forces have not been allowed to participate in the political process; and the issues of rule of law and judicial independence have not been fully resolved. Shavkat Mirziyoyev and the elite around him have firmly kept the levers of state power in their own hands. Formally, the leader changed, but the core of the regime – an authoritarian style of governance, political monopoly, and the lack of accountability of the authorities to society – did not undergo a fundamental transformation [14, p.223]. This phenomenon can be understood as the adaptation of an authoritarian regime: the outward appearance has changed, but the inner essence remains the same. While the “partial reforms” pursued by Mirziyoyev satisfied some of the public's demands, they have been insufficient to set Uzbekistan's political system on a truly democratic path. In the coming years, whichever development path the country chooses – whether the deepening of reforms or, conversely, a strengthening of its authoritarian character – will undoubtedly have a significant impact on Uzbekistan's internal stability and its role in the region.

Transition scenarios: planned vs. abrupt change. The power transitions in Kazakhstan and Uzbekistan began under different scenarios, yet their ultimate outcomes were similar. In Kazakhstan, President Nursultan Nazarbayev resigned voluntarily in 2019 and handed power to Senate Chairman Kassym-Jomart Tokayev. This planned, peaceful handover was primarily aimed at ensuring continuity of the regime. In fact, Tokayev was pre-selected as Nazarbayev's trusted associate to become the new president, with the expectation that no fundamental changes to the system would occur. For example, analysts point out that Tokayev's rise to power represented a transition designed by Nazarbayev to bring about “as little real change as possible”. Uzbekistan, by contrast, was forced to undergo a sudden and unplanned transition in 2016 when President Islam Karimov died. Prime Minister Shavkat Mirziyoyev assumed power according to constitutional procedure, but the absence of the former leader allowed Mirziyoyev to more swiftly consolidate his own position. Within a short time, he established himself as an independent leader and concentrated political power in his hands. Despite these differences, the key result in both countries was the same: the stability and continuity of the regime were not disrupted. In both Kazakhstan and Uzbekistan, the new leaders preserved the foundations of the previous authoritarian order, meaning the transition ultimately ensured an evolutionary transfer of power and the system's continued vitality [19, p.121]. Such a managed succession was even regarded as a model for other post-Soviet states – some researchers noted that the “new model of authoritarian succession” initiated by Nazarbayev could potentially be replicated elsewhere.

Influence of the former leader and elite continuity. The extent of the former leader's influence on the post-transition political order differed in the two countries. In Kazakhstan, Nazarbayev continued to exert informal influence on the political process for several years after stepping down, creating a kind of tandem at the apex of power. Although Tokayev held the presidency, on important strategic decisions he was compelled to consult Nazarbayev. Nazarbayev's status as *Elbasy* (enshrined in the Constitution) and his right to chair the Security Council for life made him a shadow power center until 2022. This situation constrained Tokayev's initial legitimacy and caused him to be perceived for some time as a “transitional president.” In Uzbekistan, by contrast, Karimov's complete

departure from the scene allowed Mirziyoyev to take full control. Free from the former leader's shadow, the new president rebuilt the power vertical and took active steps to install his own team. For instance, in 2017–2018 Mirziyoyev completely overhauled the leadership of the security forces, dismissing the National Security Service chief from the Karimov era [20, p.187]. This change was carried out to cement Mirziyoyev's personal rule. However, in both countries the new rulers initially avoided direct confrontation with the old elite, choosing a strategy of compromise. In Kazakhstan, the Nazarbayev family and allied oligarchic groups retained their influence in the early phase of the transition; only after the January 2022 events did Tokayev begin gradually sidelining them. In Uzbekistan, likewise, some members of Karimov's administrative apparatus kept their positions and adapted to the new leadership. Under Mirziyoyev, certain deputy prime ministers and key ministers remained in place, meaning elite continuity was not immediately broken. Only in the security sector and regional administration did Mirziyoyev conduct a personnel "cleansing" to appoint new loyal figures. Overall, the new leaders did not engage in a power struggle with the old guard at the outset, but instead consolidated their rule through compromise. Only once power was fully in their hands did they proceed to hold some figures of the former regime accountable or remove them from the political stage. This approach is viewed as a typical method to preserve regime stability during a power transition [21, p.201].

Direction and pace of post-transition reforms. There were notable differences in the content and priorities of the reforms declared by the new leaders of the two countries. In the post-Nazarbayev period, Kazakhstan largely turned toward institutional and political reforms. From 2019 onward, Tokayev launched initiatives to gradually change the political system: he established the National Council of Public Trust, promised to ease requirements for registering political parties, and introduced the notion of a parliamentary opposition. The 2022 constitutional reform limited some presidential powers and announced a number of democratic changes (for example, restricting the presidency to a single term, introducing a mixed electoral system for the Mazhilis, etc.). However, these changes were mostly implemented in a top-down manner and were not driven by active demands from civil society or the opposition. The reforms were carried out in stages and slowly: mild liberalization steps in 2019–2021, constitutional amendments in 2022, and a review of the electoral system in 2023. According to analysts, the primary aim of Tokayev's initiatives was to make the political institutions appear somewhat more open and thus to reinforce his own legitimacy as leader. Branded under the "New Kazakhstan" slogan, these reforms in reality were directed more at generating public hope and a positive outlook than at fundamentally redistributing power [22, p.114].

In Uzbekistan, the initial post-transition reforms were mainly focused on the economic and administrative spheres. Immediately upon taking office in 2017, Mirziyoyev swiftly implemented broad measures such as liberalizing the currency market, providing tax breaks, supporting entrepreneurship, and streamlining the civil service. These actions had an effect akin to "shock therapy" on the economy and were met with positive reactions from the international community. As the economy opened up, Uzbekistan experienced several consecutive years of rapid GDP growth and a modest improvement in living standards: the poverty rate fell and small businesses proliferated. For example, according to World Bank data, the share of Uzbekistan's population living below the national poverty line dropped from roughly 36% in 2015 to about 17% in 2022, and by 2023 this figure had decreased further to around 11%. At the same time, some restrictions on daily life were relaxed: the old requirement to obtain a special permit (the so-called "exit visa") to travel abroad was abolished, internet access was expanded, and negative practices like forced labor were banned. However, in terms of political reform, Mirziyoyev acted with extreme caution. Constitutional changes in 2017 and 2019 were enacted, but mostly amounted to declarative pledges to enhance parliament's role. No structural changes to foster genuine political competition were carried out: no opposition

parties were registered, and presidential and parliamentary elections continued to be held under the ruling party's full control. Observers note that Mirziyoyev's reforms were aimed primarily at improving the population's economic situation to strengthen his own standing, with political liberalization relegated to a secondary priority [17, p.204]. This was a pragmatic step arising from the urgent need to address the severe socio-economic problems inherited from Karimov's rule.

The true nature of managed reforms. A significant portion of the reforms publicized in Kazakhstan and Uzbekistan in reality served the goal of preserving the regime. That is, while the changes outwardly resembled moves toward democratization, their underlying character was merely the adaptation of authoritarian rule [19, p.196]. In Kazakhstan, several of Tokayev's much-touted political innovations – limiting the president to a single 7-year term, introducing a mixed electoral system for the Mazhilis, easing the registration of parties – on paper should have opened up the political system. In practice, these measures provided the new ruling elite with an opportunity to buy time and further consolidate their power. For instance, the change to limit presidential terms enabled Tokayev to hold an early election in 2022 and “reset” his time in office to start afresh. And while switching the Mazhilis elections to a mixed system allowed for a degree of apparent competition between pro-government parties, it ultimately did not create conditions for any truly opposition forces to gain seats. Opposition organizations were still not allowed to contest, and the major media remained under state influence; as a result, the latest parliamentary elections were dubbed “elections without a choice” [21, p.95].

In Uzbekistan, although the economic reforms brought certain successes, the monopoly on political power remained intact. In his initial years, Mirziyoyev ensured economic growth and increased public tolerance of the government by improving living conditions. This economic progress strengthened the regime's legitimacy and boosted the president's personal prestige. However, the empowered regime did not permit any opposition alternatives: in the 2021 presidential election, no genuine opposition candidate was allowed to run, and newly formed independent parties failed to clear the registration hurdles. Under the banner of “New Uzbekistan,” Mirziyoyev's government also pledged to engage in public dialogue and improve governance, but it was clear that the ultimate objective was to maintain popular support while prolonging his rule [17, p.223]. As a result, through the 2023 constitutional referendum, he “reset” his presidential term count, effectively legalizing an extension of his tenure to potentially remain in power until 2040. Hence, the majority of the proclaimed reforms were not a genuine turn toward democracy, but rather an imitative transformation of power. Numerous examples from authoritarian modernization illustrate this pattern: the leadership implements superficial changes and adapts its practices to meet the times, but genuine political competition and civil liberties are not institutionally secured [19, p.106].

Centralization of power and regime consolidation. After the transitions, the political systems of Kazakhstan and Uzbekistan did not stray from their authoritarian nature. In Kazakhstan, during the first three years it might have appeared that power was split between two centers – those of Nazarbayev and Tokayev – but after the January 2022 events the situation changed fundamentally. In the wake of that upheaval and bloodshed, Tokayev moved to permanently sideline the former president: Nazarbayev was stripped of his status as lifetime Security Council chairman, and his family members were removed from high offices [22, p.187]. Consequently, from 2022 onward all real power in Kazakhstan became concentrated in Tokayev's hands. Although the constitutional reform claimed to have abolished the “super-presidential” model, in practice the presidential administration and executive branch remain as dominant as before. Parliament and the judiciary do not wield independent influence; they cannot stand against decisions from the President's administration.

In Uzbekistan, Mirziyoyev likewise intensified centralization immediately upon taking office. Through legal amendments he formally bolstered the role of the Oliy Majlis (parliament) and the

Cabinet of Ministers, but in truth he preserved a system where he himself makes all key decisions. In the political life of the country, no institutions remain to voice alternative views: independent media outlets are scarce, all five registered political parties support the president, and genuine opposition movements are prohibited. The 2023 constitutional changes enabled Mirziyoyev to extend his hold on power potentially until 2040.

DISCUSSION

The transfer of power did indeed raise certain hopeful expectations among the public in Kazakhstan and Uzbekistan. The new leaders framed their agendas with slogans like “New Kazakhstan” and “New Uzbekistan,” promising to build a just society in the future [21, p.132]. Tokayev gave attention to social issues, implementing measures such as raising wages and pensions and supporting large families and the poor. Mirziyoyev opened borders with neighboring countries and worked to strengthen friendly relations in the region; as a result, inter-regional trade and labor migration in Central Asia increased. These developments did have a positive effect on people’s quality of life to some degree. For instance, in Uzbekistan, economic growth has been around 5–7% annually since 2017, and official figures indicate that unemployment has slightly declined. Such technocratic reforms were greeted with cautious approval by external partners in Washington and Brussels. U.S. Secretary of State Antony Blinken, during his 2023 visit to Tashkent, praised Mirziyoyev’s reforms while emphasizing the importance of fully implementing them. He encouraged the Uzbek leadership to grant greater freedoms to civil society and to allow the political opposition to participate. The European Union also indicated its support for the reform efforts in Central Asia, expressing particular interest in aiding Kazakhstan’s socio-economic reforms through investment cooperation. At the same time, Western officials urged the new leaders to fulfill the public’s hopes and to carry out their announced changes in practice. Underlying this stance is a call for the reforms to deliver concrete results rather than remain merely declarative. Although the new leaders of Kazakhstan and Uzbekistan presented themselves to foreign observers as relatively more liberal and reform-oriented, it was evident in the end that preserving their grip on power was their overriding concern [23, p.73].

The dual nature of authoritarian transition. The experiences of Kazakhstan and Uzbekistan showcase two contradictory aspects of leadership change in authoritarian systems. On the one hand, the replacement of a leader can generate certain innovations and hopes for relaxation: the arrival of a new figure creates an opportunity to revisit obsolete policies and to reshape engagement with society. For instance, when Mirziyoyev came to power, Uzbek society experienced something of a “thaw” – the country, long sealed off, opened its doors, critical opinions appeared in the press, and the public’s fear of the government diminished. Tokayev similarly initially put forward the concept of a “listening state,” declaring that the government would heed the people’s voice. All this reflects the positive potential of a transition period: the system tries to break out of rigid stagnation and shows a willingness to adapt. On the other hand, a power transition can serve as a means for an authoritarian regime to extend its own lifespan. The new leader preserves the core foundations of the old authoritarian order while merely refreshing its façade, and he carries out reforms chiefly to legitimize his rule. This is precisely what happened in Kazakhstan and Uzbekistan. Upon taking power, Tokayev and Mirziyoyev did introduce some changes in rhetoric and made minor policy adjustments, but the monopolistic nature of authority did not change. As time went on, these leaders also proceeded to cement their personal power in much the same way as the autocratic leaders before them. As Freedom House analysts highlighted, after the transitions these countries still rank among the most closed regimes in the post-Soviet region.

In sum, the power transitions in Kazakhstan and Uzbekistan are clear examples of evolutionary authoritarianism. The system undergoes a degree of renewal from within, but its fundamental nature remains unchanged. Such a scenario is highly likely to be repeated in other Central Asian countries (for example, Tajikistan and Turkmenistan) in the future. When a leader changes in an authoritarian regime, the dual dynamics described above come into play: the public is given a bit of hope and the outward image of the regime is revamped, but the underlying power structure and its built-in resistance to democratization persist. Therefore, the question of whether a power transition will result in a genuine democratic breakthrough is met with skepticism in light of these two cases. The ability of an authoritarian system to reform itself is limited, and the experiences of Kazakhstan and Uzbekistan clearly show that changes are often largely symbolic or imitative.

It should also be noted that the resilience of such regimes is largely ensured by control over key institutions – including the security apparatus, the judiciary, and the media. Even in conditions of partial liberalization, these elements remain under strict state supervision, which limits the depth of reforms. Moreover, the absence of genuine political competition and independent checks and balances hinders the development of truly accountable governance. As a result, reforms are often selective in nature and aimed at strengthening regime legitimacy rather than achieving systemic democratic transformation.

CONCLUSION

The experiences of the power transitions in Kazakhstan and Uzbekistan have clearly demonstrated the dual nature of leadership change in authoritarian regimes. On the one hand, the departure of long-serving rulers raised hopes for political renewal; the new presidents initially promised reforms and undertook certain liberalizing steps. On the other hand, the findings of this study show that these changes did not fundamentally democratize the nature of the political systems. Instead, the new elites focused on ensuring continuity of power and maintained their dominance by adapting the autocratic structure. The classical “transition paradigm” assumption that the end of an autocrat’s rule automatically leads to democracy was not borne out in these two countries [24, p.68]. For example, Tokayev – chosen as Nazarbayev’s successor – pursued a strategy of preserving political stability and, even as the new president, took on the task of delivering “as little real change as possible”. Similarly, after taking over from Karimov, Mirziyoyev initially eased the climate of fear in society and initiated a number of changes, but then concentrated the reins of power in his hands and worked to preserve the core of the old regime. Thus, although these transitions might have appeared to be periods of positive reforms, in reality their ultimate outcome was the preservation of the power structure in its previous form and its adaptation to new conditions.

The content of the post-authoritarian reforms in both countries also did not go beyond the bounds of “managed liberalization.” In Kazakhstan, Tokayev’s announced “New Kazakhstan” program was, according to some observers, essentially a re-entrenchment of the old ruling elite under a new packaging. The 2022 constitutional changes and political innovations did cut back some of the symbolic attributes of presidential power, but in practice the monopoly on power remained and the authoritarian nature of the regime did not change. In Uzbekistan, Mirziyoyev carried out extensive economic and administrative reforms, adapting the system into a “softened” authoritarianism. However, this “opening” policy did not open the door to genuine political competition and pluralism – experts dubbed Mirziyoyev’s approach an “authoritarian upgrading” [26, p.128]. In other words, while the new president put great effort into modernizing the economy and improving the country’s international image, he refrained from liberalizing the power structure. As a result, neither country achieved even a transitional status toward democracy; rather, they are exemplifying a model of “adapted” authoritarianism. According to Freedom House evaluations, Kazakhstan and Uzbekistan

remain consolidated authoritarian regimes even after the power transitions, with the lowest scores on democratic indicators. The January 2022 events (in Kazakhstan) and the 2022 Karakalpakstan unrest (in Uzbekistan) revealed the true face of the new leaders: when proposed changes threatened the regime itself, the authorities were ready to meet public demands with force. These events underscored the limited nature of the announced reforms and the conditionality of the “new era” slogans [27, p.56].

In conclusion, the power shifts in Kazakhstan and Uzbekistan can be characterized not as a turn toward democratization, but as a tactic of authoritarian regime adaptation. The change of leaders brought some rhetorical renewal and minor policy adjustments, but their net result was the preservation of the power structure in its former state and its adjustment to new circumstances. This can be described as the dual nature of an authoritarian transition: on the one hand, it softens the system through reforms and refreshes its legitimacy, but on the other hand, it prolongs the life of the old order and reproduces political monopoly. These two cases in Central Asia demonstrate that a power transition is not an automatic shift to democracy; rather, the regime can undergo renewal from within. Similar scenarios are likely to occur when other authoritarian leaders in the region eventually step down: that is, “top-down” partial reforms may give an appearance of change, while in reality the elite’s model of rule remains preserved. Therefore, as the experiences of Kazakhstan and Uzbekistan show, an authoritarian system’s capacity for self-reform is limited, and political liberalization tends to remain largely imitative. The findings of this comparative analysis, we believe, contribute to a reevaluation of transition theory and provide important lessons for understanding the evolution of regimes in Central Asia.

References:

- 1 Abishev G. *Has Kazakhstan Become More Democratic Following Recent Elections?* // *Carnegie Politika*. – 2023. – April 12. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2023/03/has-kazakhstan-become-more-democratic-following-recent-elections/> (accessed: 25.02.2025)
- 2 O’Donnell G., Schmitter, P. C. *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. <https://www.press.jhu.edu/books/title/10937/transitions-authoritarian-rule?srsId=AfmBOorZgWZ5lmJwqzs59YqMpzBWqD4e4U0wxvzvzJGjosloLMZPhZ6K> (accessed: 18.02.2025)
- 3 Collins K. *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*. – New York: Cambridge University Press, 2006. <https://scispace.com/pdf/clan-politics-and-regime-transition-in-central-asia-56duh1k9r6.pdf> (accessed: 21.02.2025)
- 4 Geddes B., Wright J., Frantz E. *Autocratic Breakdown and Regime Transitions: A New Data Set* // *Perspectives on Politics*. – 2014. – Vol. 12, No. 2. – P. 313–331.
- 5 Horák S. *Leadership Succession in Turkmenistan and Uzbekistan: Between Stability and Instability* // *Central Asian Affairs*. – 2018. – Vol. 5, No. 1. – P. 1–15.
- 6 Anceschi L. *Nazarbayev’s Resignation and the End of Post-Soviet Politics in Kazakhstan* // *OpenDemocracy*. – 2019. – March 20. <https://www.opendemocracy.net/en/odr/nazarbayevs-resignation-and-end-post-soviet-politics-kazakhstan/> (accessed: 17.02.2025)
- 7 Cornell S. E., Barro, F. *Tokayev’s Reforms: An Evolutionary Model of Change?* // *Central Asia–Caucasus Analyst*. – 2021. – December 21. <https://cacianalyst.org/publications/feature-articles/item/13692-japan-as-no-%E2%80%9Cother%E2%80%9D-decolonizing-alternative-for-central-asia> (accessed: 25.02.2025)

- 8 Popławski M. *Tokayev Consolidates His Position: Parliamentary Elections in Kazakhstan* // OSW Commentary. – 2023. – March 31. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-03-31/tokayev-consolidates-his-position-parliamentary-elections-kazakhstan> (accessed: 24.02.2025)
- 9 Putz, C. *Kazakhstan Annuls Law “On the First President”* // The Diplomat. – 2023. – January 11. <https://thediplomat.com/2023/01/kazakhstan-annuls-law-on-the-first-president/> (accessed: 24.02.2025)
- 10 Umarov T. *Turmoil in Kazakhstan Heralds the End of the Nazarbayev Era* // Carnegie Politika. – 2022. – January. <https://carnegieendowment.org/posts/2022/01/turmoil-in-kazakhstan-heralds-the-end-of-the-nazarbayev-era> (accessed: 24.02.2025)
- 11 Tynan D. (2019). *Kazakhstan After Nazarbayev: The First Priority is Continuity. War on the Rocks*, March 26, 2019. <https://warontherocks.com/2019/03/kazakhstan-after-nazarbayev-the-first-priority-is-continuity/> (accessed: 24.02.2025)
- 12 Luhn A. *Islam Karimov Re-elected Uzbekistan’s President in Predicted Landslide* // The Guardian. – 2015. – March 30. <https://www.theguardian.com/world/2015/mar/30/islam-karimov-re-elected-uzbekistans-president-in-predicted-landslide> (accessed: 25.02.2025)
- 13 Reuters. *Uzbek PM Named Interim President in Interests of “Stability”* // Reuters. – 2016. – September 8. <https://www.reuters.com/article/world/uzbek-pm-named-interim-president-in-interests-of-stability-idUSKCN11E1AX/> (accessed: 25.02.2025)
- 14 Russell, M. *Uzbekistan Comes in from the Cold – A New Era of Reforms* // EPRS Briefing. – 2018. – December. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2018\)630344](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2018)630344) (accessed: 25.02.2025)
- 15 Williamson H. *Uzbekistan Ends Systemic Forced Labor, Civil Society Says* // Human Rights Watch. – 2022. – March 11. <https://www.hrw.org/news/2022/03/11/uzbekistan-ends-systemic-forced-labor-civil-society-says> (accessed: 25.02.2025)
- 16 Umarov T. *Reform Crisis in Uzbekistan and the Karakalpak Protests* // Central Asia Program George Washington University. – 2022. – August. <https://centralasiaprogram.org/event-summary/reform-crisis-in-uzbekistan-and-the-karakalpak-protests/> (accessed: 01.03.2025)
- 17 Rittmann M. *New Uzbekistan, Old Tricks* // Human Rights Watch; The Diplomat. – 2024. – June 26. <https://www.hrw.org/news/2024/06/26/new-uzbekistan-old-tricks> (accessed: 25.02.2025)
- 18 Carothers T. *The End of the Transition Paradigm* // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13, No. 1. – P. 5–21. <https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-end-of-the-transition-paradigm/> (accessed: 25.02.2025)
- 19 Schmitz A. *Uzbekistan’s Transformation: Strategies and Perspectives*. – Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP), 2020. – Research Paper 12. <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020RP12/> (accessed: 25.02.2025)
- 20 Allayarov S. *Will Kazakhstan and Uzbekistan’s Reforms Be Transformative?* // The National Interest. – 2023. – February 4. <https://nationalinterest.org/feature/will-kazakhstan-and-uzbekistans-reforms-be-transformative-206182> (accessed: 25.02.2025)
- 21 Aidarkhanova E. *Tokayev’s “New Kazakhstan”: Rebranding the Old Guard?* // The Diplomat. – 2025. – February 28. <https://thediplomat.com/2025/02/tokayevs-new-kazakhstan-rebranding-the-old-guard/> (accessed: 25.02.2025)
- 22 Freedom House. (2023). *Nations in Transit 2023: Kazakhstan*. Washington, DC: Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/nations-transit/2023> (accessed: 27.02.2025)
- 23 Kwan S. *Kazakhstan: President Nazarbayev Abruptly Resigns but Will Retain Key Roles*. The Times of Central Asia, March 19, 2019. <https://timesca.com/kazakhstan-president-nazarbayev-abruptly-resigns-but-will-retain-key-roles/> (accessed: 27.02.2025)

24 Lemon E. *Mirziyoyev's Uzbekistan: Democratization or Authoritarian Upgrading?* // *FPRI Central Asia Papers*. – 2019. – June. <https://www.fpri.org/article/2019/06/mirziyoyevs-uzbekistan-democratization-or-authoritarian-upgrading/> (accessed: 28.02.2025)

25 Umarov T. *In Uzbekistan, the Real Challenge Begins Now* // *Carnegie Endowment for International Peace*. – 2021. – October 28. <https://carnegieendowment.org/posts/2021/10/in-uzbekistan-the-real-challenge-begins-now> (accessed: 25.02.2025)

26 Popławski M. *Elections in Uzbekistan: Consolidation of the Mirziyoyev Regime* // *OSW Commentary*. – 2023. – July 13. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-07-13/elections-uzbekistan-consolidation-mirziyoyev-regime> (accessed: 21.02.2025)

27 Hale H. E. *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. – New York: Cambridge University Press, 2015. https://www.researchgate.net/publication/308010763_Henry_E_Hale_Patronal_Politics_Eurasian_Regime_Dynamics_in_Comparative_Perspective (accessed: 27.02.2025)

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Абдуразакова Гаухар Абдикаримовна – гуманитарлық ғылымдар магистрі, аға оқытушы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: gauhar_abdikarimovna@mail.ru

Абуова Меирамкул Асановна – магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: meira_aby@mail.ru

Али Рафет Өзкан — Анкара университетінің Теология факультетінің профессоры, Анкара қ., Түркия Республикасы, e-mail: ozkanarafet@gmail.com

Аманкелді Дәурен Оразғалиұлы – әлеуметтік ғылымдар магистрі, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: amankeldi.dauren@mail.ru

Амирбаева Дана Ешмаганбетовна – PhD, қауымдастырылған профессор, Caspian University Жоғары гуманитарлық ғылымдар мектебі деканы орынбасары, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: d.amirbayeva@cu.edu.kz

Ахмуллаева Мадина Фархадовна – PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 050010, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: madinakarar@inbox.ru

Әбидин Әбубәкір Надирхожаұлы - әлеуметтік ғылымдар магистрі, PhD докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы, E-mail: abidinabubakir@gmail.com

Әбікенов Жарқынбек Оралбекұлы – PhD, қауымдастырылған профессор, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Abikenovkz@gmail.com,

Бағашаров Құдайберді Сабыржанұлы – PhD, қауымдастырылған профессор. әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: kudaiberdi1981@gmail.com

Байбахов Нурбол Абдураимович – PhD, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Халықаралық қатынастар кафедрасының аға оқытушы, Түркістан қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: nurbol.baibakhov@ayu.edu.kz

Байсултанова Кулипа Чарипкановна – саясаттану ғылымдарының кандидаты, профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: bayisultanova.k@ablaikhan.kz

Бурибеков Онласын Сеитжаппарович – магистр, оқытушы М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: onlasyn777@mail.ru

Дуйсенова София Малкайдаровна – PhD, қауымдастырылған профессор, Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: sofiya.duisenova@yu.edu.kz

Енсеева Венера Турсынақыновна – PhD докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: vensееva@gmail.com,

Ермекбаев Әділбек Алпысбайұлы – PhD, қауымдастырылған профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: adilbekeva@gmail.com,

Ельчибаева Назгүл Жайлауқызы – PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: ellchibaeva777@mail.ru

Жандосова Шолпан Мулькимановна – PhD, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан, e-mail: sholpan_zhandosova@mail.ru

Жүзеев Серікхан Әлханұлы – PhD, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: serik_juzeev@mail.ru,

Кабаева Жұлдыз Абдыкаримовна – профессор, философия ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Kabayeva_zha@mail.ru

Каныбекова Карлыгаш Жонарбековна – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Халықаралық қатынастар кафедрасының аға оқытушысы, Түркістан қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: karlygash.kanybekova@ayu.edu.kz

Карибаев Олжас Омарович – гуманитарлық ғылымдар магистрі, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: ol1188zhas@mail.ru

Кульбаева Асем Мұхитқызы – саясаттану ғылымдарының магистрі, PhD докторант, Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ., Қазақстан Республикасы, E-mail: assemkulbayeva@gmail.com

Кырыкбаева Эльмира Омарбековна – тарих ғылымдарының кандидаты, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Жалпыуниверситеттік гуманитарлық пәндер кафедрасының доценті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: naz.erlankyzy17@mail.ru

Құдайбергенов Серғазы Ережепұлы – магистр, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: Sergazy.Kudaibergenov@mail.ru ,

Мамбетова Алтын Ибрагимқызы – мәдениеттану ғылымдарының кандидаты, Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы, Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ., Қазақстан Республикасы, E-mail: altyn.mambetova@yu.edu.kz

Мұратбаева Ғазиза – магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ. Қазақстан Республикасы, e-mail: gazi_93@inbox.ru

Незир Темур – профессор, доктор, Гази университеті, Түрік тілі және әлеуметтік ғылымдар педагогикасы кафедрасы, Анкара, Түркия, e-mail: nemur@gazi.edu.tr

Нұридин Сымбат Зәкірқызы – магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ. Қазақстан Республикасы, e-mail: symbat.nuridin@mail.ru

Нығметова Балжан Мансұрқызы – PhD докторант, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы e-mail: bnygmetova@inbox.ru

Оспанов Талгат Маратович – магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ. Қазақстан Республикасы, e-mail: tom_smail@mail.ru

Парпиев Сырым Маратұлы – PhD, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: parpiyev.syrym@gmail.com,

Садырова Айнұр Тұралиевна – Ph.D. докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: a.sadyrova@cu.edu.kz

Сайлаубай Айдос Бақытұлы – PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Aydossaylaubay@gmail.com

Сарсенбаева Жанар Ганиевна – саяси ғылымдарының кандидаты, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің қауымдастырылған профессор м.а., Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: zhakentiy@mail.ru

Сарыбаева Айгерім Бақытбекқызы – PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: sarybayevaai@gmail.com

Сейсенбаева Ақбота Сенбайқызы – PhD, қауымдастырылған профессор м.а., Тарих кафедрасы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: s.akbota@mail.ru

Сейтахметова Наталья Львовна – философия ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан, e-mail: natalieseyt@mail.ru

Смағамбет Баян Жүзікбайқызы – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, Әлеуметтану кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, E-mail: ya.bayan-2010@yandex.kz

Тастанова Асем Даулетовна – гуманитарлық ғылымдар магистрі, оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Tastanovaassem90@gmail.com

Хайрулдаева Айсулу Маткасымовна – әлеуметтік ғылымдар магистрі, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, email: a.khairuldayeva@abaiuniversity.edu.kz

Ішпекбаев Жанатбек Ешенқожаұлы – саяси ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ-дің қауымдастырылған профессоры, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: zh.ishpekbayev@abaiuniversity.edu.kz

Чаргынова Гульзада Оразбаевна – PhD, қауымдастырылған профессор м.а., Тарих кафедрасы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: charynova.gulzada@gmail.com

Юсупов Куанышбек Есенбекович – PhD, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Халықаралық қатынастар кафедрасының аға оқытушы, Түркістан қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: kuanyszbek.yussupov@ayu.edu.kz

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Abidin Abubakir N. - master of social sciences, PhD student, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan, E-mail: abidinabubakir@gmail.com

Abikenov Zharkynbek - PhD, associate professor, Korkyt Ata Kyzylorda State University, Kyzylorda, Republic of Kazakhstan, e-mail: Abikenovkz@gmail.com,

Abdurazakova Gaukhar Abdikarimovna - Master of Human Sciences, Senior lecturer, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: gauhar_abdikarimovna@mail.ru

Abuova Meiramkul A. – Master’s Degree Holder, Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan, e-mail: meira_aby@mail.ru

Akhmullaeva Madina F. – corresponding author, PhD candidate in sociology, Abai Kazakh National Pedagogical University, 25 Zhambyl Street, 050010, Almaty, Kazakhstan. e-mail: madinakarat@inbox.ru

Amankeldi Dauren O. - master of social sciences, senior lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: amankeldi.dauren@mail.ru

Amirbayeva Dana – Ph.D. in English Language Education. Associate Professor and Deputy Dean (Acting) of the Higher School of Humanities, Caspian University, Almaty, Kazakhstan e-mail: d.amirbayeva@cu.edu.kz

Bagasharov Kudaiberdi – PhD, Associate Professor. Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: kudaiberdi1981@gmail.com

Baisultanova Kulipa Ch. – Candidate of Political Sciences, Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Republic of Kazakhstan e-mail: bayisultanova.k@ablaikhan.kz

Baibakhov Nurbol - PhD, senior lecturer, Khoja Ahmed Yasawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, of Kazakhstan, e-mail: nurbol.baibakhov@ayu.edu.kz

Buribekov Onlasyn – M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan, email: onlasyn777@mail.ru

Chargynova Gulzada - PhD, Associate Professor, Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: chargynova.gulzada@gmail.com

Enseyeva Venera – PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: venseeva@gmail.com,

Duisenova Sofia – PhD, associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines and the Assembly of the People of Kazakhstan, Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yesenov, Aktau, Republic of Kazakhstan. e-mail: sofiya.duisenova@yu.edu.kz

Ishpekbayev Zhanatbek - Candidate of Political Sciences, Associate Professor at Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan. e-mail: zh.ishpekbayev@abaiuniversity.edu.kz

Kabaeva Zhuldyz A. – professor, Doctor of Philosophy, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: Kabayeva_zha@mail.ru

Kanybekova Karlygash - candidate of Sociological Sciences, Senior Lecturer, Khoja Ahmed Yasawi International Kazakh-Turkish University, 29 Bekzat Sattarkhanov Avenue, Turkestan, Kazakhstan, e-mail: karlygash.kanybekova@ayu.edu.kz

Karibaev Olzhas O. - master of Humanities, senior lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: ol1188zhas@mail.ru

Khairuldayeva Aisulu – master of social science, senior lecturer, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan, email: a.khairuldayeva@abaiuniversity.edu.kz

Kudaibergenov Sergazy - Master, Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: Sergazy.Kudaibergenov@mail.ru

Kulbaeva Asem M. - master of political science, doctoral student in International relations, Caspian University of Technology and Engineering named after Sh.Yessenov, Aktau, Republic of Kazakhstan E-mail: assemkulbayeva@gmail.com

Kyrykbaeva Elmira - candidate of historical sciences, associate professor of the department of general university humanities, Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: naz.erlankyzy17@mail.ru

Mambetova Altyn - candidate of Cultural Sciences, Department of Social and Humanitarian Disciplines, Caspian University of Technology and Engineering named after Sh.Yessenov, Aktau, Republic of Kazakhstan

Muratbayeva Gaziza– Master, Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan, e-mail: gazi_93@inbox.ru

Nezir Temur – Professor, PhD, Gazi University, Department of Turkish and Social Sciences Education, Ankara, Turkey, e-mail: ntemur@gazi.edu.tr

Nuridin Symbat Zakirkyzy– Master, Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan, e-mail: symbat.nuridin@mail.ru

Nygmetyova Balzhan – PhD student, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: bnygmetyova@inbox.ru

Ospanov Talgat Maratovich– Master’s Degree Holder, Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan, e-mail: tom_smail@mail.ru

Ozkan Ali Rafet - Professor at Ankara University, Faculty of Divinity, Ankara, Turkey e-mail: ozkanarafet@gmail.com

Parpiyev Syrym M. – PhD, senior lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: parpiyev.syrym@gmail.com

Sailaubay Aidos - PhD student, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan. e-mail: Aydossaylaubay@gmail.com

Sadyrova Ainur - PhD student, Abai Kazakh National Pedagogical University. Acting Dean of the Higher School of Humanities at Caspian University, Almaty, Republic of Kazakhstan. e-mail: a.sadyrova@cu.edu.kz

Sarsenbayeva Zhanar - candidate of Political Sciences, Acting Associate Professor, Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan. e-mail: zhakentiy@mail.ru

Sarybayeva Aigerim Bakytbekovna – PhD student in «Sociology», Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Republic of Kazakhstan. e-mail: sarybayevaai@gmail.com

Seisenbayeva Akbota Senbaevna – PhD, Acting Associate Professor, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: s.akbota@mail.ru

Seitakhmetova Nataliya – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Chief Researcher of the Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the Committee Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan, e-mail: natalieseyt@mail.ru

Smagambet Bayan Zh. - candidate of sociological Sciences, Associate Professor of the Department of Sociology, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan. E-mail: ya.bayan-2010@yandex.kz

Tastanova Assem - Master of Human Sciences, lecturer, Abay Kazakh National Pedagogical University. Almaty, Republic of Kazakhstan. e-mail: Tastanovaassem90@gmail.com

Yelchibayeva Nazgul Zhailaukyzy – Leading Specialist of the Department of Monitoring and Control of Educational Activities, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: ellchibaeva777@mail.ru

Yusupov Kuanyshbek - PhD, senior lecturer at the Department of International Relations of the Khoja Ahmed Yasawi International Kazakh-Turkish University, 29 Bekzat Sattarkhanov Avenue, Turkestan, Republic of Kazakhstan. e-mail: kuanyshbek.yussupov@ayu.edu.kz

Yermekbayev Adilbek A. – PhD, associate professor, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: adilbekea@gmail.com

Zhandossova Sholpan – PhD, Associate Professor, Chief Researcher of the Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the Committee Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan, e-mail: sholpan_zhandossova@mail.ru

Zhuzev Serikkhan - PhD, Korkyt Ata Kyzylorda State University, Kyzylorda, Republic of Kazakhstan, e-mail: serik_juzev@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдуразакова Гаухар Абдикаримовна – магистр гуманитарных наук, старший преподаватель, Казахский национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: gauhar_abdikarimovna@mail.ru

Абикенов Жаркынбек Оралбекович - PhD, ассоциированный профессор, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан, e-mail: Abikenovkz@gmail.com,

Абидин Абубакир Надирходжаевич - магистр социальных наук, PhD докторант, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Республика Казахстан
E-mail: abidinabubakir@gmail.com

Абуова Меирамкул Асановна – магистр, преподаватель, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Республика Казахстан, e-mail: meira_aby@mail.ru

Али Рафет Озкан — профессор факультета теологии Университета Анкары, Анкара, Республика Турция, e-mail: ozkanarafet@gmail.com

Аманкелді Дәурен Оразғалиұлы – магистр социальных наук, старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: amankeldi.dauren@mail.ru

Амирбаева Дана Ешмаганбетовна — Ph.D., Ассоциированный профессор, Caspian University, Республика Казахстан, e-mail: d.amirbayeva@cu.edu.kz

Ахмуллаева Мадина Фархадовна –PhD, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: madinakararat@inbox.ru

Багашаров Кудайберди Сабыржанович – PhD, ассоциированный профессор. Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан.
e-mail: kudaiberdi1981@gmail.com

Байбахов Нурбол Абдураимович - PhD, старший преподаватель Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Туркестан, Республика Казахстан
e-mail: nurbol.baibakhov@ayu.edu.kz

Байсултанова Кулипа Чарипкановна – кандидат политических наук, профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: baysultanova.k@ablaikhan.kz

Бурибеков Онласын Сеитжаппарович – Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, г. Шымкент, Республика Казахстан, e-mail: onlasyn777@mail.ru

Дуйсенова София Малкайдаровна – PhD, ассоциированный профессор, Каспийский Университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова, Актау, Республика Казахстан
e-mail: sofiya.duisenova@yu.edu.kz

Жандосова Шолпан Мультимановна – PhD, ассоциированный профессор, главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, Алматы, Казахстан, e-mail: sholpan_zhandosova@mail.ru

Жузеев Серикхан Алханович - PhD, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Республика Казахстан, e-mail: serik_juzeev@mail.ru,

Ельчибаева Назгуль Жайлауовна – PhD докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: ellchibaeva777@mail.ru

Енсеева Венера Турсынакыновна – PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: venseeva@gmail.com,

Ермекбаев Адилбек Алпысбаевич – PhD, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан
e-mail: adilbekea@gmail.com

Ишпекбаев Жанатбек Ешенкожаевич – кандидат политических наук, ассоциированный профессор КазНПУ им. Абая, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: zh.ishpekbayev@abaiuniversity.edu.kz

Кабаева Жулдыз Абдыкаримовна – профессор, доктор философских наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Республика Казахстан
e-mail: Kabayeva_zha@mail.ru

Каныбекова Карлыгаш Жонарбековна - кандидат социологических наук, старший преподаватель, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, проспект Бекзата Саттарханова, 29, Туркестан, Республика Казахстан
e-mail: karlygash.kanybekova@ayu.edu.kz

Карибаев Олжас Омарович – магистр гуманитарных наук, старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: ol1188zhas@mail.ru

Кудайбергенов Сергазы Ережепович - Магистр, старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан
e-mail: Sergazy.Kudaibergenov@mail.ru

Кульбаева Асем Мухитовна - магистр политических наук, PhD докторант, Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, Актау, Республика Казахстан
E-mail: assemkulbayeva@gmail.com

Кырыкбаева Эльмира Омарбековна - кандидат исторических наук, доцент, Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Алматы, Республика Казахстан
e-mail: naz.erlankyzy17@mail.ru

Мамбетова Алтын Ибрагимовна - кандидат культурологических наук, Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, Актау, Республика Казахстан
E-mail: altyn.mambetova@yu.edu.kz

Муратбаева Газиза – магистр, преподаватель, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, г. Шымкент, Республика Казахстан, e-mail: gazi_93@inbox.ru , e-mail: ntemur@gazi.edu.tr

Нуридин Сымбат Закиркызы – магистр, преподаватель, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Республика Казахстан, e-mail: symbat.nuridin@mail.ru

Ныгметова Балжан Мансуровна – PhD докторант, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: bnygmetova@inbox.ru

Оспанов Талгат Маратович – магистр, преподаватель, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Республика Казахстан, e-mail: tom_smail@mail.ru

Парпиев Сырым Маратович – PhD, старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: parpiyev.syrym@gmail.com

Садырова Айнур Туралиевна — Ph.D. докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы Республика Казахстан e-mail: a.sadyrova@cu.edu.kz

Сайлаубай Айдос Бакытұлы – Ph.D. докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, ул. Жамбыла, 25, 050010, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: Aydossaylaubay@gmail.com

Сарсенбаева Жанар Ганиевна - кандидат политических наук, и.о. ассоциированный профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: zhakentiy@mail.ru

Сарыбаева Айгерим Бакытбековна – PhD докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Республика Казахстан e-mail: sarybayevaai@gmail.com

Сейсенбаева Акбота Сенбаевна – PhD, и.о. ассоциированного профессора, Казахский национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Республика Казахстан e-mail: s.akbota@mail.ru

Сейтахметова Наталья Львовна – доктор философских наук, профессор, главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, Алматы, Казахстан, e-mail: natalieseyt@mail.ru

Смагамбет Баян Жузикбаевна - кандидат социологических наук, доцент, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Республика Казахстан E-mail: ya.bayan-2010@yandex.kz

Тастанова Асем Даулетовна - преподаватель, магистр гуманитарных наук. Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Республика Казахстан. e-mail: Tastanovaassem90@gmail.com

Хайрулдаева Айсулу Маткасымовна – магистр социальных наук, старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Республика Казахстан, email: a.khairuldayeva@abaiuniversity.edu.kz

Чаргынова Гульзада Оразбаевна - PhD , и. о. ассоциированного профессора, Казахский национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Республика Казахстан e-mail: charynova.gulzada@gmail.com

Юсупов Куанышбек Есенбекович - PhD, старший преподаватель, Международный казахско-турецкий университета имени Ходжи Ахмеда Ясави, Туркестан, Республика Казахстан, e-mail: kuanyshbek.yussupov@ayu.edu.kz

Мақалаға қойылатын талаптар:

Мақаланың негізгі элементтері:

Мақала мәтіні **кіріспеден** (өзектілігі, ғылыми маңыздылығы, зерттеу мақсаты), **негізгі бөлімнен** (негізгі ережелер, зерттеу әдістемесі, әдеби шолу, әдістер, нәтижелер, талдау) және **қорытындыдан** тұрады;

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі. References.

Мақаланы ресімдеу талаптары:

- Мақаланың басында FTAMP (орыс тілінде МРНТИ; ағылшын тілінде SRSTI) белгілеу қажет. Қаріп: **қалың** Туралау: сол жақта.

- FTAMP-дан төмен орталықта автордың аты-жөні, дәрежесі, төменде жұмыс орны, мен елі көрсетіледі. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ортасында.

- Тақырып жұмыс орнынан кейін бір бос орынмен бөлінеді. Тақырыптар БАС ӘРІПТЕРМЕН қалың қаріппен басылады. Қаріп: **ҚАЛЫҢ, ҮЛКЕН** Туралау: ортасында

- Тақырып кейін *Аңдатпа* (орыс тілінде *Аннотация*, ағылшын тілінде *Abstract*). Құрылымдық аңдатпада қысқаша мақаланың барлық бөлімдерін анықтау мәтіні болу керек: кіріспе, мақсат, материалдар мен әдістер, нәтижелер мен талқылау, қорытынды. 100-300 сөз. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

- Аңдатпадан кейін үш тілде түйін сөздер (кемінде 3-8) көрсетіледі. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

- Мақаланың толық мәтіні журналдың қолданыстағы талаптарына сәйкес рәсімделгеннен кейін. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

- Мақала мәтінінің соңында *Әдебиеттер (Литература; References)* көрсетіледі. Әдебиеттер мақалаларды ресімдеу негізгі 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» баспа стандартына сәйкес жасалуы керек. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ені бойынша.

Microsoft Word мәтіндік редакторы. Мәтіннің Көлемі аңдатпаны, кілт сөздерді қоспаған 3000 сөзден – 12000 сөзге дейін болу қажет.

Times New Roman компьютерлік жазу кегль 12.

Жиектері: сол, оң жағы, жоғарғы және төменгі жағы – 2 см, 1 аралықтан кейін. Әдебиеттер тізімі мәтіннің соңында орналастырылады және жұмыстарды атап өту тәртібіне (толассыз нөмірлеу) сәйкес жасалады. Библиография кемінде 10 дереккөзді қамтуы керек. Шетелдік еңбектерге сілтемелер-кемінде 30%, Өзін-өзі бағалау-15% аспайды. Әдебиет ағылшын тіліндегі мақалаларға транслитерацияланады. Мәтіндегі әдебиетке сілтемелер осы жұмыстың әдебиет тізіміндегі нөміріне сәйкес келетін нөмір түрінде «шаршы» жақшада ресімделеді. Дәйексөздерді пайдаланған кезде дереккөз бетін міндетті түрде көрсету қажет, мысалы: [1, 138б.], орысша нұсқасында [1, С.138], ағылшын нұсқасында [1, p.138]. Интернет-дереккөздерді пайдаланған жағдайда дереккөзге сілтемені көрсету міндетті емес.

Суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар нөмірлеуді көрсете отырып, тікелей мәтінде ұсынылады (мысалы, сурет 1, 1-кесте). Суреттер, кестелер, графиктер және диаграммалар саны мақаланың барлық көлемінің 20%-ынан аспауы тиіс (кейбір жағдайларда 30%-ға дейін).

Требования:

Основные элементы статьи:

При оформлении рукописи необходимо придерживаться следующей структуры метаданных, представленных на казахском, русском и английском языках: Название статьи (заголовок); аннотации; ключевые слова; Текст статьи включает: **введение** (актуальность, научная значимость, цель исследования), **основную часть** (основные положения, методология исследования, обзор научной литературы, методы, результаты, дискуссия) и **заключение**; Список использованных литератур, References.

Требование к оформлению статьи

● В начале статьи необходимо обозначить **МРНТИ** (на казахском языке FTAMP, на английском языке SRSTI). Шрифт: **полужирный**. Выравнивание: по левому краю

● Над МРНТИ в центре указываются инициалы и фамилия автора, ниже должность по месту работы, учебы, ученая степень и ученое звание, страна. Шрифт: **обычный, курсив**. Выравнивание: *по центру*.

● Заголовок отделяется от места работы пробелом. Заголовки печатаются **ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ ЖИРНЫМ ШРИФТОМ**. Шрифт: **ЖИРНЫЙ, ПРОПИСНОЙ**. Выравнивание: по центру

● Над заголовком *Аннотация* (на казахском языке *Аңдатпа*, на английском языке *Abstract*). Структурированное Аннотация должно содержать кратко все разделы статьи: введение, цель, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение или выводы. 100-300 слов. Шрифт: **обычный**. Выравнивание: по ширине.

● После Аннотации указываются ключевые слова (не менее 3-8) на трех языках. **Ключевые слова:** власть, общество и т.д. Шрифт: **обычный**. Выравнивание: по ширине.

● После полный текст статьи оформленный в соответствии с действующими требованиями журнала. Шрифт: **обычный**. Выравнивание: по ширине.

● **Литература (Әдебиеттер; References)** указываются в конце текста статьи. Литературы должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартом по оформлению статей в соответствии 1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Шрифт: *обычный, курсив*. Выравнивание: по ширине.

Текстовый редактор Microsoft Word. Объем от 3000 слов без аннотации и ключевых слов до 12000 слов компьютерной машинописи Times New Roman кегль 12.

Поля: правое, левое, верхнее и нижнее – 2 см, через 1 интервал. Список литературы помещается в конце текста и составляется в соответствии с порядком упоминания работ (сквозная нумерация). Список литературы должен содержать не менее 10 источников. Ссылки на зарубежные труды – не менее 30%, самоцитирование – не более 15%.

Литература транслитерируется. Ссылки на литературу в тексте оформляются в «квадратные» скобки, в виде номера, соответствующего номеру данной работы в списке литературы. При использовании цитат обязательно указывать страницу источника, например: [1, С.138] в казахском варианте [1, 138б.], в английском варианте [1, р.138] в случае использования интернет-источников указывать ссылку на источник.

Рисунки, таблицы, графики, диаграммы представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации (Например, Рисунок 1, Таблица 1). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).